

PI3821

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul XIX, 2008

Nr. 3 – 4

mai – august

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ
BIBLIOTECA INST. DE ISTORIE „N. IORGA”
COTA PI3821
INVENTAR 36429

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

CORNELIA BODEA (*redactor șef*), NAGY PIENARU (*redactor responsabil*),
VIOREL ACHIM, ȘTEFAN ANDREESCU, VIOLETA BARBU, DANIELA
BUȘĂ, ILEANA CĂZAN, OVIDIU CRISTEA, IOAN CHIPER, GHEORGHE
LAZĂR, RALUCA TOMI, CRISTIAN VASILE

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC INTERNAȚIONAL

LAURA BALLETO (*Italia*), MATEI CAZACU (*Franța*), DENNIS DELETANT (*Marea Britanie*),
FRANCESCO GUIDA (*Italia*), KONRAD GÜNDISCH (*Germania*), YUSUF HALAÇOĞLU (*Turcia*),
REBECCA HAYNES (*Marea Britanie*), HARALD HEPPNER (*Austria*), THEDE KAHL (*Austria*),
PAUL E. MICHELSON (*S.U.A.*), DUMITRU NASTASE (*Grecia*), K.V. NIKIFOROV (*Federația
Rusă*), DEMETER M. PEYFUSS (*Austria*), MANFRED STOY (*Austria*)

REDACȚIA:

NAGY PIENARU (*redactor responsabil*)
ALEXANDRU CIOCÎLTAN (*redactor*)
DANIELA FELICIA GHEORGHIȘ (*redactor*)
IOANA VOIA (*traducător*)
DOINA-RODICA ORGHIDAN (*tehnoredactor*)

EDITURA ACADEMIEI: *redactor*: FLORIN COSTINESCU
tehnoredactor: DIANA RUSU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an.
„REVISTA ISTORICĂ” is published in six issues per year.

Revista se poate procura de la:

All orders from abroad for publications of the Romanian Academy should be addressed to:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, București, România, 050711,
Tel. 4021-318 81 06, 4021-318 81 46; Fax 4021-318 24 44, E-mail: edacad@ear.ro

RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sector 1, P.O. Box 33–57, București, România, Tel. 4021-318 70
00, 4021-318 70 01; Fax 4021-318 70 02, 4021-318 70 03, E-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, București, România,
Tel./Fax: 4021-610 67 65, 4021-210 67 87; Tel.: 031 104 46 68; E-mail: office@orionpress.ro

DEREX COM BUCUREȘTI, Tel. 4021-313 71 57, E-mail: derex.com@gmail.com

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in “Historical Abstracts” and “America: History and Life”.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice
corespondență se vor trimite pe adresa redacției revistei:

„REVISTA ISTORICĂ”

B-dul Aviatorilor nr. 1, 011851 – București, Tel. (4)021 212.88.90
E-mail: revistaistorica@hotmail.com; revistaistorica@yahoo.com

© 2008, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, Tel. 4021-318 81 06, 4021-318 81 46,
Fax. 4021-318 24 44

E-mail: edacad@ear.ro

www.ear.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

TOMUL XIX, NR. 3–4

mai–august 2008

S U M A R

PORTURI ȘI FLUVII – DIPLOMAȚIE ȘI DEMOGRAFIE

- RALUCA TOMI, Imigrația italiană în spațiul românesc: Italienii din Galați și Ismail (1834–1876) 215
CONSTANTIN ARDELEANU, Diplomația britanică și „chestiunea Dunării” (1878–1883) (I) .. 239

ARTĂ ȘI CULTURĂ – MUZICĂ ȘI PICTURĂ

- CRISTIAN VASILE, Creația muzicală românească de la diversitate la impunerea spiritului de partid, 1948–1953 261
ADRIAN-SILVAN IONESCU, De la „Expozițiune” la „Salon”. Începuturile mișcării artistice oficiale în România (1865–1900) 289

DIASPORA ȘI REZISTENȚA INDIGENĂ

- CĂTĂLIN CALAFETEANU, Exilul est-european în căutarea solidarității 305
DORIN DOBRINCUL, „Un balon minuscul”: „Mișcarea Națională de Rezistență” (1945–1946) (I) . 321

TEORIE ȘI PRACTICĂ – STAT ȘI INDIVID

- ALEXANDRU MAMINA, Socializare contra etatizare: modelul socialismului democratic 355
BOGDANA DIACONU, Măsurile sporite de securitate și respectarea libertăților fundamentale în lupta împotriva terorismului 365

OAMENI REPREZENTATIVI – CORESPONDENȚĂ ȘI BIOGRAFII

- GEORGETA FILITTI, Misive diplomatice din 1899 373

„Revista istorică”, tom XIX, 2008, nr. 3–4, p. 211–408

ANGHEL POPA, Vechi familii românești din Bucovina: Gheorghian (Georgian), Bucevschi și Sorocean	381
---	-----

NOTE ȘI RECENZII

<p>* * <i>Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea</i>, serie nouă, vol. III, ed. <u>PAUL CERNOVODEANU</u>, DANIELA BUȘĂ (coord.), CRISTINA FENEȘAN, GEORGETA FILITTI, ADRIANA GHEORGHE, ADRIAN-SILVAN IONESCU, MARIAN STROIA, LUCIA TAFTĂ, RALUCA TOMI, ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, București, 2006, 1008 p. (<i>Violeta Barbu</i>); * * <i>Orașe și orășeni. Városok és városlakók</i>, coord. IONUȚ COSTEA, CARMEN FLOREA, PÁL JUDIT, RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ, Edit. Argonaut, Cluj-Napoca, 2006, 438 p. (<i>Alexandru Ciocîltan</i>); URAN ASLANI, <i>DIPLOMACIA DHE DIPLOMATET SHQIPTARE 1912–1944</i>, Tirane, 2006, 400 p. (<i>Gelcu Maksutovici</i>); ALBERTO BASCIANI, <i>La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania 1918–1940</i>, 2^a edizione ampliata e rivista, Aracne Editrice, Roma, 2007, 414 p. (<i>Ștefan Delureanu</i>); GAVIN BOWD, <i>Paul Morand et la Roumanie</i>, L'Harmatton, Paris, 2002, 152 p. (<i>Șerban Papacostea</i>); MARK BRYANT, <i>World War I in Cartoons</i>, Grub Street Publishing, London, 2006, 160 p. + il. (<i>Adrian-Silvan Ionescu</i>); ANGHEL POPA, <i>Societatea academică „Arboroasa” din Cernăuți. 1875–1877</i>, Edit. Fundației Culturale „Alexandru Bogza”, Câmpulung, 2008, 132 p. + 26 il. (<i>Marian Stroia</i>); COSTIN SCURTU, REMUS MACOVEI, <i>Regimentul 34 Infanterie de la Constanța la Kandahar</i>, Edit. Companiei Administrația Porturilor Maritime S.A. Constanța, Constanța, 2007, 350 p. (<i>Șerban Papacostea</i>); ERNST CHRISTOPH SUTTNER, <i>Staaten und Kirchen in der Völkerwelt des östlichen Europa. Entwicklungen der Neuzeit</i>, Academic Press, Fribourg, 2007, 482 p. (<i>Iacob Mârza</i>)</p>	389
---	-----

HISTORICAL REVIEW

NEW SERIES

TOME XIX, Nos. 3–4

May–August 2008

C O N T E N T S

PORTS AND RIVERS – DIPLOMACY AND DEMOGRAPHY

RALUCA TOMI, Italian Immigration Into the Romanian Space: The Italians of Galați and Ismail (1834–1876)	215
CONSTANTIN ARDELEANU, British Diplomacy and the “Danube Question” (1878–1883) (I)	239

ARTS AND CULTURE – MUSIC AND PAINTING

CRISTIAN VASILE, The Romanian Musical Creation from Diversity to the Imposed Party Spirit, 1948–1953	261
ADRIAN-SILVAN IONESCU, From “Exhibition” to “Gallery Salon”. The Beginnings of the Official Art Movement in Romania (1865–1900)	289

DIASPORA AND INDIGENOUS RESISTANCE

CĂTĂLIN CALAFETEANU, The East European Exile in Search of Solidarity	305
DORIN DOBRINCU, “A Tiny Bubble”: “The National Resistance Movement” (1945–1946) (I).	321

THEORY AND PRACTICE – THE STATE AND THE INDIVIDUAL

ALEXANDRU MAMINA, Socialization Versus Nationalization: The Democratic Socialist Model	355
BOGDANA DIACONU, Increased Measures of Security and the Respect of Fundamental Liberties in the War on Terrorism	365

REPRESENTATIVE FIGURES – CORRESPONDENCE AND BIOGRAPHIES

GEORGETA FILITTI, Diplomatic Letters of 1899	373
--	-----

„Revista istorică”, tom XIX, 2008, nr. 3–4, p. 211–408

ANGHEL POPA, Old Romanian Families from Bucovina: Gheorghian (Georgian), Bucevschi and Sorocean	381
---	-----

NOTES AND REVIEWS

<p>* * <i>Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea</i> (Foreign Travellers' Accounts on the Romanian Principalities in the Nineteenth Century), new series, vol. III, ed. by <u>PAUL CERNOVODEANU</u>, DANIELA BUȘĂ (coord.), CRISTINA FENEȘAN, GEORGETA FILITTI, ADRIANA GHEORGHE, ADRIAN-SILVAN IONESCU, MARIAN STROIA, LUCIA TAFTĂ, RALUCA TOMI, ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, București, 2006, 1008 pp. (<i>Violeta Barbu</i>); * * <i>Orașe și orășeni. Városok és városlakók</i> (Towns and Town Dwellers), coord. by IONUȚ COSTEA, CARMEN FLOREA, PÁL JUDIT, RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ, Edit. Argonaut, Cluj-Napoca, 2006, 438 pp. (<i>Alexandru Ciocîltan</i>); URAN ASLANI, <i>DIPLOMACIA DHE DIPLOMATET SHQIPTARE 1912–1944</i> (Albanian Diplomacy and Diplomats 1912–1944), Tirane, 2006, 400 pp. (<i>Gelcu Maksutovici</i>); ALBERTO BASCIANI, <i>La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania 1918–1940</i>, 2^a edizione ampliata e rivista, Aracne Editrice, Roma, 2007, 414 pp. (<i>Ștefan Delureanu</i>); GAVIN BOWD, <i>Paul Morand et la Roumanie</i>, L'Harmatton, Paris, 2002, 152 pp. (<i>Șerban Papacostea</i>); MARK BRYANT, <i>World War I in Cartoons</i>, Grub Street Publishing, London, 2006, 160 pp. + ill. (<i>Adrian-Silvan Ionescu</i>); ANGHEL POPA, <i>Societatea academică „Arboroasa” din Cernăuți. 1875–1877</i> (The Academic Society “Arboroasa” of Cernăuți. 1875–1877), Edit. Fundației Culturale “Alexandru Bogza”, Câmpulung, 2008, 132 pp. + 26 ill. (<i>Marian Stroia</i>); COSTIN SCURTU, REMUS MACOVEI, <i>Regimentul 34 Infanterie de la Constanța la Kandahar</i> (The 34th Regiment of Infantry from Constanța to Kandahar), Edit. Companiei Administrația Porturilor Maritime S. A. Constanța, Constanța, 2007, 350 pp. (<i>Șerban Papacostea</i>); ERNST CHRISTOPH SUTTNER, <i>Staaten und Kirchen in der Völkerwelt des östlichen Europa. Entwicklungen der Neuzeit</i>, Academic Press, Fribourg, 2007, 482 pp. (<i>Jacob Mârza</i>)</p>	389
--	-----

PORTURI ȘI FLUVII – DIPLOMAȚIE ȘI DEMOGRAFIE

IMIGRAȚIA ITALIANĂ ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC: ITALIENII DIN GALAȚI ȘI ISMAIL (1834–1876)

RALUCA TOMI

Ramiro Ortiz, unul dintre italienii care au considerat România ca pe o a doua patrie, întemeietorul Institutului de Cultură Italian din București, profesor apreciat al Catedrei de limbă italiană la Facultatea de Litere din capitală, spunea că una dintre trăsăturile culturii italiene a fost „idealismul activ”. Și continua: „munca italiană este înfrumusețată de năzuința spre artă. Italianul nu uită niciodată soliditatea pentru frumusețe”¹. Atrăși de mirajul coastelor ospitaliere ale Pontului Euxin, venețienii și genovezii au perceput cei dintâi importanța economică și strategică a țărilor române în Evul Mediu. Despre contactele celor două republici italiene cu spațiul românesc în perioada medievală s-au scris studii și monografii, autori fiind istorici români și italieni². Am amintit aceste contacte numai pentru a sugera, fie și în treacăt, atracția pe care a exercitat-o spațiul românesc asupra italienilor. Aceștia din urmă vor fi ademeniți de posibilitățile comerciale deosebite deschise Principatelor odată cu semnarea tratatului comercial sardo-otoman din 1823, reînnoit în 1839³.

¹ Ramiro Ortiz, *Aportul Italiei în spiritul umanității*, în „Roma”, II, 1931, p. 14.

² Gh. I. Brătianu, *La Mer Noire: des origines à la conquête ottomane*, vol. I–II, Monaco di Baviera, 1969; Idem, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XVI-ème siècle*, Paris, 1929; Barbu T. Cămpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII–XV*, în „Studii. Revistă de istorie”, 1953, nr. 1, p. 191–237; Șerban Papacostea, *Quod non iretur ad Tanam. Un aspect fundamental de la politique génoise dans la Mer Noire au XIV siècle*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, 17, 1974, p. 201–217; Idem, *Gênes, Venise et la Mer Noire à la fin du XIII siècle*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, 1990, nr. 29, p. 211–236; Ștefan Andreescu, *Din istoria Mării Negre. Genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV–XVII*, București, 2001; Eugen Denize, *Veneția, țările române și ofensiva otomană după căderea Constantinopolului (1453–1479)*, în „Revista istorică”, s. n., t. V, 1994, nr. 11–12, p. 1157–1181; Ovidiu Cristea, *Veneția și Marea Neagră în secolele XIII–XIV. Contribuții la studiul politicii orientale venețiene*, Brăila, 2004 etc.

³ Dimitrie Bodin, *Politica economică a Regatului Sardiniei în Marea Neagră și pe Dunăre în legătură cu principatele române*, extras din „Revista istorică română”, IX, 1939, p. 8; Constantin Ardeleanu, *Alcune notizie riguardanti la navigazione e il commercio degli stati italiani preunitari alla foce del Danubio (1829–1856)*, în vol. *L’Italia e l’Europa centro-orientale attraverso i secoli*, ed. Cristian Luca, Gianluca Massi și Andrea Piccardi, Brăila, 2004.

„Revista istorică”, tom XIX, 2008, nr. 3–4, p. 215–238

Populația străină în orașele porturi dunărene este atestată de documente. Francesco Mathieu, consulul sard din Galați, scria în 1847 că piața orașului era dominată de comercianții austrieci, greci, sarzi⁴. După datele catagrafiei din 1831 se aflau în Galați 83 de supuși britanici, majoritatea greci. În 1832 supușii britanici erau în număr de 150, cei austrieci – 200, cei francezi – 119, cei prusieni – 10, iar cei ruși – 50⁵. Conform catagrafiei din 1845, în Moldova erau 3.187 supuși străini, dintre care 1.134 se aflau în Galați. Dintre aceștia 525 erau greci, 253 – austrieci, 242 – britanici, 38 – ruși, 32 – prusaci, 21 – sarzi, 19 – francezi⁶. În 1859–1860 județul Covurlui se afla pe primul loc din Moldova în ceea ce privea existența supușilor străini, numărând 1.354 capi de familie. Dintre aceștia 626 erau greci, 392 – austrieci, 186 – prusieni, 147 – englezi, 55 – ruși, 34 – francezi, 10 – sarzi⁷. Care era situația etnicilor italieni? Este destul de dificil de apreciat numărul real al acestora, dat fiind că în documentele oficiale se urmărea mai ales protecția persoanelor și mai puțin etnia lor. Însă pe baza rapoartelor consulare (din fericire în Galați Regatul Sardiniei și-a înființat o reprezentanță consulară încă din deceniul al IV-lea), coroborate cu alte surse arhivistice, putem stabili, cel puțin până în prezent, următoarele cifre: pentru Galați în deceniul 1831–1840 avem mențiuni pentru 21 de italieni; pentru deceniul 1841–1850 sunt amintiți alți 44; pentru 1851–1860 sunt înregistrate încă 44 de persoane; iar pentru deceniul 1861–1870 încă 18⁸.

Pentru a înțelege importanța existenței comunității italiene de-a lungul timpului vom încerca să o prezentăm în funcție de profesiile membrilor săi. Ca importanță numerică și implicare în viața comunității locale, categoria negustorilor se distinge dintre toate celelalte. Numărul acestora se ridică la aproximativ 30 de persoane.

Unul dintre primii negustori menționați în rapoartele consulare este Gerolamo Peretti din Genova. Încă din 1834 acesta era asociatul casei Pedemonte din Galați și va conduce și filiala acesteia din Brăila. Era cel care se ocupa de registrele firmei. Din informațiile deținute până în prezent rezultă că a locuit în Galați împreună cu soția sa, Rosa Peretti. Este amintită și o nepoată a sa din Reghin, Rosa Barochino⁹. Existau în Galați adevărate familii de negustori. În general, unul dintre membrii familiei se stabilea în oraș, își deschidea o casă comercială, iar apoi chema și alte rude. Acesta a fost și cazul lui Francesco Biga, negustor genovez, amintit

⁴ *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române și Regatul Sardiniei*, ed. Dimitrie Bodin, București, 1941, p. 182.

⁵ Paul Păltănea, *Informații despre evoluția demografică și a teritoriului orașului Galați până la 1918 (II)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol”, t. XXV/1, 1988, p. 48.

⁶ Gheorghe Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica”, III, 1970, anexa IX, supuși străini.

⁷ *Lucrări statistice din Moldova 1859–1860*, Iași, p. 142 – tabel supuși străini după protecțiune.

⁸ V. tabelul de la sfârșitul articolului. Datele sunt provizorii și provin din arhivele din București și Galați. Am înscris în tabel numai numele acelor persoane a căror origine este cert italiană. Pentru cifrele menționate în articol am luat drept referință anul primei mențiuni.

⁹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), fond Microfilme Italia, rola 93, c. 1377.

încă din 1840. Fratele său, Rafaele, făcuse parte din marina comercială sardă și se stabilea în Galați în 1842, la numai 22 de ani¹⁰. La început Francesco a fost reprezentantul firmei comerciale *Rocca & Chichizzola*, împreună cu un anume căpitan Porcella¹¹, apoi a fost angajatul lui Lorenzo Ferraro¹², iar mai târziu și-a făcut o firmă proprie. Frații Biga erau respectați de către negustorii gălățeni, iar Francesco a fost ales membru al *Comitetului pentru înfrumusețarea orașului* în 1843, în locul lui Pedemonte. În 1849 îi cerea domnitorului, alături de alți negustori din oraș, constituirea unui comitet comercial¹³. În 1856 era atestată firma *Biga & Sola*, apreciată pentru activitatea ei¹⁴. O altă casă comercială genoveză a fost cea întemeiată de Giovanni Fanciotti. Venit la 30 de ani de la Novi împreună cu soția sa, Maria, s-a așezat în portul dunărean în 1842¹⁵. Va fonda împreună cu Pasquale Lamberti firma *Fanciotti & Lamberti*. În 1847, an nefast pentru comerțul din porturile dunărene, firma lui Giovanni Fanciotti a falimentat. Mathieu descria situația tragică în care se găsea comerțul gălățean în acel an: „Este într-adevăr de compătimit starea în care se află astăzi piața din Galați. Dintre toate casele comerciale nu sunt decât cinci–șase care nu și-au încetat plățile”¹⁶. Actele concordatului făcut între Giovanni Fanciotti și creditorii săi atestau că sardul cheazăuia cu „ipotecarea unor averi nemișcătoare, o casă la Galați și magazine la Galați și Brăila. Dacă în termen de cinci luni creditorii nu-și vor primi banii, vor avea dreptul de a pune la vânzare, prin mijloace judecătorești, averea nemergătoare ipotecată de dânsul”¹⁷. Printre semnatarii concordatului din partea consulatului sard din Galați se aflau și negustorii Francesco Biga și Lorenzo Ferraro. Probabil a reușit să-și revină financiar pentru că îl găsim ca membru al *Comisiei de înfrumusețare a orașului*¹⁸. Un alt membru al familiei, Vincenzo Fanciotti, sosea în Galați în 1846 și făcea o avere frumoasă datorită comerțului cu cereale. În 1851 avea o firmă împreună cu G. Peretti¹⁹. Devenea un membru de frunte al comunității, iar în 1856 în casele sale îl avea ca oaspete pe reprezentantul Angliei în Comisia Dunării²⁰. Era amintit și în 1881, când oferea un teren pentru construcția unei școli²¹.

Membrii familiei Cordiglia, napolitani, se stabileau în Galați în deceniul patru. Cei trei frați, Domenico, Stefano și Carlo, erau fiii consulului sard din

¹⁰ Ibidem, rola 3, c. 225.

¹¹ *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 57.

¹² Ibidem, p. 82 – tabel.

¹³ Paul Păltănea, *Istoria orașului Galați*, vol. II, Galați, 1995, p. 14.

¹⁴ Ibidem, p. 18.

¹⁵ *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 82 – tabel.

¹⁶ Ibidem, p. 193.

¹⁷ ANIC, fond Ministerul Justiției Civile, dosar 229/1848, f. 1–2.

¹⁸ Paul Păltănea, *Istoria orașului Galați*, vol. II, p. 46.

¹⁹ *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 232.

²⁰ Ibidem, p. 62.

²¹ Ibidem, p. 249.

Neapole. Primul care a venit a fost Domenico, în 1839, apoi în 1842 sosea și Carlo, pentru ca în 1847 să fie pomenit și Stefano. Domenico Cordiglia se stabilea în Galați, unde se căsătorea în 1844 cu Esmeralda și avea doi copii: Ambrogio și Elena. Era un negustor respectat în Galați, fiind în relații amicale cu Pedemonte. Va avea un conflict în 1850 cu principele Grigore Sturdza în legătură cu o navă, pe care ultimul o considera proprietatea sa. Fratele său, Stefano, va fi reprezentantul unei societăți de mari proprietari moldoveni, care îl va trimite în Franța și Anglia să caute piețe de desfacere pentru produsele ei²².

Alți negustori cunoscuți în portul dunărean moldovean au fost Giovanni Inglesi și Cesare Dall'Orso. Primul era italian, dar supus britanic (probabil Inglesi fiind o poreclă). Era amintit încă din 1835²³, iar documentele ni-l înfățișează drept o persoană cu preocupări multiple. Se pare că în 1850 era căminar și pe lângă activitățile comerciale era implicat și în angajarea oamenilor pentru șantierul naval din oraș²⁴. În 1846 propunea înființarea unei „case de banc”²⁵, iar în 1853 cerea să se construiască o clădire pentru bursa orașului²⁶. Oricum în casele sale exista un „casin”, unde se puteau lectura gazete europene²⁷.

Cesare Giovanni Battista Dall'Orso era din Livorno, iar în 1843 se afla la Galați și cerea cetățenia sardă. Avusese un destin trist. În urma unor speculații nefericite cu ulei de măsline își pierduse averea și fusese nevoit să fugă în Mitilene, iar de aici la Constantinopol, unde a făcut închisoare. A izbutit să evadeze și să se îmbarce pe un vas, unde disperat a încercat să-și ia viața²⁸. Dall'Orso a reușit să-și revină, să devină intermediar și apoi negustor în Galați, deși necazurile nu l-au ocolit nici aici. În 1845 îi murea o fetiță, Maria Antonia²⁹. Un fiu al sau, Augusto, va ajunge funcționar al Băncii din Galați în 1878³⁰, iar urmașii săi erau amintiți și la începutul secolului XX³¹.

Pasquale Lamberti și soția sa Elisabeta din Odesa³² se stabilesc în Galați în 1838. Negustorul nu avea o reputație foarte bună deoarece era suspectat că ar fi contribuit la falimentul casei *Porro* din Odesa³³. A îndeplinit diferite funcții consulare: a fost viceconsul al Neapolelui, situație în care intenționa să renunțe la

²² *Ibidem*, p. 182.

²³ *Documente referitoare la istoria românilor*, vol. XVII, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825–1846)*, ed. E. Hurmuzachi, București, 1913, p. 255.

²⁴ Paul Păltănea, *Istoria orașului Galați*, vol. II, p. 7.

²⁵ *Ibidem*, vol. I, București, 1973, p. 282.

²⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 137.

²⁷ *Ibidem*, p. 14.

²⁸ ANIC, fond Microfilme Italia, rola 5, c. 1336–1344.

²⁹ *Ibidem*, c. 223.

³⁰ Paul Păltănea, *Istoria orașului Galați*, vol. II, p. 144.

³¹ În timpul Primului Război Mondial s-au remarcat Alfons Dall'Orso și Olga Dall'Orso, ultima făcând parte dintr-un comitet al Crucii Roșii, v. D. Faur, *Galațiul nostru*, Galați, 1924, p. 82, 85.

³² *Ibidem*, p. 46.

³³ *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 82 – tabel.

cetățenia sardă, de unde și imaginea negativă pe care consulii piemontezi i-o creionează în rapoartele lor³⁴; a girat pentru câteva luni și afacerile viceconsulatului prusian din Galați³⁵. Ca majoritatea negustorilor gălățeni avea o sucursală în Brăila în 1847. Va muri în 1851.

Giovanni Garibaldi era în 1838 un crescător de viermi de mătase, iar în 1842 documentele îl amintesc a fi negustor. Gustavo Gerbolini, negustor gălățean, făcea parte din 1857 din *Comisia pentru înfrumusețare*³⁶, propunând câțiva ani mai târziu unificarea cursului monedelor pentru a ușura tranzacțiile comerciale³⁷. Era același Gerbolini care avea în Brăila o moară de aburi. Luigi Calcagno era un negustor genovez, amintit prima dată în legătură cu falimentul casei Pedemonte în 1847. Documentele îl pomenesc și în 1855³⁸ și în 1859³⁹. Lorenzo Ferraro era un negustor sard, care din motive familiale a cerut supușenia franceză⁴⁰. Era amintit încă din 1842, iar în 1847 făcea parte dintre garanții lui Fanciotti cu ocazia falimentului acestuia. Francesco Delvecchio devenea în deceniul șase al secolului al XIX-lea unul dintre negustorii de seamă ai Galațiului, fiind amicul lui Al. I. Cuza, asemenea compatriotului său Vincenzo Fanciotti. În casele sale funcționa ad-hoc bursa orașului⁴¹.

Adrian Louis Cochelet, consulul francez din București, trimitea în 1835 ministrului de Externe al Franței numele principalelor case comerciale din Galați și Brăila⁴². Pe primul loc se afla *Pedemonte și Peretti*, cea mai importantă casă comercială sardă, care a dominat comerțul cu cereale în perioada 1831–1847.

Se pare că întemeietorul casei, Filippo, a sosit în 1831 și a reușit după multe dificultăți să se impună în fața negustorilor străini. Bartolomeo Geymet, viceconsulul sard din Galați, amintea: „Frații Pedemonte, care au fost primii – dintre italieni – care au constituit în Galați o casă comercială, au avut curajul, acum 6–7 ani, să se aventureze în aceste regiuni, cunoscând probabil bogăția acestor ținuturi, mai cu seamă în cereale; ei au construit cu mult curaj, trecând peste marile dificultăți ce au fost: necunoașterea limbii și ignoranța locuitorilor; la început au avut pierderi, care i-au făcut să spere pe grecii ce proroceau închiderea afacerii, dar au persistat și succesul le-a încoronat eforturile”⁴³. Cei trei frați Pedemonte:

³⁴ *Ibidem*, p. 194.

³⁵ Dimitrie Bodin, *Contribuțiuni la istoricul consulatelor Regatului celor două Sicilii în Principatele Române*, în „Revista istorică română”, VIII, 1938, p. 71–74.

³⁶ Paul Păltănea, *Istoria orașului Galați*, vol. II, p. 46.

³⁷ *Ibidem*, p. 117.

³⁸ ANIC, fond Microfilme Italia, rola 7, c. 745–746.

³⁹ Idem, fond Ministerul de Interne, dosar 159/1859, f. 7–10.

⁴⁰ *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 82 – tabel.

⁴¹ Paul Păltănea, *Istoria orașului Galați*, vol. II, p. 38.

⁴² *Ibidem*, p. 522.

⁴³ *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 39; același an 1831 este acceptat de Dimitrie Bodin și în studiul său *Politica economică a Regatului Sardiniei ...*, p. 13 precum și de Dimitrie Ciurea, *Moldova în timpul domniei lui Mihail Sturdza*, Iași, 1947, p. 125.

Filippo, Antonio și Francesco au fost încurajați în întreprinderea lor de marele logofăt al Moldovei, Catargi, care era în 1832 ministru de Interne⁴⁴. Filippo murea în 1837, Antonio se întorcea în 1833 la Genova, iar afacerile vor fi conduse cu multă pricepere de Francesco ajutat de nepoții săi Paolo și Giovanni Battista – fiii lui Filippo – și Angelo și Giacomo – fiii lui Antonio. Francesco a murit în martie 1849, lăsând în urma sa regretul că se stinsese un „om onest, generos și cinstit, care se bucurase de stima și simpatia tuturor”. La înmormântarea sa au asistat toate autoritățile locale din Galați, cele militare, corpul consular, negustori, boieri⁴⁵.

Firma inițială, care se numea *Pedemonte și Peretti*, s-a dizolvat după cinci ani și a reapărut sub numele *Fratelli Pedemonte*. Din ea se vor desprinde alte două firme, *Pedemonte și Bottaro* la începutul lui 1847 și *Francesco Pedemonte*⁴⁶.

În activitatea sa, Francesco a fost ajutat de doi genovezi, care se refugiaseră în Galați în urma mișcărilor revoluționare din 1831. Putem presupune că, la rândul lor, frații Pedemonte au fost nevoiți să părăsească Genova din aceleași considerente, dar nu avem până în prezent nicio dovadă în acest sens. Cei doi prieteni erau: Antonio Dodero și Vaccarezza. Primul, un „om foarte capabil și activ”, a fost cel dintâi funcționar al firmei și a contribuit foarte mult la creșterea acesteia, fiind un întreprinzător abil. Era recunoscător familiei Pedemonte pentru că îi oferise lui și familiei sale adăpost timp de patru luni, fără nicio plată. La începutul anilor 1840 a plecat la Constantinopol pentru a conduce ramura de acolo a casei Pedemonte⁴⁷, care urma să se numească *Pedemonte și Dodero*. În schimb, Vaccarezza era o fire violentă. Se refugiasse prima dată în Iași, sărac și bolnav, fiind ajutat de preoții catolici din capitala Moldovei, care l-au recomandat, la rândul lor, familiei Pedemonte. Din cauza comportamentului său, Francesco a fost nevoit să renunțe la el. Vaccarezza va pleca și el la Constantinopol. Alt personaj care a animat scurtă vreme societatea negustorilor străini din Galați a fost Gaetano Pedemonte. Fost funcționar al Tribunalului Comercial din Genova, cunosător al legislației, Gaetano a fost primit la început cu speranță de către rudele sale din Galați. În scurt timp însă vanitatea, lipsa de răspundere, ingratitudea față de rudele sale, infatuarea în relațiile cu membrii coloniei italiene, plăcerea diabolică pentru micile intrigi, ce au înveninat atmosfera senină din sânul familiei Pedemonte, au dus la izolarea și la îndepărtarea sa. În 1842 a plecat spre Viena⁴⁸.

Casa Pedemonte avea proprietăți imobiliare – case, magazine – în Galați, Brăila, filiale în Brăila și Calafat, precum și o agenție în Botoșani. Se proiecta

⁴⁴ Adolfo Castellinard către Ministerul de Externe al Sardiniei (în continuare: MES), Galați, 10 mai 1842, în vol. *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 126.

⁴⁵ Mathieu către MES, Galați, 15 martie 1849, *ibidem*, p. 210.

⁴⁶ Dimitrie Bodin, *Politica economică a Regatului Sardiniei ...*, p. 14; C. Bușe, *Comerțul exterior prin portul Galați sub regimul de porto franco 1838–1883*, București, 1976, p. 71.

⁴⁷ Castellinard către MES, Galați, 7 martie 1842, în vol. *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 83.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 85–86.

deschiderea altor filiale în Craiova și Giurgiu⁴⁹. Documentele menționează și arendarea unor pământuri în Moldova. Angelo Pedemonte administra două ferme din interiorul țării, stabilindu-și chiar reședința la una dintre ele⁵⁰. Principala activitate a firmei era comerțul de cereale, relațiile sale cu Napoli, Constantinopol, Livorno, Trieste, Messina, Marsilia, Nisa, Toulon, Alger, Calais, Malta și Londra stând mărturie în acest sens. Au reușit să-și construiască și trei vase, două de 200 de tone și unul de 250 tone⁵¹. Deși predomina exportul de cereale, grâu, orz, totuși casa genoveză a exportat și doage⁵², sămânță de in către Marsilia⁵³, iar către Genova seu, cerviș, piei de boi și de iepuri⁵⁴.

Printre casele comerciale falimentare în anul 1847 erau și cele sarde: Fanciotti și Pedemonte⁵⁵. Cauzele falimentelor sunt multiple: piața britanică ce absorbise cea mai mare parte a cerealelor românești în anii 1846–1847 era saturată, alte motive fiind speculațiile riscante, creditele neacoperite, procesele numeroase, care se loveau de absența unei legislații comerciale, și lipsa unei contabilități riguroase în registrele firmelor⁵⁶.

O altă categorie profesională în strânsă legătură cu negustoria era cea a intermediarilor, a samsarilor. Dintre aceștia, documentele amintesc la 1848 pe Vivanti, un venețian, care a avut un conflict cu romanul Antonio Macaferi, care avea însă cetățenie sardă; pe Stefano Parma⁵⁷, Bartolomeo Calcagno⁵⁸, Luigi Alessandro⁵⁹, Gerolamo Chitti, care în 1860 pune sechestru pe bunurile altor sarzi datornici ai săi⁶⁰ etc.

Unii dintre italienii stabiliți în Galați au fost agenți navali. Andrea Trabucco era în 1838 reprezentantul căpitanilor sarzi pe lângă carantina din Galați. În 1842 ajunge agent naval și expeditor. Ambrozio Della Grazie era amintit în 1841 drept agent naval. Familia sa, care era stabilită în Smirna, a venit după dânsul la Galați, dar din cauza vieții scumpe au decis să meargă la Viena⁶¹. Giacomo Cicale pomenit în 1866 a avut probleme cu autoritățile românești. Acestuia i s-a pus sechestru pe bunurile sale fără a fi anunțat consulatul sard din Galați, care, la rândul său, a

⁴⁹ Dimitrie Bodin, *Politica economică a Regatului Sardiniei ...*, p. 15; C. Bușe, *op. cit.*, p. 71.

⁵⁰ Mathieu către MES, Galați, 23 decembrie 1847, în vol. *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 195.

⁵¹ Bartolomeo Geymet către MES, Galați, 3 iulie 1840, *ibidem*, p. 64.

⁵² „Mercurio”, 22 iunie 1840, nr. 25.

⁵³ *Ibidem*, 7 noiembrie 1840, nr. 61.

⁵⁴ *Ibidem*, 11 mai 1841, nr. 37.

⁵⁵ Mathieu către MES, Galați, 19 august 1847, în vol. *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 191, 192.

⁵⁶ Paul Cernovodeanu, *Implicațiile de ordin politic ale activității și falimentului casei de comerț „Bell & Anderson” din București (1834–1836)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. XII, 1998, p. 3–21.

⁵⁷ ANIC, fond Microfilme Italia, rola 7, c. 745–746.

⁵⁸ Idem, fond Ministerul de Interne, dosar 159/1859, f. 7–10.

⁵⁹ Idem, fond Microfilme Italia, rola 7, c. 745–746.

⁶⁰ Idem, fond Departamentul Trebilor din Lăuntru, Moldova, dosar 1456/1869, f. 2.

⁶¹ *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 67.

notificat consulatul general din București⁶². Consulatul Italiei din capitală cerea: „neîntârziata destituire a autorității ce a ordonat sechestrarea și punerea pecetilor fără a informa în prealabil Consulatul și fără a cere autorizație; agenții să prezinte public scuze consulului din Galați și să li se aplice o pedeapsă aspră; prefectura să se recunoască vinovată și să primească avertisment; ridicarea pecetilor în prezența unui delegat al consulatului; indemnizație aplicată domnului Cicale pentru pagubele și discreditul comercial”⁶³. Era unul dintre numeroasele cazuri în care consulatele protestau împotriva amestecului autorităților române în sechestrul pus pe bunurile supușilor străini.

Micii întreprinzători au încercat să-și croiască un nou destin în orașul moldovean. Și-au deschis prăvălii în Galați: Antonio Tesio – cafegiu, amintit în 1859, care avea și pământ în arendă, lângă Iași; Francesco Simond – hangiu; Jacopo Simond – limonagiu; Lorenzo Preve – deținătorul unor magazine⁶⁴, Costantino Tabanelli – bijutier⁶⁵, Luigia Tabanelli – modistă⁶⁶. De remarcat că ultima, după moartea soțului, își crește singură copiii și apare în documente drept „negustoreasă”. Existau și crescători de viermi de mătase. Unii dintre aceștia, ca Giovanni Garibaldi, s-au reprofilat pe negustorie, alții – este cazul lui Antonio Cervetti, sosit din Genova în 1842 – și-au păstrat meseria⁶⁷. În 1852 Francesco Nardi, unul dintre călătorii italieni, îl amintea pe un venețian, Sior Antonio, care „își păstrase dialectul, costumul și amabilitatea patriei sale” și era stăpânul unui han în Galați. Noaptea petrecută în hanul compatriotului său îi rămânea în amintire prin disconfortul provocat de purici și zgomotele nocturne ale animalelor din gospodăria acestuia⁶⁸.

Italianii care lucrau în porturi sau ca simpli muncitori, servitori erau prezențe obișnuite în viața cotidiană a orașului dunărean. Astfel erau: Bartolomeo Maffei, servitor în casa Peretti; Maddalena Biga, bucătăreasă în casa Pedemonte⁶⁹; Gerolama Ferretta, servitoare în 1855, amintită și în 1859 împreună cu cei doi

⁶² Scaglia către Teccio di Bayo, Galați, 9 iunie 1866: „Domnule agent și consul general, mă grăbesc a vă informa că ieri un aprod al Tribunalului însoțit de un ofițer de poliție a intrat în casa supusului italian Giacomo Cicali, expeditor de nave, a procedat la sechestrul obiectelor ce se aflau în magazinul său și a pus pe urmă sigiliile pe ușa numitului. Acea execuțiune se efectua în lipsa domnului Cicale cu toate că soția sa s-a declarat supusă italiană și a reclamat contra unui sechestr făcut fără știrea și autorizația consulatului”, ANIC, fond Ministerul de Interne, dosar 323/1866, f. 22.

⁶³ Ibidem, f. 4.

⁶⁴ Idem, fond Microfilme Italia, rola 7, c. 745–746.

⁶⁵ *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 82.

⁶⁶ ANIC, fond Ministerul de Interne, dosar 159/1859, f. 7–10.

⁶⁷ Antonio Cervetti era amintit și în 1855: idem, fond Microfilme Italia, rola 7, c. 745–746.

⁶⁸ Francesco Nardi, *Ricordi di un viaggio in Oriente di monsignor Francesco Nardi pubblicato per le felice nozze del conte Cesare Meniconi Broccheschi, guardia nobile di Sua Santità colla contessa Maddalena Savorgnan di Brazzo*, Roma, 1866, p. 32.

⁶⁹ *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 82.

copii⁷⁰; Adamo Pinelli, rânduș⁷¹; Marco Cordiglia, calfă; Ferdinand Cordiglia, calfă⁷²; Angelo Panezzi, bucătar⁷³. Unii dintre ei și-au găsit sfârșitul în Galați. Prospero Francesco Bozza, marinar, a fost rănit în 1844, cu prilejul naufragiului vasului Veloce, ce aparținea familiei Pedemonte, căpitan fiind Lorenzo Doderio⁷⁴; Battista Zampa, muncitor, a murit în 1849 în Galați.

Funcționarii de la firmele comerciale și de la consulatul sard și cel napolitan erau în majoritate italieni. În 1842, Agostino Ghiotti avea numai 16 ani și era în serviciul casei Pedemonte. Nemulțumit că nu a fost plătit, s-a angajat la firma marelui negustor și cămătar Marco Thal din Brăila, în 1843⁷⁵. Castelli Emmanuele, din Genova, era funcționar pe lângă Comisia Dunăreană⁷⁶, Costa Francesco Bottaro, Stefano Berzolese (care va fi și consul în perioada 1850–1853), Bernardo Corradi și Carlo Salino erau funcționari ai consulatului sard⁷⁷.

Liber profesioniștii italieni erau numeroși în Galați. Medicii se bucurau de o prețuire aparte. Încă din 1836 James Bailie Fraser îl amintea la Galați pe un medic italian, a cărui diplomă nu era recunoscută, însă avea o bună reputație: „Exista un doctor, un italian, care, datorită faptului că nu se conformase anumitor formalități cerute de comisia medicală din Moldova, nu putuse să intre pe lista medicilor practicieni din acea țară, dar care, în opinia anumitor oameni, era unul dintre cei mai pricepuți medici pe care îi puteai afla”⁷⁸. În 1853 era pomenit un chirurg, Frigi, iar în 1863 G. Caramelli, unul dintre cei mai importanți medici ai Moldovei, stabilit în Huși, îi scria lui Al. Ioan Cuza, prezentându-i starea medicală precară a locuitorilor din Galați și oferindu-și serviciile pentru a o remedia⁷⁹. În 1860 era căutat un anume doctor Mingaretti, care îl însoțise pe Omer pașa în expediția sa la nord de Dunăre, iar consulatul gălățean era rugat de Ministerul de Externe din Torino să-l găsească⁸⁰.

În 1845 era amintit un subofițer din marina sardă, Dion (Vion), venit în Galați pentru a-i instrui pe mateloții unei canoniere. Din cauza incidentului cu un marinar, a fost arestat și maltratată de autoritățile române, fapt ce a atras protestele consulatului

⁷⁰ ANIC, fond Ministerul de Interne, dosar 159/1859, f. 7–10.

⁷¹ Idem, fond Microfilme Italia, rola 7, c. 745–746.

⁷² Idem, fond Ministerul de Interne, dosar 159/1859, f. 7–10.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Castellinard către Solaro della Margherita, Galați, 3 septembrie 1844: idem, fond Microfilme Italia, rola 3, c. 121.

⁷⁵ Ibidem, rola 5, c. 1273.

⁷⁶ Ibidem, rola 93, c. 1374.

⁷⁷ Dimitrie Bodin, *I consolati del Regno di Sardegna nei Principati romeni all'epoca del Risorgimento*, Roma, 1938, p. 164, tabel consuli și funcționari.

⁷⁸ *Călători străini despre țările române*, s. n., vol. III, 2006, p. 557, traducerea relatării este realizată de Daniela Bușă.

⁷⁹ Biblioteca Academiei Române, Arhiva Cuza Vodă, mapa XI, f. 212–213.

⁸⁰ ANIC, fond Microfilme Italia, rola 93, c. 317.

sard⁸¹. În 1847 ofițerului i se plăteau 8 ducați imperiali pe lună, la care se adăuga hrana zilnică⁸². Deosebită este informația lui Nardi, care în 1852 întâlnea ca ofițer, la frontiera dintre Țara Românească și Moldova, un venețian: „Ofițerul de la frontieră stătea gata să ne trimită înapoi, la Brăila – pentru că Nardi și însoțitorul său nu aveau șampilate pașapoartele de către autoritățile din portul muntean (n.n.) –, bazându-se pe ordinele severe inspirate de puternica vecină, Rusia. Conversația s-a animat și vizitiul își întorsese caii spre Brăila. Când spre norocul nostru am descoperit că acel ofițer era venețian ... Dacă nu mă înșală memoria se numea Del Re”⁸³.

Un loc aparte în comunitatea gălățeană îl aveau profesorii. Cei de limbă italiană au activat în mod deosebit în cadrul Școlii Comerciale, înființată prin dispoziția ministrului Nicolae Kretzulescu și inaugurată la 26 octombrie 1864⁸⁴. Importanța limbii italiene în învățământul real din Principate era atestată și de așezământul din 1850, ce prevedea înființarea unor astfel de școli în Moldova. Astfel urmau să se deschidă școli reale în Iași, Botoșani, Galați. Dacă în primele două școli trebuia să se învețe italiana și germana, în cea din Galați limbile care predominau erau: italiana, greaca, engleza⁸⁵. Desființată în 1859, școala reală din Galați se va reînființa în 1864, purtând numele de Școala Comercială „Al. Ioan Cuza”. Limbile străine predate erau în clasa întâi: greaca modernă, engleza, italiana, franceza, iar în clasa a III-a se învăța corespondența comercială în limbile moderne știute. Pentru limba italiană profesor era Domenico Crescelli⁸⁶, care fusese mai întâi profesor la școala primară numărul 1 din Galați⁸⁷. Salariul său era de 4.800 lei⁸⁸. În 1865, îmbolnăvindu-se, acesta cerea un concediu de o lună pentru a merge în Italia⁸⁹. Concediul i s-a prelungit pentru că starea sa generală nu-i permitea să se reîntoarcă în Galați, fapt certificat și de primarul localității Ossimo (Italia), care scria în acest sens directorului Școlii Comerciale, Troteanu, în decembrie 1865⁹⁰. În locul său a fost angajat Giacinto Audizio⁹¹, care se afla de mai mulți ani în Galați⁹². Populația școlară de etnie italiană este dificil de depistat. În arhivele Ministerului Învățământului și al Cultelor din 1873 se găsesc statistici referitoare la etniile elevilor însă numai pentru anul școlar 1873/1874. Conform

⁸¹ Ibidem, rola 5, c. 270–273.

⁸² Ibidem, c. 1234.

⁸³ Francesco Nardi, *op. cit.*, p. 31.

⁸⁴ Paul Păltănea, *Istoria orașului Galați*, vol. II, p. 255.

⁸⁵ V.A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800–1864*, t. III, București, 1894, p. 31–32.

⁸⁶ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Învățământului, dosar 157/1864, f. 2–3, 50; Ioan Brezeanu, Gheorghe S. Ștefănescu, *Școala gălățeană 1765–1948*, Galați, 1996, p. 29.

⁸⁷ ANIC, fond Ministerul Învățământului și al Cultelor, dosar 773/1864, f. 33.

⁸⁸ Ibidem, f. 5.

⁸⁹ Ibidem, f. 117–118.

⁹⁰ Ibidem, f. 119.

⁹¹ Ibidem, dosar 157/1864, f. 129.

⁹² Este atestat în 1855. Idem, fond Microfilme Italia, rola 5, c. 746; V.A. Urechia, *op. cit.*, t. III, p. 136.

acestora, la Școala Comercială „Al. I Cuza” se aflau ca etnii reprezentate: români, francezi, italieni, greci, israeliți, armeni. Italienii erau numai 2 în clasa a III-a⁹³. La Școala Superioară Comercială se găsea un singur italian⁹⁴, iar la Școala Primară de Fete nr. 2, de asemenea, numai un etnic italian⁹⁵. În privința pensionatelor private italiene este cunoscută inițiativa lui Marco Cugino de a fonda un astfel de așezământ în 1849, nerecunoscut însă de autoritățile vremii⁹⁶. Într-un tabel statistic, privind starea institutelor private în județul Covurlui, alcătuit pentru Ministerul Învățământului, pentru anul școlar 1873–1874 erau menționați ca interni 6 italieni (un băiat și cinci fete), iar ca externi 14 italieni (8 băieți și 6 fete)⁹⁷, deci 20 în total. Numărul lor era mic față de cel al elevilor de alte etnii din pensionatele private: grecii – 357; evreii – 616; bulgarii – 31; germanii – 97; însă era mai mare decât cel al francezilor – 14.

Un interes aparte îl reprezentau redactorii, tipografii italieni. În Galați se stabilea în 1841 Mario Pietro Cugino, un piemontez cu un trecut aventuros. După escale scurte în Alexandria și Constantinopol sosea în Principate, astfel încât era amintit de viceconsulul Geymet ca locuind în București în 1838. În 1840 era în Brăila, unde se angaja, fără știrea reprezentanților sarzi, drept reprezentant al viceconsulatului francez. În Galați va avea relații destul de încordate cu Francesco Mathieu, ca urmare a faptului că acceptase să fie judecător al Tribunalului Comercial în condițiile în care încă mai era supus sard. În această calitate îl întâlnim în timpul falimentului casei Pedemonte, când, în loc să apere interesele conaționalului său, va sprijini poziția prințului Grigore Sturdza, ceea ce i-a adus noi neplăceri cu autoritățile consulare sarde. Îndeplinea și funcția de profesor de limba italiană la școala publică din Galați, fiind numit de Epitropia Școalelor viceinspector școlar, prin decretul din 1 noiembrie 1848. Din 1849 era cetățean român, fiind ridicat la rangul de căminar⁹⁸. De numele său se leagă și apariția unei publicații bilingve româno-italiene în Galați. Încă din 1843 Cugino obținea autorizația de a publica „Gazzetta commerciale”, care însă nu a putut să apară din cauza unor restricții de cenzură. În 29 decembrie 1846 apărea „Il Danubio. Giornale di commercio, agricoltura e navigazione”, care își propunea să prezinte informații comerciale, din agricultură și industrie. Publicația va apărea până în 31 decembrie 1849, fiind tipărită în română (alfabet de tranziție) și în italiană (în special informațiile comerciale, navigația, prețul grânelor în marile porturi ale Mediteranei). La început a ieșit din tipografia lui Francesco Momferato. Ca

⁹³ ANIC, fond Ministerul Învățământului și al Cultelor, dosar 4/1873, f. 47.

⁹⁴ Ibidem, f. 58.

⁹⁵ Ibidem, f. 60.

⁹⁶ Paul Păltănea, *Istoria orașului Galați*, vol. II, p. 278.

⁹⁷ ANIC, fond Ministerul Învățământului și al Cultelor, dosar 4/1874, f. 83.

⁹⁸ Dimitrie Bodin, *Din viața și faptele căminarului Mario Pietro Cugino*, în „Revista istorică română”, VII, 1937, nr. 1–4, p. 40–43.

redactor, pe lângă Cugino, mai apărea menționat și G. Jerenich, fost funcționar al consulatului sard din Galați. Din 9 ianuarie proprietar era numai Mario Cugino. Era o publicație săptămânală, apărea fie duminică, fie joia⁹⁹. Deși avea un caracter declarat comercial, în „Il Danubio” întâlnim și informații de altă natură. Sunt cele referitoare la situația caselor comerciale Giovanni Fanciotti și Francesco Pedemonte, care în anii 1847–1848 și-au declarat falimentul¹⁰⁰. Urmează numeroase articole privitoare la istoria Italiei sau la evenimentele revoluționare din peninsulă. În numerele din ianuarie 1849 era înfățișată istoria Republicii Venețiene, iar în cele din 1847 se arătau eforturile pentru constituirea unei uniuni vamale italiene, idee agreată parțial de regele Neapolelui, de ducatul Toscanei¹⁰¹. Era prezentat papa Pius IX¹⁰² și guvernul său¹⁰³, iar tratatele de navigație dintre Roma și Sardinia, dintre Marea Britanie și Toscana erau analizate pe larg¹⁰⁴. Mai interesante ni se par informațiile obiective referitoare la evenimentele revoluționare, în contextul în care, în Moldova, Mihail Sturdza cenzura activitatea presei române, iar liderii revoluționari erau nevoiți să plece în exil. „Il Danubio” abundă în știri privitoare la pregătirile de război pe care le făcea Piemontul la începutul lui 1849¹⁰⁵, iar în numerele din februarie–martie 1849 se descria în detaliu activitatea guvernului republican din Roma¹⁰⁶. Paralel se informa despre activitatea Parlamentului de la Frankfurt sau despre luptele dintre maghiari și croați¹⁰⁷. Spirit curios și activ, Cugino dorea să lărgască orizontul de cunoaștere al cititorilor. De aceea scria despre evoluția construcțiilor de căi ferate din Europa¹⁰⁸, despre iluminatul cu gaz din Paris, despre ceasornicăria elvețiană¹⁰⁹ și nu în cele din urmă despre pregătirea congresului naturaliștilor de la Veneția sau cometa Halley și eclipsele de lună¹¹⁰. Pe lângă numeroasele sale activități, Cugino a fost și un poet de ocazie. În „Il Danubio” a publicat versurile în cinstea domnitorului Grigore Ghica. Mario Pietro Cugino a fost și unul dintre binefăcătorii bisericii catolice din Galați, făcând parte din comitetul administrativ al acesteia. Alături de

⁹⁹ Claudio Isopescu, *La stampa periodica romeno-italiana in Romania e in Italia*, Roma, 1937, p. 15–17.

¹⁰⁰ „Il Danubio”, despre Fanciotti în numerele 39 din 1847, 14 și 17 din 1848; despre Pedemonte în numărul din 3 aprilie 1849, mai 1849.

¹⁰¹ Ibidem, 13/25 iulie 1847, nr. 29.

¹⁰² Ibidem, 24 august/5 septembrie 1847, nr. 35.

¹⁰³ Ibidem, octombrie/noiembrie 1848, unde era amintit și Pellegrino Rossi, premierul ucis în noiembrie același an.

¹⁰⁴ Ibidem, 31 august/12 septembrie 1847; 12/24 octombrie 1847.

¹⁰⁵ Ibidem, 20 februarie 1849.

¹⁰⁶ Ibidem, 27 februarie, 13 martie 1849.

¹⁰⁷ Ibidem, 4/16 noiembrie 1848.

¹⁰⁸ Ibidem, 19 februarie/2 martie 1848; 4/16 martie 1848.

¹⁰⁹ Ibidem, 1/13 aprilie 1848.

¹¹⁰ Ibidem, 21 septembrie/3 octombrie 1847; 26 februarie/9 martie 1847.

G. Jerenich, Dall'Orso, Nicolini îi scria în 1848 papei Pius IX, sugerându-i să-l decoreze pe Vasile Alecsandri pentru generoasa sa donație – 400 de țechini – către biserica catolică din oraș¹¹¹. Biserica catolică din Galați a fost inaugurată în 4 noiembrie 1844. Noul lăcaș era construit pe ruinele celui distrus de ruși în 1798. În pregătirile evenimentului a fost implicat și Mario Pietro Cugino alături de Tesio Agostino și avocatul Salino¹¹².

Documentele atestă inițiative ale italienilor de înființare a unor așezăminte industriale. Dacă șantierul vamal exista din secolul al XVIII-lea, iar în 1815 exista o fabrică de fidea, în 1842 erau 7 fabrici, dintre care 3 de macaroane¹¹³. La acestea, în 1856, se adăuga inițiativa lui G. Pertica de a înființa o moară de aburi¹¹⁴ și cea a lui Antonio Armao, de a organiza o fabrică de turnat fier, în 1864¹¹⁵.

Printre italienii care au tranzitat orașul Galați se aflau și revoluționari. Sunt amintiți Antonio Doderio, genovez, implicat în mișcările din 1831 din Savoia, care s-a retras în Moldova și a găsit sprijin, împreună cu familia, la casa Pedemonte¹¹⁶. Se găsea aici încă din 1834, aflându-se sub protecția viceconsulatului englez. Era foarte apreciat de Pedemonte, de aceea va fi trimis la Constantinopol să îngrijească de filiala firmei de acolo¹¹⁷. Al doilea revoluționar era (Davide) Vaccarezza. Implicat la rândul său în tulburările din Savoia, probabil un fost militar, a sosit în Moldova bolnav și a fost îngrijit de călugării catolici din Iași. A venit în Galați și s-a angajat la firma Pedemonte. A fost îndepărtat din afacerile firmei din cauza temperamentului său coleric. Probabil s-a îndreptat spre Constantinopol¹¹⁸. Un Davide Vaccarezza era amintit printre apropiații lui Giuseppe Garibaldi din America de Sud¹¹⁹. Galațiul era un punct important în traseul revoluționarilor spre ținuturile poloneze și cele maghiare. În timpul lui Al. I. Cuza documentele atestă existența unui număr important de italieni care poposeau în Galați înainte de a se îndrepta spre alte zări.

O categorie aparte a imigranților italieni era cea a artiștilor. Exista în Galați, încă din 1848, o trupă de diletanți care a constituit o societate filodramatică italiană. Mai târziu sosea în oraș profesorul de muzică Luigi Ademollo, care înființa un mic teatru în niște încăperi clădite pe locul hanului Ventura¹²⁰. Venețianul Nardi nu avea o amintire prea plăcută despre teatrul gălățean: „Teatrul din Galați îți amintea de cel

¹¹¹ ANIC, fond Microfilme Vatican, rola 41, c. 447–448.

¹¹² Dimitrie Bodin, *Carlo Alberto preamărit de contemporanii din Galați și Brăila*, în „Revista istorică română”, vol. XIII, 1943, nr. 1–4, p. 32–33.

¹¹³ N. Soutzo, *Notions statistiques de la Moldavie*, Iași, 1849, p. 144.

¹¹⁴ Paul Păltănea, *Istoria orașului Galați*, vol. II, p. 10.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 100.

¹¹⁶ *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 48.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 83.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 47, 83.

¹¹⁹ Informația ne este oferită de Ștefan Delureanu.

¹²⁰ T.T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, București, 1975, p. 311.

al lui Tespi din antichitatea greacă. Era o colibă ... cu podeaua acoperită de rogojini, iar tavanul era făcut din pânze de nave. Pe aceste rogojini se aflau puse scaune pe care erau așezate scânduri tăiate cu fierăstrăul, bătute în cuie, astfel încât la orice ridicare sau așezare a unui spectator, ceilalți trebuiau să păstreze un echilibru complicat. Nu exista cortină, iar scena reprezenta un obiect tenebros, care ar fi trebuit să fie un munte scăldat de mare. Îngrozitorii cântăreți pretindeau că interpretează opera *Furioso* de Donizetti¹²¹. Mai erau amintiți în documente: Antonio Vernice, un impresar, Donato Boldini, coregraf, directorul Teatrului Italian din București, care venea să dea lecții de dans tinerelor din Galați și care garanta că acestea vor învăța dansurile moderne numai în 30 de lecții¹²².

Câteva considerații se impun în ceea ce privește italienii ce s-au stabilit în Galați în perioada menționată. Din punctul de vedere al locului de origine majoritatea erau de pe coasta ligure – orașele Genova, Novi, Chiavari (din informațiile deținute până în prezent aproximativ 40 de italieni proveneau din această regiune); o parte proveneau din sud – Neapole, Messina (8 persoane cu certă origine din aceste părți ale peninsulei italiene); alții din Livorno – 4; din Roma – 5; Torino – 1; Veneția – 1. O bună parte dintre peninsulari plecau spre orașele mari ale Mediteranei orientale: Alexandria, Izmir (Smirna), Constantinopol sau încercau să facă avere în insulele grecești. Mulți dintre aceștia ajungeau în orașele porturi dunărene după ce-și pierdeau averile în urma falimentelor. Trebuie menționat că o parte dintre consuli sarzi din Galați și Brăila au fost numiți aici după stagii diplomatice în orașele din nordul Africii (Tunis, Tripoli). Acesta este cazul lui Giacomo Carpenetti, consul în Brăila sau Egipt (Alexandria, Cairo), Turcia (Constantinopol), și al lui Francesco Mathieu, consul la Galați. Putem considera că emigrația italiană în porturile dunărene era o cale secundară, o derivație de la cea levantină. Din punctul de vedere al profesiilor exercitate de italienii stabiliți în Galați putem concluziona, pe baza listelor prezentate în anexă, că predomina negustoria de cereale. Aproximativ 30 de italieni și-au înființat firme de export de cereale în principal, iar cel puțin 9 dintre ei au fost intermediari între proprietari și exportatori. Paleta profesiilor era însă diversă: agenți navali, crescători de viermi de mătase (4), liberi profesioniști (profesori de limbi străine, medici, actori, tipografi, redactori de publicații, arhitecți); ofițeri italieni, care veneau să-i instruiască pe marinarii moldoveni să folosească canoniere; meșteșugari cu ateliere proprii: bijutieri, modistă; hangii, bucătari, servitori la firmele italiene etc. Au existat și inițiative de construcție a unei mori de aburi sau a unei fabrici de turnat fier, iar unii au luat pământ în arendă. O parte dintre ei au reușit să-și făurească un nou statut social: Giovanni Garibaldi, sosit în 1838 ca un mic crescător de viermi de mătase, ajungea în 1842 negustor; Andrea Trabucco, de la un neînsemnat reprezentant al căpitanilor de vase italiene în relațiile cu serviciul de carantină,

¹²¹ Francesco Nardi, *op. cit.*, p. 32–33.

¹²² „Il Danubio”, 14/26 septembrie 1847.

ajungea și el un negustor respectat; Giacomo Morandi, de la un umil zilier, ajungea expeditor etc. Remarcăm mobilitatea italienilor, care aveau curajul să înceapă o nouă viață într-un spațiu necunoscut, să înființeze firme comerciale, care vor concura cu cele grecești – cazul casei Pedemonte –, să se adapteze într-un mediu deseori ostil (în arhive sunt păstrate procesele caselor comerciale cu autoritățile românești sau sunt menționate episoadele tensionate dintre italieni și negustorii de altă etnie). Din informațiile care transpar din documente, reiese că o bună parte dintre cei care poposeau în Galați aveau vârste cuprinse între 20 și 30 de ani, unii fiind deja căsătoriți atunci când se stabileau în Galați ca: Francesco Pedemonte, Giovanni Fanciotti, Gustavo Gerbolini. Alții își uneau destinul cu pământence, acesta fiind cazul lui: Andrea Trabucco, Domenico Cordiglia, Giacomo Morandi etc. Își aduceau cu ei familiile din Genova, Livorno sau pe cele pe care reușiseră să le închege în Alexandria, Odesa. Nu toți erau de origine umilă: frații Cordiglia – Domenico, Stefano, Carlo – erau fiii consulului sard din Neapole, iar Agostino Ghiotti, cel care a venit în Galați la numai 16 ani să lucreze în firma lui Pedemonte, se înrudea cu generalul Barabino. Cunoaștem două cazuri de italieni implicați în mișcări revoluționare care și-au găsit refugiul în Galați. Ne referim la Antonio Dodero – participant la mișcările din 1831 din Savoia, care se va simți atras de comerț, fiind un apropiat al familiei Pedemonte – și la (Davide) Vaccarezza. Este dificil de apreciat câți dintre cei menționați în documente s-au stabilit definitiv în Galați. Cunoaștem exemplul familiei Pedemonte, care a sosit în 1832, dar majoritatea membrilor au părăsit Galațiul după 1849, când a avut loc falimentul firmei. Unul dintre membrii familiei a plecat spre America. De remarcat că în listele de emigranți italieni spre Argentina și America de Nord apar pasageri cu numele de Pedemonte începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Giovanni Garibaldi, sosit în 1838, este menționat până în 1862; Andrea Trabucco din 1838 până în 1859; Giovanni Fanciotti din 1842 până în 1862, în Galați; Domenico Cordiglia din 1842 până în 1862; Gerolamo Peretti din 1834 până în 1862 etc. Membrii familiei Dall’Orso, sosiți în 1847, erau în Galați și la începutul secolului XX etc.

Despre comerțul din Ismail, Charles de Bois le Comte spunea în 1834: „porturile Ismail și Reni exportau grâne, piei, seu, ceară, sare, iar Rusia a încercat să dea o mai mare extindere comerțului lor, înființând în 1828 la Ismail regimul de porto-franco pe 25 de ani. Dar aprovizionarea acestui port era prea slabă ca să atragă vapoarele europene și navigația pe Dunăre continua să lăncezească, fără să se dezvolte, când libertatea comerțului, redobândită în 1829 de Țara Românească și Moldova, i-a redat din nou avânt”¹²³. Importanța noului oraș port dunărean a fost sesizată de consulii sarzi din Odesa, care au stăruit să se constituie și în Ismail un viceconsulat. Primul reprezentant al Sardiniei a fost Giovanni Gagliardo, din

¹²³ Charles de Bois le Comte, traducerea raportului său în vol. *Călători străini despre țările române*, s. n., vol. III, p. 146.

Chiavari, stabilit în Basarabia după anul 1823. Membrii familiei Gagliardo, negustori de pe coasta ligură, vor rămâne în Ismail, apoi se vor stabili și în Galați după 1856, când în urma Congresului de la Paris sudul Basarabiei va reveni la Moldova. Despre Giovanni Gagliardo știm că a fost viceconsul până la moartea sa în 1847¹²⁴. A fost căsătorit cu Marina Gagliardo și a avut patru copii, care au murit din păcate tineri. Ultima fată, Amalia, a murit în 1851¹²⁵. În funcția de viceconsul a fost numit pentru scurt timp nepotul său, Lazzaro Gagliardo, în anul 1847, iar pentru anii 1852, 1853, 1854 este amintit în documentele consulare sard un Giuseppe Gagliardo¹²⁶.

Mai multe informații deținem despre Lazzaro și unchiul său Luca Gagliardo, care s-a stabilit în Galați. După 1848 se pare că Lazzaro Gagliardo s-a stabilit în Odesa, iar în 1857 s-a întors în Ismail. A făcut cerere către Ministerul de Externe sard să i se acorde funcția de viceconsul în Ismail, arătând că are 40 de ani și că era stabilit în Basarabia din anul 1836¹²⁷. În 1856 viceconsulatul din Ismail a fost desființat și trecut sub jurisdicția celui de la Galați. În 1858 Lazzaro Gagliardo era cetățean român, avea imobile în Galați și era ales deputat în adunarea ad-hoc a Moldovei, având rangul de serdar¹²⁸. În arhive este menționat și Luca Gagliardo stabilit în Galați¹²⁹. Un dosar impresionant relatează despre procesul dintre Luca Gagliardo, supus sard, o vreme și supus britanic, și nepotul său Lazzaro. Pe scurt evenimentele au fost următoarele: în august 1857 Luca Gagliardo îl acuza pe nepotul său de neplata unei datorii de 5370,74 franci și 15.710,16 ruble de argint și cerea punerea sub sechestru a imobilelor deținute de acesta în Ismail și Galați¹³⁰. Cererea sa era garantată de Francesco Delvecchio, un cunoscut negustor sard din Galați¹³¹. Ultimul își va retrage garanția pe parcursul procesului. În conflictul dintre cei doi Gagliardo, care va fi judecat de Tribunalul Civil din Ismail, vor interveni și consulatul Sardiniei din Galați și viceconsulatul britanic din Ismail. Încă din septembrie consulul sard, Carpenetti, ruga Tribunalul din Ismail să pună sechestru pe bunurile lui Lazzaro¹³². La rândul său, Luca Gagliardo făcea nenumărate demersuri pe lângă consulatul sard pentru a i se plăti datoria, având la rândul său creditori de onorat. În cele din urmă Tribunalul din Ismail i-a dat câștig de cauză lui Luca Gagliardo, însă sechestrul pe bunurile lui Lazzaro a fost tergiversat, fapt care a atras alte presiuni din partea consulatului sard din Galați și a viceconsulatului britanic

¹²⁴ Dimitrie Bodin, *I consolati del Regno di Sardegna* ..., p. 145.

¹²⁵ ANIC, fond Ministerul Justiției Moldova, dosar 57/1857–1858, f. 10–112.

¹²⁶ Dimitrie Bodin, *I consolati del Regno di Sardegna* ..., p. 146.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 146.

¹²⁸ ANIC, fond Ministerul Justiției Moldova, dosar 58/1857–1858, f. 62.

¹²⁹ Idem, Direcția Generală a Statisticii, dosar 159/1859, f. 10–11; idem, fond Microfilme Italia, rola 93, c. 1377.

¹³⁰ Idem, fond Ministerul Justiției Moldova, dosar 58/1857–1858, f. 5.

¹³¹ *Ibidem*, dosar 58/1857–1858, f. 6.

¹³² *Ibidem*, dosar 57/1857–1858, f. 28–29.

din Ismail¹³³. În 1863 Luca Gagliardo murea în Ismail. În 16 martie 1864 prefectura orașului înștiința Ministerul de Interne: „Supusul italian Luca Gagliardo, ce se află domiciliat în acest oraș, a încetat din viață, după cum mă încredințează poliția prin raportul nr. 6195. Pe de o parte pentru rămasurile numitului au luat înțelegere cu tribunalul local, iar pe de altă parte supunând la știința noastră. Am onoarea a vă încredința totodată și actul medical de constatare a morții, legalizat conform ordinului circular nr. 24460 din 1863”¹³⁴. Dosarul Gagliardo este o nouă mărturie a relațiilor dintre supușii străini și autoritățile române.

Italienii așezați în porturile dunărene au contribuit la modernizarea acestora prin implicarea lor în activitățile economice, culturale, prin contribuția la înfrumusețarea edilitară a orașelor. Unul dintre italienii de la începutul secolului XX, a cărui familie se stabilise în România cu ani în urmă, spunea, referindu-se la munca imigranților italieni de pretutindeni: „În orice muncă dificilă, în orice lucru unde se întâlnea lupta titanică a umanității pentru progres: căi ferate, construcții grandioase, instalații electrice complicate, de la tunelul de la Simplon până la digurile egiptene, de la refacerea orașelor elvețiene și germane până la cultura pământului în La Plata, muncitorul italian, robust, ferm, neobosit ne apare ca un campion al muncii”¹³⁵.

ITALIAN IMMIGRATION INTO THE ROMANIAN SPACE: THE ITALIANS OF GALAȚI AND ISMAIL (1834–1876)

Abstract

The Italian immigration into the Principalities and its contribution to the modernization of Romanian towns have been little approached in Romanian historiography. The author of the present paper makes a determination of the real size of the Italian community in the town ports of Galați and Ismail after the Treaty of Adrianople, at a time when foreign trade activities were being resumed. Documents found in the archives of Bucharest and Galați are employed to this purpose. The author concludes that the number of the Italians settled in the two towns, either permanently or temporarily, was far greater than previously estimated.

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ Idem, fond Ministerul de Interne – supușii italieni, f. 3.

¹³⁵ I. Barberis, *Despre relațiunile între România și Italia*, în „Revista Ateneului”, 1907, nr. 2, p. 15.

Italianii din Galați și Ismail

Prenume și nume	Anii când sunt menționați	Vârsta	Starea civilă	Locul de origine	Protecția	Profesia	Observații
Filippo Trucchi	1826–1842		căsătorit rusoaică	Piemont	sardă	militar, avocat	proconsul sard 1833–1834
Filippo Pedemonte	1834	56	căsătorit	Genova	sardă	negustor	întemeietor al firmei Pedemonte
Francesco Pedemonte	1834–1849	42		Genova	sardă	negustor, proprietar nave	proprietar firmă cu filiale la Brăila, Calafat
G.B. Pedemonte	1834	22		Genova	sardă	negustor, căpitan vas	viceconsul la Brăila
Gerolamo Peretti	1834–1862			Genova	sardă	negustor	locuiește și în Brăila și în Galați
Giovanni Inglesi	1835				britanică	negustor, constructor de nave	căminar în 1850, dorea înființarea unei bănci
Alessandro di Basilio	1835					negustor	
Francesco Gilli	1835					negustor	
P. Barbis	1835					negustor	
Lazzaro Gagliardo	1836	40 în 1857	căsătorit	Chiavari	sardă, rusă, română	negustor	Ismail, Galați, lucrează pe lângă consulatul sard din Ismail; ajunge deputat în Adunarea ad-hoc a Moldovei
Antonio Dodero	1837				sardă	revoluționar, negustor	implicat în mișcările din 1831; angajat al casei Pedemonte; înființează sucursală a acesteia la Constantinopol
(Davide) Vaccarezza	1837				sardă	Revoluționar, profesor de italiană în Iași, funcționar la firma Pedemonte	revoluționar implicat în mișcările din 1831, pleacă din Galați spre Constantinopol și de aici spre America unde se va alătura lui Garibaldi
Stefano Berzolese	1837				sardă	funcționar al consulatului din Galați, apoi consul în Brăila 1843–1845	fiul negustorului Antonio Berzolese din Constantinopol

Costa Francesco Bottaro	1837					sardă	funcționar al consulatului sard Galați	
Vincenzo Napoleon Rossi	1838				Genova	sardă	căpitan în marina mercantilă sardă, reprezentant firma Rocco	
Bartolomeo Maffei	1838					sardă	servitor casa Peretti	
Giovanni Garibaldi	1838–1862			căsătorit în 1855 și 1862; trei copii		sardă	crescător viermi mătase, negustor	
Andrea Trabucco	1838–1859			căsătorit româncă		sardă	reprezentant la carantină, expeditor	
Pasquale Lamberti	1838–1842			căsătorit	Genova	sardă	negustor, viceconsul al Regatului celor Două Sicilii	asociat al lui Kraus, apoi al lui Giovanni Fanciotti; a vrut să renunțe la cetățenia sardă
Elisabeta Lamberti	1838–1842				Odesa		soția lui Pasquale	
Mario Pietro Cugino	1838–1849	39 în 1842		căsătorit	Piemont	sardă apoi română	profesor, redactor, membru al Tribunalului Comercial din Galați	a renunțat la cetățenia sardă devenind român, a căpătat de la Mihail Sturdza titlul de căminar, pribegise prin Alexandria și Constantinopol
Francesco Biga	1840–1842				Genova	sardă	agent al firmei Rocca Chichizzola, negustor	Comisia de înfrumusețare a orașului Galați
Ambrosio Della Grazie	1840			căsătorit	Genova	sardă	agent vamal	a venit în Principate din Smirna
Maddalena Biga	1842	29			Napoli		bucătăreasă firma Pedemonte	
Raffael Biga	1842	20			Genova	sardă	negustor	fusesse în marina sardă
Domenico Cordiglia	1842–1862	28		căsătorit româncă din Iași	Napoli	sardă	negustor, proprietar de nave	fiul consulului sard din Neapole

Carlo Cordiglia	1842–1862	19		Napoli	sardă	negustor	fratele lui Domenico
Agostino Ghiotti	1842	16		Torino	sardă	funcționar firma Pedemonte	nepotul generalului Barabino
Gaetano Pedemonte	1842			Genova	sardă	avocat	pleacă la Viena
Angelo Pedemonte	1842	25	căsătorit româncă	Genova	sardă	negustor, posesor pământ	se stabilește în Piatra
Giovanni Fanciotti	1842–1862	30	căsătorit; copii: Enrichetta, Antonella, Ernesto, Carolina	Novi	sardă	negustor	faliment în 1847–1848
Maria Fanciotti	1842	21	soția lui Giovanni	Genova	sardă		
Giacomina Ferretti	1842	26		Rapallo	sardă		
Antonio Cervetti	1842–1855			Genova	sardă	crescător viermi mătase	
Agostino Cervetti	1842			Genova	sardă	crescător viermi mătase	
Rachele Cervetti	1842			Genova	sardă		
Clotilde Cervetti	1842			Genova	sardă		
Luigi Cervetti	1842			Genova	sardă		
Cugino	1842	37	soția lui Marco Cugino	Spania	sardă, austriacă		
Giovanni Fanessi	1842			Roma	sardă	bucătar	
Maria Fanessi	1842			Roma	sardă		
Costantino Tabanelli	1842		căsătorit	Roma	sardă	bijutier	
Luigia Tabanelli	1842		căsătorită	Roma	sardă	modistă	va rămâne văduvă și își va întreține familia
Tabanelli	1842–1859		frul lui Costantino	Marsilia	sardă		
Luigia Tabanelli	1842		frica lui Costantino	Marsilia	sardă		

Domenico Merla	1843								negustor	a dat faliment în Alexandria
Agostino Tesio	1844–1860							sardă	posesor de pământ	
Lorenzo Ferraro	1844							franceză	negustor	
Prospero	1844								marinar	mort în naufragiul navei Veloce
Francesco Bozza										
Vincenzo Fanciotti	1844–1864	21						sardă	negustor cu firme în Galați și Brăila	
Giacomo Morando	1844–1862							sardă	zilier, expeditor	
Carlo Piaceri	1845							austriacă	casier firma Pedemonte	
Stefano Argenti	1845							olandeză	spijer	
Matei Raimondi	1845									documentele nu oferă alte informații
Giovanni Palanzaro	1845							Genova	funcționar	
Francesco Garzoni	1845							austriacă		
Stefano Cordiglia	1845–1862							sardă	negustor	a fost reprezentantul unei asociații comerciale boierești
Mansolino Vivanti	1845							austriacă	intermediar	
Cesare Dall’Orso	1845							austriacă, devine supus sard	intermediar	a venit din Smirna unde a dat faliment
Giacomo Pedemonte	1847	21						sardă	negustor	fuge la Viena, apoi în America
Dion	1847								ofițer	sosit pentru a instrui marinarii
Giovanni Jerenich	1848								redactor „Il Danubio”	
Nicolini	1848								arhitect	
Battista Zampa	1849								muncitor port	
Carlo Piacese	1850							sardă	funcționar	a supravegheat îndeplinirea procedurilor în falimentul casei Pedemonte
Frigi	1853								chirurg	
Luigi Ademollo	1853								profesor muzică	înfințează trupă de actori
Alexia Fanciotti	1855							sardă		
Giuseppe Barberis	1855							sardă	negustor	

Luigi Calcagno	1855–1862		căsătorit	Genova	sardă	negustor	
Anna Garibaldi	1855		soția lui Giovanni		sardă		
Giovanna Garibaldi	1855		fiica lui Giovanni		sardă		
Lorenzo Preve	1855				sardă	magazioner	
Giovanni Preve	1855–1862		fiul lui Lorenzo		sardă		
Stefana Preve	1855–1859		fiica lui Lorenzo		sardă		
Giacinto Audizio	1855–1862		căsătorit, cu un fiu		sardă	profesor	
Antonio Sala	1855–1862			Genova	sardă	negustor	
Gerolamo Chitti	1855–1862			Genova	sardă	intermediar	
Luigi Alessandro	1855			Genova	sardă	intermediar	
Pio Battista Corsanegra	1855			Lori	sardă	negustor	
Gerolama Ferretta	1855–1859		căsătorită, cu doi copii	Geneva	sardă	servitoare	
Adamo Pinelli	1855				sardă	rândaș	
Ambrogio Corsanegra	1855		căsătorit, cu șase copii		sardă	negustor	
Stefano Parma	1855			Chiavari	sardă	intermediar	
Antonio Macaferi	1855			Roma	sardă		
Luca Gagliardo	1857		unchiul lui Lazzaro Gagliardo		sardă	negustor	
Gustav Gerbolini	1857–1962		căsătorit, cu patru copii	San Remo	sardă	negustor	
Elisa Gerbolini	1859–1862		soția lui Gustav		sardă		
Ferdinand Cordiglia	1859					calfă	
Elena Cordiglia	1859		fiica lui Domenico		sardă		
Marco Cordiglia	1859				sardă	calfă	
Filberto Genin	1859, 1862		căsătorit		sardă	profesor	

Antonia Genin	1859		soția lui Filiberto		sardă		
Maria Genin	1859		sora lui Filiberto		sardă		
Antonio Tesio	1859		căsătorit, cu doi copii		sardă	cafegiu	
Rosa Tesio	1859		soția lui Antonio		sardă		
Francesco Simon	1859		căsătorit		sardă	hangiu	
Maria Simon	1859		soția lui Francesco		sardă		
Jacopo Simon	1859				sardă	limonagiu	
Geronima Corsanegra	1859		soția lui Pio Battista Corsanegra		sardă		
Rosa Peretti	1859		soția lui Gerolamo Peretti		sardă		
Bartolomeo Calcagno	1859				sardă	intermediar	
Angela Panezzi	1859				sardă	bucătăreasă	
Mario Gremianini	1859				sardă	profesor scrimă	
Giovanni Macaronarul	1859				sardă	atelier macaroane	
Luigi de Sapinetta	1859			Napoli	sardă		
Marcello Brescianini	1859				sardă	avocat	expulzat din țară
Teo Gerbolini	1859	21		Odesa	sardă		
Elisa Gerbolini	1859	10		Odesa	sardă		
Emmanuelle Castelli	1862	46		Genova	italiană	funcționar	
Matilda Fanciotti	1862	12	fiica lui Fanciotti		italiană		
Ruggiero Fanciotti	1862	4	fiul lui Giovanni		italiană		
Augusto Dall'Orso	1862	24	fiul lui Giovanni Battista	Livorno	italiană	funcționar la bancă	
Emilia Dall'Orso	1862	25	fiica lui Giovanni Battista	Livorno	italiană		
Federico Cordiglia	1862	4	fiul lui Domenico				

Ugolina Genin	1862					italiană		
Francesco Preve	1862	17				italiană		
Francesco Delvecchio	1862	47	căsătorit	Genova		italiană	negustor	
Emanuelle Corsanegra	1862	27				italiană	intermediar	
Angela Corsanegra	1862	20				italiană		
Maria Autore	1862			Salerno		italiană		
Giuseppina Autore	1862					italiană		
Salmo Autore	1862					italiană		
Armao Autore	1864					italiană	dorea să deschidă o fabrică	
Giacomo Cicale	1866		căsătorit			italiană	expeditor nave	
Antonio Vernice	1866					italiană	actor	

Notă: Pentru tabelul italienilor din Galați s-au folosit următoarele surse: ANIC, fond Microfilme Italia, rola 7, c. 745–746; rola 93, c. 1374–1376; Idem, fond Ministerul de Interne, dosar 159/1859; *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române și Regatul Sardiniei*, ed. Dimitrie Bodin, București, 1941, p. 47, 48, 57, 67, 82, 181, 190, 191, 194, 231; Paul Pălănea, *Istoria orașului Galați*, vol. II, Galați, 1995, p. 14, 18 și alte surse arhivistice amintite în articol.

DIPLOMAȚIA BRITANICĂ ȘI „CHESTIUNEA DUNĂRII” (1878–1883) (I)

CONSTANTIN ARDELEANU

„Problema Dunării”, chestiune care „reapare, aproape periodic, și de fiecare dată sub o nouă înfățișare”¹, a fost indisolubil legată de „problema Strâmtorilor”, care revenea în atenția cabinetelor europene de fiecare dată când se redeschidea criza orientală. În contextul desfășurării războiului ruso-româno-turc (1877–1878), diplomația britanică, protectoare a integrității Imperiului Otoman și principala garantă a echilibrului stabilit la gurile Dunării prin prevederile Tratatului de pace de la Paris din 1856, se vedea pusă într-o situație extrem de dificilă de revenirea Imperiului Țarist la gurile Dunării, din îndepărtarea căruia făcuse una dintre cheile politicii sale orientale. În același timp, obținerea independenței României semnifica o nouă poziție internațională a tânărului stat român, stăpân firesc al gurilor marelui fluviu european, care considera respectarea suveranității naționale asupra sectorului românesc al fluviului un principiu fundamental al politicii sale externe.

Din această perspectivă, poziția Foreign Office-ului în privința „problemei Dunării” și relațiile româno-britanice privind reglementarea navigației pe Dunăre, în perioada posterioară încheierii conflictului balcanic, constituie componente semnificative în evoluția raporturilor bilaterale dintre cele două state, etape decisive către deplina afirmare internațională a monarhiei române. Privită sub acest dublu aspect, atitudinea diplomației britanice în „problema Dunării” reprezintă un generos domeniu de cercetare, atât din perspectiva bogatului fond documentar constând din surse primare publicate și inedite, cât și din cea a valoroaselor lucrări generale de interpretare din istoriografia modernă, aparținând unor reputați cunoscători ai complicațiilor politice, juridice și economice de la gurile Dunării (Constantin I. Băicoianu, Paul Gogeanu, Ilie Seftiuc, Iulian Cârțână, Șerban Rădulescu-Zoner, Spiridon G. Focas sau Ștefan Stanciu, pentru a menționa doar autori cu contribuții fundamentale în „problema Dunării”, în perioada avută în vedere de lucrarea de față)².

¹ Dimitrie N. Nenițescu, *Studiu asupra fluviilor convenționale. Dunărea în dreptul internațional public*, București, 1903, p. 4.

² C.I. Băicoianu, *Dunărea: Privire istorică, economică și politică*, București, 1915; idem, *Le Danube*, Paris, 1917; Paul Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, București, 1972; I. Cârțână, I. Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, București, 1972; Șerban Rădulescu-Zoner, *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale 1878–1898*, Cluj-Napoca, 1982; Spiridon G. Focas, *The Lower Danube River in the Southeastern European Political and Economic Complex from Antiquity to the Conference of*

Analiza poziției diplomaților din St. James în privința „chestiunii Dunării”, în prima jumătate de deceniu după recunoașterea independenței (1878–1883), apare cu atât mai interesantă cu cât este bine cunoscut faptul că, în perioada anterioară, atitudinea cercurilor politice londoneze fusese una care leza grav interesele României. Astfel, Anglia fusese singura Mare Putere care nu recunoscuse țării noastre dreptul de a avea un agent diplomatic la Londra și care contestase mult timp României dreptul de a încheia tratate comerciale cu alte state³. În condițiile redeschiderii „chestiunii orientale”, atitudinea Marii Britanii era clar exprimată, în 1876, de Andrew Buchanan, reprezentantul diplomatic englez la Viena, care, într-o întrevedere cu Gheorghe Costaforu, răspundea dorinței de independență a României afirmând că românii nu vor avea niciodată „garanția Engliterii [...] Atât lordul Gladstone, cât și lordul Derby i-au declarat-o pozitiv. Ca parte integrantă a Imperiului Otoman suntem garantați, fiindcă Englitera are interes la existența acestui imperiu, iar ca stat independente puțin îi importă de este sau nu o Românie”⁴.

Aceeași poziție este menținută în perioada următoare, în condițiile în care diplomația românească încerca să-și afirme neutralitatea față de conflictul din Balcani⁵. La protestele Bucureștilor, după redactarea Constituției otomane din decembrie 1876, care considera România simplă provincie privilegiată a Imperiului Otoman, Henry Elliot, ambasadorul britanic la Constantinopol, „a apărut, după obiceiul său, teoriile Sublimei Porți cu o râvnă mai mult decât otomană”⁶. La fel, declarația de independență a României era considerată de guvernul britanic „un act atât de contrar tratatelor pe care Anglia pune mare preț”, Londra cerând puterilor semnatare ale Tratatului de la Paris să ia măsuri împotriva „răzvrătiților”⁷. În preajma încheierii păcii, englezii deveniseră războinici, cum afirma Ion Ghica, „când e vorba despre integritatea Imperiului Otoman”, ei neinteresându-se de România „decât ca o parte a Imperiului Otoman”⁸.

Belgrade of 1948, Boulder, 1987; Ștefan Stanciu, *România și Comisia Europeană a Dunării. Diplomatie. Suveranitate. Cooperare internațională*, Galați, 2002.

³ Dumitru P. Ionescu, *Atitudinea Angliei față de independența României*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, t. 3, 1963, p. 87–89.

⁴ *Documente privind istoria României. Războiul de Independență*, vol. I, partea a II-a, București, 1954, p. 82.

⁵ Vasile Cristian, *Romanian-English Relations during the Congress of Berlin*, în vol. *Anglo-Romanian Relations after 1821*, Iași, 1983, p. 65–66.

⁶ *Documente privind istoria României. Războiul de Independență*, vol. I, partea a II-a, p. 549.

⁷ Pentru poziția Marilor Puteri, inclusiv a Marii Britanii, față de declarația de independență a României, Gr. Chiriță, *Atitudinea puterilor europene față de proclamarea independenței României*, în „Revista de istorie”, t. 30, 1977, nr. 4, p. 673–690; Gh. Platon, *Independența României și puterile europene. Reacții și atitudini*, în vol. *Românii în istoria universală*, vol. II, Iași, 1987, p. 279–301; W.N. Medlicott, *The Recognition of Romanian Independence (I, II)*, în „The Slavonic and East European Review”, t. 11, 1933, nr. 32, p. 354–372; nr. 33, p. 572–589.

⁸ *Documente privind istoria României. Războiul de Independență*, vol. IX, București, 1955, p. 327.

Încheierea conflictului din Balcani va tensiona și mai mult relațiile dintre Rusia și celelalte Mari Puteri europene, puțin dispuse să accepte sporirea considerabilă a hegemoniei țariste în regiunea balcano-pontică. Astfel, încă de la cunoașterea prevederilor armistițiului ruso-otoman din ianuarie 1878, poziția Marilor Puteri, mai cu seamă a Angliei și a Austro-Ungariei, a fost extrem de hotărâtă în privința necesității păstrării unui echilibru în sud-estul Europei, scop în care se dorea convocarea unei conferințe generale de pace. Nemulțumirile Vienei, determinate mai mult de nerespectarea înțelegerilor de la Reichstadt și Budapesta decât de încălcarea flagrantă a Tratatului de la Paris⁹, erau dublate de poziția de forță adoptată de primul-ministrul britanic, Benjamin Disraeli, lord Beaconsfield, care trimisese în regiunea strâmtorilor o flotă pentru a proteja Constantinopolul¹⁰ și pentru „a-și păstra comerțul Levantului și supremația în apele orientale ale Mediteranei”¹¹.

Din acest punct de vedere, afirmația istoricului Șerban Rădulescu-Zoner, care considera atitudinea Foreign Office-ului „cu mult mai puțin coerentă” decât cea austriacă, se susține doar parțial, în sensul că între liderii diplomației britanice existau serioase neînțelegeri (Derby și Carnarvon opunându-se deschis poziției belicoase a lordului Beaconsfield). În plus, presiunea puternică a cercurilor politice londoneze și a opiniei publice britanice stânjenea, într-o oarecare măsură, acțiunea oficialilor din St. James. Totuși, în pofida divizărilor și ezitărilor diplomaților londonezi, cum pe bună dreptate sublinia același istoric, „obiectivele diplomației engleze au fost precise, în sensul îndepărtării Rusiei, într-o cât mai mare măsură, de Constantinopol și de zonele din Orientul Mijlociu”¹².

Semnarea păcii de la San Stefano determina acutizarea stării de tensiune dintre Londra și Sankt Petersburg, stipulațiile incluse în tratatul de la 19 februarie/

⁹ Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question 1870–1887*, Bloomington, London, 1973, p. 111; Nicolae Ciachir, *Războiul pentru independența României în context european*, București, 1977, p. 248.

¹⁰ Paul Cernovodeanu, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803–1878)*, Cluj-Napoca, 1986, p. 336; întregul context internațional este prezentat la M.S. Anderson, *The Eastern Question 1774–1923. A Study in International Relations*, London, Melbourne, Toronto, p. 200 și urm.

¹¹ Nicolae Iorga, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă. Lecții ținute la Universitatea din București*, Vălenii de Munte, 1913, p. 307. Radicalismul lordului Beaconsfield era datorat și presiunilor Reginei Victoria, care, într-o scrisoare către premier, vorbea chiar de abdicare; Robert Ensor, *England 1870–1914*, New York, 1992, p. 47–48. O prezentare a politicii externe britanice în prima jumătate a anului 1878 la R.W. Seton-Watson, *Britain in Europe 1789–1914. A Survey of Foreign Policy*, Cambridge, 1937, p. 530–537; A.W. Ward, G.P. Gooch, *The Cambridge History of British Foreign Policy. 1783–1919*, vol. III, 1866–1919, Cambridge, 1923, p. 122–131; pentru atitudinea britanică față de „problema orientală”, R.W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question. A Study in Diplomacy and Party Politics*, London, 1962 și teza de doctorat a lui Eugen Sauer, *Die Politik Lord Beaconsfields in der Orientalischen Krisis (1875–1878)*, Universitatea Tübingen, f.a.

¹² Șerban Rădulescu-Zoner, *Dunărea, Marea Neagră*, p. 13; disputele diplomatice anglo-ruse din lunile ianuarie–februarie și la N. Ciachir, *op. cit.*, p. 236–239.

3 martie 1878 fiind cu totul inacceptabile pentru Marea Britanie. Astfel, pe lângă prevederile care se refereau la integritatea Imperiului Otoman, o adevărată piatră de temelie în politica externă engleză, articolul 19 reprezenta o gravă atingere adusă intereselor orientale britanice în bazinul danubiano-pontic.

Dacă articolele 12 și 13, relative la situația Dunării (distrugerea fortificațiilor de pe malurile fluviului, interdicția navigației vaselor de război, cu excepția celor ale poliției fluviale și serviciului vamal, menținerea Comisiei Europene a Dunării, plata unor despăgubiri către cei care au avut de suferit de pe urma blocării navigației pe Dunăre etc.), erau în limitele prevederilor Tratatului de pace din 30 martie 1856, articolul 19, menționând schimbul de teritorii dintre România și Rusia („nedorind să-și anexeze acest teritoriu [Dobrogea] și nici insulele din Delta, Rusia își rezervă facultatea de a le schimba cu partea Basarabiei detașată la 1856 și mărginită la sud cu talvegul brațului Chilia și cu gura Stari-Stambul”¹³), stârnise nemulțumirea completă a cabinetului britanic, puțin dispus să vadă prăbușirea echilibrului stabilit la Paris, când Rusia fusese îndepărtată de la gurile Dunării¹⁴. Într-un document al comitetului de studiu al Tratatului de la San Stefano, publicat pentru uzul intern al Cabinetului britanic, obiecțiile priveau, pe lângă problema noii Bulgariei, a strămtorilor, a Armeniei sau a despăgubirilor, și capitolul „Bessarabia and the Danube”. „Revenirea Basarabiei la Rusia și controlul acordat astfel Rusiei în privința Dunării constituie îndepărtări serioase de la Tratatul de la Paris”, motive pentru care diplomația londoneză trebuia să sprijine Austria și România în scopul limitării avantajelor dobândite de Rusia la Dunărea de Jos¹⁵.

Situația creată României prin condițiile păcii de la San Stefano, „o negație a suveranității noastre și un pericol pentru interesele morale și materiale ale națiunii române”¹⁶, va determina o modificare semnificativă a atitudinii Foreign Office-ului în privința României. Nicolae Callimachi-Catargi, ministrul român în Franța, raporta că la Londra se simțea „o vie dorință de a cunoaște ceea ce vrem și ceea ce putem să facem”¹⁷, iar Ion Ghica, „trimis într-o misiune specială [...] pentru a constata întrucât România poate să conteze pe simpatiile bărbaților de Stat englezi”¹⁸, observa un „reviriment în favoarea noastră în opinia engleză”, Derby și

¹³ I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368–1900)*, București, 1971, p. 422.

¹⁴ Dorința Rusiei de a anexa sudul Basarabiei era veche, încă de la căderea Plevnei membrii Alianței celor Trei Împărați fiind informați în acest sens (N. Ciachir, *op. cit.*, p. 225).

¹⁵ Harold Temperley, Lillian M. Penson, *Foundations of British Foreign Policy. From Pitt (1792) to Salisbury (1902) or Documents, Old and New*, Cambridge, 1938, p. 367.

¹⁶ N. Iorga, *Correspondance diplomatique sous le roi Charles I-er (1866–1880)*, Bucarest, 1938, p. 334–343.

¹⁷ *Acte și documente din corespondența diplomatică a lui Mihail Kogălniceanu relative la războiul independenței României 1877–1878* (în continuare: *Acte și documente*), ed. Vasile Kogălniceanu, vol. I, fasc. I, București, 1893, p. 16–17.

¹⁸ *Memoriile Regelui Carol I al României. De un martor ocular*, vol. IV, 1878–1881, ed. Stelian Neagoe, București, 1994, p. 30.

Beaconsfield manifestându-și interesul pentru problema românească. Liberalii și conservatorii erau de acord că România și Grecia puteau forma „nucleele de rezistență pentru oprirea expansiunii supărătoare a slavismului și servi drept agenți utili pentru interesele și civilizația occidentală”¹⁹. Realitatea este sesizabilă, sublinia Beatrice Marinescu, mai ales după venirea la conducerea diplomației britanice a lordului Salisbury. Dacă poziția noului conducător al politicii externe engleze era mult mai „amicală”, spre deosebire de cea a predecesorului său, lordul Derby, faptul era datorat importanței strategice și economice sporite a României, garantă a libertății gurilor Dunării și, implicit, a intereselor economice britanice la Dunărea de Jos²⁰. De altfel, „mult mai fermul și mai capabilul” secretar de stat avea să aducă o nouă consistență politicii britanice²¹, în cadrul căreia „chestiunea Dunării” a fost o componentă deloc neglijabilă. Astfel, în planul politicii externe a lordului Beaconsfield, extrem de activă în plan oriental și colonial, garantarea pentru comerțul britanic a debușeurilor de la Dunărea de Jos²² însemna obținerea unor „garanții eficiente pentru tranzitul liber prin strâmtori”, atât pentru navele de război, cât și pentru cele comerciale²³.

Legătura indisolubilă dintre anexarea sudului Basarabiei și chestiunea Dunării, la care făceau referire plenipotențiarul britanic la Congresul de la Berlin, era dincolo de orice îndoială, gazeta italiană „L’Opinione” notând, spre exemplu, la 12 aprilie 1878, că „această problemă a Basarabiei o implică și pe aceea a navigației pe Dunăre”²⁴. N. Callimachi-Catargi, trimis în capitala britanică pentru sondarea opiniei cabinetului Disraeli, nota la 30 aprilie că „acolo se vor decide marile probleme care interesează Europa. Acolo trebuie să ne concentrăm eforturile”²⁵. Speranța României în problema Basarabiei, nota și Ion Bălăceanu de la Viena, „depinde astăzi de Anglia”, în raport cu poziția Foreign Office-ului urmând să se pronunțe și celelalte Puteri²⁶. Aparent, poziția britanică era extrem de favorabilă țării noastre, cum lăsa să se înțeleagă lordul Beaconsfield, care, într-un discurs din Camera Comunelor, la 12 aprilie 1878, se erija în apărător al drepturilor României, făcând referire la eforturile diplomației britanice de asigurare a libertății de navigație pe Dunăre, pe care se angaja să le continue. „Clauza tratatului de la Paris care cuprinde cesiunea Basarabiei către România a fost una dintre clauzele

¹⁹ N. Iorga, *Correspondance diplomatique*, p. 330–331.

²⁰ Beatrice Marinescu, *Great Britain and the Recognition of Romania’s State Independence*, în „Revue roumaine d’histoire”, t. 15, 1976, nr. 1, p. 73.

²¹ M.S. Anderson, *op. cit.*, p. 203; R.W. Seton-Watson, *Britain in Europe*, p. 534–535.

²² Pierre Renouvin, Edmond Préclin, Georges Hardy, *L’époque contemporaine*, vol. II, *La paix armée et la grande guerre (1871–1919)*, Paris, 1947, p. 75.

²³ Harold Temperley, Lillian Penson, *op. cit.*, p. 366, 369; Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire*, p. 114.

²⁴ *Independența României. Documente*, vol. III, *Presa străină*, București, 1977, p. 291.

²⁵ *Acte și documente*, vol. I, fasc. I, p. 137–139.

²⁶ *Ibidem*, p. 143–144.

care l-au preocupat mai mult pe lordul Palmerston și pe care el o considera cea mai importantă. Această clauză implică libertatea navigației pe Dunăre; și iată de ce lordul Palmerston socotea că ea tranșa o chestie de interes european și nu numai o simplă chestie de interes local. Această clauză a fost inserată în preliminariile originale ale tratatului de la Paris, dar Rusia a încercat s-o eludeze, însă lordul Palmerston a apărut-o cu atâta energie, încât congresul era să se dizolve din cauza eforturilor Rusiei ca să obțină înlăturarea ei”²⁷.

Așteptările României în privința sprijinului britanic erau, însă, prea mari, așa cum scria Carol Anton de Hohenzollern domnitorului României: „între Puteri [...] nu se poate face o înțelegere decât pe socoteala României”²⁸. Salisbury recunoștea cu sinceritate, într-o convorbire cu Callimachi-Catargi, „că există anumite probleme care interesează mai mult Anglia și că, dacă va interveni un aranjament asupra acestor puncte esențiale, ea nu va merge până la a lua armele numai pentru noi”²⁹.

Poziția oficială a guvernului britanic față de prevederile Tratatului de la San Stefano reiese din circulara adresată de Salisbury reprezentanților diplomați englezi din capitalele europene, la 1 aprilie 1878. Documentul s-a bucurat de o largă publicitate și a demonstrat Sankt Petersburgului că Anglia era dispusă să riște un conflict pentru a-și păstra supremația orientală³⁰. Protestând împotriva modificărilor teritoriale incluse în textul tratatului ruso-otoman, care asigura Rusiei o ieșire la Marea Mediterană prin intermediul nou creatului principat al Bulgariei, periclitând astfel interesele Angliei în Orientul Apropiat și Mijlociu, Salisbury făcea referire și la situația creată în regiunea danubiano-pontică: „Cedarea Basarabiei, impusă României, extinderea Bulgariei până la Marea Neagră, anexarea portului Batum vor asigura guvernului rus preponderența asupra a tot ce înconjoară Marea Neagră”³¹, lucru inacceptabil pentru salvagardarea intereselor britanice în regiunea bazinului pontic. Și din această perspectivă trebuie înțelese eforturile, eșuate, de altfel, depuse de Benjamin Disraeli, care a inițiat tratative cu puterile europene (Austro-Ungaria, Franța³², Italia și Grecia erau și statele care desfășurau cele mai importante activități comerciale pe Dunărea maritimă) interesate să alcătuiască o ligă mediteraneeană, „pentru a asigura comerțul și căile de comunicație cu Răsăritul împotriva interferenței supărătoare a Rusiei”³³.

²⁷ Emil Diaconescu, *România la Congresul de la Berlin*, Iași, 1939, p. 18 (extras din „Însemnări ieșene”, an IV, 1939, nr. 6).

²⁸ *Memoriile regelui Carol I al României*, vol. IV, p. 132.

²⁹ Apud V. Cristian, *România și Congresul de Pace de la Berlin (1878)*, în vol. *Românii în istoria universală*, vol. I, Iași, 1986, p. 315.

³⁰ Harold Temperley, Lillian Penson, *op. cit.*, p. 344; Spiridon G. Focas, *op. cit.*, p. 345–346.

³¹ Șerban Rădulescu-Zoner, *Dunărea, Marea Neagră*, p. 11.

³² N. Ciachir, *op. cit.*, p. 225.

³³ Paul Cernovodeanu, *Relațiile comerciale*, p. 337; Dwight E. Lee, *The Proposed Mediterranean League of 1878*, în „The Journal of Modern History”, t. 3, 1931, p. 33–45.

Răspunsul cancelarului Gorceakov făcea apel la „calm și moderație”³⁴, considerând că reanexarea sudului Basarabiei era o simplă revenire la o situație modificată în 1856 din rațiuni care nu mai aveau motiv să existe. Astfel, pentru a tempera atitudinea Londrei și Vienei, se afirma că nu exista nicio legătură între schimbul de teritorii și libertatea de navigație pe Dunăre, care era garantată de existența unei Comisii internaționale și care urma să se desfășoare sub suveranitatea unui alt stat decât Imperiul Țarist, în speță România³⁵.

Hotărârea diplomației britanice de a modifica clauzele preliminarilor din 19 februarie/3 martie 1878, coroborată cu eforturile austriece de a limita din supremația dobândită de ruși în Balcani, prin formarea principatului Bulgariei Mari, ca și disponibilitatea cancelarului Bismarck, dornic să mențină un echilibru între Petersburg, Viena și Londra³⁶, au favorizat reunirea areopagului european, al cărui rol era legiferarea situației create în sud-estul Europei. Cum sublinia Barbara Jelavich, Rusia a fost nevoită să accepte arbitrajul internațional, nefiind pregătită să facă față pericolului formării unei noi coaliții, asemănătoare celei care o învinsese în războiul Crimeii³⁷. În aceste condiții, rușii au fost nevoiți să-și reducă pretențiile. La o întâlnire a țarului Alexandru al II-lea cu cei mai importanți colaboratori ai săi, Giers, Jomini și Miliutin, s-a stabilit micșorarea revendicărilor teritoriale în regiunea Caucazului, revizuirea regimului strâmtoarelor, reducerea teritorială a Bulgariei, însă revenirea la Dunăre prin anexarea județelor Cahul, Ismail și Bolgrad rămânea un principiu care nu se punea în discuție, fiind, așa cum de multe ori au afirmat-o oficialii ruși, o problemă de „onoare și de demnitate națională”³⁸. Merită amintită aici și opinia unui reputat specialist în relațiile internaționale, A.J.P. Taylor, care considera că recuperarea Basarabiei reprezentase singurul obiectiv bine definit al Rusiei în războiul la care participase³⁹.

Apărea, astfel, tot mai necesară găsirea unei baze de înțelegere prealabile cu englezii pentru rezolvarea problemelor în litigiu. După îndelungi discuții la începutul lunii mai și după ce Șuvalov a prezentat la Sankt Petersburg obiecțiile britanice în privința condițiilor păcii de la San Stefano, la 18/30 mai 1878, marchizul Salisbury și contele Șuvalov, ambasadorul țarist în Marea Britanie, semnavă la Londra un memorandum secret prin care se ajungea la un compromis, Anglia neputând „să riște singură responsabilitatea de a se opune schimbării propuse” de cabinetul rus⁴⁰.

³⁴ Spiridon G. Focas, *op. cit.*, p. 345–346.

³⁵ *Ibidem*, p. 346.

³⁶ Robert Ensor, *op. cit.*, p. 49.

³⁷ Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire*, p. 111.

³⁸ N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol*, București, 1916, p. 270.

³⁹ A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848–1918*, London, Oxford, New York, 1971, p. 246.

⁴⁰ Paul Cernovodeanu, *Relațiile comerciale*, p. 346; Spiridon G. Focas, *op. cit.*, p. 350; R.W. Seton-Watson, *Britain in Europe*, p. 535–536.

Problema navigației pe Dunăre era menționată în punctul D al Anexei acordului, formularea fiind o indicație clară a marilor interese politice și economice britanice la Dunărea de Jos: „fără a atinge chestiunea teritorială, guvernul britanic își rezervă dreptul de a discuta problemele navigației pe Dunăre, unde Anglia are drepturi în conformitate cu tratatele”⁴¹. Problema Basarabiei, în strânsă legătură cu „chestiunea Dunării”, era, astfel, „un neprețuit obiect de troc” în nesfârșitul șir de compensații și de compromisuri între puterile europene⁴².

„Disraeli convenea acum la distrugerea operei din 1856”, nota istoricul Emil Diaconescu⁴³, părere susținută de afirmația prim-ministrului român Ion C. Brătianu, care, într-o scrisoare către C.A. Rosetti (24 iunie 1878), scria: „englezii ne și jertfiseră de când cu protocolul de la Londra, însă nu ne spuneau nimic, așteptând ca să fie satisfăcute întâi propriile lor dorinți”⁴⁴. Era aceasta o trădare a intereselor britanice de la gurile Dunării, interese la care se referea, chiar în această perioadă (la 19/31 mai 1878), un *Memorandum* trimis secretarului de stat Salisbury de Sir John Stokes, fost comisar britanic în Comisia Europeană a Dunării timp de 15 ani (1856–1871), unul dintre cei mai buni cunoscători ai problemelor legate de „chestiunea Dunării” și confident al diplomaților din St. James în privința navigației pe sectorul maritim al fluviului. Făcând analiza modificărilor situației europene în perioada 1856–1878, Stokes socotea necesară reconsiderarea aranjamentelor internaționale pentru a asigura libertatea Dunării, deoarece în această regiune „interesele Angliei le depășesc nu doar pe cele ale tuturor celorlalte puteri riverane luate la un loc, ci pe cele ale tuturor celorlalte state din lume”. Dacă era o certitudine că „stăpânirea rusă asupra gurilor Dunării ar reprezenta un pericol pentru orice soluționare a problemelor din răsăritul Europei”, Stokes avea suficiente motive să considere că și sub o guvernare românească activitatea Comisiei Europene a Dunării, garantul intereselor britanice, ar funcționa cu dificultate. Soluția „cea mai bună și cea mai practică și, la fel de mult, cea care asigura cele mai mari avantaje comerciale și politice era constituirea Dobrogei ca un teritoriu internațional liber și neutru”, sub administrația C.E.D. În afara acestui punct, diplomații din St. James trebuiau să mai aibă în vedere prorogarea forului internațional cu sediul la Galați și extinderea competențelor acestuia până la Brăila, fără de care interesele dunărene ale Marii Britanii ar fi avut mult de suferit.⁴⁵

⁴¹ Spiridon G. Focas, *loc. cit.*

⁴² R.W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians: From Roman Times to the Completion of Unity*, London, 1963, p. 341.

⁴³ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 10.

⁴⁴ *Memoriile regelui Carol I al României*, vol. IV, p. 134.

⁴⁵ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Galați (în continuare: DJANG), fond Comisia Europeană a Dunării (CED), Delegatul Angliei, dosar 13, f. 146–149 (Stokes către Salisbury, 31 mai 1878); Alexandru Duță, *Un proiect englez din 1878 privind organizarea Deltei Dunării ca teritoriu liber și neutru, administrat de Comisia Europeană a Dunării*, în vol. *Memoria documentelor. Din*

Deși cererea „produselor noastre de către Englitera” scăzuse „într-un mod simțitor”, ca urmare a concurenței grânelor rusești și americane (de la 16% din totalul importurilor cerealiere britanice în 1850, la doar 1,6% în 1874⁴⁶), comerțul englez la Dunărea de Jos rămăsese deosebit de important. Afirmatia reiese și din protestele Camerelor de comerț din Bradford, Dundee, Manchester, Birmingham adresate Foreign Office-ului în vara anului 1876, ca urmare a refuzului guvernului britanic de a încheia o convenție comercială cu România⁴⁷.

Astfel, în perioada analizată în lucrarea de față, relațiile comerciale dintre România și Marea Britanie, făcute, firește, pe calea Dunării, erau deosebit de importante. Comerțul exterior românesc către Marea Britanie se ridica în 1878 la 40.279.644 lei⁴⁸, în 1879 la 37.800.000 lei (15,84% din total), pentru a crește spectaculos în anii următori – 56.800.000 lei în 1880 (25,93% din total) – și a ocupa primul loc, depășind Austro-Ungaria: 82.300.000 lei în 1881 (39,83% din total față de 34,93% monarhia dualistă, 9,33% Franța etc.), 97.700.000 în 1882 (39,91% din total) și 88.700.000 (40,18%) în 1883⁴⁹. Cea mai importantă parte a acestor exporturi (98,41% în 1879, 96,55% în 1880, 99,64% în 1881, 99,73% în 1882, 99,97% în 1883) era reprezentată de produse agricole, în special cereale⁵⁰.

Și în privința importurilor românești dinspre Marea Britanie, interesele comerciale britanice erau importante, fiind depășite doar de cele ale Austro-Ungariei. Astfel, cu produse în valoare de 52.924.178 lei în 1878 (17,26% din total)⁵¹, 50.600.000 lei în 1879 (19,88% din total), 57.400.000 lei în 1880 (22,50% din total), 50.510.000 lei în 1881 (17,80% din total), 45.430.000 lei în 1882 (15,80% din total) și 78.750.000 lei în 1883 (21,90% din total), exportul britanic către România confirma puternicele interese economice britanice la Dunărea de Jos⁵². Cea mai mare parte a importurilor românești din Marea Britanie era reprezentată de produse textile, de produse coloniale și de produse din metal, mașini industriale etc.⁵³

Aceleași concluzii se desprind și din analiza statisticilor privind navigația pe Dunăre pentru perioada analizată. 705 vase britanice au navigat pe Dunăre în 1878, cu un tonaj de 417.796 tone, reprezentând 27,22% din totalul celor 1.862 nave care

comunicările ediției a doua a sesiunii anuale a D.G.A.S., mai 1993, București, 1994, p. 38–41; Șt. Stanciu, op. cit., p. 100, n. 100.

⁴⁶ Beatrice Marinescu, Valeriu Stan, *Anglia și convenția comercială româno-engleză din 1880*, în „Revista de istorie”, t. 38. 1985, nr. 1, p. 38.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 37.

⁴⁸ Paul Cernovodeanu, *Relațiile comerciale*, p. 276.

⁴⁹ Idem, *Anglo-Romanian Trade Relations between 1878–1900*, în „Revue roumaine d'histoire”, t. 29, 1990, nr. 3–4, p. 259–260 (tabelele 1 A și B).

⁵⁰ *Ibidem*, p. 262 (tabelele 2 A și B, calculul procentual ne aparține).

⁵¹ Idem, *Relațiile comerciale*, p. 285.

⁵² Idem, *Anglo-Romanian Trade Relations*, p. 263 (tabelele 3 A și B).

⁵³ *Ibidem*, p. 266 (tabelele 4 A și B).

au intrat prin gurile marelui fluviu și 59,67% din tonajul total⁵⁴. Situația se păstrează și în anii următori: 494 vase și 412.706 tone (21,83%, respectiv 51,74% din total) în 1879, 371 vase și 332.258 tone (20,46%, respectiv 50,49% din total) în 1880, 523 vase cu un tonaj de 498.994 tone (30,56%, respectiv 66,28% din total) în 1881, 583 vase totalizând 608.443 tone (35,41% și, respectiv, 67,37%) în 1882 și, în cele din urmă, 537 vase și un tonaj de 549.942 tone (37,18% și, respectiv, 66,13%) în 1883⁵⁵.

La puțin timp după semnarea acordului anglo-rus din 30 mai 1878, Sir Henry Elliot (din 1878 ambasador britanic pe lângă monarhia austro-ungară) a încheiat la Viena (6 iunie) o înțelegere cu contele Andrassy, șeful diplomației din Ballplatz, prin care se stabilea un program comun cu care cele două părți urmau să se prezinte în fața congresului berlinez, pe linia limitării supremației țariste în regiunea balcanică⁵⁶. Cum arăta Șerban Rădulescu-Zoner, deși problema Dunării nu figurează în textul acordului, ea a făcut parte integrantă din înțelegerea intervenită între diplomația britanică și cea austro-ungară⁵⁷, Andrassy susținând prelungirea *sine die* a Comisiei Europene, garant al libertății de navigație pe Dunărea maritimă, și a solicitat dreptul exclusiv de a executa lucrări la Porțile de Fier. Asistăm, astfel, la o reconciliere a Marii Britanii cu Austro-Ungaria, vechi adversare în privința problemei Dunării, situație determinată de revenirea Rusiei ca stat riveran la gurile fluviului, care punea în discuție interesele politice și economice danubiene ale ambelor state.

Încercând să găsească compensații satisfăcătoare pentru a-și consolida poziția subrezită de noile achiziții teritoriale recunoscute Rusiei prin semnarea *Memorandumului* din 30 mai (importantele porturi Kars și Batum), Foreign Office-ul a negociat cu sultanul Abdul Hamid un tratat, considerat de Barbara Jelavich „similar, în multe privințe, cu cel de la Unkiar Iskelessi”⁵⁸, prin care să fie posibilă modificarea regimului strâmtoarelor, permițând tranzitul flotei britanice prin acestea. Convenția anglo-turcă din 4 iunie 1878, prin care Poarta accepta cedarea insulei Cipru, importantă bază navală pentru protejarea drumului maritim prin Canalul de Suez, includea amintita intenție britanică, iar declarația lordului Salisbury, în ședința din 11 iulie 1878 a Congresului, o confirmă⁵⁹.

În ultimă instanță, întreaga poziție britanică în privința cenzurării Tratatului de la San Stefano era determinată de modificările în echilibrul politic din sud-estul Europei, asupra căruia Disraeli avea opinii diferite. Pentru el, integritatea Imperiului turc devenise „o expresie care merita a fi păstrată în programul oficial al guvernului [...], însă termenul «integritate» ar trebui redefinit și încă cu o

⁵⁴ Idem, *Relațiile comerciale*, p. 275.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 268 (tabelul 6 A).

⁵⁶ Șerban Rădulescu-Zoner, *Dunărea, Marea Neagră*, p. 16.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 17.

⁵⁸ Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire*, p. 112–113.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 113; Șerban Rădulescu-Zoner, *Dunărea, Marea Neagră*, p. 14.

considerabilă subtilitate. «Integritate» ar trebui să însemne Constantinopolul, împreună cu asemenea locuri strategice [...]»⁶⁰. Argumente similare erau susținute și de Salisbury, care respingea ideea păstrării integrității Imperiului Otoman și se străduia să găsească soluții eficiente pentru salvagardarea intereselor britanice în Mediterana Orientală și în bazinul pontic⁶¹.

Convocarea Congresului de la Berlin reprezintă, astfel, o mare victorie a cabinetului londonez, care, nota Nicolae Iorga, „întrebuințând mijloace mari, [...] aduse harta monstruoasă de la San Stefano supt ochii Europei întregi [...]»⁶². Sau, cum afirma R.C.K. Ensor, pacea Europei fusese salvată de două lucruri: „epuizarea Rusiei, care cu greu putea face față unui nou război, și politica lui Beaconsfield, care, cum este acum destul de clar, nu intenționase niciodată să pornească unul»⁶³.

În pofida acestor înțelegeri preliminare și a faptului că, într-adevăr, „nimic esențial nu rămăsese capabil de discuții serioase»⁶⁴, opoziția britanică la Berlin nu a fost doar una de paradă, o „comedie repetată în particular», așa cum o numea Joseph Chamberlain⁶⁵. Faptul că puterile europene nu s-au rezumat doar la simpla sancționare a prevederilor stipulate în acordurile bilaterale încheiate anterior s-a datorat atât diplomației țariste, care a încercat să obțină câteva succese de ultimă oră⁶⁶, cât și poziției plenipotențiarilor britanici, mult mai intransigenți decât se prevăzuse inițial, ca urmare a nemulțumirii extreme a cercurilor politice londoneze la cunoașterea clauzelor înțelegerii anglo-ruse din 30 mai, publicată în cotidianul „The Globe» la o zi după începerea lucrărilor Congresului⁶⁷. Astfel, spre exemplu, marele rival politic al prim-ministrului britanic, Gladstone, acuza guvernul britanic că „vânduse libertatea Basarabiei către Rusia»⁶⁸, iar Barbara Jelavich sublinia, pe bună dreptate, că Salisbury și Beaconsfield s-au simțit obligați să încerce obținerea unor condiții mai bune care să satisfacă interesele britanice⁶⁹.

Din acest punct de vedere, reglementarea libertății navigației pe Dunăre a constituit o chestiune importantă în dezbaterile areopagului berlinez, diplomația britanică insistând asupra garantării acesteia de către puterile participante. În ședința din 29 iunie, când s-a discutat situația României în urma războiului ruso-româno-turc, Mihail Kogălniceanu cerea ca gurile Dunării să rămână adevăratului lor stăpân, poporul român, sub asigurarea că România „nu are altă ambițiune decât aceea de a fi păzitoare credincioasă a libertății Dunării la gurile ei și totdeauna de

⁶⁰ Apud Spiridon G. Focas, *op. cit.*, p. 351.

⁶¹ M.D. Stojanović, *The Great Powers and the Balkans. 1875–1878*, Cambridge, 1960, p. 244.

⁶² Nicolae Iorga, *Istoria statelor balcanice*, p. 305.

⁶³ Robert Ensor, *op. cit.*, p. 48.

⁶⁴ N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, p. 309.

⁶⁵ R.W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians*, p. 343.

⁶⁶ A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 250–251.

⁶⁷ Șerban Rădulescu-Zoner, *Dunărea, Marea Neagră*, p. 21.

⁶⁸ R.W. Seton-Watson, *loc. cit.*

⁶⁹ Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire*, p. 116.

a se putea opri asupra îmbunătățirii instituțiilor și la dezvoltarea mijloacelor ei materiale”⁷⁰. Disraeli s-a opus anexării sudului Basarabiei, însă „bunăvoința platonice, adică sterilă” pe care o deplângea ministrul de Externe Kogălniceanu⁷¹ era determinată nu de in justițea reanexării județelor Cahul, Bolgrad și Ismail, ci de necesitatea garantării intereselor Marii Britanii. Istoricul britanic R.W. Seton-Watson afirma că lordul Beaconsfield a insistat cu mult mai mult asupra Tratatului de la Paris și a statutului Dunării decât asupra drepturilor României⁷², iar W.N. Medlicott nota că delegații britanici la Congresul de la Berlin „erau cam indiferenți în privința bunelor și relelor comise față de România, însă erau foarte mult interesați de posibilele efecte ale aranjamentelor în privința navigației pe Dunăre”⁷³. De altfel, o scrisoare a prim-ministrului I.C. Brătianu către principele Carol I, la 16/28 iunie 1878, pare a confirma această afirmație: „Ceilalți (delegați ai marilor puteri, cu excepția celor germani – *n. C.A.*) aveau interesul ca să facem greutate ca să poată rupe ei mai multe concesiuni de la Rusia, hotărâți fiind ca apoi să ne sacrifice pe noi [...]”⁷⁴.

Ridicând problema României, lordul Beaconsfield arăta că ar fi o „eroare gravă” considerarea articolului 19, care reprezenta o încălcare a stipulațiilor articolelor 4 și 20 din Tratatul de la Paris, drept „un simplu schimb de teritorii între două state”. Afirmând că guvernul său nu găsea nicio garanție în preliminarile de la San Stefano care să „asigure libertatea de navigație pe Dunăre”, premierul britanic aștepta explicațiile plenipotențiarilor ruși și angajamentele pe care țarul urma să le ia „pentru salvagardarea libertății Dunării”⁷⁵. În răspunsul său, cancelarul Gorceakov nu vedea nicio legătură între tranzitul prin gurile Dunării și problema celor trei județe de la nordul Deltei Dunării și susținea că libera navigație a Dunării, considerată „un interes european”, nu avea de suferit în niciun fel în urma retrocedării Basarabiei. Completând explicațiile lui Gorceakov, contele Șuvalov, cel de-al doilea reprezentant al Rusiei, afirma răspicat că retrocedarea Basarabiei reprezenta pentru Rusia „nu o chestiune de ambiție și de interes, ci o chestiune de onoare”, nefiind determinată de dorința unei „ingerințe în libera navigație a fluviului”. Raliindu-se poziției britanice în privința necesității garantării libertății de navigație pe Dunăre, Bismarck făcea, totuși, un mare serviciu Rusiei, considerând că „nu vedea niciun punct de conexiune între libertatea Dunării și

⁷⁰ I. Cârțână, I. Seftiuc, *op. cit.*, p. 58–59.

⁷¹ *Acte și documente*, vol. I, fasc. I, p. 164–165.

⁷² R.W. Seton-Watson, *Gladstone, Disraeli and the Eastern Question*, p. 489.

⁷³ W.M. Medlicott, *The Congress of Berlin and After: A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement (1878–1880)*, London, 1938, p. 89.

⁷⁴ I. Cârțână, I. Seftiuc, *op. cit.*, p. 57.

⁷⁵ *Cestiunea Dunării. Acte și documente*, București, 1883, p. 438; D.A. Sturdza, *Recueil de documents relatifs à la liberté de navigation au Danube*, Berlin, 1904, p. 112 (Protocolul nr. 9, 29 iunie 1878).

retrocedarea Basarabiei”⁷⁶. Poziția lui Bismarck de sprijinire a politicii țariste nu era nouă, încă din 19 februarie 1878, în cadrul unei ședințe a Reichstag-ului, cancelarul german declarând că „dacă Rusia nu poate obține acordul celorlalte semnatare ale Păcii din 1856, atunci trebuie să se mulțumească cu ideea de «beati posidentes»”⁷⁷. Cum afirma și C.I. Băicoianu, problema Dunării era „o ocazie bine venită ca în fapt să se răsplătească serviciul Rusiei” pentru „binevoitoarea neutralitate” a țarului în timpul conflictului franco-prusac⁷⁸.

Poziția diplomației britanice în chestiunea Basarabiei, importantă prin faptul că Imperiul rus redevenea stat riveran marelui fluviu, avea să fie exprimată și în ședința din 2 iulie a Congresului de la Berlin, consacrată analizării problemei Dunării, cu ocazia examinării articolelor 12 și 13 ale Tratatului de la San Stefano. Austro-Ungaria, rămasă cu totul neutră în confruntarea ruso-engleză, urmărea să-și consolideze controlul asupra sectorului Dunării fluviale. Dacă, așa cum se nota într-o lucrare contemporană, „este remarcabil că plenipotențiarilor austrieci, atât de direct interesați în chestiunea Dunării, nu au suflat niciun cuvânt” în cadrul ședinței din 29 iunie, la următoarea întâlnire, pe 2 iulie, diplomații din Ballplatz vor acționa în forță⁷⁹. Baronul Heinrich Haymerle, ambasadorul monarhiei bicefale la Roma, a prezentat o nouă redactare a articolului 12, făcând referire la: (1) neutralizarea sectorului Dunării în aval de Porțile de Fier, dărâmarea fortificațiilor și interdicția navigației vaselor de război, cu excepția celor destinate poliției fluviale și serviciului valmal; (2) menținerea drepturilor, obligațiilor, prerogativelor și imunităților Comisiei Europene a Dunării, independentă de autoritatea statală care deținea gurile Dunării, România, reprezentată în organismul internațional de un delegat; (3) armonizarea regulamentelor de navigație pentru sectorul Porțile de Fier – Galați cu cele introduse de C.E.D. și (4) acordarea către Austro-Ungaria a dreptului exclusiv de a executa lucrări pentru îmbunătățirea navigației prin Cazane și de a percepe taxe pentru acoperirea cheltuielilor necesitate de aceste lucrări⁸⁰.

În schimbul avantajelor solicitate (scoaterea Dunării de Sus de sub controlul internațional și exclusivitatea lucrărilor de la Cazane), Austro-Ungaria renunța la vechea Comisie a Riveranilor și era de acord cu prelungirea existenței C.E.D., precum și cu extinderea atribuțiilor sale pe sectorul dintre Porțile de Fier și Galați⁸¹. Bunele oficii ale Vienei pentru România, care fusese acceptată în C.E.D. și a cărei independență fusese sprijinită, „un veritabil reviriment în politica externă a Austriei”,

⁷⁶ *Cestiunea Dunării. Acte și documente*, p. 440–441; D.A. Sturdza, *Recueil de documents*, p. 115–116.

⁷⁷ *Apud* Spiridon G. Focas, *op. cit.*, p. 349.

⁷⁸ C.I. Băicoianu, *Dunărea: Privire istorică, economică și politică*, în vol. *Studii economice, politice și sociale (1898–1940)*, București, 1941, p. 519.

⁷⁹ Spiridon G. Focas, *op. cit.*, p. 353.

⁸⁰ *Cestiunea Dunării. Acte și documente*, p. 441–442; D.A. Sturdza, *Recueil de documents*, p. 116–117 (Protocolul nr. 11, 2 iulie 1878).

⁸¹ I. Cârțână, I. Seftiuc, *op. cit.*, p. 61.

erau datorate faptului că diplomații monarhiei dualiste considerau gurile Dunării mai sigure în posesia României decât în cea a Imperiului Țarist⁸². Cum afirma H. Hajnal, propunerile austriece au provocat, „prin numărul și varietatea subiectelor abordate, o consternare generală în rândul plenipotențiarilor”⁸³. Lordul Salisbury, deși a aderat la aceste principii generale expuse în proiectul austriac, principii care nesocoteau grav suveranitatea românească⁸⁴, sublinia importanța problemelor în discuție, solicitând discutarea lor într-o ședință ulterioară. Bismarck s-a opus însă discutării lor, arătând că scopul Congresului era de a accepta, respinge sau modifica articolele tratatului de la San Stefano, nu de a analiza în mod special un regulament atât de detaliat. La această opinie a aderat și contele Șuvalov, care își exprima nedumerirea față de propunerea neutralizării fluviului, întrebându-se care era durata și scopul măsurii solicitate de plenipotențiarul austriac. Înțelegerile anterioare între diplomații din St. James și Ballplatz și linia comună antițaristă vor reieși și din intervenția lui Salisbury, care amintea că prezența Rusiei ca riverană a Dunării reprezenta un element nou în problemele atingând navigația fluviului⁸⁵.

Discuțiile privind chestiunea Dunării au continuat în ședința din 4 iulie 1878, când Șuvalov a dat citire unui contraproiect al Rusiei la propunerile austro-ungare, în care nu se menționa neutralizarea Dunării, ci doar garantarea libertății de navigație de către toate puterile semnatare, menținerea Comisiei Europene și armonizarea Actului public din 2 noiembrie 1865 de către o Comisie specială, cu participarea riveranilor, urmând ca o conferință a reprezentanților puterilor semnatare să sancționeze noul act⁸⁶. Diferențele de opinie între cele două proiecte, indicate de Haymerle (ocolirea problemei Porților de Fier, neincluderea României etc.⁸⁷), au făcut necesară o înțelegere între Rusia și Austro-Ungaria, mediată de Franța, câștig de cauză având proiectul austriac, compromisul stând la baza formulării articolelor din textul final al Tratatului de la Berlin din 13 iulie 1878⁸⁸.

Încă o dată în ședința din 4 iulie 1878 lordul Salisbury a afirmat interesul Marii Britanii față de problemele navigației pe Dunărea maritimă, remarcă la care prințul Bismarck a răspuns cu celebra constatare despre lipsa de interes a Germaniei în privința navigației la Dunărea de Jos: „opinia care prezintă Dunărea ca o mare arteră a comerțului german cu Orientul se bazează pe o ficțiune, navele germane venind din amonte de Ratisbona nu coboară pe Dunăre pentru a exporta produsele germane în Orient”⁸⁹. Remarca premierului britanic a fost pe măsură:

⁸² Spiridon G. Focas, *op. cit.*, p. 353.

⁸³ Henry Hajnal, *Le Droit du Danube International*, La Hague, 1929, p. 134.

⁸⁴ I. Cârțână, I. Seftiuc, *op. cit.*, p. 60; Paul Gogeanu, *op. cit.*, p. 74.

⁸⁵ D.A. Sturdza, *Recueil de documents*, p. 118; Paul Gogeanu, *op. cit.*, p. 74–75.

⁸⁶ D.A. Sturdza, *Recueil de documents*, p. 119–120; I. Cârțână, I. Seftiuc, *op. cit.*, p. 62.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 62.

⁸⁸ Spiridon G. Focas, *op. cit.*, p. 356–358.

⁸⁹ *Cestiunea Dunării. Acte și documente*, p. 444 (Protocolul 12, 4 iulie 1878).

„Germania are puține interese în chestiunea Orientală și totuși cancelarul dorește să dirijeze totul; nu sunt deloc dispus să-l urmez în siaj”⁹⁰.

Înțelegerile puterilor în privința problemelor litigioase au permis semnarea Tratatului de la Berlin, la 13 iulie 1878, care în articolele 52–58 reglementa problemele relative la navigația pe Dunăre. Aceasta după ce articolul 45, abrogând articolele 4 și 20 din Tratatul de la Paris, acorda Rusiei cele trei județe din sudul Basarabiei. Articolul 52 stabilea dărâmarea fortificațiilor existente de-a lungul fluviului, în aval de Porțile de Fier, precum și interdicția navigației vaselor de război în același sector, cu excepția navelor poliției fluviale și ale serviciului vamal, ca și a staționarelor aparținând marilor puteri, care puteau urca pe cursul fluviului până la Galați. Conform articolului 53, Comisia Europeană a Dunării, în care era reprezentată și România, își menținea drepturile, prerogativele și obligațiile pe sectorul din aval de Galați, „în totală independență față de autoritatea teritorială”. Cu un an înainte de expirarea duratei de funcționare, membrii Comisiei urmau să se pună de acord în privința prelungirii mandatului acesteia (art. 54). Prevederile următorului articol, extrem de important prin consecințele sale, stipulau faptul că regulamentele de navigație, poliție fluvială și de supraveghere pentru sectorul Porțile de Fier – Galați urmau să fie elaborate de Comisia Europeană, asistată de delegați ai puterilor riverane și armonizate cu cele existente sau care se vor elabora pentru sectorul din aval de Galați. Întreținerea farului din Insula Șerpilor era trecută în sarcina Comisiei Europene, iar articolul 57 prevedea ca lucrările destinate înlăturării obstacolelor în sectorul Porților de Fier și al cataractelor să fie încredințate Austro-Ungariei. Statele riverane din sectorul respectiv trebuiau să acorde toate înlesnirile necesare realizării acestor lucrări, iar pentru acoperirea cheltuielilor Austro-Ungaria primea dreptul de a institui o taxă provizorie pentru vasele care traversau sectorul unde se executau lucrări⁹¹.

Din analiza prevederilor privind regimul Dunării putem concluziona că marea câștigătoare era Austro-Ungaria, care, cu sprijinul diplomației britanice, reușise să scoată de sub controlul internațional Dunărea superioară și își accentua dominația asupra sectorului din aval de Porțile de Fier, unde nu era riverană⁹². Deși la Berlin s-a făcut referire la principiile dreptului internațional relative la libertatea de navigație fluvială, Marile Puteri, Anglia inclusiv, au avut prea puțin în vedere interesele micilor state riverane, ale României mai cu seamă. Dacă acceptarea României în organismul european cu sediul la Galați reprezenta o recunoaștere a dreptului legitim al statului român de a proteja gurile Dunării, sporirea competențelor Comisiei

⁹⁰ Spiridon G. Focas, *op. cit.*, p. 352 și n. 135, p. 416.

⁹¹ Întregul text al tratatului în *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. IX, p. 370–385; prevederile relative la Dunăre la D.A. Sturdza, *Recueil de documents*, p. 123–124, *Cestiunea Dunării. Acte și documente*, p. 444–445.

⁹² Jonkheer W.J.M. van Eysinga, *Évolution du droit fluvial international du Congrès de Vienne au Traité de Versailles, 1815–1919*, Leyde, f.a., p. 16.

Europene, din punct de vedere juridic, politic și geografic⁹³, precum și totala independență a acesteia față de autoritatea teritorială însemnau grave încălcări ale suveranității țării noastre, o știrbire a independenței proaspăt obținute. Marele succes al Angliei era extinderea competenței C.E.D. până la Galați (deși în mod repetat englezii ceruseră Brăila ca punct limită al C.E.D.), dar, la fel de mult, funcționarea ei în deplină independență de autoritatea teritorială era de natură să dea satisfacție guvernului britanic. În același timp, cum sublinia un specialist în dreptul public, Heinrich Geffcken, stipulațiile în privința Dunării prezentau „grave lacune, conținând germenii viitoarelor conflicte”, care urmau să apară odată cu punerea în practică a prevederilor Tratatului de pace din 1/13 iulie 1878⁹⁴.

Într-un context european extrem de dificil, în condițiile reșezării sistemului alianțelor politice și militare pe bătrânul continent, unde „samsarul cinstit” Bismarck încerca să limiteze contradicțiile Marilor Puteri pentru a menține izolarea franceză, chestiunea Dunării a apărut ca o nouă complicație importantă. Congresul de la Berlin se menținuse în sfera generalului, iar reglementarea problemelor legate de navigația pe Dunăre avea să fie prezentă pe agenda diplomatică europeană de-a lungul întregii perioade 1878–1883. Dacă a fost nevoie de mai bine de o jumătate de deceniu pentru găsirea unor soluții, unele rămase inaplicabile, faptul s-a datorat atât puternicelor confruntări între părțile angajate în conflict, sub semnul unor interese economice și politice majore⁹⁵, cât și diplomaților români care făcuseră ca, în multe rânduri, cum cu justețe observa R.W. Seton-Watson, România „să opună voinței Europei o forță de rezistență surprinzătoare”⁹⁶. După dobândirea independenței de stat, „diplomația românească se găsea în fața unor noi obiective, în funcție de a căror rezolvare depindea viitorul țării”⁹⁷, unul dintre acestea fiind chestiunea Dunării. De altfel, chiar din mesajul tronului la deschiderea Corpurilor Legiuitoare, pe 15/27 noiembrie 1878, domnitorul Carol sublinia importanța acceptării României la lucrările Comisiei Europene a Dunării, unde „delegatul României lucrează alături cu delegații marilor Puteri în sânul Comisiunii europene căreia îi este încredințată libertatea și îmbunătățirea navigațiunii marelui nostru fluviu”⁹⁸. În același sens, România cerea ca „întreaga Europă să-și păstreze interesul asupra Dunării”, pentru că, după cum afirma monarhul Carol I în mesajul tronului din 15/27 noiembrie 1881, „libertatea Dunării este o condiție esențială pentru propășirea politică și economică” a tânărului regat român⁹⁹.

⁹³ Franz von Holtzendorff, *Les Droits Riverains de la Roumanie sur le Danube*, Leipsic, 1884, p. 43.

⁹⁴ G. Heinrich Geffcken, *La question du Danube*, Berlin, 1883, p. 26.

⁹⁵ Șerban Rădulescu-Zoner, *Dunărea, Marea Neagră*, p. 88.

⁹⁶ R.W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains*, Paris, 1937, p. 386.

⁹⁷ V. Cristian, Gh. Iacob, *Considerații privind locul României în contextul european după cucerirea independenței*, în vol. *România în istoria universală*, vol. I, p. 325.

⁹⁸ *Regele Carol I al României. Cuvântări și scrisori*, vol. II, 1877–1886, București, 1926, p. 262.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 453.

Diplomația britanică nu putea rămâne indiferentă față de situația nou creată, implicarea sa în complicațiile de la gurile Dunării fiind, și în perioada 1878–1883, una determinantă. O expunere clară a obiectivelor britanice la Dunărea de Jos era făcută, la 22 octombrie 1878, de Sir John Stokes, care menționa „marele interes pe care Marea Britanie îl are în menținerea situației existente la gurile Dunării, ca și în dezvoltarea comerțului dunărean”. Opunându-se celor care considerau Austro-Ungaria cel mai interesat stat de libertatea navigației prin gurile Dunării (monarhia bicefală avea porturi la Mediterana – Trieste și Fiume –, iar comerțul cu grâne cu România nu privea sectorul din aval de Galați), colonelul britanic susținea că Marea Britanie era statul cel mai interesat de menținerea C.E.D., ca garant al intereselor britanice la Dunăre. Argumentele sale făceau referire la „numărul și tonajul vaselor sale angajate în acest comerț”, „cantitatea de grâne pe care le transportă din România” și „cantitatea de bunuri pe care le transportă în România”¹⁰⁰. În scopul salvagădării acestor interese, prin activitatea delegatului britanic și a celui francez, se putea realiza transformarea comisiei într-un „organism puternic, independent” și se putea „pregăti prorogarea existenței sale pe care o anticipa articolul 54 al Tratatului”, lucruri „atât de importante pentru interesul comerțului britanic”¹⁰¹.

Primele neînțelegeri între puterile interesate de navigația prin gurile marelui fluviu au apărut în cadrul sesiunilor Comisiei Europene a Dunării, care trebuia să pună în aplicare stipulațiile tratatului din 1878. În sarcina instituției internaționale intrau atât revizuirea Actului Public din 1865 și includerea în Actul Adițional a acelor îmbunătățiri indicate de experiența acumulată în cele peste două decenii de existență a C.E.D., cât și elaborarea Regulamentelor de Navigație, Poliție și Supraveghere între Galați și Porțile de Fier¹⁰², conform articolului 55 al Tratatului de la Berlin. Punctele controversate erau legate de independența Comisiei Europene față de autoritatea teritorială, de numirea și atribuțiile căpitanului portului Sulina, ca și de jurisdicția C.E.D. în privința brațului Chilia¹⁰³.

Reglementarea acestor importante probleme a implicat aprige confruntări în care tânăra diplomație română a avut adversari pe cât de experimentați, pe atât de hotărâți în obținerea controlului asupra navigației și comerțului la Dunărea de Jos. Căderea cabinetului lordului Beaconsfield, extrem de activ în plan oriental și colonial, urmărind garantarea unor noi debușeuri pentru comerțul britanic¹⁰⁴, nu a determinat și o diminuare a intereselor britanice în spațiul danubiano-pontic. Dacă noul prim-ministru Gladstone afirma că făcuse „din Chestiunea Orientală principala preocupare a vieții mele”¹⁰⁵, la fel de interesat de situația din răsăritul Europei era și noul secretar de stat,

¹⁰⁰ DJANG, fond CED, Delegatul Angliei, dosar 13, f. 168–170.

¹⁰¹ Ibidem, f. 170.

¹⁰² Spiridon G. Focas, *op. cit.*, p. 367.

¹⁰³ Ibidem, p. 364; pentru disputele din cadrul C.E.D. legate de aceste chestiuni, *Cestiunea Dunării. Acte și documente*, p. 446–523.

¹⁰⁴ Pierre Renouvin, Edmond Préclin, Georges Hardy, *op. cit.*, p. 75.

¹⁰⁵ Robert Ensor, *op. cit.*, p. 45.

Granville. După ce în mesajul tronului către noul guvern se spunea că unul dintre obiectivele noului cabinet era „rapida și completa îndeplinire a Tratatului de la Berlin”, Granville o asigura pe regina Victoria că, „în loc de a distruge Tratatul de la Berlin, guvernul era hotărât să facă tot posibilul să îi pună în practică prevederile”¹⁰⁶.

Încă din toamna anului 1878 România încerca să numească, în calitate de putere riverană, căpitani din porturile dobrogene, inclusiv Sulina, măsură față de care guvernul britanic se opunea, considerând că, dată fiind independența C.E.D. față de autoritatea teritorială, personalul Inspectoratului General și al Căpităniei portului Sulina trebuia numit și plătit de Comisie¹⁰⁷. În același timp, secretarul de stat Salisbury nu uita să adauge că, în această privință, „o nominalizare românească ar fi preferabilă uneia rusești”, părere susținută și de agentul român la Roma, Obedenaru, care comunica ambasadorului britanic A. Paget avantajele aduse de un reprezentant al României¹⁰⁸. Poziția britanică, de încălcare a suveranității României, era convenabilă și pentru diplomația austro-ungară, cum raporta H. Elliot de la Budapesta, unde baronul Orczy dorea chiar ca numirile să se facă în același sens și în alte porturi dunărene, la Galați și Tulcea¹⁰⁹.

O altă problemă controversată a fost cea a impunerii de taxe vamale în portul Sulina, România intenționând, în mod natural, să încaseze venituri pentru toate produsele care intrau prin gurile Dunării. Statele reprezentate în C.E.D. doreau, însă, ca instituția să fie scutită de plata acestor taxe. Și în această privință englezii au acționat în comun cu celelalte Mari Puteri, încălcând suveranitatea României și cauzând statului român importante pierderi economice. În acest sens, Plunkett, ambasadorul englez la Sankt Petersburg, îl chestiona pe un apropiat al țarului, baronul Jomini, afirmând că fusese instruit să obțină „cooperarea guvernului imperial în a convinge România să continue păstrarea pentru acel port (Sulina – *n. C.A.*) a tuturor privilegiilor de care se bucura sub stăpânire turcească”¹¹⁰. De la Viena, Sir H. Elliot raporta concursul autorităților austriece la opinia engleză conform căreia „transferul portului Sulina de la Turcia la România nu putea schimba poziția în care acesta se afla față de C.E.D.”¹¹¹.

Presiunile tuturor puterilor interesate și dorința de a se ajunge la un compromis în privința taxelor vamale la Sulina au făcut, așa cum raporta de la București W. White, ca guvernul român să fie gata „să accepte imunitatea totală pentru C.E.D. și angajații săi”¹¹². Discuțiile au trenat, în aprilie 1879 același consul general, White, raportând la Londra în legătură cu vizita făcută la Ministerul de

¹⁰⁶ R.W. Seton-Watson, *Britain in Europe*, p. 548.

¹⁰⁷ DJANG, fond CED, Delegatul Angliei, dosar 13, f. 182 (circulara lui Salisbury); Șerban Rădulescu-Zoner, *Dunărea, Marea Neagră*, p. 98.

¹⁰⁸ DJANG, fond CED, Delegatul Angliei, dosar 13, f. 188 (Sir A. Paget către Salisbury, 14 noiembrie 1878).

¹⁰⁹ Ibidem, f. 197 (Elliot către Salisbury, 10 decembrie 1878).

¹¹⁰ Ibidem, dosar 14, f. 112 (Plunkett către Salisbury, St. Petersburg, 3 decembrie 1879).

¹¹¹ Ibidem, f. 109 (Elliot către Salisbury, 6 decembrie 1879).

¹¹² Ibidem, f. 143 (White către Salisbury, 30 ianuarie 1880).

Externe român, împreună cu comisarul britanic la C.E.D., colonelul Siborne. Diplomații români păreau a fi de acord, acceptând în principiu scutirea de taxe a produselor necesare Comisiei și lucrărilor sale, un privilegiu similar trebuind să fie extins și asupra persoanelor angajate la Sulina de către C.E.D.¹¹³

În cele din urmă, încercările guvernului de la București de a apăra drepturile României s-au lovit de concertul european, Articolul Adițional la Actul Public din 1865 semnat pe 28 mai 1881 menționând armonizarea Actului Public cu stipulațiile Tratatului de la Berlin în privința funcționării C.E.D. până la Galați și a independenței forului european de autoritatea teritorială. În cuprinsul documentului se făcea referire și la continuarea exercitării drepturilor, atributelor și imunităților Comisiei de la Galați în relație cu statele riverane, ca și la numirea inspectorului navigației și a căpitanului portului Sulina de către C.E.D. Parțial în favoarea României erau reglementate situația Serviciului Sanitar și cea privind regimul de carantină, puse sub controlul unui Consiliu Internațional cu sediul la București, însă menținerea neutralității stabilimentelor și a personalului Comisiei, ca și dreptul acesteia de a arbora pavilion propriu erau alte prevederi care lezau suveranitatea statului român¹¹⁴.

Marile dispute diplomatice în privința navigației la Dunărea de Jos aveau să înceapă, însă, odată cu reiterarea tentativelor reprezentanților cabinetului vienez de a-și impune dominația asupra sectorului fluvial cuprins între Porțile de Fier și Dunărea maritimă. Pentru a elimina opoziția Foreign Office-ului, care avusese un rol semnificativ în stoparea unor intenții similare, după semnarea Tratatului de Pace de la Paris cercurile politice austro-ungare au încercat să obțină acceptul Londrei, prin negocieri și concesiuni directe. Astfel, Edwin H. Egerton, reprezentantul britanic în capitala austriacă, raporta, la 18 septembrie 1879, în legătură cu întrevederea privată cu baronul Schwegel, unul dintre liderii diplomației dublei monarhii. Nemulțumit de „neînțelegerile și întârzierile” apărute în activitatea C.E.D., care ar fi putut fi evitate prin înțelegeri prealabile ale puterilor interesate, diplomatul austriac ridica problema elaborării regulamentelor de navigație pe sectorul din aval de Porțile de Fier, prevăzute în articolul LV din Tratatul de la Berlin. Considerând că, dacă supravegherea ar reveni Comisiei, inspectorii acesteia ar fi lipsiți de orice sprijin, acțiunile fiindu-le zădărnicate de statele riverane („geloziiile naționale sfidând constant agenții unei comisii străine lipsiți de sprijinul vreunei forțe”), Schwegel vedea rezolvarea problemei în formarea unei subcomisii alcătuită din delegați ai celor trei state riverane și dintr-un reprezentant austriac. „Cei trei delegați ai riveranilor își vor struni oamenii, în timp ce ei la rândul lor vor fi struniți de omul nostru”, concluziona diplomatul din Ballplatz, care solicita ca propunerea înființării noii comisii să fie făcută de delegații Angliei și Franței, o încercare austriacă în acest sens fiind cu siguranță sortită eșecului¹¹⁵.

¹¹³ Ibidem, f. 152 (White către Salisbury, 2 aprilie 1879).

¹¹⁴ Spiridon G. Focas, *op. cit.*, p. 368.

¹¹⁵ DJANG, fond CED, Delegatul Angliei, dosar 14, f. 148–149.

Analizate de către același cunoscător al legislației dunărene, John Stokes, propunerile austriece, făcute cu scopul de a ajunge la o înțelegere preliminară cu guvernul englez și cel francez, în vederea „influențării deciziilor la care va ajunge Comisia”, erau considerate ca puțin realizabile. Deși prin articolul LV al Tratatului de la Berlin, C.E.D., asistată de delegați ai statelor riverane, primea sarcina de a întocmi regulamentul de navigație privind sectorul Dunării cuprins între Porțile de Fier și Galați, ea nu primea niciun fel de putere executivă. În același timp, articolul LII retrăgea puterile executive pe care articolul XIX al Tratatului de la Paris din 1856 le acordase Comisiei riveranilor, așa încât, evident, C.E.D. nu putea delega unei subcomisii puteri pe care nu le deținea. Chiar și în cazul în care, printr-o înțelegere a puterilor, lucrul ar fi devenit posibil, subcomisia nu putea fi alcătuită în maniera sugerată de Schwegel, din cauza faptului că două state riverane nu erau reprezentate în Comisia Europeană. Delegatul sârb și cel bulgar trebuiau să asiste la elaborarea regulamentelor, după care mandatul lor înceta, orice continuare a existenței acestei subcomisii fiind contrară prevederilor Tratatului din 1/13 iulie 1878. Pentru punerea în aplicare a prevederilor articolului LV din Tratatul de la Berlin, Stokes propunea un *Memorandum*, în care considera necesară numirea unui inspector și a unui subinspector, care să traverseze la diferite momente de timp sectorul din aval de Porțile de Fier cu vase cu aburi, aceștia trebuind să aibă puterea de a aplica amenzi pentru nerespectarea regulamentelor stabilite de C.E.D. Pentru a acoperi cheltuielile determinate de întreținerea acestora, se impunea plata unei taxe în portul Cernavodă de către navele ce traversau sectorul din amonte de Dunărea maritimă.

În pofida argumentelor juridice ale ofițerului britanic (aceleași care aveau să fie folosite de guvernul român în anii următori pentru a demonstra înjustețea propunerilor Austro-Ungariei), Foreign Office-ul a fost de acord, în primă instanță, cu propunerile austriece, singura obiecție fiind ca existența Inspectoratului să fie limitată la cea a Comisiei Europene a Dunării. Propunerea a fost acceptată de Viena, înțelegându-se de la sine, așa cum considera contele Karolyi într-o scrisoare către Salisbury, că „extinderea duratei numitei Comisii (C.E.D.) va avea drept corolar necesar extinderea analogă a Inspectoratului”¹¹⁶.

BRITISH DIPLOMACY AND THE “DANUBE QUESTION” (1878–1883) (I)

Abstract

The political and economic controversies between the European powers stepped into a new period after the end of the Russo-Romanian-Turkish war of 1877–

¹¹⁶ Ibidem, f. 100–101 (Karolyi către Salisbury, 25 noiembrie 1879, Salisbury către Karolyi, 2 decembrie 1879).

1878. Among the harsh conditions imposed on the Ottoman Empire by the Treaty of San Stefano which worried the Foreign Office was the return of Russia as a riparian state at the Lower Danube, following the re-annexation of Southern Bessarabia. The opposition of the British diplomats to the practical realization of this treaty led to a considerable increase in the efforts of the Romanian Ministry of Foreign Affairs to co-operate with Great Britain against Russian expansion towards the Danube Mouths, due to the important British commercial interests in the Danubian region.

But, as Salisbury, the British Foreign Secretary, admitted in a private conversation with N. Callimachi-Catargi, the Romanian minister in Paris, the London cabinet “won’t go so far as to take arms” against Russia only for defending the rights of the Romanians. Through secret policy, mutual concessions and compensations, Great Britain and the Russian Empire reached an agreement which solved many of the previous contradictions, including that concerning the Bessarabian issue.

Despite these arrangements, British reaction regarding the problem of the freedom of navigation on the Danube was not “a comedy rehearsed in private”. The English plenipotentiaries at the Congress of Berlin “were quite indifferent to the rights and wrongs of the Romanians, but were very much concerned with the possible effects of the settlement of the freedom of the Danube”.

Due to the great interests of the London government in maintaining the freedom of navigation, important for the development of the British Danubian commerce, Great Britain insisted for the transformation of the European Commission of the Danube into a strong and independent body, a solid guard for her continuously growing commerce through the Sulina bar. Thus, the extension of the E.C.D. competence to Galați, with complete independence of territorial authority, was a partial success for the Foreign Office at the Congress of Berlin.

ARTĂ ȘI CULTURĂ – MUZICĂ ȘI PICTURĂ

CREAȚIA MUZICALĂ ROMÂNEASCĂ DE LA DIVERSITATE LA IMPUNEREA SPIRITULUI DE PARTID, 1948–1953

CRISTIAN VASILE

Problema evoluției muzicii românești în perioada postbelică a beneficiat de o atenție mai redusă din partea cercetătorilor, în contrast cu interesul crescut manifestat pentru cea a literaturii, în special pentru relația scriitorilor cu puterea politică. După 1989, ziarele, revistele de cultură, editurile importante au acordat un spațiu relativ restrâns problematicei vieții muzicale în comunism, chiar și când a fost vorba de o temă tentantă din punct de vedere publicistic, cum este cea a „colaboraționismului” și „rezistenței” intelectualilor și artiștilor. Subiectul a fost atins parțial într-o lucrare cu o circulație modestă scrisă de un martor privilegiat al epocii, istoricul și criticul muzical Octavian Lazăr Cosma, cel care a realizat o cronică de mare valoare documentară a Uniunii Compozitorilor sub regimul comunist, întemeiată atât pe materiale provenind din arhiva Uniunii, din arhivele personale, diferite procese-verbale, corespondențe, periodice ale vremii, monografii, cât și pe propriile amintiri, informații din culise adunate pe parcursul câtorva decenii¹. Lucrarea a devenit un reper istoriografic, o sursă importantă utilizată și de Valentina Sandu-Dediu, care, după 1989, a alcătuit prima sinteză de istorie a muzicii românești în a doua jumătate a secolului XX, un volum foarte util care atinge și tema impactului ideologiei comuniste asupra creației artistice².

Într-o măsură mai mare sau mai mică ambele lucrări sugerează ponderea însemnată a Direcției/Secției de Propagandă și Agitație în definirea politicii culturale a regimului comunist, o politică ce a promovat uniformizarea inclusiv la nivelul creației muzicale, precum și înstăpânirea spiritului de partid în mediul artistic (având și sprijinul unor compozitori precum Matei Socor). Pornind în principal de la documentele Secției de Propagandă, mai ales de la cele ale Sectorului de Literatură și Artă, recent declassificate, ne propunem să urmărim efectele pe care le-a avut impunerea de către conducerea comunistă a înregimentării și ideologizării în viața muzicală românească în primii ani de după instaurarea monopolului puterii.

¹ Octavian Lazăr Cosma, *Universul muzicii românești. Uniunea Compozitorilor și Muzicologilor din România (1920–1995)*, București, 1995.

² Valentina Sandu-Dediu, *Muzica românească între 1944–2000*, București, 2002.

Instrumentalizarea creației muzicale s-a înscris în proiectul comunist de asociere a artei cu propaganda politică și s-a vădit, încă din primii ani, mai ales în timpul campaniei electorale din anul 1946³. Acest lucru reiese și din Stenograma ședinței Biroului Politic al CC al PCR din 29 mai 1946, unde s-a prezentat raportul lui Miron Constantinescu despre munca Secției Organizatorice, care conține și detalii despre pregătirile privind campania electorală. Cu acest prilej a fost prezentat și un document intitulat *Proiect de organizare a propagandei în campania electorală*, care propunea, la capitolul *Propaganda culturală, artistică, muzicală*, să se editeze: o broșură de balade (ilustrată) despre figuri populare din trecut și din prezent, din lupta poporului român pentru pământ și libertate; un volum de versuri, conținând satire, catrene, strigături, epigrame la adresa „reacțiunii”; un album cu trei cântece pentru voce și pian pe teme actuale; un album cu patru tangouri, patru foxtroturi *adaptate la actualitate*; un volum cu zece cântece populare având subiecte din realizările guvernului Groza și conținând accente satirice la adresa reacțiunii; de asemenea, să se difuzeze „ora tineretului” la radio cu formații de jazz; să fie aduse mașini cu formații de jazz din loc în loc, mobile; tarafuri de lăutari pe autocamioane, în piețe publice, la ieșirea din lucru a muncitorilor, la atenee populare, la țară cu echipele de propagandă, în locuri de adunare la sat și oraș, toate cu cântece de propagandă pentru campania electorală; să se organizeze concerte de jazz cu melodii de actualitate pentru tineret în grădini și piețe publice, în oraș și în afara orașului; concerte, recitaluri cu soliști vocali și instrumentali susținute de orchestre simfonice sub lozinca „Arta în slujba poporului”; fanfare în piețe publice, cu program muzical, însoțit și de program teatral și propagandistic (cu vorbitori); douăzeci de coruri muncitorești în atenee populare, duminica la țară – și cele douăzeci de coruri se pot produce într-o după-amiază în șaiszeci de puncte (socotind un cor în trei puncte diferite într-o zi); dansuri populare; să se imprime pe discuri întregul material folosit, pentru difuzarea în toată țara, pentru propagandă; să se pună în scenă, prin colaborarea autorilor de texte revuistice și a compozitorilor, un spectacol muzical cu subiect corespunzător campaniei electorale, dată fiind atracția pe care acesta o prezintă pentru publicul din întreaga țară⁴.

Din echipele teatrale pregătite să fie trimise în teritoriu erau prevăzuți să facă parte, pe lângă trei actori, și un cântăreț, 1–2 instrumentiști „care vor merge în regionale pe 30 de zile fiecare echipă, cu un vorbitor și propagandist”. Completarea formațiilor de actori și de muzicanți urma să se facă la cinci zile după fixarea materialului și aprobarea condițiilor de plată⁵, iar în țară se preconiza funcționarea

³ Ulterior, nu a mai fost vorba de o simplă asociere, ci de o subordonare totală a muzicii față de interesele propagandei.

⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), fond CC al PCR – Cămară, dosar nr. 37/1946, f. 30–31.

⁵ Ibidem, f. 32.

a circa 500 de echipe teatrale, coruri, muzici, dansuri etc.⁶. Pentru propaganda prin Radio erau vizate: emisiunea „Ora veselă”, care urma să prezinte scheciuri cu bine cunoscuții N. Stroe, Ion Pribeagu și alții⁷, precum și cronicile artistice care să-i popularizeze pe artiștii procomuniști. De asemenea, se propunea difuzarea de prezentări literar-muzicale ale *alegerilor de altă dată*, iar Corul Radio „va căuta să-și lărgască repertoriul inspirat de lupta pentru democrație”⁸.

În absența rezultatelor reale obținute de comuniști și de asociații lor din BPD (Blocul Partidelor Democratice) la alegerile din 19 noiembrie 1946, este greu de evaluat impactul pe care l-a avut acest gen de campanie electorală ce a făcut apel la variate manifestări cu caracter artistic. Este de presupus că o parte dintre cei care au constituit echipele artistice s-a alăturat propagandei procomuniste fie din constrângere, fie cu intenția de a scăpa de verificările impuse de PCR și guvernul Petru Groza într-o epocă în care aveau loc epurări și licențieri din serviciu pentru activitate „antidemocratică”. În baza legii de epurare a administrațiilor publice din 30 martie 1945 a fost epurat George Cocea, profesor de violoncel la Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică⁹, iar mai târziu, printr-o decizie a Ministerului Artelor și Informațiilor, cu nr. 2337 din 17 iunie 1948, Lulu Simionescu, artist la Opera Română din Sibiu, a fost licențiat din serviciu, fără nicio indemnitate, pe data de 1 iunie 1948, tot pentru activitate antidemocratică¹⁰. Compozitorii care au făcut parte din mișcarea legionară sau au simpatizat cu extrema dreaptă nu au fost epurați din Societatea Compozitorilor Români, ceea ce nu înseamnă că nu au fost sancționați, marginalizați, puși la index, chiar arestați, ca în cazul lui Dimitrie Cuclin¹¹. Totuși, la baza arestării din 1950 a acestui reputat compozitor și filosof al muzicii a stat frecventarea unei reprezentanțe diplomatice „imperialiste”, adică audierea *Liturghiei solemne* de J. S. Bach la Biblioteca Legației Marii Britanii de la București¹². La puțin timp, în 1951, era arestat și tânărul pianist și compozitor Dan Mizrahy¹³, un semn că noua poliție politică nu făcea distincție între artiștii români și cei evrei când era vorba să „apere” regimul. În unele situații, însă, cei pasibili de sancțiuni administrative care acceptau pactul cu puterea procomunistă erau absolviți de vinile reale sau imaginare, reprimiți în serviciu, iar din 1948 Direcția de Propagandă și Agitație (DPA) veghea la „reeducarea” lor în plan artistic.

⁶ Ibidem, f. 33.

⁷ Ibidem, f. 34–35.

⁸ Ibidem, f. 35.

⁹ „Monitorul Oficial”, partea I B, anul CXIV, sâmbătă 2 martie 1946, p. 1871. Ulterior, George Cocea a fost arestat după ce frecventase Ambasada Franței și Institutul Francez. După detenție nu a mai putut ține violoncelul în mâna stângă, grav lovită în închisoare; Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Un Conservator uitat: Pro-Arte*, în „Magazin istoric”, mai 2002, nr. 5.

¹⁰ „Monitorul Oficial”, partea I B, anul CXVI, sâmbătă 26 iunie 1948, nr. 145, p. 5396.

¹¹ Octavian Lazăr Cosma, *Universul muzicii românești*, p. 142.

¹² Ion Bârsan, *Convorbiri cu Dimitrie Cuclin, filosof, muzician, scriitor*, Galați, 1995, p. 6.

¹³ Dan Mizrahy, *Așa a fost ... Exerciții de memorie*, cuvânt înainte de Grigore Constantinescu, București, 2005, p. 219 și urm.

FOLCLORUL

Încă de la începutul anului 1948, Direcția de Propagandă și Agitație a CC al PMR făcea primii pași spre controlul efectiv asupra culturii române: în doar câteva luni, din funcțiile de conducere ale Ministerelor (în special de la Arte și Informații și de la Educație Națională) și ale altor instituții de cultură erau înlăturate persoanele prea legate de defunctul Partid Social-Democrat (aripa Rădăceanu-Voitec) și cei socotiți „reacționari”. Această acțiune de epurare era supervizată de Iosif Chișinevschi și de Leonte Răutu, șeful Direcției de Propagandă și Agitație. Deși Petru Groza rămânea prim-ministru și președinte al Frontului Plugarilor, acum se conturează și planul comunist de marginalizare și subordonare a funcționarilor și activiștilor numiți/sușinuți/legați de formațiunea politică a premierului. Intrigat de faptul că Ladislau Vass, cu funcții importante în aparatul ideologic comunist, părea șovăielnic în relația cu militanții Frontului Plugarilor, Iosif Chișinevschi l-a corectat la 26 mai 1948, în fața activului Direcției de Propagandă și Agitație: „în expunerea largă și bine documentată a tov[arășului] Vass s-a strecurat o greșală. (...) Tov. Vass a spus «colaborarea» între îndrumătorii partidului nostru și îndrumătorii Fr[ontului] Pl[ugarilor]. Noi suntem contra acestei *colaborări* și pentru *conducerea* îndrumătorilor Fr[ontului] Pl[ugarilor] de către îndrumătorii PMR. De-aia este Partidul”¹⁴. Evident, era vorba de Partidul Muncitoresc Român, care acționa ca un partid unic și care nu mai tolera alte opțiuni „estetice” în afara realismului socialist, unica metodă de creație admisă începând cu sfârșitul anului 1947 și care trebuia supravegheată doar de îndrumătorii PMR, fără a fi asistați, de pe picior de egalitate, de activiștii din partidele și formațiunile politice aliate din FDP, devenite decorative, care au mai supraviețuit până în 1953.

În acest context, pe agenda de lucru a sus-amintitei Direcții au apărut două puncte importante: soarta asociațiilor folclorice, de dansuri și jocuri populare, înființate sub regimul „burghez” (și înlocuirea lor cu o „mișcare muzicală sătească”, prin înființarea în toată țara de coruri, fanfare, diferite ansambluri muzicale strict controlate)¹⁵, precum și problema compozitorilor și a folcloriștilor aflați în funcții de decizie în cadrul Ministerului Artelor, cum a fost și cazul compozitorului Filaret Barbu, care, în plus, răspundea și de aspectele culturale în cadrul Frontului Plugarilor. La 4 februarie 1948, Nicolae Moraru, responsabilul Comitetului de Artă și Cultură al CC al PMR, îi raporta lui Iosif Chișinevschi că la Frontul Plugarilor „activitatea culturală, propriu-zis, aproape nu există în general. Cu atât mai puțin artistică. Ce s-a făcut, a făcut Filaret Barbu. Își închipuie [că] ce face el e folclor. Promovează muzica lui cu iz popular, în fond muzică făcută de el; din patru cântece prezentate, patru sunt ale lui”. Concluzia venea de la sine: Filaret

¹⁴ ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 9/1948, f. 108.

¹⁵ Idem, fond Ministerul Artelor și Informațiilor 1948–1950, dosar nr. 1/1948, f. 67 v–68.

Barbu trebuia înlocuit mai devreme sau mai târziu de la inspectoratul pentru probleme de folclor din Ministerul Artelor¹⁶.

Fie la sesizarea lui Filaret Barbu¹⁷, fie din proprie inițiativă, la 12 iulie 1948, Petru Groza se adresa Secretariatului CC al PMR cu solicitarea de a lua în discuție statutul Ansamblului de dansuri populare „Ciobănașul”, asociație înființată în 1937, având 360 de membri, și condusă de Dumitru Buruc¹⁸. Acesta dorea să salveze echipa de dansuri de la desființare și propunea încadrarea pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, ca asociație de folclor, sau afilierea la Ministerul Artelor și Informațiilor, „de la care să primească sugestii”. Responsabilii Comitetului de Artă și Cultură nu împărtășeau deloc înclinația lui Groza de a ajuta Asociația, întrucât se considera că echipa de dansuri populare ar fi fost subvenționată în trecut de PNT – Maniu și PNL, iar conducătorul ei ar fi fost membru al unuia din aceste partide. Lui Dumitru Buruc i se aplica și eticheta de „afacerist și ostil regimului”¹⁹.

Conducerea Partidului Comunist folosea folclorul în scopuri propagandistice. Un manifest subversiv, intitulat *Bâlci* și semnat „Un bun român”, descria Bucureștiul în preajma și în timpul „alegerilor” de la 28 martie 1948 pentru Marea Adunare Națională: în mai toate piețele au fost montate platforme și au fost aduse orchestre (tarafuri) și „din loc în loc, autocamioane cară așa-zișii călușari ...”²⁰. În plus, Ministerul de Interne a adoptat în unele zone rurale, mai ales în Ardeal, măsuri de intimidare împotriva celor care cântau doinele tradiționale, cu motivația că acestea au conținut naționalist-șovin și incită la ură interetnică. Într-o discuție cu profesorul Coriolan Tătaru, interceptată de serviciile speciale, prim-ministrul Petru Groza i-ar fi declarat interlocutorului său că în ultima sa călătorie în Ardeal, la sfârșitul lunii iulie sau la începutul lunii august 1948, a constatat că „în sate nu se mai joacă hora și nu se mai cântă doinele. La reîntoarcerea la București, chemând la el pe tov. ministru Teohari [Georgescu], a aflat că această problemă aparține unui oarecare dir[ector] gen[eral] de la Ministerul Artelor «fost cu numele de Grünberg ...» (sau așa ceva?), care a interzis doinele și horele. Groza a dat imediat ordin pentru arestarea acestui dir[ector] gen[eral]. Apoi doinele cu caracter reacționar au fost cenzurate, iar pentru restul s-a dat ordin că pot fi din nou

¹⁶ Idem, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 37/1948, f. 11; v. și Cristian Vasile, *Petru Groza și degradarea folclorului românesc (1951)*, în „Studii și Materiale de Istorie Contemporană”, vol. 3, 2004, p. 195. Superiorul lui N. Moraru, Iosif Chișinevski, a respins sugestiile de eliminare din funcție a lui Filaret Barbu, cu motivația că: „Am trăit și putem trăi chiar dacă mai există diferiți tâlhari, dușmani. Chiar dvs ați dovedit acest lucru ...”; ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 6/1948, f. 41.

¹⁷ Filaret Barbu îndeplinea funcția de consilier tehnic la Ministerul Artelor și Informațiilor; v. „Monitorul Oficial”, partea I B, anul CXVI, 15 mai 1948, nr. 111, p. 4353.

¹⁸ ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 133/1948, f. 1–3.

¹⁹ Ibidem, f. 3–4.

²⁰ Ibidem, dosar nr. 121/1948, f. 46.

cântate”²¹. Probabil, Petru Groza exagera față de Coriolan Tătaru capacitatea sa de a lua decizii punitive. Documentul este relevant din două puncte de vedere: 1. între prim-ministru și colegii săi de cabinet au existat divergențe legate de creația muzicală populară și 2. Petru Groza a admis în cele din urmă o anumită cenzură la nivelul melodiilor populare „reacționare”.

În anul 1994, etnomuzicologul Speranța Rădulescu a vorbit de două tipuri de presiuni politice exercitate asupra creației muzicale populare: directă (interdicțiile oficiale, care au afectat cântecele de inspirație creștină, cele care denunțau colectivizarea, măsuri de cenzură urmate chiar de represalii) și indirecte, mult mai insidioase, care s-au manifestat mai ales prin intermediul presei, cu precădere al Radioului²². Melodiile populare difuzate erau alterate din motive ideologice: folclorul, ca și celelalte domenii culturale, și-a pierdut din caracterul național tradițional și a căpătat influențe puternice ale conceptului luptei de clasă.

Într-adevăr, o influență mai mare în degradarea folclorului a avut-o Radioul, principal instrument al propagandei comuniste, unde multe dintre doinele populare tradiționale au devenit prohibite. Același vigilant Iosif Chișinevschi, participant la ședința Biroului Direcției de Propagandă și Agitație din 15 mai 1948, care a avut pe ordinea de zi și problema controlului Radiodifuziunii, sublinia că: „Raportul [privind colectivul comunist de la Radio trebuie] să ne arate dacă colectivul duce o viață de partid pentru ridicarea nivelului ideologic. [Raportul trebuie] să lămurească orientarea politică a felului în care e prezentat folclorul”²³.

Alunecarea Radiodifuziunii spre statutul de instrument al Partidului Comunist și al intereselor sovietice s-a produs imediat după 6 martie 1945, iar printre cei care au jucat un rol major în asigurarea ei s-a numărat compozitorul Matei Socor, altminteri un profesionist veritabil, cu trecut de ilegalist și cu stagii în închisorile politice „burgheze” și antonesciene²⁴, director general al Societății Române de Radiodifuziune (SRR) între august 1945 și martie 1952²⁵. În epoca de tranziție către regimul comunist, la 21 octombrie 1946, Consiliul de administrație al SRR l-a însărcinat pe Matei Socor să-i transmită premierului Petru Groza propunerea de a deveni președintele de onoare al Radioului. Era un reflex mai vechi, căci și Carol al II-lea fusese proclamat președinte onorific al SRR.

²¹ Ibidem, dosar nr. 138/1948, f. 56.

²² Speranța Rădulescu, *Consequences of the Political Changes in Romanian Peasant Music*, in „Revue Roumaine d’Histoire de l’Art”, série Théâtre, Musique, Cinéma, t. XXXI, 1994, p. 27.

²³ Proces-verbal al ședinței Biroului Direcției de Propagandă și Agitație din 15 mai 1948, prezidată de Iosif Chișinevschi, la care au participat: Leonte Răutu, Ladislau Vass, Nicolae Goldberger, Mihail Florescu, Dumitru Mihalache; ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 9/1948, f. 7. Ultimii doi aveau să devină la scurt timp, alături de N. Moraru, secretari generali ai Ministerului Artelor și Informațiilor; cf. Pericle Martinescu, *7 ani cât 70. Pagini de jurnal (1948–1954)*, București, 1997, p. 42.

²⁴ Grigore Constantinescu, *Matei Socor*, București, 1983, p. 25, 58 și urm.

²⁵ Eugen Denize, *Istoria Societății Române de Radiodifuziune*, vol. II, *Instaurarea și consolidarea comunismului (1944–1965)*, București, 2000, p. 67.

Contribuția lui Petru Groza la comunizarea României nu este neglijabilă, prim-ministrul jucând un rol funest în istoria politică postbelică, fiind „tovarășul de drum” ideal, mult mai flexibil decât Gheorghe Tătărescu care a și ajuns deținut la Sighet. Totuși, în momente pe care le-a considerat favorabile, Petru Groza a încercat în mod timid să domolească zelul demolator al tovarășilor săi comuniști: a intervenit pentru a cruța anumite instituții de cultură sau pentru eliberarea din închisori a unor intelectuali.

La cinci ani distanță de la acea propunere de a deveni președinte onorific al SRR, Petru Groza și Matei Socor se aflau pe poziții diferite într-un dialog epistolar în care s-au abordat probleme legate de conținutul programelor muzicale difuzate la Radio București. Într-o notă din 1951, semnată de prim-ministru și adresată lui Matei Socor, Petru Groza deplângea marginalizarea doinelor populare românești, însă este de remarcat abilitatea retorică a premierului, care nu singularizează problema alterării folclorului *românesc*, ci o leagă de neglijarea „comorii muzicale a popoarelor conlocuitoare”, cu referire specială la cântecele maghiare și secuiești. În plus, atunci când cere reabilitarea folclorului românesc pe lungimile de undă ale Radioului, Petru Groza se prezintă ca un fel de purtător de cuvânt al sovieticilor – nemulțumiți, chipurile, de lipsurile din programele muzicale. Prin această echilibristică, Groza intenționa să evite o eventuală și previzibilă etichetă de „șovin”. De altfel, și în memoriile sale – care pot părea dezamăgitoare – scrise după 1947–1948, dar nepublicate sub regimul comunist, Petru Groza se dezice de trecutul său „naționalist-șovin” de dinainte de 1918 ... Astfel, memoriile sale continuă într-un fel să reproducă și elemente ale retoricii propagandei comuniste²⁶.

De altfel, Groza s-a manifestat și după 1948 ca apărător pătimaș al valorilor culturale bănățene și, în particular, lugojene. El îi invocă atât pe Tiberiu Brediceanu, marele folclorist, cât și pe Traian Grozăvescu, tenorul de origine română care s-a impus la Opera din Viena²⁷ – ambii fii ai Lugojului și neglijăți de conducerea Radioului. Chiar și după intervenția lui Groza, însă, Tiberiu Brediceanu a continuat să fie un fel de paria pentru Uniunea Compozitorilor, primind o pensie de numai 111 lei (în 1953)²⁸. O vreme T. Brediceanu a fost puțin vizibil și în spațiul public.

În partea a treia, și ultima, a Notei sale, Petru Groza, folosindu-se de exemple din țările de „democrație populară”, polemizează cu reticența nejustificată a direcțiunii Radioului în a difuza înregistrări de la slujbele religioase cu coruri. În

²⁶ Merită subliniat însă respectul manifestat de Petru Groza în amintirile lui pentru unii prieteni din tinerețe care, după 1948, erau hăituiți de Securitate din motive politice; Petru Groza, *Adio lumii vechi! Memorii*, București, 2003, p. 36–37.

²⁷ Alexandru Popescu, *Traian Grozăvescu – victimă a unei crime pasionale?*, în „Magazin istoric”, august 2002, nr. 8, p. 46–48. În contextul evocării marelui cântăreț de operă, Groza face și un elogiu Vienei muzicale – probabil o încercare de a atinge și coarda sensibilă a lui M. Socor, format în tinerețe în capitala austriacă, unde a studiat dodecafonismul lui Arthur Schönberg.

²⁸ ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 103/1953, f. 29.

mod categoric, ceea ce l-a diferențiat cel mai mult pe Petru Groza de tovarășii săi comuniști a fost asumarea apartenenței la creștinism, la ortodoxie: el nu a ascuns niciodată că este fiu de preot ortodox și a rămas până la moarte deputat în Adunarea eparhială a Mitropoliei Ardealului. Liderii PMR i-au respectat dorința și, la moartea sa, în ianuarie 1958, a fost înhumat creștinește, iar slujba a fost transmisă în direct de Radiodifuziunea de a cărei prestație Petru Groza se delimitase în mai multe rânduri. A fost probabil singura dată în intervalul 1948–1989 când Radioul din România a difuzat secvențe sonore de la o slujbă de înmormântare.

Revenind la tema principală a Notei – degradarea folclorului prin intermediul Radioului –, trebuie spus că după schimbarea lui Petru Groza din funcția de prim-ministru, în 1952, capacitatea lui de a influența hotărârile politice ale conducerii PMR în domeniul cultural s-a redus și mai mult. De altfel, chiar premierul era suficient de realist încât să-și dea seama că o schimbare a conținutului programelor radioului trebuia aprobată de Secretariatul sau de Biroul Politic al CC al PMR. În fond, dincolo de rezervele pe care putea să le aibă Secția de Propagandă și Agitație față de activitatea lui Matei Socor în fruntea Radioului, el nu era decât un executant care încerca să aplice cât mai fidel linia Partidului Comunist în cadrul SRR.

Alterarea folclorului s-a produs în etape și la acest proces au concurat mai mulți factori, inclusiv apropierea tradițiilor creștine într-o manieră perfidă. Rememorând evenimentele relevante de la sfârșitul anului 1947, Annie Bentoiu, soția compozitorului Pascal Bentiou, remarcă faptul că: „Numerele de Crăciun ale «Universului», ilustrate bogat, în culori șterse, sunt pline de evocări creștinești, cu texte blajine și tradiționale, parcă pentru liniștirea necesară a cugetelor”²⁹. În plus, organele aparatului represiv (polițienești, jandarmerești ș.a.m.d.) nu au intervenit de o manieră vizibilă și sistematică pentru a-i reprima pe cei care, de sărbători, cântau colinde creștine în orașe și la sate, chiar dacă aceste manifestări căpătau o mare amploare și contrastau cu noul discurs al puterii, decisă acum să impună uniformitatea ideologică și să suprima opoziția (politică, culturală, religioasă etc.). După exact un an, la sfârșitul lui 1948, au apărut mai multe măsuri restrictive.

La nivelul Direcției de Propagandă și Agitație s-a elaborat o serie de Propuneri asupra felului cum vor fi organizate manifestările în legătură cu datinile și sărbătorile de iarnă, în care se menționa că: „în rândurile maselor larg populare sunt înrădăcinate anumite datini și obiceiuri cu caracter mistic și religios. Pentru a nu da posibilitate reacțiunii de a le folosi împotriva regimului, Partidul – cu sprijinul organizațiilor de masă, aparatul administrativ de stat și instituțiile culturale – va da acestor manifestări un conținut progresist care să reflecteze (sic!) spiritul luptei de clasă, popularizarea cuceririlor poporului muncitor pe drumul consolidării regimului de democrație populară și construirii socialismului în țara noastră. (...) Manifestările [trebuie] să fie dirijate pe țară de o comisie centrală, iar pe județe etc. de comisii locale sub îndrumarea partidului. În cadrul manifestărilor

²⁹ Annie Bentiou, *Timpul ce ni s-a dat*, București, 2000, p. 233.

de Crăciun se va avea în vedere: a. Pomul de Crăciun; b. Colindele (Moș Ajun, Steaua, Vicleemul etc.); c. Horele satești”. În legătură cu colindele, documentul preciza că „profesorii și învățătorii vor pregăti cu elevii până la vacanță colinde și cântece pe care le vor folosi echipele de copii (colindătorii), iar colindele în grupuri mari formate din tineret (ex. Irozii, Capra, Ursu) vor fi organizate în sate de tineretul sătesc, în orașe de UTM, UAER și UNSR”³⁰. În legătură cu presa, radioul, teatrele și cinematografele, planificatorii comuniști propuneau ca ele să funcționeze folosind material similar, „înlăturând caracterul mistic și religios al datinilor, obiceiurilor din sărbătorile de iarnă”³¹.

Într-un Referat al Securității din 24 decembrie 1948, emanat de la Serviciul care se ocupa de supravegherea cultelor, se precizau următoarele: „Cu privire la cele semnalate de DRSP Timișoara cu Raportul nr. 18499 din 17 decembrie 1948, referitor la pregătirile ce se fac de către populația credincioasă în raza Serviciului de Securitate Arad, pentru sărbătorirea Crăciunului cu toate datinile și obiceiurile de până acum. Avem onoare a referi că Ministerul Afacerilor Interne, prin comunicatul publicat în presă în ziua de 19 dec[embrie] a. c. [1948], dă dispoziții speciale în cadrul cărora urmează a se face colindurile (sic!) anul acesta. Pentru a nu se da loc la tulburări cu această ocazie, opinăm pentru transmiterea unui ordin telegrafic pentru întreaga țară în sensul că Direcțiunile de Securitate să ia măsurile necesare pentru a se asigura respectarea întocmai a dispozițiilor menționate mai sus”³².

Într-un studiu despre disputa ideologică dintre politica statului comunist și muzica de esență creștină, Sabina Pauta Pieslak nu insistă atât pe latura coercitivă, ci are câteva reflecții interesante în legătură cu modul în care practicile autorităților în privința muzicii cu temă creștină contraziceau flagrant ideologia oficială. Încă din perioada interbelică propaganda comunistă a apelat atât la texte pastişate după cântecele creștine, îndemnând audiența să contribuie cu bani pentru a susține cauza clasei muncitoare, cât și la pancarte cu imaginea lui Lenin pe o stea cu cinci colțuri, sugerând subliminal înlocuirea lui Iisus Mântuitorul, cu Lenin Salvatorul. Era vorba de transformarea colindului tradițional într-un discurs politic, într-o declarație politică, într-un mesaj ce cuprindea ideile comuniste. Această instrumentalizare, care contrazicea propriile principii, adică folosirea colindelor creștine pentru a sprijini/promova o mișcare politică ateistă, s-a practicat și după 1945. Sabina Pauta Pieslak face distincția între colindele propriu-zise și cântecele de stea, cele din urmă fiind mai recente, care au aproape toate o temă exclusiv religioasă, folosite de Biserica Ortodoxă la cateheză³³.

³⁰ ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 30/1948, f. 3.

³¹ Ibidem, f. 4.

³² Idem, fond Direcția Generală a Poliției, dosar nr. 35/1943, f. 215.

³³ Sabina Pauta Pieslak, *Lenin in Swaddling Clothes: A critique of the Ideological Conflict Between Socialist State Policy and Christian Music in Cold War Romania*, in „Current Musicology”, t. 78, Fall 2004, p. 7–30.

Teza Sabine Pauta Pieslak este aceea că viziunea utopică, transcendentă, despre lume a colindelor avea să joace un rol important în apropierea acestor cântece de către autoritățile comuniste. Colindele și cântecele de stea nu sunt doar cântece de Crăciun, ci au și o semnificație socială, economică, spirituală și politică în cultura română; astfel înțelegem de ce acest gen de muzică a fost ales de propaganda comunistă pentru a fi adaptat nevoilor politico-ideologice și nu a fost pur și simplu prohibit în mod oficial³⁴.

Între colinde și etnicul românesc există o legătură, colindul a și fost comparat și echivalat cu sunetul sufletului românesc, de aici decurgând și identificarea acestui gen muzical cu mișcarea națională, cu sentimentele naționale și religioase ale societății românești. Acest aspect le-a creat o serioasă problemă liderilor comuniști, care au fost confrunțați cu necesitatea de a reconcilia dorința lor de a crea o societate ateistă, industrializată, urbanizată cu o cultură care de secole s-a caracterizat printr-un mod de viață tradițional, rural și creștin; iar în cadrul acestei culturi cântecele de stea reprezentau o marcă a ideii naționale românești. Datorită tentativei PMR de a împăca atașamentul față de sovietici cu nevoia de a-și legitima regimul în interiorul culturii (politice) românești, muzica religioasă nu a fost scoasă în afara legii, ci a fost supusă apropierei, adaptării și cenzurii. A fost metoda prin care PMR a încercat să se insereze în cadrul moștenirii istorice și culturale. Propaganda comunistă i-a îndemnat pe poeții oficiali să creeze versiuni noi pornind de la colindele tradiționale pentru a realiza texte care să preamărească realizările regimului³⁵. Evident, producția muzicală considerată mistică și religioasă a fost obnubilată, a fost trecută în plan secund³⁶.

După debarcarea lui Groza, la nivelul factorilor decizionali comuniști s-a pus tot mai acut problema constituirii unui nou organ al guvernului care să fixeze mult mai ferm linia politică a creației populare, să îndrume și să verifice arta și creația muzicală țărănească, întrucât – preciza Chișinevschi – „nu poți să îndrumezi arta populară de jos”; la 30 ianuarie 1953, Biroul Politic aproba înființarea Casei Centrale a Creației Populare, sub îndrumarea Comitetului pentru Artă, cu condiția să se realizeze din economiile ce se înfăptuiesc pe calea ieftinirii aparatului de stat, fără a se suplimenta bugetul statului³⁷.

Controlul ideologic asupra Institutului de Folclor intra tot în sarcina Direcției de Propagandă. Pentru câțiva ani Institutul a fost condus de Harry Brauner³⁸, unul dintre elevii cei mai buni ai lui Constantin Brăiloiu³⁹, care însă își datora

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Restanțele criticii literare*, emisiune moderată de Eugen Negrici, având ca temă instrumentalizarea folclorului; TVR Cultural, marți 14 februarie 2006.

³⁷ ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosarul nr. 5/1953, f. 9 și 29.

³⁸ Inițial, Harry Brauner fusese numit consilier muzical onorific în Direcția Propagandei a Ministerului Informațiilor; „Monitorul Oficial”, partea I B, anul CXIV, sâmbătă 30 martie 1946, nr. 76.

³⁹ Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, 1974, p. 511.

ascensiunea socială și relației speciale cu soții Pătrășcanu. La îndemnul și recomandarea lor, Harry Brauner a devenit membru de partid, fiind, potrivit unor informații, chiar secretarul organizației de bază de la Uniunea Compozitorilor⁴⁰. H. Brauner a rămas în funcție chiar și după arestarea lui Lucrețiu Pătrășcanu, dar încă de la mijlocul anului 1949 au apărut indicii că începe să cadă în dizgrație. Într-o notă despre Arhiva de Folclor și Harry Brauner, datată 15 iunie 1949, semnată probabil de Eduard Mezincescu și redactată la solicitarea Direcției de Propagandă, se menționa că H. Brauner este fin, inteligent, „are un nivel politic mediu, dar știe să întrebuițeze cunoștințele sale cu abilitate, așa că face o impresie superioară”, dar și că „în materie de folclor el este egalat sau chiar depășit, în cunoștințe, de unii colaboratori din Institut ca: Tiberiu Alexandru, Ilarion Cocîșiu, Pop Mihail, Paula Carp, Gh. Ciobanu. Dar pentru că aceștia nu sunt membri de partid, îi timorează veșnic cu prestigiul Partidului, exploatănd cunoștințele lor, pe care apoi le arborează ca fiind rezultatul muncii sale personale”⁴¹. Spre finalul notei nuanțele critice se accentuau: „Mai comite greșeli de comportare, partinice, față de Institut” (angajarea rudelor fără pregătire în materie, abuz în funcție, numiri nejustificate în funcții), „dă uneori impresia că este animat de sentimente sioniste”, „cu stăruința lui a realizat Institutul de Folclor, pe bazele pe care se găsește astăzi și a obținut cu ajutorul Partidului fondurile bugetare necesare. Câteodată îmi părea sincer animat de elanuri democratice, alteori observam ironia și zeflemeaua față de anumite idei sau expresii patriotice”. În concluzie, referentul credea că „este necesar ca în postul de director adjunct la Folclor să fie numit de Partid un tovarăș muncitor cu nivel politic ridicat și cu cunoștințe în materie administrativă, care să-l ajute politic pe tov. H. Brauner cu sfatul și cu munca sa, pentru ca el să poată lichida aceste lipsuri”⁴².

Peste câteva luni, în ianuarie 1950, Harry Brauner era deja reținut și silit să dea declarații în ancheta legată de cazul Lucrețiu Pătrășcanu. La 14 aprilie 1954 a fost condamnat la 12 ani de muncă silnică, 5 ani degradare civică, confiscarea averii, 500 de lei cheltuieli de judecată⁴³.

OPERA

Ascensiunea comunistă, infiltrarea instituțiilor de cultură și presiunile asupra mediului intelectual-artistic, prin prelucrări/discuții ideologice la care participau responsabili ai propagandei, fie că a fost vorba de SCEP sau (ulterior) de DPA⁴⁴, au

⁴⁰ Lavinia Betea, *Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider comunist*, București, 2006, p. 138.

⁴¹ ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 95/1949, f. 5–6.

⁴² Ibidem, f. 9–10.

⁴³ Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 398.

⁴⁴ Într-o ședință de instructaj a unui grup de responsabili ai Secției de Educație Politică (din 24 noiembrie 1947), responsabilul din Cluj, Heves, a fost întrebat de Nicolae Moraru dacă s-au prelucrat rezultatele concrete ale Congresului Uniunii Sindicatelor Artiștilor, Scriitorilor și Ziariștilor (USASZ) și

condus la divizarea breslei și în cazul Operei, operetei și baletului. În acest context s-au vădit vechi rivalități și animozități, însoțite uneori și de delațiuni, pâre trimise autorităților de stat și/sau aparatului ideologic comunist.

Într-un denunț datat 4 februarie 1947 adresat de Alexandru Kirițescu organelor PCR, care a ajuns și la Secția Centrală de Educație Politică, cunoscutul dramaturg atrăgea atenția că o parte din personalul trupei Teatrului „Alhambra”, unde era director Ion Dacian, nu se va mai întoarce în țară după turneul pe care îl va efectua în Turcia și Orientul Apropiat. „O mentalitate reacționară și feroce adversară comunismului animează (sic!) pe [Nicolae] Vlădoianu, [Ion] Dacian etc. Impetuoasele declarații democratice [procomuniste] ale lui Vlădoianu au alcătuit o manevră grosolană pentru a adormi aprehensiunile îndreptățite și a păcăli pe cei ce veghează ca bunul renume al țării și al regimului să nu fie terfelit în străinătate, cum s-a întâmplat și se întâmplă din nefericire atât de des de la o vreme. O dovadă este declarația lui Dacian, făcută chiar în fața subsemnatului: «De îndată ce se încheie pacea și rușii pleacă din țară, comuniștii vor fi masacrați». Deși în urma sugestiei tovarășei Ana [Pauker], Vlădoianu pusese în repertoriul său și o piesă românească – prilej de propagandă prin cântece, jocuri etc. –, lucru despre care a înștiințat și pe tov. ministru Bodnăraș în audiența pe care a avut-o la d[omnia] sa, de îndată ce a obținut tot ce a vrut, a scos lucrarea românească din repetiție, spunând că el face propagandă cu o operetă străină»⁴⁵.

Un rol important în implementarea viziunii comuniste în privința creației muzicale l-a avut Nicolae Moraru, pregătit de Direcția de Propagandă și Agitație pentru ocuparea unei poziții cheie în Ministerul Artelor încă de când acest departament era condus de Ion Pas (fostul – de acum – social-democrat). La începutul anului 1948 Nicolae Moraru și-a expus în fața DPA atât evaluările privind viața artistică din Opere și Filarmonici, cât și planurile de „reformă”. În mod concret, favoritul DPA pentru preluarea Ministerului Artelor propunea schimbări de personal la Direcțiunea Muzicii din minister, nemulțumit de prezența și influența funcționarilor proveniți din fostul Partid Social-Democrat și a „sinecuriștilor”, precum și aducerea de „cadre pe care noi le-am crescut”⁴⁶. Ideologul comunist consemna o primă victorie politică prin ascensiunea compozitorului Alfred Mendelsohn, atașat de PCR⁴⁷, la Filarmonica din București –

dacă în cadrul instituțiilor de artă (Operă, Teatru) s-au discutat problemele de ideologie. Heves răspunde că: „A fost organizat un curs special pentru artiștii de la Opera Română și cu ei se discută probleme ideologice”; ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 13/1947, f. 70–71.

⁴⁵ Ibidem, dosar nr. 4/1947, f. 5.

⁴⁶ Ibidem, dosar nr. 37/1948, f. 7.

⁴⁷ Radu Negreanu, biograful lui Alfred Mendelsohn, îi consemnează activitatea de dinainte de 1945 „cu caracter politic antifascist”, „găzduirea la domiciliul său a unor ilegaliști urmăriți de poliția statului fascist [Siguranța din timpul dictaturii militare antonesciene]”. „O astfel de activitate – conchide R.N. – nu se putea desfășura decât în conspirativitate, și cel ce o înfăptuia își asuma riscul vieții. Dar timpurile grele impun hotărâri grele, și Alfred Mendelsohn, ca și alți oameni de cultură de

instituție care altădată a fost „o citadelă a reacțiunii” – și prin descoperirea regizorului de teatru liric Jean Rânzescu, „un director foarte capabil” la Opera din Cluj („trecutul lui nu are nicio pată, este un om progresist și, în orice caz, face mai mult decât [Egizio] Massini”, aprecia N. Moraru. Totodată, în contrast cu situația de la Cluj, esteticianul improvizat remarcă faptul că „la [Opera din] București se observă o slăbire a calității. Din ce cauză? Pe de o parte, [motivul] trebuie căutat în atitudinea de inerție a lui Massini, în incapacitatea sa de a cuprinde larg și temeinic pe de o parte (sic!). Pe de altă parte, pentru aducerea de opere noi, mai ales din Uniunea Sovietică, nu ne-am dat peste cap. (...) La Operă este un cuib permanent de afacerism. Massini ațâță [pe] unul împotriva altuia, se fac porcării infernale. Până și plecarea în Bulgaria a reușit să o exploateze pentru buzunarul lui. Totuși, la Operă am reușit să obținem poziții; (...) [însă] celula [de partid] ideologicește e foarte slabă ... E o problemă care azi se pune așa: altul în locul lui Massini momentan nu avem. O singură posibilitate ar fi Rânzescu; să-l aducem la București ... Momentan, deci, va trebui mers pe linia aceasta: să întărim activitatea noastră internă, la celula de partid, și, în același timp, cu Massini să începem a vorbi mai hotărât”⁴⁸.

Abia în toamna anului 1949 Egizio Massini, nume marcant al Operei române⁴⁹, a fost înlocuit de Petre Iosif (devenit director general al Operei de Stat din București), personaj fără legătură cu lumea teatrului liric; Egizio Massini a rămas doar director artistic și prim dirijor. Ulterior, partidul i-a dat însărcinarea de a-l veghea pe Egizio Massini și lui Mauriciu Vescan, un fel de artist-propagandist, însă instructorii de la Sectorul de Artă au constatat o coalizare între Jean Rânzescu, adus între timp la București, și Massini; într-o Informație cu privire la activitatea Teatrului de Operă și Balet din 23 decembrie 1953 era semnalat faptul că „La Operă există o atmosferă nesănătoasă creată de modul cum este condusă ... Până de curând tov. Mauriciu Vescan, director adjunct al Operei, nu a folosit un activ larg de soliști fruntași în rezolvarea problemelor mari ale Operei”. În document se mai preciza că primul dirijor Egizio Massini și primul regizor Rânzescu urmăresc să-l îndepărteze pe Mauriciu Vescan de la conducerea Operei, primul mizând și pe popularitatea sa în rândurile soliștilor. În plus, „pentru a-i intimida pe soliști și pentru a arăta ce influență ar avea, el a făcut uz de numele unor tovarăși din conducerea Partidului, cu care afirmă că este prieten” și „persecută pe soliste tinere ca Maria Crișan, Elena Filimon care dublează pe Dora Massini”. Concluzia informării era că E. Massini întreține „o atmosferă dăunătoare muncii politice la Operă”⁵⁰, iar în încheiere, Sectorul de Artă opina că „numirea lui C[onstantin]

atunci, nu a pregetat – în ciuda firii sale pașnice, visătoare, oarecum boeme – să se înroleze în acțiunea politică îndrumată de către Partidul Comunist Român”; Radu Negreanu, *Alfred Mendelssohn*, București, 1978, p. 21.

⁴⁸ ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 37/1948, f. 7–8.

⁴⁹ Anca Florea, *Opera Română. Al treilea deceniu 1941–1951*, București, 2003, p. 486.

⁵⁰ ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 103/1953, f. 47–48.

Silvestri ca director și prim dirijor al Operei va duce la o simțitoare îmbunătățire a atmosferei și la o mai bună organizare a muncii” și recomanda „scoaterea lui Egizio Massini din funcția de prim dirijor”⁵¹.

Tolerarea lui Egizio Massini în fruntea Operei Române din București în primii ani de regim comunist s-a făcut în schimbul impunerii unui program stabilit de Direcția de Propagandă și Ministerul Artelor și Informațiilor (ulterior, Comitetul pentru Artă), program eminamente politic, de așa-zisă reconsiderare și revizuire a operelor clasice⁵² și de punere în scenă a acestora într-o nouă montare, care să evidențieze „tot ce este progresist” – program politic susținut vehement în presă de critici muzicali conformiști⁵³, când nu erau de-a dreptul (și) funcționari la minister însărcinați cu supravegherea teatrului liric⁵⁴. Uneori aceste revizuiți însemnau mutilarea pieselor; spre exemplu, operei *Tosca* i se reproșa că nu scoate în evidență suficient conflictul dintre forțele sociale și, în consecință, trebuia „revăzută” din punct de vedere ideologic. Justificarea acestui act de cenzură făcea referire la exemplul sovietic, mai precis la o Rezoluție a Comitetului Central al PC (b) din URSS, și se regăsește într-un document intitulat *Mișcarea muzicală pe anul 1947/1948* emanat de la Direcțiunea Muzicii din Ministerul Artelor și Informațiilor: „s-au triat dintre Operele existente o serie care nu mai corespundea – se menționa în bilanț –, iar cele rămase au fost revizuite din punct de vedere al regiei, pe criterii ideologice izvorâte din schimbările structurale din viața statului nostru. Aceeași concepție s-a făcut și pentru piesele simfonice. Introducerea într-o formă cât mai largă a muzicii simfonice și a operelor ruse și sovietice în repertoriul Operelor și Filarmonicilor a contribuit într-o mare măsură la îndreptarea muzicii noastre autohtone spre un conținut sănătos, spre o părăsire a formalismului și misticismului, spre care trecutele realizări românești aveau tendință”⁵⁵.

Stagiunea 1948–1949 a debutat la Opera Română din București, care funcționa într-o clădire improprie⁵⁶, fără o parte dintre angajați, care au fost

⁵¹ Ibidem, f. 51. Cu câțiva ani înainte, însă, același Constantin Silvestri fusese criticat, alături de Mihail Jora, în cadrul dezbaterilor prilejuite de apariția Rezoluției din 10 februarie 1948 a CC al PCUS în problemele muzicii, document care exprima opoziția în fața abuzului de tehnicitate, față de elitism; Valentina Sandu-Dediu, *Muzica românească între 1944–2000*, p. 16.

⁵² În prezentarea pe care a făcut-o la ședința din 2 august 1948, la care au participat secretarii generali din Ministerul Artelor și Informațiilor și reprezentanții DPA, Nicolae Moraru afirma că: „În ce privește operele, ele se află în faza de revizuire, chiar și cele clasice – în ce privește libretele. Operele rusești sunt însă foarte puține. Din punct de vedere al cadrelor, dirijorilor, directorilor de scenă, au apărut elemente tinere ca Rosenstock, Brediceanu jun.”; ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 9/1948, f. 221.

⁵³ Anca Florea, *Opera Română. Al treilea deceniu 1941–1951*, p. 461. Vechii cronicari muzicali au fost, treptat, înlocuiți; *ibidem*, p. 500.

⁵⁴ ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 9/1948, f. 221.

⁵⁵ Idem, fond Ministerul Artelor și Informațiilor 1948–1950, dosar nr. 1/1948, f. 67–68.

⁵⁶ Ministrul Artelor și Informațiilor, Eduard Mezincescu, care nu a ieșit din cuvântul DPA, dar era – se pare – și un meloman rafinat, sublinia într-o Notă adresată Direcției de Propagandă necesitatea

pensionați – cazul cel mai notoriu a fost cel al sopranei Margareta Metaxa, soasă din Operă prin decizia directorului general al Operei de Stat din București cu nr. 8/28 iunie 1948, din data de 1 iulie 1948, alături de soliștii Nicu Apostolescu, Alexandra Lichide, Eugenia Cioculescu, George Stefanovici⁵⁷. În acest timp, alți artiști dădeau dovadă de o adaptabilitate mai mare. Arta Florescu, solistă a Operei bucureștene între 1942–1968, a luat parte la manifestările politice ale vremii de partea PCR, încă din 1945–1946⁵⁸. „Cântam cu entuziasm peste tot – își amintește solista. În ultima zi a anului 1944 cântam într-un concert la Ambasada sovietică, împreună cu Dora Massini, Eugenia Cioculescu, Grigore Niculescu-Basu, M. Știrbei. Am luat parte în acele luni la constituirea ARLUS-ului”⁵⁹. Au fost „ani de angajare militantă în rândurile Partidului Comunist Român. În 1945 deveneam (...) membră a celulei PCR a Operei. (...) Secretar: Alfred Mendelsohn, alături de Chirilă Ispas, Dora Massini, Ana Tălmăceanu-Dinescu, Rita Cottescu, Panait V. Cottescu, Petruța Niculescu din corul Operei. (...) Pentru o tânără de 24 de ani, dornică de a servi țara, umanitatea, muzica, nu exista, cred, o altă cale decât aceea a înregimentării în rândurile Partidului Comunistilor”⁶⁰. Evocând momentele de atunci, când se punea foarte acut problema unei opțiuni politice, Arta Florescu afirmă că „drumurile alese au fost juste. Am mulțumit mereu vieții că mi-a dat forță și clarviziune, mai ales atunci când am văzut în jurul meu oameni prăbușiți înainte de vreme prin neînțelegerea legilor firești ale vieții, distruși în cariera lor datorită (sic!) lipsei de orientare și sinceritate ...”⁶¹.

Anca Florea, autoarea unei impresionante istorii a Operei, încearcă să găsească o explicație pentru aceste compromisuri: adaptarea unor artiști la noile concepte ale ideologiei comuniste „pentru a-și asigura o carieră și o ascensiune pe scara socială, fiind feriți totodată de orice neplăceri într-o vreme în care arestările, condamnările, urmărirea erau «la ordinea zilei»”⁶².

Se pare că efectele schimbărilor (inclusiv cele de personal) impuse Operei de către factorul politic au fost contradictorii: la tentativele de dezbinare⁶³, de instrumentalizare a unor dispute, eliminare sau marginalizare a unor artiști/artiste,

ca, pentru Opera de Stat din București, să se găsească un nou local: „Condițiunile în care se desfășoară activitatea Operei sunt sub orice critică”. Eduard Mezincescu propunea la 21 noiembrie 1949 măcar „mutarea temporară a liniei de tramvai, care trece paralel cu sala Operei, pe celălalt mal al Dâmboviței”; Idem, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 31/1949, f. 27–28.

⁵⁷ „Monitorul Oficial”, partea I B, anul CXVI, marți 13 iulie 1948, nr. 159, p. 5830.

⁵⁸ Arta Florescu (*Arta Florescu în dialog cu Iosif Sava. Polifoniile unei vieți*, vol. I, București, 1985, p. 49) își amintește că a aderat la PCR împreună cu pianista Hilda Jerea în anul 1945: „Pe pianul ei (al Hildei Jerea, n. n.) ne-am scris adeziunile PCR. Am fost primite în partid în 1945. (...) Cu Hilda am făcut prima mea școală specială de partid din 1949 la Timiș.”

⁵⁹ *Ibidem*, p. 99.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 100.

⁶¹ Anca Florea, *Opera Română. Al treilea deceniu 1941–1951*, p. 485.

⁶² *Ibidem*, p. 485.

⁶³ *Arta Florescu în dialog cu Iosif Sava. Polifoniile unei vieți*, p. 147–152.

acte însoțite de cenzură asupra repertoriilor și de o înfierare ineptă a „vedetismului”⁶⁴ s-a adăugat – potrivit Ancăi Florea – angajarea unor soliști de valoare chiar în plină dictatură⁶⁵. Mai greu de evaluat – în absența unor studii sociologice privind compoziția publicului de operă în perioada 1948–1989 – sunt efectele politicii de popularizare a spectacolelor printre muncitori, elevi și printre aderenții/activiștii organizațiilor de masă. Evident, presa comunistă folosea în dese rânduri prilejul prezentării acestor spectacole pentru a se răfui cu publicul de sorginte „burgheză”, cu preferințe rafinate și ostil imixtiunilor de natură ideologică⁶⁶. Probabil puțini dintre muncitorii obligați de conducerile fabricilor să devină spectatori au fost pătrunși de rafinamentul muzicii clasice și au ales ulterior să frecventeze Opera. În paralel, regimul a încurajat și ansamblurile de amatori. Un caz fericit, provenit din această încercare de culturalizare a claselor percepute ca defavorizate, pare să fie Ludovic Spiess, născut la 13 mai 1938, care și-a început cariera la 20 de ani, în corul fabricii Tractorul din Brașov – din matrișter în uzină a ajuns tenor la teatrul muzical din Brașov⁶⁷.

Cum am subliniat, au existat în sânul breslei artiștilor tensiuni care au fost mai mult sau mai puțin exploatate de puterea politică. În dialogul său cu Iosif Sava, Arta Florescu detaliază elementele conflictului său cu Egizio Massini: blocarea posibilității de a onora contracte cu Operele din Viena și din Praga, „atmosfera de ostilitate” – „aproape nu-mi venea să cred că după marile turnee ale anului 1947, pentru directorul Operei (Egizio Massini, n. n), tânăra Arta Florescu nu merita, cântând, să poarte culorile naționale peste hotare. (...) În Opera de atunci (...) oameni vechi, machiați în personaje noi, luptau crâncen, prin orice mijloc, pentru carierele lor neîmplinite; nu din cauza mea, a noastră, a tinerilor care ne ceream dreptul la muzică, la activitate, la viață ... În calea eforturilor inutile, zadarnice ale acelei «lumi vechi», orice tânăr era un «intrus» care trebuia stăvilit ...”. Purtarea malițioasă și discriminatorie a lui Egizio Massini s-ar fi vădit în ianuarie 1948, la Sofia, în turneu, când ar fi operat rețineri din salariul Artei Florescu sub pretextul întârzierilor la repetiții. „Păcatul permanent al teatrului nostru liric a fost lupta între generații. (...) În acest păcat, însă, cei tineri trebuie să găsească un stimulent, pentru

⁶⁴ ANIC, fond Ministerul Artelor și Informațiilor 1948–1950, dosar nr. 1/1948, f. 67 v.

⁶⁵ „Toți soliștii erau tineri și foarte buni, conturându-se astfel noua generație a artiștilor de marcă prin care Opera avea să se ridice, curând, la cote valorice nesperate”; Anca Florea, *Opera Română. Al treilea deceniu 1941–1951*, p. 486 și 492.

⁶⁶ V., spre exemplu, articolul nesemnat apărut în „Flacăra” din 11 iunie 1950 care nota că „entuziasmul cu care ansamblul Operei a fost primit de muncitori (...) a fost incomparabil mai puternic decât cel al publicului obișnuit al Operei, format încă, parțial, din melomani plictisiți, sensibili doar la excepționale virtuozități tehnice”; *apud* Anca Florea, *Opera Română. Al treilea deceniu 1941–1951*, p. 504.

⁶⁷ Cătălina George, *Ludovic Spiess a murit la o partidă de vânătoare*, în „Cotidianul”, luni 30 ianuarie 2006, p. 5. Ulterior, Ludovic Spiess a fost solist permanent la Teatrul Muzical din Brașov (ianuarie–septembrie 1962), Teatrul de Operetă București (1962–1964) și Opera Română din București (1964–1988); *A murit Ludovic Spiess*, în „Ziua”, luni 30 ianuarie 2006, p. 9.

că proaspăt și talentat fiind vei învinge întotdeauna” – continuă Arta Florescu⁶⁸. Conflictul dintre Egizio Massini și Arta Florescu nu trebuie citit neapărat în cheie politică (primul, ostil regimului, opunându-se unei artiste din subordine care avea sprijinul autorităților. Ca și Arta Florescu, Egizio Massini a gravitat încă de la începutul tranziției către un regim comunist în jurul organizației ARLUS, figurând chiar printre fondatorii ei la momentul 12 noiembrie 1944⁶⁹, iar la începutul anului 1948 tartorul ideologic Iosif Chișinevschi nu-i dorea schimbarea din funcție, apreciind că a vrut și a făcut ce trebuia pentru Operă, în pofida greutăților⁷⁰.

MUZICA UȘOARĂ

Nu numai folclorul și muzica clasică au suferit ingerința factorului politic. Problema combaterii muzicii ușoare decadente a apărut cu prioritate pe agenda Secției Centrale de Educație Politică în toamna anului 1947, imediat după definirea celor două lagăre conform teoriei jdanoviste. La o ședință de instructaj a unui grup de responsabili ai SCEP (24–25 noiembrie 1947), reprezentantul Secției de Educație Politică din București, un anume tovarăș Bădeanu, a prezentat un bilanț în care se sublinia cu satisfacție îndepărtarea, în mare măsură, a clasei muncitoare, a proletariatului din fabrici, de preocupările cultural-artistice frivole și dăunătoare din punct de vedere ideologic, în timp ce mica burghezie „merge după plăceri, muzică ușoară și filme pornografice; nu am putut-o sustrage de [la] aceste preocupări care nu au nimic cu poporul”⁷¹. Acesta este contextul, ce începea să devină sufocant pentru artiștii nonconformiști, în care cunoscutul cântăreț și compozitor de muzică ușoară Jean Moscopol reușea să plece definitiv din țară⁷². Alți muzicieni nu au fost la fel de norocoși: la 28 noiembrie 1947, ziarul procomunist „România liberă” titra că dirijorul de muzică de jazz Dinu Șerbănescu, care concerta în ultimul timp la localul de lux Mon Jardin din Calea Dorobanți, a fost arestat de organele de Siguranță în holul Hotelului Athénée Palace, fiind acuzat că a traficant cumpărarea de pașapoarte falsificate⁷³.

Conducerea Ministerului Artelor și Informațiilor își propunea la începutul anului 1948 să lupte împotriva tarelor din „mișcarea muzicală orășenească”, adică

⁶⁸ Arta Florescu în dialog cu Iosif Sava. *Polifoniile unei vieți*, p. 147–152.

⁶⁹ Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului*, cap. 5: *Studiu de caz. O întreprindere intelectuală: ARLUS în 1944*, București, 2005, p. 119.

⁷⁰ ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 6/1948, f. 41.

⁷¹ Ibidem, dosar nr. 13/1947, f. 91–92.

⁷² V., pentru detalii, filmul regizorului Ștefan Gladin, *Misteriosul Moscopol-profetul*, precum și Călin Stănculescu, *Cartea documentarului. „Misteriosul Moscopol-profetul”*, în „România liberă”, vineri 6 ianuarie 2006, p. 10. Jean Moscopol a emigrat în anul 1947 în SUA, unde a și murit. A compus în exil mai multe melodii pline de sarcasm care îi vizau pe liderii comuniști de la București și pe cei care colaborau cu regimul.

⁷³ „România liberă”, anul V, vineri 28 noiembrie 1947, nr. 1009 C, p. 1.

să treacă la „izgonirea muzicii imperialiste decadente și înlocuirea ei printr-o muzică sănătoasă și ca melodie și ca text”. În acest scop au fost instituite comisii speciale pe lângă Direcțiunea Muzicii din Ministerul Artelor și Informațiilor, având ca sarcină „îndrumarea” compozitorilor și textierilor⁷⁴ și dezrădăcinarea vechilor gusturi inculte din sfera muzicii ușoare. Timp de mai bine de un deceniu discursul oficial avea să combată vulgaritatea și sentimentalismul de „local”, intimismul indiscret al sentimentelor umane exprimate în muzică, toate fiind etichetate drept rămășițe mic-burgheze ale muzicii orașului de odinioară⁷⁵. Inevitabil, se produce și marginalizarea tangoului și a valsului-boston, întrucât ritmul și melodia lor erau considerate „mai lascive” și „nesănătoase”⁷⁶. În 1964, într-un tratat de educație estetică, Nicolae Paroescu oferea și o explicație pentru cenzura aplicată muzicii ușoare timp de aproape 20 de ani: „Fiind specifică orașului, muzica ușoară a fost în genere sub influența burgheziei. Aceasta, mai ales în secolul nostru, rupe legăturile chiar cu propria ei tradiție progresistă și creează o muzică ușoară după gusturi ce au la bază cele mai spontane reacții psihice. De aceea, în mod obișnuit, muzica ușoară avea odinioară tendința de a împrumuta din țările burgheze cu cele mai tipice aspecte de decadentism în special stilul șlagărelor și al muzicii de dans de tip comercial, care alimentau cele mai banale gusturi”⁷⁷.

Din 1948 se invocă obsesiv necesitatea renunțării la stilul cosmopolit, precum și nevoia de legătură cu tradiția populară, de întrepătrundere cu cântecul de mase. Documentele de partid și retorica oficială deplâng în mai multe rânduri folosirea unor instrumente muzicale „străine”, occidentale, în detrimentul acordeonului, care este utilizat mai rar. Jazzul este tolerat, dar marginalizat, iar apoi, mai ales la începutul deceniului al șaselea, este supus atacului politico-ideologic. Într-o Informație a Sectorului de Literatură și Artă, din 14 ianuarie 1952, se menționa că „în ultimele luni s-a mărit simțitor numărul manifestărilor muzicale cu programe de muzică ușoară. Aceste concerte cu caracter de estradă sunt iubite de oamenii muncii. (...) Dacă programele acestor concerte sunt în general bine alcătuite, fiind controlate de Comitetul pentru Artă sau de către Radio, forma în care sunt interpretate cântecele reprezintă de cele mai multe ori grave devieri formaliste, *pe linia jazzului american* (s. n.). Aproape toate orchestrele de muzică ușoară care dau concerte de estradă întrebuințează cu prioritate instrumente specifice orchestrei simfonice și orchestrație adecvată realizând un «simfonism» de proastă calitate în locul coloritului orchestral specific de estradă, așa cum sunt orchestrele sovietice de acest gen. Unele orchestre – cum ar fi orchestra Geo Reiningher sau orchestra de muzică ușoară «București» au chiar aranjamentul în scenă după modelul orchestrelor americane care puteau fi văzute

⁷⁴ ANIC, fond Ministerul Artelor și Informațiilor 1948–1950, dosar nr. 1/1948, f. 67 v–68.

⁷⁵ Nicolae Paroescu, *Despre rolul muzicii în educația estetică*, în vol. *Educația estetică prin artă și literatură*, ed. Marcel Breazu, București, 1964, p. 243.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 242.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 239.

în filmele americane. (...) Un alt aspect al acestei devieri formaliste privește creația. În ultima vreme se scrie din ce în ce mai mult pentru trio vocal și orchestră de estradă. Chiar lucrări scrise inițial pentru voce și orchestră au fost transpuse pentru trio. Armonia întrebuițată însă în aceste aranjamente pentru trei voci este de cele mai multe ori o armonie modernistă, care calcă în picioare orice tradiție clasică și duce la lichidarea melodiei. (...) Acest fel de armonie este caracteristică muzicii de jazz american. (...) Aceste devieri cosmopolite nu au fost încă luate în discuție și nu au fost combătute. (...) Propunem: 1) Uniunea Compozitorilor să organizeze o discuție în legătură cu influențele cosmopolite refugiate în muzica ușoară. La această discuție, pe lângă compozitori să fie invitați și interpreți de muzică ușoară și șefi de orchestre de estradă; 2) Comitetul pentru Artă și Comitetul de Radio să interzică cu desăvârșire promovarea muzicii formaliste, cu armonii caracteristice jazzului american, în concertele de estradă sau în emisiunile radiofonice; 3) Revista «Muzica» să publice un articol despre devierile cosmopolite în creația și interpretarea muzicii ușoare»⁷⁸.

UNIUNEA COMPOZITORILOR DIN RPR

Indiferent că era vorba de muzică ușoară, operă sau folclor, accentul noilor autorități politice cădea pe lucrul în echipă/colectiv și pe combaterea individualismului. Probabil de aici a izvorât și preocuparea de a-i grupa pe compozitori la începutul anului 1948 în cenacluri care să fie mai ușor supravegheate de aparatul de partid, prin comisia de muzică a Comitetului de Artă și Cultură a Direcției ideologice din CC al PCR⁷⁹. Aceste cenacluri nu erau concepute ca asocieri spontane pe temeiul unor afinități, pe care autoritățile statului doar să le încurajeze, ci ca reuniri care să aibă și o dimensiune ideologică. Însă apariția acestor cenacluri și în viața muzicală românească nu a fost considerată suficientă. De aceea, în paralel, conducerea comunistă a exercitat presiuni majore, mai ales prin intermediul USASZ, asupra Societății Compozitorilor Români, condusă de marele compozitor Mihail Jora, devenit indezirabil⁸⁰.

Acesta din urmă, în răspăr cu linia conformistă a altor artiști și intelectuali, nu și-a renegat atât de ușor convingerile promonarhice și, după cum relatează Annie

⁷⁸ ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 12/1952, f. 8–9.

⁷⁹ Ședința Biroului Secției Centrale de Educație Politică din 4 februarie 1948 a avut pe ordinea de zi discutarea Raportului Comitetului de Artă și Cultură; au fost prezenți: Iosif Chișinevski, Leonte Răutu, N. Moraru, Zaharia Stancu, L. Vass, Sorin Toma. Din document rezultă că Secția Producției, de pe lângă Comitetul de Artă, avea cinci comisii: de artă plastică, teatrală, de literatură, de pictură, de muzică, de coregrafie. „Lărgirea comisiilor s-a terminat (...) și s-au introdus unele noi forme de muncă de masă, de antrenare în muncă [a] unui număr din ce în ce mai mare de membri. Astfel, săptămâna trecută s-a înființat «cenaclul scriitorilor»; de o lună de zile, «cenaclul compozitorilor din România», unde se organizează audiții vocale, unde vin compozitori cunoscuți și tineri”; Ibidem, dosar nr. 37/1948, f. 1.

⁸⁰ Octavian Lazăr Cosma, *Universul muzicii românești*, p. 177.

Bentoiiu, „la Conservator, în ziua în care profesorii au trebuit să presteze jurământ către noua Republică, Mihail Jora (care în iunie 1947 își dăduse demisia din funcția de director) a luat cuvântul și a spus că ar trebui, oricum, recunoscute meritele fostei monarhii, după care a cerut un moment de reculegere, ca pentru un deces. Momentul a fost respectat, participanții s-au ridicat tăcuți în picioare, dar la 21 ianuarie [1948] Jora a fost suspendat din funcție «până la noi dispoziții», ca apoi la 14 februarie să fie comprimat definitiv. Avea să fie reintegrat în învățământ doar șase ani mai târziu»⁸¹.

Sfidarea lui Mihail Jora nu a fost chiar atât de simplu de gestionat la nivelul SCEP, deoarece muzicianul nu părea șantajabil din punct de vedere politic, deoarece nu fusese asociat cu regimul legionar sau cu dictatura antonesciană, iar acest lucru iese în evidență și din discursul lui Petre Iosif de la ședința Biroului Secției Centrale de Educație Politică din 4 februarie 1948: „... aș vrea să vă vorbesc despre o chestiune gravă și serioasă. (...) Este vorba de Jora. Știți ce este cu el. A făcut înainte porcării[le] de care știți. Îl putem face praf. Nu știu dacă este bine. Trebuie să ne gândim că a refuzat să plece în Germania, în timp ce [George] Georgescu și alții au acceptat. A răspuns «țara mea este cotropită, nu voi cânta pentru acei care au cotropit-o». E adevărat că e rudă cu Gafencu. (...) Pe de altă, dacă am sta de vorbă cu el [și i-am arăta] ce a însemnat monarhia, poate ar putea să ne servească»⁸². Însă, după toate indiciile, Mihail Jora a refuzat – cel puțin în acești primi ani de regim comunist – să accepte pactul propus de reprezentanții puterii și o dovadă în acest sens este faptul că a rămas *persona non grata* la Societatea Compozitorilor Români (SCR), unde ocupa oficial funcția de vicepreședinte (în realitate, din cauza absenței din țară a lui George Enescu, Mihail Jora îndeplinea *de facto* calitatea de președinte⁸³).

SCR a fost înființată la 2 noiembrie 1920, fără niciun sprijin oficial, ca organism profesional, cu funcții organizatorice și administrative, menit să asigure: dezvoltarea creației muzicale, tipărirea lucrărilor, audierea lor, apărarea intereselor compozitorilor⁸⁴. Or, încă din anii 1945–1946 acest profil instituțional a intrat în contradicție cu intențiile conducerii PCR de a subordona din punct de vedere politic asociațiile creatorilor din câmpul intelectual-artistic. Inițial s-au făcut presiuni pentru afilierea SCR la USASZ și la Confederația Generală a Muncii, etape care duceau aproape inevitabil spre aservirea politică⁸⁵, iar ulterior, mai ales din 1947, s-a încercat dezbinarea și politizarea Societății (prin vehicularea ideii organizării unei secțiuni de tineret a SCR)⁸⁶. Asupra SCR a ajuns să se exercite un

⁸¹ Annie Bentoiiu, *op. cit.*, p. 235.

⁸² ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 37/1948, f. 29–30.

⁸³ Valentina Sandu-Dediu, *Muzica românească între 1944–2000*, p. 14.

⁸⁴ Octavian Lazăr Cosma, *Universul muzicii românești*, p. 22–23.

⁸⁵ Valentina Sandu-Dediu, *Muzica românească între 1944–2000*, p. 15–16.

⁸⁶ Octavian Lazăr Cosma, *Universul muzicii românești*, p. 142.

adevărat control, deoarece asociația compozitorilor trebuia să informeze USASZ asupra fiecărei ședințe, iar un delegat al Uniunii sindicale procomuniste participa la ședințe și intervenea, având o misiune politică; tendința era să se anihileze relativa autonomie a SCR și să se înhame Societatea la o mișcare sindicală dominată de PCR. (Ministerul Artelor prin Ion Pas, predecesorul lui E. Mezincescu, a transmis lui Mihail Jora același mesaj al necesității sindicalizării).

În paralel, în vara lui 1947, în presă se derulau atacuri împotriva avocatului SCR, iar tânărul muzician Anatol Vieru decreta că Societatea este „singura asociație de tip vechi, reacționară”. Ca urmare a presiunilor asupra SCR, la 23 septembrie 1947 Mihail Jora a fost aproape să-și dea demisia, dar comitetul de conducere i-a respins-o⁸⁷. Poziția sa a fost aceea de a nu accepta discuțiile ideologice în cadrul SCR și de a refuza impunerile cu caracter politic în viața și creația muzicală (adică „munca politică”, în limbajul epocii), manifestări care i-au atras învinuiri vehemente din partea autorităților și a cronicarilor muzicali care respectau linia partidului hegemonic. Consecvența sa estetică în creație a fost taxată drept atitudine „formalistă”, „decadentă” și „reacționară”. Începând cu data de 5 februarie 1949 Mihail Jora nu a mai frecventat ședințele SCR, astfel că se creau aproape toate condițiile pentru ca Matei Socor, compozitor cu trecut de ilegalist, să preia conducerea Societății⁸⁸.

Totuși, pentru succesul deplin al reorganizării SCR s-a apelat la intimidarea muzicienilor prin campanii de presă și prin diferențierea tipurilor de invitații de participare la adunarea de constituire a Uniunii Compozitorilor (cu sau fără drept de vot). Cu prilejul conferinței pe țară din 21–22 octombrie 1949, SCR a fost reformată pe baze sovietice, devenind Uniunea Compozitorilor din RPR (UCRPR). Înființarea Uniunii Compozitorilor și desființarea vechii Societăți a fost atent pregătită și supervizată de Direcția de Propagandă și Agitație⁸⁹. De altfel, la eveniment au participat atât Iosif Chișinevschi, cât și Leonte Răutu, iar pe parcursul conferinței nu au existat niciun fel de defecțiuni: statutul Uniunii a fost votat în unanimitate, iar în comitetul de conducere au ajuns compozitorii agreeți de factorul politic (lipseau George Enescu și Mihail Jora, care în mod oficial nu erau nici măcar simpli membri ai noii Uniuni!). Matei Socor a fost ales președinte al UC cu prilejul ședinței Comitetului, la 28 octombrie 1949, iar Hilda Jerea devenea secretar (în fapt, a fost eminența cenușie a Uniunii, un fel de secretar general, deoarece Socor deținea și conducerea Radiodifuziunii și absenta uneori de la ședințele Uniunii). Totodată, s-au constituit și comisiile de creație ale UCRPR, numite și comisii de triere⁹⁰.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 149.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 177.

⁸⁹ ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 99/1949, f. 1.

⁹⁰ Octavian Lazăr Cosma, *Universul muzicii românești*, p. 192–201.

Valentina Sandu-Dediu surprinde foarte bine modificările radicale ale cadrului organizatoric al creației prin instaurarea definitivă a directivelor ideologice, favorizată și de aceste comisii/birouri de creație: „nu a existat practic în România [între 1949–1989] compoziție în afara acestui organism [UCRPR]. Chiar și compozitorii nemembri sau studenții la compoziție, în momentul când erau incluși în vreun program de concert, trebuiau să-și prezinte lucrarea respectivă birourilor de creație de la Uniune, pentru a obține cel puțin calificativul «bun de difuzat», altfel piesa era interzisă. Astfel, marcată sub aparența controlului profesional, cenzura ideologică era permanent prezentă”⁹¹.

Evident, aceste comisii de creație țineau cont de cerințele formulate la nivelul aparatului ideologic și de multe ori respingeau lucrările muzicale prezentate de compozitori spre a nu fi acuzate ulterior de formalism și de încurajare a muzicii decadente. Astfel s-a ajuns la o situație în care numeroase creații autohtone nu au putut fi prezentate publicului, într-un context în care conducerea PMR și Secția de Propagandă pretindeau că susțin pe toate căile producția românească, în contrast cu regimurile burgheze care tolerau imitațiile după muzica occidentală, de factură cosmopolită. Probabil pregătirile pentru *Săptămâna Muzicii Românești* (manifestare care a avut loc în septembrie 1951)⁹² au scos în evidență și mai mult numărul mic al pieselor și lucrărilor aprobate spre difuzare de comisiile de creație timorate de presiunea factorului politic și uneori împinse spre exces de zel. Paradoxul este că, urmărind să evite acuzația de promovare a formalismului, aceste comisii au sfârșit prin a primi acest calificativ infamant în epocă, deoarece la nivelul Secției de Propagandă și Agitație se căuta un țap ispășitor care să răspundă pentru penuria de producție muzicală românească.

Acest lucru se vedește și dintr-o informare privitoare la activitatea Comisiilor de creație ale Uniunii Compozitorilor, emanată de la Sectorul de Literatură și Artă din cadrul Secției de Propagandă, datată 15 ianuarie 1952, care sublinia faptul că

⁹¹ Valentina Sandu-Dediu, *Muzica românească între 1944–2000*, p. 17.

⁹² Mai mulți istorici și critici muzicali au scos în evidență faptul că, în pofida dimensiunii ideologice a *Săptămânii Muzicii Românești*, manifestarea a încurajat creația autohtonă și chiar a contribuit la reabilitarea unor mari compozitori, între care chiar George Enescu. Motivația oficială a inaugurării acestei Săptămâni muzicale se regăsește în Hotărârea din 30 ianuarie 1951 a Secretariatului CC al PMR: „Pentru a face cunoscute operele de valoare ale compozitorilor din țara noastră, pentru a stimula creația noastră muzicală pe drumul însușirii celor mai bune tradiții ale muzicii clasice românești și folosirii nepuizabilului izvor pe care-l prezintă pentru dezvoltarea creației noastre muzicale muzica rusă și sovietică, se hotărăște ca în intervalul 22–30 aprilie 1951 să se organizeze *Săptămâna Muzicii Românești*”. Manifestările muzicale plănuite erau variate: concerte simfonice, de cameră, de cor, de muzică populară, spectacole de operă, operetă și balet în orașele București, Cluj, Iași, Timișoara, Brașov, Sibiu, Craiova, Arad, Târgu-Mureș. Încă de la început s-a stabilit că vor fi invitați pentru a participa la manifestări compozitori din Uniunea Sovietică și țări de democrație populară și că va fi organizat un concurs în scopul promovării celor mai bune cântece de masă. Programarea inițială a fost amânată pentru toamnă; ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 24/1951, f. 1.

aceste organe de triere „nu-i ajută pe compozitori decât în foarte mică măsură”: „Comisiile continuă să «îndrume» la întâmplare creația prin analiza fără discernământ a tuturor lucrărilor care le sunt prezentate, fără să ia în dezbateră sistematic acele lucrări care ridică problemele cele mai importante pentru genul respectiv, organizând în jurul acestora discuții creatoare mai largi. Practic, Comisiile de creație se țin în coada creației, transformându-se din organe arbitrale de triere a muzicii, cum erau înainte, în organe birocratice care înregistrează cu multă aproximație creația. *Aprecierile făcute de comisiile de creație asupra creației compozitorilor sunt de cele mai multe ori formaliste* (s. n.) sau cuprind confuzii și nu ajută deloc pe compozitor să îmbunătățească lucrarea sau să primească sfaturi pentru activitatea sa viitoare”⁹³. În continuare, documentul semnală următoarele: „Comisiile de creație fac și recomandări pentru primirea de noi membri în Uniunea Compozitorilor în urma lucrărilor examinate. Criteriile pentru primirea în Uniune sunt obiectiviste. (...) Componenta pe care o au în prezent comisiile de creație nu garantează îmbunătățirea activității muncii de îndrumare. Compozitorii din cele patru comisii de îndrumare (corală, simfonică, de cameră și ușoară) se schimbă în permanență. De cele mai multe ori compozitorii membri de partid nu participă în comisiile de creație. Concluzie: Comisiile de creație în forma lor actuală dăunează activității de îndrumare a compozitorilor. Ele propagă o critică formalistă și jignitoare, frânează dezvoltarea creației noastre și îndepărtează pe compozitori de Uniune. Ele nu și-au înțeles rostul și au devenit organe birocratice care nu-și justifică existența. Propuneri: 1. Comisiile de creație ale Uniunii Compozitorilor să înceteze să mai depună vreo activitate până la viitoarea lor reorganizare. Conducerea Uniunii Compozitorilor să pregătească o ședință de analiză a activității comisiilor de creație pe baza unui referat întocmit de tov. Matei Socor. 2. Revista «Contemporanul» și «Muzica» să publice câte un articol de critică la munca comisiilor”⁹⁴.

Imediat a venit și autocritica din partea UC, asumată chiar de președinte, Matei Socor, la Plenara din 22 februarie 1952, când acesta a recunoscut că „s-au emis unele aprecieri greșite asupra unor partituri, unele au fost ținute în sertar, precum Oratoriul *Tudor Vladimirescu*, plimbat nejustificat de la o comisie la alta, și pierzându-i-se apoi urma”⁹⁵.

Aproape concomitent cu crearea Uniunii Compozitorilor a fost înființat și Fondul Muzical, prezidat de aceeași influentă Hilda Jerea, fond finanțat de stat și având menirea de a oferi muzicienilor condiții favorabile pentru creație prin comenzi, achiziții, ajutoare, pensii, împrumuturi, locuri de odihnă, cluburi, cantine, ateliere de reparat instrumente muzicale etc.⁹⁶. Poate chiar mai mult decât

⁹³ Ibidem, dosar nr. 12/1952, f. 15.

⁹⁴ Ibidem, f. 16–17.

⁹⁵ Octavian Lazăr Cosma, *Universul muzicii românești*, p. 232.

⁹⁶ Ibidem, p. 182.

compozitorii, de pe urma Fondului a beneficiat puterea, care și-a asigurat docilitatea multor creatori, încurajați să se încadreze în limitele conformismului (stau mărturie zecile de producții închinat lui Stalin, Lenin, Gheorghiu-Dej și altor conducători comuniști, inventariate de muzicologul Octavian Lazăr Cosma⁹⁷).

Pe lângă această tentantă momeală, din punct de vedere financiar, existau atât presiunea conferințelor ideologice care îndemneau la obediență, cât și raportarea obsesivă la Rezoluția sovietică asupra problemelor muzicii, din februarie 1948. Fie din proprie inițiativă, pentru a-și dovedi fidelitatea față de partid, fie la sugestia Secției de Propagandă, Matei Socor a lansat la sfârșitul anului 1951 discuția în jurul elaborării unei Rezoluții autohtone despre dezvoltarea muzicii, care să aibă ca model documentul sovietic. Proiectul de Rezoluție a stârnit numeroase dezbateri în sânul Comitetului Uniunii, cu prilejul reuniunii din 4–5 februarie 1952 vădindu-se mai ales opoziția a doi compozitori, Ion Dumitrescu și Leon Klepper, față de preluarea tuturor comandamentelor ideologice care sugerau incriminarea unei întregi tradiții muzicale⁹⁸. Având de partea sa și sprijinul politic și tehnicile intimidării la momentul votului, Matei Socor și-a impus propria perspectivă; Rezoluția (*Despre dezvoltarea muzicii în RPR*), care îi incrimina din nou pe Mihail Jora și Constantin Silvestri, a fost prelucrată în toată țara în școlile și instituțiile muzicale.

Matei Socor a reușit să se mențină în înalta funcție de la UC și să traverseze cu bine momentul devierii de dreapta din vara anului 1952⁹⁹ (era înrudit cu Ana Pauker) și chiar a câștigat „concursul” pentru Imnul de Stat (a compus muzica Imnului¹⁰⁰). Stenograma ședinței Biroului Politic al CC al PMR din 29 decembrie 1952, la care au fost invitați: L. Răutu, Ofelia Manole, Constanța Crăciun, M. Roșianu, N. Popescu-Doreanu și compozitorul sovietic Revel S. Bunin, consilier pe lângă Comitetul pentru Artă, consemnează victoria lui Matei Socor. În timpul ședinței au fost ascultate imnurile compuse de: Radu Palade, Dragoș Alexandrescu, Vasile Popovici, Ioan Chirescu și două imnuri concepute de Matei Socor. Revel Bunin, în acord cu liderii comuniști români, a stabilit că „ultimul imn al lui Matei Socor este o afirmare de putere și viață. (...) Este foarte frumos”¹⁰¹.

Totuși, epoca Matei Socor la UC se apropia de sfârșit, acesta urmând să piardă peste un an susținerea din partea vârfurilor PMR, fiind nevoit să

⁹⁷ *Ibidem*, p. 202–203. Hotărârea Biroului Politic al CC al PMR privitoare la sărbătorirea a 70 de ani de la nașterea lui I. V. Stalin (21 decembrie 1949) a stimulat creația muzicală care propaga un deșănțat cult al personalității liderului sovietic. Documentul sublinia că „se va organiza o consfătuire cu compozitorii având drept obiectiv crearea de contacte și alte opere muzicale consacrate tov. Stalin; ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosar nr. 164/1949, f. 3.

⁹⁸ Octavian Lazăr Cosma, *Universul muzicii românești*, p. 226.

⁹⁹ V. discursul său din 27 iunie 1952 de înfierare a devierii de dreapta în vol. *Reconstituiri necesare. Ședința din 27 iunie 1952 a Uniunilor de creație din România*, ed. Mihaela Cristea, Iași, 2005, p. 166 și urm.

¹⁰⁰ ANIC, fond CC al PCR – Cămară, dosar nr. 117/1952, f. 18–21.

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 21.

demisioneze la 1 martie 1954. La erodarea autorității lui au contribuit disputele cu ceilalți compozitori (Mihail Andricu, Ion Dumitrescu ș.a.), precum și marile nereguli financiare patronate de echipa sa (Hilda Jerea, Andrei Szekely). Într-un mod eufemistic dus la extrem biografii lui Matei Socor au surprins înainte de 1989 deriva jdanovistă a compozitorului cu trecut avangardist. Referindu-se la activitatea lui M. Socor din perioada 1948–1954, Grigore Constantinescu susținea în 1983 că acesta „a evitat – temporar putem spune acum – unele cuceriri de limbaj componistic pe care și le însușise în anii tinereții. (...) Matei Socor nu mimează și nici nu se instalează comod în acel flux istoric în care frontul componistic crea mari pasiuni, ci se angajează cu o hotărâre și inflexibilitate ce îi vor atrage deopotrivă aprecieri și ostilități. (...) Demersul social-politic al epocii anterioare [staliniste], în care a fost obiectiv implicat, rămâne ca fond al sintezei și concluziilor, câștigurile pe planul accesibilității apar îmbogățite de rememorarea experiențelor dintâi, iar dimensiunea *românească* (s. n.), permanentă la el, în gândirea prin sunete, devine primordială”¹⁰².

Scriind în libertate, fără presiunea (auto)cenzurii, care este vădită la Grigore Constantinescu, Valentina Sandu-Dediu are ocazia să clarifice destinul artistic plin de autonegări și reveniri al lui Matei Socor: în interbelic s-a plasat în avangarda muzicală, prin interesul său pentru dodecafonism și pentru muzica lui Hindemith (studiasse și în Germania), după 1944, „muzica pe care o va scrie se va încadra cu strictețe, cu puterea exemplului, în granițele realismului socialist” și, în fine, în anii 1970 își redescoperă trecutul estetic. „O posibilă comparație a evoluției postbelice a lui Matei Socor cu cea (binecunoscută de altfel) a lui Hans Eisler va trasa aceeași linie, de la dodecafonia avangardistă la tonalul angajat politic”¹⁰³ – conchide Valentina Sandu-Dediu.

În concluzie, Matei Socor era mai familiarizat decât alți compozitori cu ceea ce înseamnă disciplina de partid, spiritul de partid, dovadă că nu a fost victima unei campanii de presă susținute care să îi semnaleze gravele rătăcirii, așa cum s-a întâmplat cu Alfred Mendelsohn, silit după 1948 să își revizuiască de mai multe ori operele. Matei Socor părea conștient de faptul că România repeta experiența prin care a trecut și viața muzicală din Uniunea Sovietică, unde un compozitor precum Dmitri Șostakovici, agreat inițial de forurile comuniste, se putea trezi din senin că este acuzat de conceperea unei opere cu trăsături de „monstruozitate avangardistă”¹⁰⁴. Învinuirea, care a apărut la 28 ianuarie 1936 într-un editorial din „Pravda” atribuit lui Andrei Jdanov, se referea la opera *Lady Macbeth din Mtsensk*, montată la Balșoi Teatr din Moscova, și era însoțită și de alte critici majore:

¹⁰² Grigore Constantinescu, *op. cit.*, p. 9.

¹⁰³ Valentina Sandu-Dediu, *Muzica românească între 1944–2000*, p. 14.

¹⁰⁴ Pentru detalii, v. Sheila Fitzpatrick, *The Lady Macbeth Affair: Shostakovich and the Soviet Puritans*, în vol. *The Cultural Front. Power and Culture in Revolutionary Russia*, Ithaca and London, 1992, p. 187.

repudierea principiilor clasice, fondul sonor neadecvat pigmentat cu zgomote scrâșnite, stil primitiv, vulgar, de un naturalism dus la extrem, care „copiază muzica epileptică, convulsivă din jazz”.

Pornind de la atitudinea comuniștilor români față de jazz, s-ar putea face din nou o paralelă cu desfășurările din spațiul sovietic. În anii 1920 anumiți scriitori sovietici atașați de puterea bolșevică au identificat jazzul cu erotismul decadent al burgheziei occidentale, iar spre sfârșitul deceniului trei, în timpul „revoluției culturale”, Asociația Rusă a Compozitorilor Proletari a dus o campanie pentru interzicerea saxofonului¹⁰⁵. În anul 1932 această Asociație este dizolvată, iar climatul din mediul artistic devine mai prielnic creației, astfel încât formații străine de jazz primesc permisiunea de a efectua turnee în Uniunea Sovietică. După *afacerea Lady Macbeth* trupele occidentale de jazz nu mai sunt acceptate, dar autoritățile tolerează acest gen muzical datorită popularității sale. Însă imediat după 1945, în contextul războiului rece și al jdanovismului care a dominat spațiul cultural, numeroși muzicieni de jazz au fost arestați, jazzul ca atare este incriminat ca fiind o unealtă a „imperialismului american”, iar saxofonul este interzis. Acest val al *jdanovcinei* se va resimți și în spațiul românesc, însă cu o mică întârziere. Cum am subliniat, în anul 1946, în timpul campaniei electorale, formațiile de jazz erau chemate să susțină lupta politică dusă de comuniști prin concerte pentru tineret în grădini și piețe publice și prin intermediul Radioului, unde erau programate trupe de jazz. Peste câțiva ani, mai ales la începutul deceniului șase, la vârful propagandei comuniste s-a produs o reconsiderare, sub impactul campaniei împotriva jazzului din Uniunea Sovietică.

Până la urmă, conducerea PMR a imitat în mod servil politicile culturale antioccidentale puse în practică la Moscova și sugerate apoi statelor din Europa răsăriteană satelizată, iar unii comentatori ai vieții muzicale atrași de demersul comparatist au subliniat că regimul comunist din România a avut accente mai violent-represive decât în țările vecine, fapt ce explică măcar în parte de ce artiștii români au pătruns ulterior cu mai mare dificultate în mediile muzicale occidentale¹⁰⁶.

THE ROMANIAN MUSICAL CREATION FROM DIVERSITY TO THE IMPOSED PARTY SPIRIT, 1948–1953

Abstract

Usually, after 1989 the Romanian scholars whose main field of interest was culture and society under Communism concentrated their attention on the problem of the postwar literature with a special focus on the relationship between the

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 191–193.

¹⁰⁶ Valentina Sandu-Dediu, *Muzica românească între 1944–2000*, p. 11.

writers and political power, neglecting somehow both the evolution of the Romanian Music after the RCP's takeover and the composers' attitude towards the Communist Party's policies regarding the Arts.

Nevertheless, some historians of Romanian Music and musicologists published few studies which did not come into general use analyzing the developments within the musical life, including the Composers' Union established by the Communists after the suppression of the "bourgeois" Society of the Romanian Composers in October 1949. They stated or suggested the overwhelming role of the Department of Agitation and Propaganda in defining the main elements of the Communist Cultural policy which promoted the ideological uniformity and enrollment of the Romanian music.

The aim of the present paper is to check this assumption collecting information about the subject from the documents of the Central Committee of the RCP – Department of Agitation and Propaganda preserved at the Central Historical National Archives, and to reveal the process' stages of imposition of the Communist Party spirit at the beginning of the Totalitarian regime. The author examines the political pressure on the Folklore, the Opera, the Light Music, and finally scrutinizes the Communist interferences in the affairs of the Society of the Romanian Composers led by the famous musician Mihail Jora. The Romanian Communist regime humbly imitated the Soviet antiwestern cultural policies and that is why the artists penetrated afterwards with many hardships the Western musical milieus and scenes.

DE LA „EXPOZIȚIUNE” LA „SALON”. ÎNCEPUTURILE MIȘCĂRII ARTISTICE OFICIALE ÎN ROMÂNIA (1865–1900)

ADRIAN-SILVAN IONESCU

Pictura de șevalet a pătruns cu destul de mare întârziere în Principatele Române, abia la începutul secolului al XIX-lea. Genul preferat de protipendadă a fost portretul. Aceasta pentru că, în portret, membrii ei erau reprezentați în toată splendoarea lor, reală sau închipuită. Ceva mai târziu, prin deceniul al cincilea, își face apariția pictura istorică. Pentru generația de la 1848, aceea care avea să înfăptuiască și Unirea Principatelor din 1859, tematica istorică era un mijloc de redeșteptare a conștiinței naționale și a sentimentelor patriotice în sufletul conaționalilor. Din bogata istorie a țării fuseseră alese două chipuri emblematic pentru combativitate și succese pe câmpul de luptă ca și pe tărâm diplomatic: Mihai Viteazul – sau Mihai Bravul ori Mihai cel Mare ori Mihai Eroul, cum era numit pe atunci – pentru Muntenia și Ștefan cel Mare pentru Moldova. La București, Carol Wahlstein, Constantin Lecca, mai ales Theodor Aman și, într-o anumită măsură, maiorul Dimitrie Pappasoglu prin litografiile sale de tiraj popular, la Iași Gheorghe Panaiteanu și, în special, Alexandru Asaky – ambii sub îndemnul și persuasiunea lui Gheorghe Asachi – au cultivat compoziția istorică sau, măcar, suitele de planșe cu chipuri și costume medievale, menite să slujească de modele pentru virtuale opere inspirate de trecutul glorios al țării. Era aici și o raliere la academismul european și la istorismul ce pusese stăpânire, încă din perioada romantismului, pe întreaga producție artistică, fie plastică, fie decorativă, mai ales după impulsul dat de curtea britanică a reginei Victoria, care promova stilurile perioadelor trecute pe care le valorifica în neoromanic și neogotic.

Aceste modificări radicale produse în literatură și artă într-un răstimp de 30 de ani, în care motivul istoric juca un rol atât de important, au fost admirabil sintetizate de criticul literar Anghel Demetrescu în studiul *Obiectul artei în general*, publicat în 1896, în revista „Literatura și Arta română”: „(...) După acest strat efemer [al culturii fanariote] urmează altul mai rezistent, format în cursul a douăzeci, treizeci de ani. El procură o materie literară de o calitate superioară și caractere mai durabile pe teatre și în romane. Asemenea caractere și atmosfere sociale s’au format la noi între anii 1836 și 1866. De când cu deșteptarea simțământului național sub impulsivitatea dată de Tudor Vladimirescu, dar mai ales sub domnia lui Alexandru Ghica și prin influența literaturii franceze reprezentată de Lamennais, Michelet, Edgar Quinet și Lamartine, se

„Revista istorică”, tom XIX, 2008, nr. 3–4, p. 289–303

produse un curent diametral opus curentului fanariot de mai înainte. (...) Acum personajul notabil este patriotul melancolic prin imitație, elegiac în poezie, plângând ruinele Târgoviștei și înjosirea politică a neamului, însă în același timp plin de încredere în viitorul ei, reclamând desrobirea țăranilor și a țăganilor, (...) impacient de reforme, făcând pretutindeni și în toate a resuna numele de patrie. (...) *Pictura vine în ajutorul sințimintelor generale spre a le manifesta și a le fixa la rândul ei. Tătărescu reprezintă Deșteptarea României sub figura unei femei căreia un înger îi rupe lanțurile de veacuri și ridică de pe frumosu-i obraz vălul ce o acoperea, Th. Aman ne înfățișează **Ultima noapte a lui Mihai Viteazul**, pe **Mircea primind solii** etc. În scurt, dramă, roman, poezie lirică, pictură, toată arta câtă era pe atunci caută să pună în relief un singur personaj: patriotul înfocat.*”¹ (s.n. – A.S.I.)

Dar, în mai puțin de un deceniu de la Unire, tematica istorică trecea pe plan secund pentru a-și pierde, după aceea, aproape complet, audiența. Publicul, deja obișnuit – și chiar obosit de obstinația cu care era bombardat de arta oficială, reprezentată de Aman – cu asemenea lucrări, începe să nu mai fie interesat de ele după 1870. Pe de altă parte, Expozițiunile Artiștilor în Viață au familiarizat vizitatorii și cu alte genuri: peisaj, natură statică, compoziție cu tematică rurală sau orientală, ceea ce reprezenta o însemnată și recompensantă ofertă pe lângă tematica *bataillistă* ce apela la aceleași convenții care duceau la stereotipie. La început, cu timiditate, prin câteva colțuri de natură meridională pictate de Asachi, Chladek sau Tătărescu – unele copii ori replici după maeștri din vechime –, apoi prin imaginile locale ale documentariștilor Szathmari, Trenk, Volkers și Preziosi, peisajul se impune pe simezele expozițiilor odată cu masiva creație în *plein air* a lui Nicolae Grigorescu. Odată cu aceasta își face apariția și tematica rurală, mai întâi ca document de viață simplă, curată moral și fizic, prin planșele cu costume și tipuri din popor ale acuareliștilor călători din anii 1860–1870 – de obicei artiști aflați în slujba prințului domnitor precum cei amintiți mai sus –, apoi ca interpretare și glorificare a existenței în mediul rustic, prin pânzele lui Grigorescu, Aman, Emanoil Panaiteanu-Bardasare și ale artiștilor exclusiv specializați în acest gen la finele veacului al XIX-lea și la începutul celui următor, practicanți ai unei formule cu mare succes la public, ușor vandabile (Jean Neylies, Arthur Verona, Juan Alpar, Constantin Aricescu, Ion Bărbulescu, Ion Bălănescu, Titus Alexandrescu etc.). Natura statică a cunoscut aceeași ascensiune, de la cele de tip *vanitas* neerlandez, cu obiecte pentru fumat, ca aceea executată de Constantin Daniel Rosenthal, la cele cu fructe și flori ale lui Grigorescu și Aman până la cele tematice, în care era concentrat portretul spiritual al practicantului unei anume meserii (cizmar, preot, cărturar), realizate de Constantin D. Stahi. Gustul publicului începuse să se cizeleze și, având discernământul necesar, vizitatorii expozițiilor puteau să aprecieze mai mult o lucrare cu efect hedonist decât una tematică, gravă și austeră, ce făcea apel la cunoștințe de istorie ori de literatură și dădea de gândit, punând, de multe ori,

¹ Ang. Demetrescu, *Obiectul artei în general*, în „Literatura și Arta română”, 1896, nr. 2.

probleme de conștiință. De aceea, artiștii își reorientează pictura în deceniul al optulea și al nouălea, abandonând încet-încet marile pânze istorice – care nu-și găseau decât cu greu cumpărători particulari, iar guvernul devenise parcimonios la achiziții –, și se consacră lucrărilor intimiste, de mici dimensiuni, ușor adaptabile interioarelor întunecate, aglomerate de obiecte decorative și de draperii grele.

Pictorul Gheorghe Popovici – unul dintre plasticienii dotați cu condei, care milita pentru respectarea statutului social al artiștilor și adesea se revolta contra nedreptăților făcute acestora, și în special lui, de oficialități – atrăgea atenția, în 1893, în preambulul unei cronici foarte critice la adresa expoziției Cercului Artistic, asupra eforturilor de-a dreptul eroice, dar ignorate în contemporaneitate, ale înaintașilor ce pregătiseră terenul pentru creația plastică din vremea sa, ce nu se ridica la nivelul așteptărilor. El făcea un excurs, bine documentat și argumentat, în epoca începuturilor artei naționale, omagiindu-i pe acei creatori: „(...) Să ne raportăm la artiștii cari au trăit înaintea Unirii Principatelor, pe atunci chemați *zugravi*. Ei au ridicat tot greul. Ei aveau de învins lipsa cărților privitoare la artele desenului; astăzi sunt în număr mare pretutindenea și în toate limbile. N-aveau școli de pictură. N-aveau material; trebuiau ei singuri să și-l fabrice; calitatea acestui material era proastă. Astăzi mulțumită mijloacelor de comunicațiune, avem de toate; ba încă umblăm cu gusturi, alegând dintre colorile franțuzești, englezești și germane. Mai de mult peleginagiurile artistice costau enorm, de multe ori și viața. Astăzi, cu o sumă neînsemnată de bani cutreerăm Europa să vedem muzeele în trei luni de zile, timp ce nu ajungea pe vremea veche de mers de-a dreptul la Madrid. Educațiunea artistică ce ni se dă acum e mură în gură. Ne-am trezit sub direcțiunea lui Aman și Panaiteanu, din fruntea celor două școli de Bele-Arte, oameni trăiți prin țări străine, carii cunoșteau pe degete tot trecutul artelor desenului și de la cari auzeam în toate zilele istoricul lor *bun* pe care nu l-au avut aici la începutul carierei atât ei, cât și Năstăseanu, Lecca, Livaditti și alți pictori de pe vremea aceea. Ei mai aveau de luptat încă și contra superstițiilor poporului. Cine nu știe că în masa poporului era crezut până mai deunăzi cum că *zugrăvirea* însemna *luarea umbrei* și că omul ce se lăsa să-și zugrăvească chipul avea să moară peste 40 de zile!

De atunci și până astăzi este o diferență colosală; drumul e deschis, înlesnirile sunt mari, așa încât noi folosim într-un an ceea ce predecesorii noștri și cei care mai sunt în viață n-au putut folosi în ani întregi de ucenicie și de muncă aprigă. Și astfel la ducerea noastră în străinătate, în loc să începem de la alfa, ca cei din vechime, ne punem de-a dreptul pe studiul desenului din diferite epoce și din diferite țări, ceea ce este o economie de forță și de timp.

Ori, fiind astfel mediul actual, în care se găsește cel care se dedă picturii, e natural lucru să i se pretindă atât un progres mai vădit, cât și mai puțin lung în așteptare. Judecând altfel, ajungem la negarea realității, ne facem retrograzi și ne dăm singuri brevetul de incapacitate.”²

² Gheorghe Popovici, *Expozițiunea de pictură de la Ateneu*, în „Lupta”, 4 aprilie 1893, nr. 1970.

În același ritm cu evoluția gustului pentru artă începe să se specializeze și cronica plastică. La debutul său, în 1865, aceasta era pur descriptivă și cu totală neînțelegere pentru licențele folosite de artiști. Eroarea pe care o făceau cronicarii ad-hoc era aceea de a cântări realizările artiștilor români cu o balanță străină: analiza exponatelor era făcută, în mod arbitrar, prin comparații neavenite cu plastica de șevalet din Europa Occidentală ce avea o tradiție seculară, în vreme ce, în Principatele Române, abia dacă număra 30 de ani de când fusese implantată de artiști itineranți veniți din acele locuri. Expozanții din mijlocul deceniului al șaptelea reprezentau prima generație de artiști locali, unii formați în Apus, alții la proaspăt-înființata Școală de Belle-Arte. Din această totală neînțelegere a condițiilor locale și din prea marile așteptări ale cronicarilor de a vedea opere competitive cu cele ale Salonului din Paris, venea tonul atât de critic și de disprețuitor la adresa eforturilor colosale pe care le făceau acești pionieri ai plasticii naționale moderne. Obtuzitatea cronicarilor și imposibilitatea de a înțelege demersul nu numai artistic, ci și patriotic al acestor plasticieni sunt, uneori, revoltătoare. Începându-și articolul despre Andreescu, publicat în 1897, la cincisprezece ani de la dispariția prodigiosului colorist, Georgescu Victorian înfieră tocmai această ignoranță și bășcălie a criticilor ocazionali la adresa marilor înaintași: „Iată un nume [Andreescu], desigur, necunoscut multora dintre noi. Dar oare numele unui Aman, unui Tătărescu sau unui Negulici sunt mai bine cunoscute în țara noastră? Câți și-aduc aminte, cu respectul și cu stima datorată adevăratelor talente, de acești bieți muncitori cari, împreună cu alții mai puțin luați în seamă, au tras cea d'întâi brazdă pe ogorul artelor române?”

A, da; și-aduc unii aminte, dar atunci, numai ca să batjocorească, să *ironizeze*, să arunce disprețul lor veninos asupra memoriei și operilor unor maeștri cari – desigur –, de ar fi trăit în alte țări și timpuri, ar fi dobândit și avuții și onoruri și gloria meritată. La noi, poți să muncești o viață întreagă pentru o idee superioară, poți să-ți sacrifici și liniște și sănătate, cele mai dulci speranțe pentru triumful acestei idei: dacă nu știi să te guduri pe lângă aceste secături care cu de-a sila, de la o vreme încoace, se înfățișează în critici a toate cunoscători, disprețuitori și împărțitori ai meritelor și reputațiilor, atunci sortit ești să mori cu inima zdrobită de durere, iar de te laudă cineva cu dragă inimă, sincer și dezinteresat, acela trece cel puțin drept un naiv, dacă nu un ignorant, un vânător de glorie uzurpate.

Ostenitu-te-ai, Domnule critic, înainte de a lua condeiul și a înșira negru pe alb câte'n lună și în soare, să-ți dai seama de ce trebuie să ataci și să înjuri, să încurajezi ori să defăimezi? Care îți sunt cunoștințele speciale? Ce studii asupra artelor plastice – pe cari atât le batjocorești, îți dau dreptul să îngâmfezi de infailibila d-tale judecată? Trăit-ai printre artiști, avut-ai prilejul să simți, să înțelegi, să observi suferințele, decepțiunile, neajunsurile, încercările și jertfele lor? Pus-ai în viața d-tale mâna pe o bucată de cărbune să desemnezi forma cât de simplă a vreunui obiect cât de puțin însemnat? Ai vizitat, dacă nu cu luarea aminte

cuvinită, și așa, în plimbare, atelierele lor, saloanele în care’și expun operele? Cercetat-ai cum trăiesc acești oameni? Ce vor, ce semnifică rolul lor în propășirea mult oropsitelor noastre arte plastice?

Dacă da, atunci ai dreptul să tuni și să fulgeri de la înălțimea olimpului în care te-ai furișat; dacă nu, ia seama, să nu ajungi soarta hidosului caricaturist al zâmbetelor parnasienilor oaspeți ai lui *Momus*, veșnic nemulțumitul și posomorâtul.”³

Unul dintre puținii cronicari care a perceput importanța evoluției istorice și economice a unei țări pentru dezvoltarea artelor a fost Nicolae Petrașcu. În articolul pe care-l consacră expoziției din 1895, el consemnează, cu înțelegere, acest fapt: „Pictura și sculptura, se scie, sunt într’o țară ultima podoabă a spiritului ei, cum sunt la o femeie juvaerurile ce și le pune după ce s’a îmbrăcat și gătit cu totul (...) În scurta noastră viață culturală, numai pentru cine nu-și dă seama de loc de pașii zăbavnici ai istoriei și ai dezvoltării unui popor, numai acela e nerăbdător. Franța ajunsese, dupe ani și ani de erudițiune, în veacul de aur, sub Ludovic al XIV, când spiritul frances atinse culmea clasică (...); și, cu toate acestea, artele plastice nici nu mijeau, deși aveau dinaintea lor renascerea italiană și spaniolă. Cele d’ântăi crâmpeieri de expoziții de pictură francesă s’au arătat abia după jumătatea veacului al XVII, în galeriile de la Palais-Royal, unde figura ca cel întâiu nume de maestru Charles le Brun. Târziu, tocmai după o sută de ani, au început seria adevăratelor *Saloane* artistice în *Salonul* pătrat din Palatul Luvrului.

Noi românii suntem departe de veacul nostru de aur, cel puțin e de sperat. (...) În arta propriu-zisă suntem încă și mai la începutul vieții. Statul abia anul acesta și-a făcut un local pentru pinacotecă și expoziții – partea de la spatele Palatului Ateneului. Abia anul acesta am prins a cumpăra câte ceva din lucrările măștrilor mari spre a sluji elevilor din școala de Belle-Arte și publicului ca model de școală și de cultură ochiului. E prin urmare începutul începutului. (...) De aceea, ținând seama de toate împrejurările, nu trebuie să ne văităm în gura mare de rezultatele slabe ale tinerilor noștri artiști de astăzi.”⁴ Și autorul conchide, cu o elegantă notă critică la adresa contemporanilor: „La noi toată lumea e ignorantă în arta plastică, dar cei inteligenți sunt prudenți și cel puțin nu se compromit, nu-și trădează ignoranța cu atâta ușurință.”⁵

Dar puțini dintre cei ce semnav cronicile plastice aveau atât de multă sagacitate și profunzime încât să analizeze fenomenul general în care se dezvoltă arta românească și să depisteze cauzele generatoare ale talentelor locale. Totuși acei critici fără educație de specialitate, proveniți din mediile gazetărești cele mai diverse, au lăsat niște consemnări ce azi pot sluji de material documentar pentru cercetătorul aplecat asupra încheșării unei istorii a vieții expoziționale din acele vremi.

³ [Georgescu] Victorian, *Pictorul Andreescu*, în „Foaia interesantă”, 23 martie 1897, nr. 11.

⁴ N. Petrașcu, *Expoziția Artiștilor în Viață din 1895*, în „Ateneul Român”, 15 iunie 1895, nr. 6, p. 509–511.

⁵ *Ibidem*, p. 514–515.

Mișcări artistice naționale din secolul al XIX-lea – și cu atât mai puțin saloanelor oficiale – nu i-a fost consacrat un studiu definitiv. O încercare de sistematizare a evenimentelor expoziționale bucureștene pe o perioadă de 53 de ani au făcut câțiva dintre cercetătorii de marcă ai Institutului de Istoria Artei elaborând, ca temă de plan, *Repertoriul expozițiilor de artă românească, București 1865–1918*⁶. Folosind ca material documentar, în special, cataloage de expoziții, completându-le cu informații și reclame de presă, însă fără a apela și la cronicile plastice publicate cu acel prilej, cei patru autori – Theodor Enescu, Irina Fortunescu, Ioana Vlasiu și Carmen Liiceanu – au redactat un foarte util instrument de lucru ce, din păcate, nu a văzut încă lumina tiparului.

Cu foarte puține excepții, unii dintre iluștrii istorici de artă români au tratat, ca subiect colateral, una sau alta dintre expoziții, de obicei prima din serie, aceea din 1865, și eventual una dintre ultimele, care a fost legată de scandalul secesiunii artiștilor independenți.

Astfel, G. Oprescu, în încheierea studiului *Crearea Școalelor de Arte Frumoase în țările române*, dedică mai multe paragrafe expozițiilor din 1864 și 1865⁷. Tot Oprescu amintește în *Pictura românească în secolul al XIX-lea* despre expozițiile oficiale din 1865, 1867 (deși, în realitate, anul era 1868!), 1870 și despre aceea a Societății Amicilor Bellelor Arte din 1873⁸.

În volumul dedicat centenarului Institutului de Arte Plastice „N. Grigorescu”, sunt punctate, în contextul începuturilor educației artistice de la noi, expozițiile din 1865, și 1874 – care erau legate de prezența și personalitatea marcantă a lui Theodor Aman – precum și aceea din 1894, când tinerii expozanți au luat poziție contra noului organizator, C.I. Stăncescu⁹.

Despre Expozițiunile Artiștilor în Viață s-a vorbit, mai concis sau mai pe larg, în majoritatea monografiilor marilor pictori ai epocii, în măsura în care aceștia au participat, au fost laureați, și-au adus contribuția la organizarea manifestărilor ori s-au detașat de salonul oficial și au aderat la alte metode de prezentare a operei lor: Theodor Aman¹⁰, Nicolae Grigorescu¹¹, Ion Andreescu¹², Ștefan Luchian¹³,

⁶ Theodor Enescu, Irina Fortunescu, Ioana Vlasiu, Carmen Liiceanu, *Repertoriul expozițiilor de artă românească, București 1865–1918*, temă de plan pe anul 1980, manuscris la Institutul de Istoria Artei. Mulțumim și pe această cale doamnei dr. Ioana Vlasiu pentru generozitatea și dezinteresul cu care ne-a pus la dispoziție, în vederea studiului, exemplarul personal al acestui manuscris.

⁷ Gh. Oprescu, *Crearea Școalelor de Arte Frumoase în țările române*, în „Buletin științific. Secțiunea de Știința limbii, literatură și arte”, t. I, ianuarie–iunie 1951, nr. 1–2, p. 15–16.

⁸ Idem, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, București, 1984, p. 198–200.

⁹ *100 de ani de la înființarea Institutului de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu” din București*, coord. Raul Șerban, București, 1964, p. 29, 37, 42–43.

¹⁰ Radu Bogdan, *Theodor Aman*, București, 1955.

¹¹ G. Oprescu, *N. Grigorescu*, București, 1962.

¹² Radu Bogdan, *Andreescu*, București, 1969.

¹³ Ionel Jianu, Petru Comarnescu, *Ștefan Luchian*, București, 1956; Jacques Lassaingne, *Ștefan Luchian*, București, 1972.

Karl Storck¹⁴, Gheorghe M. Tattarescu¹⁵, Gheorghe Panaiteanu-Bardasare¹⁶, Constantin Stahi¹⁷, Constantin Lecca¹⁸, Sava Henția¹⁹, G.D. Mirea²⁰ etc.

O contribuție majoră la adunarea de informații despre saloanele oficiale a avut Petre Oprea prin cartea despre *Cronicari și critici de artă plastică în presa bucureșteană din secolul al XIX-lea*²¹, prin studiile dedicate lui C.I. Stăncescu²² și expoziției artiștilor independenți²³ ori aceleia a Societății „Ileana”²⁴.

Viața artiștilor plastici din România în veacul al XIX-lea nu era deloc ușoară mai ales dacă nu aveau un angajament ferm ca profesori de desen și caligrafie la o școală sau dacă nu beneficiau de comenzi constante, mai ales de portrete. De aceea, mulți depindeau de achizițiile ce se puteau face – și în care își puneau mari speranțe – în timpul Expozițiilor Artiștilor în Viață inaugurate în 1865. Însă, în intervalul dintre ele – mai ales atunci când, din varii motive, nu era respectată periodicitatea deschiderii acestora – plasticienii apelau la diverse metode de a-și prezenta public lucrările. Săli de expoziții permanente nu au existat până la 1881 când se amenajează cea de la Stavropoleos și, câțiva ani mai târziu, cea, mult mai prestigioasă, de la Ateneu. De aceea se practica expunerea lucrărilor celor mai recente în vitrinele magazinelor. Niciunul dintre artiști, nici chiar cei mai de frunte, nu considera infamant acest lucru. Astfel, la începutul lunii aprilie 1870, Carol Szathmari așază mai multe tablouri – un nud pe malul apei, o pânză cu o țărancă și alta cu un bălci – în vitrina magazinului de mobilă Heinlein de sub fostul Hotel Lazăr²⁵. În aceeași perioadă, lucrările lui Nicolae Grigorescu puteau fi văzute la magazinul de muzică Gebauer²⁶, unde începuse să-și prezinte operele încă din luna ianuarie a celui an, după cum informa presa²⁷. V.A. Urechia, într-un articol destul de dur la adresa dezinteresului societății locale pentru plastică, expunea situația

¹⁴ Günther Ott, *Sculptorii din familia Storck*, București, 1940.

¹⁵ Jacques Westheimer-Ghika, *Gheorghe M. Tattarescu, un pictor român și veacul său*, București, 1958.

¹⁶ Claudiu Paradais, Maria Paradais, *Gheorghe Panaiteanu Bardasare*, București, 1988.

¹⁷ Valentin Ciucă, *Constantin D. Stahi*, București, 1983.

¹⁸ Paul Rezeanu, *Constantin Lecca*, București, 1988; Idem, *Constantin Lecca*, București, 2005.

¹⁹ Mircea Popescu, *Sava Henția*, București, 1954; Livia Drăgoi, *Sava Henția*, București, 1979.

²⁰ Const. Prodan, *Gheorghe Demetrescu-Mirea*, București, 1937; Theodor Enescu, *G.D. Mirea*, București, 1970.

²¹ Petre Oprea, *Cronicari și critici de artă plastică în presa bucureșteană din secolul al XIX-lea*, București, 1980.

²² Idem, *Date despre C.I. Stăncescu*, în SCIA, 1961, nr. 2.

²³ Petre Oprea și Barbu Brezianu, *Cu privire la Salonul „Artiștilor Independenți”*, ibidem, 1964, nr. 1.

²⁴ P. Oprea, *Ileana, Societate pentru răspândirea gustului artistic din România (1897–1899)*, ibidem, 1960, nr. 2; Idem, *Societăți artistice bucureștene*, București, 1969.

²⁵ „Informațiunile Bucureșcene”, 1 aprilie 1870, nr. 96; 3 aprilie 1870, nr. 98; 11 aprilie 1870, nr. 103.

²⁶ Ibidem, 1 aprilie 1870, nr. 96.

²⁷ Ibidem, 15 ianuarie 1870, nr. 40; 18 februarie 1870, nr. 64; 28 martie 1870, nr. 93; 11 aprilie 1870, nr. 103; 1 mai 1870, nr. 110; 10 mai 1870, nr. 113.

dramatică a plasticienilor de valoare, care, în loc să primească generoase comenzi din partea statului ori să li se achiziționeze operele direct din atelier de către bogații țării, sunt obligați să-și expună lucrările în vitrine: „De alaltăieri, la fereastra magazinului D-lui Ghebauer stau grupuri de trecători, mereu reînnoindu-se.

Ce este oare obiectul care atrage privirile mulțimei noastre așa de indifferente de ordinariu? *D. Grigorescu* a spus acolo ultima sea pânză reprezentând o delicioasă fetiță, ascunsă în verdeață, în eglantine și miosotis. (...)

D. Grigorescu, cel mai mare artist pictore al nostru și mâine putând fi desigur un mare artist cu consacrațiunea Franței, Italiei – reântors de mai bine de un an din streinătate, ce *comande* artistice făcuto-i-s’a de când e în mijlocul nostru? De era un *fotograf*, avea cel puțin onoarea să facă un rău portret al *mai marilor țarei* ... și aceasta l’ar fi recomandat totuși bunăvoinței lor! ... Dar, artist, artist în toată persona sa, prin educațiune ca și prin natură, *Grigorescu* a înmulțit, lucrând 10 ore din 12, pânzele atelierului său, pânză care nu află la noi cumpărători, căci coconașii noștri nu pun luxul nici măcar unde’l pun azi cei după urmă burghezi din streinătate: artele sunt în genere fără nici o valoare pentru *saloanele* noastre, unde se etalează, cu impudoare stupidă, numai satinuri și dantele de mii de galbeni! ... E lucru propriu d’a indigna și pre cel mai răbdător!

Iată câteva zile de când, la D. Ghebauer, este espusă cea mai delicioasă operă în pictură; câți sunt oare aristocrații noștri cei cari pun câte 100 galbeni pe o carte de joc și dau napoleoni pentru banquetete, câți sunt acei cari ș’au disputat această capo d’operă?”²⁸

Încheind o notiță despre una dintre lucrările lui Grigorescu intrate, în chip fericit, în posesia arhitectului Filip Montoreanu, redactorul informației se scandaliza, pe bună dreptate, pentru indiferența generală arătată artei și artiștilor: „A! dar ce descurajatoare societate e aceea a noastră în care câțiva rătăciți artiști mai cearcă a trăi!”²⁹

Tot atunci, la Gebauer, au fost scoase la loterie operele lui Grigorescu – alt mijloc uzitat de artiști pentru a-și vinde, mai ușor, picturile – unde, cu un bilet în valoare de 10 franci, putea fi câștigată o lucrare de mare valoare³⁰. Un an mai târziu, Grigorescu va organiza o nouă loterie pentru o natură statică cu flori și fructe, al cărei beneficiu îl destinase, într-un gest de nobilă caritate, prizonierilor francezi ai Războiului Franco-Prusian³¹; la tragerea ce s-a desfășurat pe 16 ianuarie

²⁸ V.A. U[rechea], *Un cap d’operă!*, ibidem, 21 martie 1870, nr. 88.

²⁹ „Informațiunile”, 3 ianuarie 1871, nr. 190.

³⁰ „Informațiunile Bucurescene”, 20 ianuarie 1870, nr. 43; 23–24 ianuarie 1870, nr. 46; 6 martie 1870, nr. 76.

³¹ „Informațiunile”, 14 ianuarie 1871, nr. 193:

„LOTIERIE ÎN FAVOAREA FRANCESILOR RĂNIȚI

Se scie că artiștii adevărați sunt oameni de animă. Grigorescu al nostru e nu numai un artist dar și un Român. Voim să zicem că dacă anima lui de artist se întristează la desastrese Franței, acele desastre sângere afecțiunile lui de Român. De aceea a și făcut ce-i permit mijloacele materiale să facă:

în sala Societății Române de Arte, fericitul câștigător a fost colonelul Iancu Alecsandri, fratele poetului și fost agent diplomatic la Paris³². Totuși, Gebauer rămâne unul dintre locurile predilecte de expunere ale maestrului. Chiar după Războiul de Independență acolo își aduce primele roade ale recoltei frontului: *Transport de provizii și Atacul Opanezului*³³. Tot acolo, în 1878, avea să-și expună pânzele cu subiecte de pe front și Isidor Selagianu, modest profesor de desen la Craiova și fost fotograf³⁴, în vreme ce Szathmari, în același interval, așezase o planșă cu armata română și comandanții săi în vitrina lui Rozenfeld³⁵. Dar magazinul Gebauer de pe Calea Victoriei era cel mai prestigios în acest sens și a devenit, pentru multe decenii, un spațiu consacrat pentru expunere de tablouri: în noiembrie 1881, Ion Andreescu prezintă acolo patru tablouri, pe care le supune unei trageri la loterie³⁶. În decembrie același an și la începutul următorului, puteau fi admirate acolo mai multe pânze de Aman, Szathmari, Henția și Andreescu, ceea ce compunea o mică expoziție de grup³⁷. Chiar și artiști străini apelau la serviciile acelei galerii ad-hoc: în iunie 1881, pictorul A. Schmidt Sundhusen prezenta două peisaje din Italia, locul unde activa el³⁸. Tot la Gebauer își așezase Petru Verussi, în septembrie 1878, compoziția alegorică *Basarabia*, care, la sugestia lui V.A. Urechia, pe atunci deputat al aceluși ținut, a fost cumpărată pentru Camera Deputaților³⁹. Dar existau și alte spații unde se puteau organiza expoziții chiar mai ample, precum cea deschisă de Grigorescu în luna mai 1881, lângă Hotel Imperial de pe Calea Victoriei⁴⁰ sau la Băile Eforie, în 1887, unde maestrul putea prezenta 200 de tablouri⁴¹. Sculptorul Ion Georgescu își valida creațiile tridimensionale prin expunerea lor publică la magazinul de obiecte de artă al Fraților Grant – era vorba despre un basorelief cu trăsăturile domnișoarei A. Moruzi și bustul fiicei prințului George Bibescu⁴², apoi busturile doamnei Kalinderu, al poetului Vasile Alecsandri și al lui Nicolae Lahovary⁴³. Și redacțiile ziarelor erau locuri unde puteau fi panotate și vândute tablouri: în perioada revelionului anului 1870, la sediul

el a pus la loterie în favoarea răniților francesi o superbă *pânză*. Listele acelei *loterii* în câteva zile sunt acoperite și avem plăcerea a anunția că tragerea ei va avea loc Duminică 16/28 ian., la orele 2 p.m., în sala Societății Române de arme (Pasagiu d’asupra lui Briol). Deținătorii de numere la loterie și veri cine e rugat a asista la tragerea lotului.”

³² „Le Journal de Bucarest”, 5 fevrier 1871, nr. 51.

³³ „Resboiul”, 27 februarie 1878, nr. 218.

³⁴ „Românulu”, 4 octombre 1878.

³⁵ „Resboiul”, 20 februarie 1878, nr. 211.

³⁶ „La Gazette de Roumanie”, 13 (25) novembre 1881, nr. 44.

³⁷ Ibidem, 29 décembre 1881/10 janvier 1882, nr. 80.

³⁸ „Resboiul”, 4 iunie 1881, nr. 1398.

³⁹ „Steaua României”, 27 septemvre 1878, nr. 192.

⁴⁰ „Resboiul”, 3 maiu 1881, nr. 1368; 17 maiu 1881, nr. 1381.

⁴¹ Ibidem, 10 maiu 1887, nr. 3525.

⁴² „La Gazette de Roumanie”, 14 (26) mai 1883, nr. 481.

⁴³ Ibidem, 26 mai (7 juin) 1883, nr. 490.

„Trompetei Carpaților” doritorii puteau găsi „un mare număr de tablouri variate, de cei mai eminenți pictori Italiani”⁴⁴. Este greu de zis dacă acele pânze erau originale sau copii, la fel cum este îndoielnică autenticitatea unei bust „lucrat la Roma, în marmură albă de Cararra, în 1817, de Canova” ce se afla de vânzare, în 1862, la un posesor neidentificat, care locuia pe Dealul Spirii⁴⁵. Redacția ziarului „L’Indépendance roumaine” găzduia, în vitrinele sale, lucrări de artă, așa cum prevenea cronicarul monden Claymoor în chiar paginile acelui periodic, în 1895: *Marină* de Eugen Voinescu, *Parizianca* lui Gropeanu, *Vedere din Veneția* de G. Carolari, precum și mai multe mici tablouri cu flori datorate unei doamne, artist amator, Speranța Theodoridy⁴⁶.

În 1881 se deschide, pe Calea Victoriei, chiar vis-à-vis de Palatul Regal, un magazin de artă ținut de Ernest Henri Starke, unde puteau fi găsite picturi originale în ulei, gravuri și reproduceri fotografice după marii maeștri din vechime, albume și reviste de artă, foarte potrivite pentru a fi făcute cadou de Crăciun⁴⁷.

Mulți plasticieni își augmentau fondurile făcând portrete; unii, însă, încă insuficient de cunoscuți și lipsiți de o clientelă constantă, dădeau chiar anunțuri în presă în acest sens, precum Petru Verussi⁴⁸. Theodor Aman, pe lângă expozițiile deschise în propriul atelier – care nu-i prea aduceau beneficii, în schimb îi murdăreau parchetul⁴⁹ – scotea la vânzare mape cu gravuri, ce puteau fi găsite la librăriile importante ale capitalei⁵⁰. Unii dintre elevii săi încercau să-și facă un renume, dar să aibă și un beneficiu material, executând copii după operele maestrului, care erau apoi puse la loterie, așa cum a procedat Alexandru Fotino cu *Bătălia cu faclă*, în 1873, tragerea având loc chiar în cancelaria Școlii de Belle-Arte⁵¹.

Loteriile și licitațiile deveniseră o practică obișnuită ce se va perpetua și după deschiderea sălilor permanente de expoziții, unde plasticienii puteau să își prezinte lucrările. În 1882, după ce avusese o expoziție personală la Stavropoleos, pictorul ieșean Constantin Stahi își scoate la licitație picturile și gravurile⁵². Succesul a fost atât de mare încât i-a permis să se întoarcă la München pentru a se perfecționa în tehnica gravurii, ce o predă la Școala de Belle-Arte din Iași.

⁴⁴ „Adunarea Națională”, 1 ianuarie 1870, nr. 67.

⁴⁵ „La Voix de la Roumanie”, 11 septembre 1862, nr. 35; 18 septembre 1862, nr. 36; 25 septembre 1862, nr. 37.

⁴⁶ Claymoor, *Carnet du High Life*, în „L’Indépendance Roumaine”, 30 mai (11 juin) 1895, nr. 5462.

⁴⁷ „La Gazette de Roumanie”, 25 décembre 1881 (6 janvier 1882), nr. 79.

⁴⁸ „Informațiunile din Jassi”, 31 octombrie 1870, nr. 163–2.

⁴⁹ Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Manuscrise, Arhiva Theodor Aman, I varia 3, scrisoarea 3.

⁵⁰ „Pressa”, 29 décembre 1874, nr. 282: „Albumul de douăzeci gravuri cu aqua-forte de d-nu pictor Aman, frumos legat, s’a depus la D-nii Breul și Danielopolu. Facem prin urmare cunoscut amatorilor de bele-arte că este cel mai elegant cadou de anul nou.”

⁵¹ Ibidem, 7 aprilie 1873, nr. 79.

⁵² „Liberalul”, 18 iunie 1882, nr. 132.

Atunci când loteriile nu se țineau în sălile acreditate în acest sens, ci în alte spații era necesară aprobarea Prefecturii Poliției: în 1894, Constantin Jiquidi solicită o asemenea aprobare pentru a-și vinde lucrările, la fel cum, la Iași, era scoasă tot atunci, la loterie, sculptura în marmură a lui Dimitrie Tronescu, intitulată *Vanitatea*⁵³.

Expozițiunile Artiștilor în Viață sunt reluate, în 1894, după o întrerupere de peste un deceniu (ultima avusese loc în 1883 la Iași, fără o participare remarcabilă), la Sala Ateneului. Deși vechiul nume nu a fost vreodată abrogat în chip oficial, din acel moment începe să fie utilizat, spre a le desemna, termenul de *salon*, preluat de la cel din Paris, care oferise și modelul manifestării. Cronicarii ziarelor de limbă franceză îl foloseau de multă vreme, precum Ulysse de Marsillac, încă de la prima manifestare, din 1865, iar, mai apoi, Claymoor. Expozanții nemulțumiți din 1894 – Luchian, Aricescu, Alexandrescu, Bălănescu, Popovici și Vintilescu – o numesc salon în plângerea depusă de ei la minister împotriva directorului C. I. Stăncescu⁵⁴. Ionescu-Gion este unul dintre cei dintâi cronicari români care folosește, în articolul său apărut în „Revista Nouă”, în 1895, termenul de *salon* pentru expoziția anuală de la Ateneu⁵⁵. Și tot în acel an, cronicarul de la „Adevărul”, ce se ascundea sub pseudonimul Index, își intitula articolul *Salonul român*⁵⁶.

Instituirea Expozițiunii Artiștilor în Viață, dorită a avea periodicitate anuală, a rezolvat, într-o oarecare măsură, problema achizițiilor de lucrări, căci, la închiderea ei, multe dintre exponate erau reținute pentru cele două Pinacoteci Naționale, cea din București și cea din Iași, iar, după 1894 – când a devenit Salon –, pentru alte instituții cu profil cultural. Acest eveniment anual era așteptat, cu nerăbdare și speranță, de plasticieni. Era de înțeles dezamăgirea lor atunci când, din diverse motive, manifestarea nu se ținea. În 1899, când se zvonise că expoziția nu va mai avea loc, un număr de artiști a făcut o petiție la ministerul de resort în vederea organizării ei cu orice preț. Ei se explicau astfel: „Mai mulți dintre artiștii noștri așteaptă cu nerăbdare deschiderea Expozițiunii anuale numită *Salon* deoarece Expoziția aceasta este unicul mijloc care le este pus la dispoziție pentru a arăta publicului producțiunile lor și a spera vânzarea acestor producțiuni.”⁵⁷

Vernisarea Expozițiilor Artiștilor în Viață ori decernarea premiilor plasticienilor merituosi erau evenimente de primă importanță pentru viața culturală a capitalei, adevărate mondenități la care participa, cu entuziasm, întreaga elită. Adesea onorate de prezența domnitorului, mai târziu a regelui și totdeauna de cea a

⁵³ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (în continuare: A.N.I.C., M.C.I.P.), dosar 333/1894, f. 97, 98, 99.

⁵⁴ Ibidem, f. 204 r-v.

⁵⁵ Ionescu-Gion, *Expozițiunea operilor artiștilor în viață (Palatul Ateneului)*, în „Revista nouă”, iunie 1895, nr. 9, p. 350: „(...) Expozițiunea anuală de pictură din Palatul Ateneului român – adică la *Salonul* nostru cum, după moda Parisului, vorba caută să se introducă astăzi și nu cam reușește.”

⁵⁶ Index, *Salonul român*, în „Adevărul”, 1 iunie 1895, nr. 2214.

⁵⁷ A.N.I.C., M.C.I.P., dosar 420/1899, f. 127.

ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice – care lua și cuvântul, răspunzând alocuțiunii rostite de directorul sau președintele expoziției –, aceste manifestări impuneau ținuta de rigoare. În 1935, când multe dintre aceste frumoase obiceiuri se pierduseră, sculptorul I. Iordănescu își amintea, cu nostalgie, de acele vremuri: „Se frânge inima de durere tuturor artiștilor pictori și sculptori cari înainte de război au luat parte la manifestările de artă plastică, când văd cum se face azi deschiderea unei expozițiuni oficiale de pictură și sculptură. (...)”

Pe timpuri, când se deschidea Salonul oficial la Ateneu, ministrul chema pe toți artiștii expozanți pentru a fi prezentați Regelui, Reginei, Prinților și Prințeselor cari luau parte, oficial, la deschidere. Aceasta era pus în programul Curții.

Jobenul, fracul sau redingota erau purtate cu demnitate de artiști ca și de publicul invitat la această solemnitate. Venea la deschiderea Salonului oficial întreg guvernul, iar muzica militară cânta tot timpul în grădina Ateneului.

La decernarea distincțiunilor artiștilor expozanți (medalii de onoare, de aur, de argint, de bronz și mențiuni) ministrul Instrucțiunii făcea parte din juriu.

De la război încoace deschiderea unei expoziții oficiale o face un director de minister, căci miniștrii sunt reținuți la întruniri politice din sectoare sau congrese de aceeași natură în provincie; iar când Familia Regală vizitează expoziția cei dintâi cărora se ascunde acest eveniment fericit sunt artiștii.”⁵⁸

În perioadele în care sălile erau disponibile, artiștii solicitau a le fi acordat spațiul fie pentru a executa o lucrare de o oarecare importanță, fie pentru a deschide expoziții personale. În noiembrie 1866, tânărul sculptor Paul Focșeneanu solicita a-i fi pus la dispoziție un spațiu din Palatul Academiei – așa cum era numită în acea vreme Universitatea bucureșteană pentru că adăpostea și proaspăt-înființatul for academic – spre a putea executa o lucrare destinată Expoziției Universale de la Paris din anul următor⁵⁹. Prin rezoluție i se desemnează un „local pentru atelier” în școala de specialitate, găzduită în același loc. În 1888, când fuseseră deschise și alte spații de expunere, Mihail Ștefănescu – ce se recomanda drept „vechi laureat al Școalei de Bele-arte din Bucuresci, medaliat la Expoziții și brevetat în Franța pentru invențiune” – cerea să-i fie dată sala Stavropoleos „pentru a termina un tablou Național istoric (1877) ce represintă «pe România întorcându-se de la resboiu triumfătoare, iar puterile garante uă încoronează recunoscând’o ca Regat independent»”, precum și pentru „a face uă esposițiune publică de lucrările mele terminate atât în țeară cât și în străinătate.”⁶⁰ Cererea este aprobată imediat. În 1892, Nicolae Vermont depunea la ministerul de resort o cerere în care specifica: „(...) Având absolută nevoie de o sală unde aş putea executa lucrări de pictură care mi sunt comandate și știind că sala numită Stavropoleos nu este ocupată în present de nimeni, vin a ve ruga respectuos (...) a-mi încredința pentru scurt timp

⁵⁸ I. Iordănescu, *Alte vremuri*, în „Pictura și sculptura”, mai 1935, nr. 2.

⁵⁹ A.N.I.C., M.C.I.P., dosar 94/1866, f. 127.

⁶⁰ Ibidem, dosar 4356/1888, f. 16.

sus-numita sală pentru a putea lucra, asigurându-vă tot deodată că voi purta de grijă ca ea să fie bine păzită.”⁶¹ La acea dată deja funcționa sala de la Ateneu, mult mai prestigioasă pentru expunere. De aceea, majoritatea artiștilor făceau petiții în vederea acordării acelei săli pentru prezentarea lucrărilor: în noiembrie 1896, Eugen Voinescu și Juan Alpar o solicită pe o perioadă de o lună⁶². În iulie 1898, Nicolae Grant depunea o cerere în care preciza: „Întorcându-mă de la Paris unde am stat trei ani pentru a mă perfecționa în arta picturii și unde am făcut peste o sută de tablouri, aș dori să fac o mică expoziție de operele mele în țară. Negăsind un local destul de spațios mă văd silit, Dl. Ministru, să recurg la buna-voință Dv. pentru a vă ruga de a da ordin ca să mi se acorde autorizația de a expune operele mele într-una din cele trei săli ale Atheneului.”⁶³ Imediat după Grant cere și Constantin Jiquidi să i se dea sala⁶⁴, iar artistul francez Pierre Bellet, născut la București, își dorește același spațiu, care, însă, din motive necunoscute, nu i se acordă, iar cererea este trimisă, lapidar, „la dosar” de ministrul de atunci, Take Ionescu⁶⁵. Cu câțiva ani mai înainte, sub pretext că ar dori să-și prezinte lucrările acolo, Jiquidi solicitase un ajutor pentru a-și înrăma creațiile⁶⁶. Asemenea cereri nu erau chiar frecvente, dar nu erau nici rarități: în 1897, Gheorghe Popovici apela la generozitatea ministerului pentru a putea termina monumentală sa compoziție, deja cunoscută publicului bucureștean, *Condamnarea la moarte a lui Horia, Cloșca și Crișan*, „a căreia schiță în desemn, în mărimea de cinci metri lungime pe trei metri înălțime, se află expusă în Ateneu încă din anul 1895.”⁶⁷ Marele Grigorescu deschisese de mai multe ori expoziții la Ateneu, dar cea programată pentru primăvara anului 1899 ajunsese să concureze, în chip total nepotrivit, cu o expoziție de ... lucru de mână al unor doamne încadrate în Societatea de Binefacere „Tibișoi”, ce se afla sub patronajul Reginei Elisabeta. Pentru a rezolva delicata situație astfel creată, lui G. D. Mirea, proaspătul director al Școlii de Belle-Arte, i se trasează sarcina de la minister de a oferi în mod egal competitorilor două săli din aripa de jos a Ateneului, ce aparțineau Pinacotecii⁶⁸.

După cum se vede, viața artistică ajunsese într-atât de trepidantă în ultimii ani ai veacului încât spațiile de expunere păreau insuficiente și trebuiau făcute programări foarte riguroase pentru a se evita suprapunerea și dezavantajarea solicitanților, fie ei maeștri consacrați, fie debutanți sfioși.

⁶¹ Ibidem, dosar 198/1892, f. 41.

⁶² Ibidem, dosar 306/1896, f. 144.

⁶³ Ibidem, dosar 92/1898, vol. I, B, f. 154.

⁶⁴ Ibidem, f. 156.

⁶⁵ Ibidem, dosar 420/1899, f. 106.

⁶⁶ Ibidem, dosar 198/1892, f. 64: „(...) Având intențiunea de a face o expozițiune generală a operilor sale în sala noului Atheneu și lipsit fiind de mijloacele necesare pentru încadrarea tuturor tablourilor sale, cu respect vă roagă să bine voii a-i înlesni o sumă oarecare pentru întâmpinarea acestor cheltuieli.”

⁶⁷ Ibidem, dosar 92/1898 vol. I, B, f. 95.

⁶⁸ Ibidem, dosar 233/1899, f. 135.

Început cu oarecare dificultate la mijlocul celei de-a șaptea decade a secolului al XIX-lea, programul expozițional oficial românesc s-a dezvoltat în decurs de 35 de ani și, în pofida inerentelor sușuri și coborâșuri cauzate de întârzieri, amânări sau suprimări, de lipsa fondurilor și dezinteresul publicului ori rezerva și obtuzitatea criticilor, a generat o salutară emulație creatoare printre artiști, care avea să ducă la apariția unor plasticieni de marcă, impuși pe plan național și internațional.

FROM “EXHIBITION” TO “GALLERY SALON”.
THE BEGINNINGS OF THE OFFICIAL ART MOVEMENT IN ROMANIA
(1865–1900)

Abstract

It would be difficult to speak of a congruent artistic life in the Romanian Principalities prior to the 1860s. The high society’s interest in fine arts was limited to portraits and often foreign artists would get the commission.

Proper artists were scarce except for a few itinerant portrait painters who came from Central Europe in quest of possible commissions. But, in the mid and late 1850s some young artists from Wallachia and Moldavia who studied in Paris, Munich or Rome came back to their fatherland and laid the foundation of an artistic life. In 1864, painters like Theodor Aman and Gheorghe Tattarescu opened the School of Fine Arts in Bucharest; while Gheorghe Panaiteanu had already established a similar school in Iași in 1860.

The fine arts education paved the way for the official art exhibitions: in 1864, Theodor Aman laid down The Living Artists’ Exhibition Regulations and, a year later, that exhibition opened up to all the living artists active in Romania and in the neighboring area. The exhibition was mounted on one of the walls of the Academy (today the University Palace).

There had been no other exhibition venues in Bucharest until then. Artists felt fortunate if allowed to display their works in shop windows. Major painters such as Nicolae Grigorescu, Theodor Aman, Ion Andreescu and Carol Szathmari, as well as some minor ones, used to exhibit their recent works in the window of the Gebauer Music Shop. They made a habit of this, not always waiting for the yearly official exhibition. Sales at lotteries and auctions were also organized on behalf of the artists.

In 1882, the Stavropoleos Monastery became the venue where artists could open in group or individually. A few years later, the newly-built Romanian Athenaeum Palace offered a more appropriate venue for such events. It was at the Athenaeum that C.I. Stăncescu, the newly appointed director of the School of Fine Arts, reshaped the old Living Artists’ Exhibition into a Gallery Salon in 1894. Unlike the old Exhibition that had no fix opening date, the Gallery Salon was run

like a strictly yearly enterprise. This Gallery Salon became a fixture in the society calendar and accustomed the artists to show their work at specific intervals. Unfortunately the way Stăncescu judged and prized the young artists' works antagonized them, their hate and disdain culminating in their departure and separation from the official movement by 1896.

In the beginning, the opening ceremonies were important social events attended by the ruling prince and king in waiting, along with ministers and high ranking officials, and exquisite attire was the norm for the attendants. By the 1930s the event scaled down, as artist I. Iordănescu sadly noted, a second rank official would open the exhibition, the after-the-war fatigue and indifference would replace the former splendor.

Meanwhile art critics also emerged trying to mould the language of their exhibition reviews according to the European evolution of the art movement, not always kind to the Romanian artists trying to establish themselves.

In all the 1860s to the 1900s were a crucial period for the flourishing of a Romanian fine arts identity.

DIASPORA ȘI REZISTENȚA INDIGENĂ

EXILUL EST-EUROPEAN ÎN CĂUTAREA SOLIDARITĂȚII

CĂTĂLIN CALAFETEANU

Înaintarea Armatei Roșii pe teritoriul țărilor din Europa Răsăriteană și Centrală, ca urmare a operațiunilor militare împotriva celui de-al treilea Reich, nu a dus, practic, la eliberarea acestora, ci la înlocuirea unui ocupant cu altul. Mai mult, în zonele „eliberate” Armata Roșie și numeroșii consilieri sovietici care au împânzit țările din regiune au devenit instrumentele principale ale comuniștilor locali sau ale celor veniți de la Moscova, pentru instaurarea în aceste țări a regimului comunist. Metodele folosite pentru aceasta au fost teroarea, minciuna, falsul. Cei care au avut curajul să se opună tăvălugului sovieto-comunist i-au căzut victimă; numărul acestora – morți, închiși, persecutați – este de ordinul milioaneilor. Puțini, chiar foarte puțini au avut norocul să se sustragă terorii comuniste, reușind să se salveze și să se refugieze în Occidentul democrat. Ei vor forma exilul¹ anticomunist care, în condiții deloc ușoare, va continua să spere și să acționeze pentru eliberarea propriilor popoare de sub ocupația sovietică și pentru înlăturarea regimului comunist.

Organizarea fiecărui exil național în vederea atingerii țelurilor propuse s-a dovedit a fi o sarcină dificilă, chiar dacă, cel puțin în primii ani, guvernele occidentale și în primul rând guvernul nord-american – Statele Unite ale Americii fiind țara spre care s-a îndreptat cu precădere exilul din Europa Răsăriteană și Centrală – s-au arătat interesate, în diverse grade, în susținerea exilului. Cauzele fundamentale se aflau chiar în interiorul exilului, în orientările politice diferite ale diverselor grupări, în subiectivitatea unor exilați, în penuria resurselor financiare, în statutul însuși de exilat etc. În general, până la începutul anilor '50 fiecare exil național reușise să-și creeze un Comitet sau Consiliu Național ca organ reprezentativ, măcinat și el însă de lupte interne, în timp ce în afara lui continuau să se afle alte grupări de exilați care negau caracterul reprezentativ al acestuia.

Dacă criza din Comitetul Național Român, din anii 1949–1950, și din exilul românesc, în general, este cunoscută ca urmare a apariției în ultima perioadă a unor lucrări valoroase asupra acestei teme², vom prezenta în continuare criza survenită

¹ Despre „exil”, „diasporă”, „emigrație”, v. Ion Calafeteanu, *Politică și exil. Din istoria exilului românesc, 1946–1950*, București, 2000, p. 23–26.

² Amintim în acest sens lucrările: Vasile C. Dumitrescu, *O istorie a exilului românesc (1944–1989)*, București, 1997; Aurel Sergiu Marinescu, *O contribuție la istoria exilului românesc*, București, vol. I, 1999,

în interiorul organismului reprezentativ al exilului din Cehoslovacia, pe care o notă a Consiliului Național Român (CNR) nu ezita să o prezinte ca fiind rezultatul direct al influenței crizei din CNR. Consiliul Cehoslovaciei Libere (CCL), format la 25 februarie 1949, era compus din două organisme: Comitetul Executiv, cu 12 membri, și Comitetul Central, cu 30 de membri, inclusiv membrii Comitetului Executiv. De la început în cadrul Consiliului s-au evidențiat divergențe între cehi și slovaci, dar și nemulțumiri ale reprezentanților unor partide politice, precum cei ai Partidului Agrarian (dizolvat de președintele Beneš după anul 1945) sau ale unor oameni politici, precum Hubert Ripka, care era membru al Comitetului Central al CCL, dar nu și al Comitetului Executiv. La acestea s-a adăugat lipsa de autoritate a președintelui Petr Zankl. În ianuarie 1951, Comitetul Central s-a întrunit la Washington pentru a examina situația creată. În cadrul reuniunii care a avut loc, lucrurile au cunoscut o evoluție asemănătoare cu cele din CNR din toamna anului 1950. Președintele Zankl a fost pus în minoritate în cadrul Comitetului Central (13 voturi pentru și 17 împotriva), iar în cadrul Comitetului Executiv numai doi membri l-au susținut. În aceste condiții, președintele Zankl, urmat de alți trei membri – Ripka, Feierabend și Papanek –, a declarat dizolvarea Consiliului Cehoslovaciei Libere. În realitate, acesta a continuat să funcționeze sub conducerea unui vicepreședinte, așa cum CNR a continuat să-și îndeplinească sarcinile sub conducerea lui Constantin Vișoianu după retragerea grupului format din generalul N. Rădescu, G. Gafencu, N. Caranfil și M. Fărcășanu³.

Dacă aceasta era, cu mici deosebiri, situația în cadrul fiecărui exil național⁴, nici tabloul raporturilor dintre diversele grupuri naționale și organele lor reprezentative nu era mai bun. Explicațiile pot fi multiple. În primul rând trebuie avut în vedere faptul că printre exilați se aflau mulți oameni politici care în perioada interbelică, în anii celui de-al Doilea Război Mondial și chiar după aceea au continuat să ducă aceeași politică șovină și revizionistă care angajase statele din regiune unele împotriva altora, netezind astfel drumul spre dezastru al tuturor. În al doilea rând, grupuri de exilați au acționat în perioada lucrărilor Conferinței de Pace, în mod neoficial, pentru apărarea intereselor naționale ale propriilor state, pentru revenirea la granițele antebelice, ceea ce le-a situat pe o poziție contrară celei a grupurilor de exilați din țările care profitaseră de câștiguri teritoriale după 1938. Și, în sfârșit, situația existentă în cadrul fiecărui grup național, neînțelegerile interne au făcut ca, cel puțin în perioada de început a vieții lor în exil, raporturile cu

vol. II, 2002, vol. III, 2003, vol. IV, 2004, vol. V, 2005; Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu regele Mihai I al României*, București, 1997; Idem, *Regele Mihai și exilul românesc*, Iași, 1994; Ion Calafeteanu, *Exilul românesc. Erodarea speranței. Documente (1951–1975)*, București, 2003.

³ Hoover Institution Archives, Fond CNR, Box 3, documentul „Criza din Comitetul Național Cehoslovac”.

⁴ Despre situația din exilul ungar, v. Judith Fai-Podlipnik, *A Decade of Bedlam. Hungarian – American Emigrés Versus the Moscovites, 1945–1955*, în „East European Quarterly”, vol. XXXVII, 2003, no. 3 (September), p. 303–324.

alte grupuri naționale de exilați și organele reprezentative ale acestora să treacă pe un plan secundar.

Treptat, treptat, pe măsură ce teroarea comunistă în propriile țări făcea tot mai multe jertfe, iar libertățile democratice deveneau doar scumpe amintiri în fața ofensivei totalitarismului comunist, necesitatea acțiunii solidare a exilului din toate țările Europei Centrale și Răsăritene împotriva unui adversar comun – ocupația sovietică și guvernele comuniste aduse la putere de aceasta – s-a impus. La aceasta s-a adăugat influența benefică a guvernului american, exercitată într-o primă etapă direct, apoi prin intermediul unor organizații neguvernamentale. Este vorba, în special, de „The National Committee for a Free Europe” (devenit apoi „Free Europe Committee”), creat la 7 aprilie 1949 și înregistrat la 11 mai 1949, având sediul în Empire State Building din New York. Întemeietorii lui au fost, formal, doi foști diplomați americani, De Witt Clinton Poole și Frederic R. Dolbeare, și trei personalități din lumea economico-financiară: Edward G. Miller, Charles Spofford și Vincent Rodriguez. Din primul moment aceștia au fost ajutați în demersul lor de frații Dulles: John Foster Dulles, ce va deveni secretar de stat în timpul președintelui Dwight Eisenhower, și Alan Dulles, care va conduce timp de un deceniu Central Intelligence Agency. Conform actului constitutiv, scopul Comitetului era de „a ajuta pe exilații și refugiații necomuniști și nefasciști să păstreze legătura cu concetățenii lor din alte țări prin radio și alte mijloace și să păstreze vie printre ei idealurile de libertate individuală și națională; să dea acestor exilați și refugiați puțința de a contribui la cauza menținerii libertății sub paza legii; (...) să promoveze, încurajeze și să ajute cauza libertății individuale și naționale în Europa”⁵.

Procesul de apropiere și colaborare dintre organizațiile exilului central și est-european în cadrul unei organizații proprii se va înfiripa însă greu, iar primele demersuri de apropiere, de cunoaștere și de dezbateri a unor probleme de interes comun vor fi rodul unor inițiative individuale și se vor datora unor personalități ale exilului românesc. Chiar și la acest nivel deosebiri de opinii dintre participanții la dezbateri erau importante, iar neîncrederea, de asemenea. De aceea, atunci când, în 1954, se va trece la crearea unei organizații care să cuprindă dacă nu totalitatea, măcar majoritatea grupurilor naționale de exilați est-europeni – Asociația Națiunilor Europene Captive (ANEC) –, impulsul va veni din afară, și anume din partea Departamentului de Stat. Era o încercare a administrației americane de a da o notă de unitate unui exil extrem de divizat, delegațiile naționale la ANEC fiind formate nu numai din membri ai Comitetelor Naționale recunoscute în mod oficial ca reprezentative, ci și din personalități ale exilului național ce nu făceau parte din aceste comitete, dar se bucurau de prestigiu în rândurile conaționalilor lor. În același timp, inițiativa Departamentului de Stat, promovată prin Free Europe Committee, era și o tentativă de a „disciplina” și chiar de a ține sub control un exil

⁵ „Buletinul Informativ al Românilor din Exil” din 24 noiembrie 1965, articolul *Comitetul pentru Europa Liberă și exilații*.

care, prin poziția sa de respingere a oricăror contacte cu guvernele ilegite din țările Europei Centrale și de Răsărit, prejudicia unele direcții ale politicii externe americane, în special în stabilirea unui dialog cu Uniunea Sovietică și realizarea unei „coexistențe pașnice”.

O primă încercare de a aduce reprezentanți ai exilului est-european, ca individualități, la aceeași masă, pentru a dezbate probleme la ordinea zilei, dar și a schița, pe cât posibil, proiecte de viitor, când țările lor își vor recăpăta libertatea pierdută, s-a datorat lui Grigore Gafencu. Datorită personalității sale, prestigiului de care se bucura în lumea politică și științifică occidentală, calităților sale de mediator, Grigore Gafencu a reușit să pună bazele unei „asociații”, ale unui grup de dezbateri care va continua să ființeze și după plecarea lui din Statele Unite, în toamna anului 1952.

La 23 iunie 1949, într-o scrisoare adresată lui De Witt C. Poole, secretarul executiv al „National Committee for a Free Europe”, Grigore Gafencu îl informa de faptul că „în ultimele luni” un grup de exilați luase inițiativa unor întruniri bilunare în cadrul cărora era discutată „situația țărilor aflate în spatele Cortinei de Fier”. Întâlnirile aveau loc chiar în locuința lui Grigore Gafencu, situată în Lexington Avenue, nr. 943⁶. Formularea „în ultimele luni” nu ne permite o datare exactă a momentului în care debutaseră aceste reuniuni. Sigur, însă, ele se desfășuraseră deja în martie 1949 – deci înainte de crearea Comitetului Național Român, la 6 aprilie 1949 –, pentru că la 11 iulie 1949, într-o nouă scrisoare către De Witt C. Poole, Gafencu îi prezenta acestuia o listă cu personalitățile participante la reuniunile „din apartamentul meu”, în perioada martie–iunie 1949⁷. Cel mai probabil însă acestea erau mai vechi, pentru că la 30 octombrie 1954, Brutus Coste, unul dintre apropiații lui Gafencu, care îndeplinea rolul de secretar în cadrul acestor „întâlniri de marți”, îi scria acestuia următoarele: „Tuesday Panel (așa vor fi denumite aceste reuniuni de către participanți începând cu 21 decembrie 1949 – n.n.) – care a mers foarte bine anul trecut – va intra în al șaptelea an de activitate în cursul lunii noiembrie”, de unde putem conchide că reuniunile au început încă din noiembrie 1948⁸.

La reuniunile din locuința lui Grigore Gafencu – care a fost inițiatorul și animatorul acestora – erau prezentate rapoarte urmate de discuții în cadrul cărora erau examinate nu numai informații primite din țările respective, ci și politica promovată de Puterile Occidentale față de problemele Europei Răsăritene. Participanții la aceste reuniuni proveneau din Polonia (dr. Felix Gross, Ștefan Karbonski, Aloizy Adamosyk, Wacław Solski, prof. K. Jędrzejewski), Cehoslovacia (dr. Hubert Ripka, dr. Jan Papanek, dr. Ivo Duchacek, dr. Fedor Hodza, dr. Jan Munzer, dr. Julius Firt, Stephan Osuski, Brzozd Vilem), Iugoslavia (dr. Constantin

⁶ Ion Calafeteanu, *Politică și exil ...*, p. 194.

⁷ *Ibidem*, p. 264.

⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond Grigore Gafencu, vol. 19.

Fotić, dr. Ivan Subotić, dr. Mladen Zujović, dr. Bogdan Raditsa, dr. Slobodan Drasković, dr. T.S. Panelich, Gligor Tasković, Bogomil Vasnjak, Josip Mohorović, Ungaria (dr. Tibor Eckhardt, dr. Bela Fabian, Aladar Szeghedi-Mazsak, George B. Besseney, André Gellért), România (Nicolae G. Caranfil, George I. Duca, Mihai Fărcășanu, Brutus Coste, Vintilă Brătianu, George Munteanu, Citta Davila, Florin Zaharia și Grigore Gafencu), Grecia (prof. Vlavianos) și Rusia (Alexander Kerensky și Boris Nicolaevsky)⁹. Dintre americani erau prezenți la aceste întâlniri Malcolm Davies, director adjunct la Carnegie Endowment, Charles Thayer, director executiv la „Vocea Americii”, și George Franklin, de la Council on Foreign Relations¹⁰. La 21 decembrie 1949, printre participanți s-au aflat John Foster Dulles, Alan Dulles, Christofor Emmet, ambasadorul Einstein și I. Mihalowsky¹¹.

În cadrul acestui grup de exilați a apărut foarte curând ideea creării unui Centru de Cercetare și Informare pentru problemele Europei Centrale și de Răsărit, dar a trebuit să se renunțe la acest proiect „din lipsa mijloacelor materiale”. În vara anului 1949, ideea a reapărut, de data aceasta intenția fiind ca Centrul proiectat să se afle sub auspiciile grupului respectiv și să prindă viață cu ajutorul unor organizații americane. Menirea Centrului era de a crea o „legătură vie” între popoarele central și est-europene și opinia publică americană. „Este dorința noastră – se spunea în scrisoarea adresată de Grigore Gafencu lui De Witt Poole la 23 iunie 1949 – ca în felul acesta să servim nu numai propriile noastre națiuni, dar și Statele Unite ale Americii, națiunea care în aceste zile ne oferă generoasa ei ospitalitate”¹². Grigore Gafencu arăta și avantajele pe care grupul respectiv le prezenta în raport cu sarcina pe care și-o propunea, avantaje care, în opinia lui, constau în: a) Grupul dovedise deja că este stabil, că are coeziune și spirit de echipă; b) Din el făceau parte membri proeminenți din diferite grupuri de exilați din țările comuniste, care dovediseră cu succes până atunci o unitate de vederi și erau inspirați de dorința comună pentru o colaborare regională largă; c) Grupul includea oameni de știință din domeniile social, politic, juridic și economic, scriitori și ziariști deosebit de calificați pentru a duce la bun sfârșit sarcina pe care și-o asumau și care erau „nerăbdători s-o îndeplinească”.

Obiectivele specifice Centrului proiectat, pe care Grigore Gafencu le prezentase deja într-un memorandum și pe care le rezuma în scrisoarea amintită, erau: 1) Să fie cât mai bine folosite numeroasele informații din surse publice și private (precum scrisorile personale, rapoartele refugiaților recent salvați, rapoartele provenind din diferite țări ajunse în Occident prin canale secrete, ziare, periodice sau emisiuni radio din țările comuniste) de care dispuneau membrii Centrului; 2) Să studieze și să interpreteze propaganda dusă de regimurile

⁹ Ion Calafeteanu, *Politică și exil* ..., p. 204–205.

¹⁰ *Ibidem*, p. 194.

¹¹ *Ibidem*, p. 265.

¹² *Ibidem*, p. 195.

comuniste prin mass media (ziare, emisiuni radio, periodice, manifestații publice, filme, buletine, cărți etc.) atât în interiorul țării respective, cât și în lumea liberă; 3) Să studieze și să interpreteze documentația sosită de dincolo de Cortina de Fier (legi, statute, decrete, hotărâri, rezoluții ale partidelor comuniste, declarații guvernamentale, date statistice, tratate politice și economice etc.) ajunsă la Centru.

Rezultatele acestei munci urmau să fie puse la dispoziția presei din toată lumea, precum și a organizațiilor ce activau în domeniul relațiilor internaționale sub forma unui buletin săptămânal și, în diverse ocazii, sub forma unor comunicate de presă. De asemenea, Centrul ar fi urmat să publice și un raport lunar confidențial cu privire la evoluțiile din Bulgaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, Polonia, România și Ungaria, cu informații exclusive pentru organismele guvernamentale interesate și pentru organizații precum „The National Committee for a Free Europe”. În acest buletin confidențial s-ar fi dat o atenție specială materialelor privind reacția cercurilor conducătoare și a populației din țările respective față de evoluțiile pe plan internațional și în mod deosebit față de evenimentele legate de „războiul rece”. Totodată, buletinul ar fi conținut și unele sugestii în legătură cu programul de informații publice al Occidentului pentru țările comuniste.

De asemenea, se avea în vedere și publicarea unui buletin lunar prin care membrii Centrului, alți lideri ai exilului și personalități americane puteau împărtăși opiniei publice americane punctele lor de vedere privind dezvoltările din Europa și în mod special din Europa Centrală și Răsăriteană.

Centrul urma să stabilească contacte directe cu jurnaliști și experți în probleme internaționale interesați de evoluțiile din țările comuniste. O astfel de activitate – considera Grigore Gafencu – era cu atât mai necesară cu cât regimurile comuniste stabiliseră în SUA și în alte țări occidentale „birouri de informații” care dispuneau de personal numeros și de importante mijloace financiare. Aceste birouri furnizau date eronate, favorabile guvernelor comuniste respective, și acestea erau reproduse apoi de presa occidentală, care nu avea la dispoziție alte surse de informare. Prin crearea Centrului, experți din Europa Occidentală și Răsăriteană puteau pune la dispoziția presei date corecte asupra țărilor din regiune. Mai mult, Grigore Gafencu avea în vedere ca oameni de știință din Europa Centrală și Răsăriteană (politologi, istorici, economiști, sociologi, experți în domeniul culturii etc.) și experți tehnici, care participaseră la viața politică, economică, socială etc. și care se refugiaseră din țările lor în Occident, să formeze un grup de specialiști care să poată fi consultați de organizații publice sau private și să realizeze pentru cei interesați referate asupra țărilor sau domeniilor de activitate ce îi interesau.

Scrisoarea lui Grigore Gafencu către secretarul executiv al „National Committee for a Free Europe” conținea și o serie de cereri de personal, dotări, birouri etc. Din păcate, proiectul a rămas în această fază.

În această situație, reuniunile grupului au continuat să se desfășoare în vechile condiții. O trecere în revistă a programului arată importanța și diversitatea

problemelor dezbătute, toate însă consacrate Europei: Mișcarea pentru Europa Unită și Estul European; problema germană; cazul Tito; rezultatele politice și economice ale comunismului în Europa; politica SUA față de Europa etc. Dezbaterile permiteau participanților exilați din diverse țări comuniste să ia cunoștință de puncte de vedere diferite, să stabilească un dialog sincer, să se cunoască mai bine, să exerseze compromisul, să înțeleagă mai bine poziția fiecărui participant și să o respecte, să cunoască îngrijorările fiecărui reprezentant al unui grup național față de viitorul țării sale etc. Astfel, când în cadrul grupului a fost discutată problema germană, aceasta a dat naștere la o vie dezbateră. Dacă, în general, s-a admis ideea că Europa nu ar putea fi reorganizată și nici consolidată fără participarea activă a poporului german, reprezentanții țărilor vecine Germaniei, care în trecut avuseseră de suferit din partea puternicului lor vecin – Polonia și Cehoslovacia – au exprimat aversiunile lor. S-a recomandat atunci o serie de măsuri de prudență, în sensul că indispensabila ridicare germană să nu antreneze resurecția vechiului imperialism german¹³.

Totodată, dezbaterile îi ajutau pe participanți să înțeleagă mai bine evoluțiile dintr-o țară. Astfel, când la 6 decembrie 1949 un reprezentant al exilului iugoslav, dr. Mladen Zujović, a discutat „cazul Tito”, el a arătat că politica occidentală în favoarea acestuia putea provoca în Iugoslavia „o dureroasă perplexitate”. Concluziile dezbaterii arătau că ruptura provocată în lumea comunistă de „cazul Tito” avea o incontestabilă importanță, dar „schisma” avea un caracter „strict comunist” și nu i se putea atribui un caracter național. În aceste condiții, anumite măsuri ale politicii externe americane nu puteau decât să provoace îngrijorare în rândul popoarelor Iugoslaviei¹⁴.

„Dorința noastră – sintetiza scopul acestor reuniuni Grigore Gafencu – este ca discuțiile care au loc între exilurile provenind din diverse țări ale Europei Centrale și de Răsărit să apropie opiniile și să le armonizeze scopurile”¹⁵. La o analiză superficială, această „dorință” pare modestă. Dar cine cunoaște istoria statelor din regiune, trecutul lor conflictual, poate aprecia la justa valoare scopurile urmărite de „Tuesday Panel”. Acest „grup neorganizat formal, compus din înalți demnitari, scriitori, diplomați și jurnaliști din Europa Centrală și Răsăriteană”, care se întrunea bilunar „pentru a discuta împreună problemele prezente și viitoare ale națiunilor lor” și care, tot cu modestie, se autoaprecia ca fiind doar „un cerc de studii cuprinzând oameni din diferite partide politice și urmărind vederi politice diferite”, a reușit să realizeze la Philadelphia, la 11 februarie 1951, prima manifestație publică de răsunet a exilului anticomunist din țările Europei Centrale și Răsăritene și să redacteze un document la care au scris sute de exilați din diverse țări, de orientări politice diferite, de credințe religioase diverse, dar care

¹³ *Ibidem*, p. 240.

¹⁴ *Ibidem*, p. 241.

¹⁵ *Ibidem*, p. 265.

aveau în comun ura împotriva ocupației sovietice, a regimului comunist din propriile țări și dorința de a acționa pentru eliberarea lor.

Despre această manifestație gândită, inițiată și organizată de grupul de la „Tuesday Panel”, cu sprijinul „National Committee for a Free Europe”, avem puține informații¹⁶. Este vorba despre o relatare a unui membru al Comitetului Național Român din partea Partidului Național Țărănesc, Augustin Popa, din care răzbate toată invidia și ura celor din CNR împotriva grupului care tocmai părăsise CNR și în special împotriva lui Grigore Gafencu, inițiatorul „Tuesday Panel”. Augustin Popa vorbește cu dispreț nu numai de grupul inițiator al manifestației („cerc de auto-admirație”, care a încercat „a se situa pe un plan de intelectualitate superioară, supra și internațională”, „mic grup de persoane nereprezentative” care a coborât în „arena politică”, face declarații și „ia angajamente în numele națiunilor respective”, acuzând membrii „așa-zisului «Tuesday Panel»” că nu urmăreau prin inițiativa lor „decât scopuri egoiste de reclamă personală” etc.), dar și despre acțiunea în sine. „Cu regret trebuie să arătăm – scria A. Popa – că atât în înfățișarea ei externă, cât și în rezultatele politice, ea (manifestația – n.n.) a rămas departe de ceea ce ar fi trebuit și ar fi putut să fie dacă s-ar fi organizat în forma și cu grija cuvenită. Grupul modest de aproximativ 200 și ceva de persoane adunate în piața liberă din fața lui Independence Hall era mult prea mic ca să facă vreo impresie deosebită. Pe deasupra, frigul a făcut ca citirea proclamațiunii, mult prea lungă, să nu fi fost ascultată cu atențiunea cuvenită”¹⁷. Și răutățile continuau: „o mică adunare populară”, „o acțiune vrednică de o soartă mai bună”, „foarte puține ziare” au publicat dări de seamă rezumative, iar „marea majoritate a presei americane” nici n-a luat act de întreaga manifestație etc. În final, în amintita relatare se arată că documentul cu textul original al proclamației și semnăturile celor prezenți au fost predate unui „mic funcționar” de la Primăria Philadelphia, „pentru a fi depus în arhivele orașului spre veșnică uitare”. Dar A. Popa nu voia să spună că tot în acea arhivă se păstra și „Declarația de independență” a Statelor Unite ale Americii din 4 iulie 1876. Iar cel mai mare cotidian american, „The New York Times”, a publicat textul integral al proclamației adoptate de cei prezenți – „Declarația asupra scopurilor și principiilor eliberării popoarelor din Europa Centrală și Orientală” – deși aceasta era criticată de A. Popa că a fost „mult prea lungă”. „The New York Times” a considerat totuși că „Declarația” merita spațiul publicistic necesar pentru a fi reprodusă în întregime! Iar câțiva ani mai târziu, într-o publicație a Adunării Națiunilor Europene Captive¹⁸, „Declarația” de la Philadelphia, redactată de Grigore Gafencu și care a suferit doar mici modificări în faza finală, era pusă în fruntea documentelor care, cronologic, au marcat cristalizarea scopurilor comune, principiile și idealurile care animau exilul din țările comuniste europene și care vor duce la crearea Adunării Națiunilor Europene Captive.

¹⁶ Idem, *Exilul românesc. Erodarea speranței ...*, p. 50.

¹⁷ *Ibidem*, p. 53.

¹⁸ *Assemblée des Nations Captives d'Europe*, nr. 6, p. 8.

După „episodul Philadelphia”, timp de un an de zile nicio acțiune comună importantă a exilului din țările Europei Centrale și Orientale nu a fost semnalată, până în ianuarie 1952 când, sub auspiciile „Mișcării Europene”¹⁹, s-a ținut la Londra o „Conferință” la care au fost dezbătute problemele Europei Centrale și Orientale.

Încă din 1950, în cadrul Mișcării Europene fusese creată o secție specială pentru Europa Centrală și de Est. În vederea dezbaterii problemelor specifice acestei regiuni, s-a hotărât convocarea unei conferințe la Londra. Premergător acesteia, la 16 octombrie 1950, a avut loc la Paris o întâlnire pregătitoare în cadrul căreia s-au stabilit rapoartele care urmau să fie prezentate la Londra (printre raportori au fost aleși și doi membri ai exilului românesc: R. Plessia – pentru probleme economice – și V. Veniamin – pentru probleme culturale), comisiile conferinței (economică, agricolă, socială – președinte Constantin Vișoianu, culturală, tineret) și numărul delegaților (Mișcarea Europeană – 10, Albania – 2, Belgia – 3, Bulgaria – 6, Cehoslovacia – 10, Estonia – 5, Franța – 7, Germania – 7, Ungaria – 11, România – 12, Anglia – 12, Iugoslavia – 1, Serbia – 4, Croația – 3, Slovenia – 3, Letonia – 5, Lituania – 4, Olanda – 3, Polonia – 19, plus reprezentanți ai unor organizații, asociații, uniuni internaționale etc.)²⁰. Conferința de la Londra (20–24 ianuarie 1952) a fost urmată de o întrunire la Williamsburg, unde a fost semnată, la 12 iunie 1952, „Declarația drepturilor omului și a drepturilor fundamentale”. În rezoluțiile votate la Londra, ca și în „Declarația” de la Williamsburg, șefii politici exilați din țările comuniste europene s-au angajat în mod solemn să apere și să salvgardeze drepturile omului atunci când țările lor vor redobândi libertatea²¹. La Conferința de la Londra, rezoluția votată declara în

¹⁹ Grigore Gafencu are merite deosebite și în încadrarea exilului românesc și est-european, în general, în Mișcarea Europeană. La Congresul de la Haga, din mai 1948, care a dat o structură organizatorică Mișcării pentru Europa Unită, ce va duce un an mai târziu la crearea Consiliului Europei, rolul lui a fost hotărâtor. Reprezentanții exilului est-european, care participau în calitate de observatori, au luat inițiativa unui amendament prin care „reprezentanța poporului respectiv (est-european – n.n.) să poată fi auzită în sânul organismului ce se va crea”. Acest amendament trebuia să fie preluat și prezentat de un delegat occidental participant. Unul dintre participanții români, Leontin Jean Constantinescu [*Jurnal (1947–1958)*, București, 1958, p. 80–81], povestește cum au evoluat lucrurile: „Francezii refuză să depună ei amendamentul. La fel englezii. Promite Vernon Bartlet că-l va supune; la fel un danez. [...] După masă surpriză: și Bartlet și danezul – la cererea unanimă a delegaților respective – refuză să reia amendamentul. Găsim pe Lamalle – belgianul – care-l va relua. Stăm cu Grigore (Gafencu – n.n.), care-mi spune că a luat masa cu Randolph Churchill și Duncan Sandys (fiul și, respectiv, ginerele lui Winston Churchill – n.n.) și s-a plâns că n-are nici un sens să participe pe mai departe atunci când Congresul nu vrea să ia nici aceste mărunte angajamente. Surpriză generală! La [ora] 16, Duncan Sandys părăsește biroul pentru a lua cuvântul și propune ca tuturor observatorilor să li se dea statutul de delegați. Luată prin surprindere, adunarea acceptă în unanimitate. Imediat vine Randolph la Grigore pentru a-l întreba dacă e mulțumit. Ungurii și bulgarii sunt cu gura căscată. Lucrul e colosal. Grigore plutește.”

²⁰ Aurel Sergiu Marinescu, *op. cit.*, vol. 5, p. 53–56.

²¹ *Assemblée des Nations Captives d'Europe*, nr. 6, p. 8.

preambul că „țările din Europa de Est se angajează, din momentul în care își vor recâștiga libertatea, să participe la toate instituțiile europene”. Conferința exprima, în plus, speranța că integrarea Europei Occidentale, care prevedea o piață comună și instituții supranaționale corespunzătoare, va fi suficient de avansată atunci când se va produce eliberarea țărilor din Est, pentru a le permite să adere fără întârziere (paragraful 5) și că „instituțiile și autoritățile economice vor fi deschise țărilor liberate” (paragraful 6)²².

O formă de colaborare între organizațiile exilaților din țările comuniste a fost și „Conferința Europei Centrale și Orientale”. Creată la începutul anului 1952, Conferința s-a bazat de la început pe „colaborarea sinceră și loială” a organismelor naționale reprezentative ale exilului din țările subjugate de Rusia Sovietică și aflate sub dictatura comunistă. „A fost înțelegerea noastră comună în momentul creării și organizării Conferinței – se arată într-un document comun al Consiliului Cehoslovaciei Libere, Comitetului Național Român și Comitetului Național Central Sârb – că ea va fi aptă să-și îndeplinească cu succes scopurile sale numai dacă întreaga energie a membrilor ei va fi folosită la lupta comună pentru libertate. De la început noi ne-am hotărât să nu punem nicio problemă și să nu ridicăm nicio revendicare care ar putea să tulbure atmosfera de prietenie atât de necesară între noi și care ar putea să abată energiile noastre spre disensiuni interne și, astfel, să priveze lupta noastră comună de o mare parte din efortul nostru. Am căzut de acord că altfel prestigiul Conferinței este în pericol să sufere și eficiența colaborării noastre amenințată”²³.

O prezentare asemănătoare făcea și C. Vișoianu într-o scrisoare adresată lui W.H. Shepardson. „Ne-am obligat unii față de alții ca reprezentanți în exil ai popoarelor noastre, când s-a inițiat colaborarea între noi – arăta el –, să ne abținem de la acte ostile care ar tulbura solidaritatea noastră”. Înțelegerea se referea nu numai la „Conferința Europei Centrale și Orientale”, dar și la alte organizații similare, ca și la orice manifestații organizate cu cooperarea Comitetului pentru Europa Liberă, numai astfel exilul fiind capabil să dea „rezistenței noastre comune un aspect de puternică unitate”²⁴.

Comitetul Național Român a sprijinit activitatea organizației „Central and Eastern European Conference”, din momentul creării sale (începutul anului 1952), care grupa cea mai mare parte din Comitetele Naționale ale exilului. „Activitatea ei de până acum – sublinia Constantin Vișoianu în memoriul amintit înaintat lui Whitney H. Shepardson, președintele „Committee for a Free Europe” – s-a arătat utilă și s-a desfășurat într-o atmosferă totdeauna armonioasă și chiar cordială. Această organizațiune are, de asemenea, avantajul de a constitui nucleul colaborării dintre țările noastre. Socotesc că ar trebui încurajată de Committee for a Free

²² *Ibidem*, p. 51.

²³ Ion Calafeteanu, *Exilul românesc. Erodarea speranței ...*, p. 257.

²⁴ *Ibidem*, p. 260.

Europe și, în acest caz, s-ar împlini desigur cu comitetele ce astăzi lipsesc”. Totodată, C. Vișoianu considera că „ar fi foarte potrivit” să se organizeze conferințe periodice regulate (o dată sau de două ori pe lună) între conducerea „Committee for a Free Europe” și comitetele naționale, întâlniri apreciate ca fiind „cu atât mai oportune, cu cât această colaborare este astăzi într-o dureroasă și gravă criză”. Printr-o colaborare mai strânsă între cei doi factori – sublinia președintele Comitetului Național Român – „atât lupta noastră comună contra imperialismului ruso-sovietic, cât și țările noastre nu ar avea decât de câștigat”²⁵.

Nu putem face o datare exactă a acestui memoriu, dar el este cel mai probabil de la mijlocul anului 1954. Așa s-ar explica afirmația conținută în document privind „atmosfera totdeauna armonioasă și chiar cordială”. De fapt, era o caracterizare de ordin general, care nu ținea cont de unele manifestări ce contraziceau înseși obiectivele Conferinței, dar a căror importanță și gravitate încă nu alarmau pe ceilalți membri. Situația era cu totul alta la începutul lunii septembrie 1954, când se punea problema unei noi organizații comune a exilului din Europa Centrală și Răsăriteană, iar președintele CNR ținea să remarce acum că „atitudinea Consiliului Național Ungar este și acum plină de ezitări și îndoieli, ca și pe vremea «Conferinței»”²⁶.

Despre ce fel de „ezitări și îndoieli” era vorba aflăm dintr-o „Declarație” comună a Consiliului Cehoslovaciei Libere, Comitetului Național Român și Comitetului Național Central Sârb, precum și dintr-o scrisoare a lui C. Vișoianu către W.H. Shepardon.

„Declarația” celor trei comitete – la care se pare că a aderat și Comitetul Național Sloven – a fost făcută în cadrul Conferinței Europei Centrale și Orientale. Dorința noastră cea mai mare – se arăta în Declarație – este de a menține vigoarea luptei noastre comune împotriva agresiunii Rusiei Sovietice și a dictaturii comuniste. Pentru aceasta, cele trei Comitete Naționale erau pe deplin conștiente că solidaritatea organismelor reprezentative în exil era condiția primară. Declarația evidenția însă că un comitet, și anume Comitetul Național Ungar, s-a abătut de la înțelegerile de bază și minează înseși fundamentele Conferinței.

În continuare erau prezentate cinci exemple în care Comitetul Național Ungar, direct sau indirect, a resuscitat o politică revizionistă, ridicând probleme ce implicau integritatea teritorială a unor state membre ale Conferinței: 1. În primul rând, în „Declarație”, Consiliul Național Ungar era acuzat că a încurajat formarea unor asociații de maghiari, chipurile din țări vecine Ungariei – Cehoslovacia, România și Iugoslavia – care duc o propagandă intensă pentru dezmembrarea acestor țări. Consiliul Național Ungar, în mod insistent, a făcut publicitate pretențiilor nejustificate ridicate de aceste „ciudate asociații”. 2. Membri ai Consiliului Național Ungar și Consiliul ca instituție au publicat planuri pentru o

²⁵ *Ibidem*, p. 271.

²⁶ *Ibidem*, p. 253.

așa-zisă federalizare, care însemna, de fapt, dezmembrarea țărilor vecine. 3. N. Kallay, membru al Comitetului Național Ungar, a publicat „recent” cartea „Hungarian Premier”, care abundă în referiri ofensive privind țările vecine, pline de date false și „interpretări distorsionate”. 4. Consiliul Național Ungar a publicat „recent”, în numărul pe februarie–martie 1954 al publicației „The Hungarian Observer”, o scrisoare a președintelui său adresată președintelui „Committee for a Free Europe”, în care politica iredentistă ungară este prezentată pe larg și proclamată drept „doctrina Consiliului Național Ungar”. 5. Recenta ediție din „The Hungarian Observer” publică un rezumat al conferinței lui Joseph Koesi-Horvath, membru al Consiliului Național Ungar, în care ostilitatea acestuia față de țările vecine ia „forma cea mai violentă pe care am întâlnit-o până acum”, depășind cu mult limitele decenței. Este evident – se spunea în continuare – că în mintea lui J. Koesi-Horvath „dorința de colaborare în lupta comună pentru libertatea țărilor noastre a fost înlocuită cu spiritul de ostilitate și distrugere”.

Cele trei Comitete arătau că ele și-au îndeplinit până atunci cu fidelitate obligațiile de colaborare și s-au abținut cu scrupulozitate să răspundă unor astfel de atacuri împotriva țărilor lor. Avertizau însă că dincolo de loialitatea lor față de ceilalți membri ai Conferinței și devoțiunea lor deplină față de cauza comună a libertății, „răbdarea lor a fost împinsă până la limita extremă”. Continuarea acestui curs nu mai era posibilă fără lezarea „intereselor vitale ale țărilor și popoarelor pe care le reprezentăm”. Cele trei organisme naționale reprezentative ale exilului cehoslovac, român și sârb avertizau că din acel moment ele vor răspunde „într-o manieră pe care o vor considera adecvată” oricăror atacuri din partea Comitetului Național Ungar. Acest avertisment era considerat de cele trei comitete naționale ca un act de loialitate din partea lor față de Conferință, nedorind să replice atacurilor Consiliului Național Ungar înainte de a informa Conferința despre această situație.

Totodată, Consiliul Cehoslovaciei Libere, Comitetul Național Român și Comitetul Național Central Sârb adresau un apel Consiliului Național Ungar să pună capăt campaniei declanșate și să se alăture „loial și sincer” celorlalte organe reprezentative ale exilului pentru ducerea luptei comune pentru eliberarea țărilor lor. „Consiliul Național Ungar – se spunea în finalul „Declarației” – nu ar trebui să creadă în continuare că asemenea atacuri ar fi apte să faciliteze în prezent colaborarea ori să spere că prin astfel de mijloace ar putea să faciliteze cooperarea țărilor noastre după eliberare. Dimpotrivă, prin astfel de atacuri, Consiliul Național Ungar ajută politica sovietică de divizare și subjugare, face imposibilă colaborarea necesară și de dorit între toate țările noastre în vederea eliberării și pregătește pentru Ungaria un viitor de totală izolare”²⁷.

În același timp, în numele Comitetului Național Român, Constantin Vișoianu a adresat o scrisoare și președintelui „Committee for a Free Europe”, W.H.

²⁷ *Ibidem*, p. 257–259.

Shepardson. După ce amintea cazurile de atacuri revizioniste ale exilului ungar împotriva țărilor vecine, C. Vișoianu arăta caracterul nefast al acestora asupra luptei comune împotriva ocupației sovietice și a regimului comunist. Este clar că prezenta campanie a Consiliului Național Ungar – se arăta în scrisoare – duce inevitabil la slăbirea efortului comun și dă o grea lovitură rezistenței popoarelor noastre împotriva tiraniei sovietice și comuniste. „Popoarele noastre – arăta C. Vișoianu – suferă și luptă cu convingerea că ei se confruntă cu un singur inamic. Acum ei ar trebui să constate că reprezentanții unguri din afara Ungariei cer dezmembrarea țărilor noastre și trebuie să subliniem cu putere că îngrijorarea lor în plan național se va agrava și eforturile lor, acum unanime, se vor diviza și slăbi”. C. Vișoianu arăta că propaganda sovietică va folosi acest fapt și va căuta să propage în popoarele-țintă ale atacurilor exilului ungar „credința că Statele Unite pregătesc dezmembrarea lor teritorială”.

În aceeași ordine de idei, C. Vișoianu atrăgea atenția că recenta campanie ungară lovea direct scopurile urmărite de „Free Europe Committee”, care își asuma „sincer și cu toată inima participarea la lupta comună împotriva dictaturii comuniste și împotriva agresiunii sovietice”. „Orice direcționare a energiilor disponibile spre alte scopuri reprezintă o pierdere pentru lupta noastră comună”, arăta președintele CNR, care ținea să sublinieze că „din partea noastră, nu avem nici o dorință de a da un astfel de confort dușmanului comun al popoarelor și țărilor noastre. Dacă până acum nu s-a răspuns acestor atacuri, răbdarea a ajuns la limită”. Informându-l pe președintele „Free Europe Committee” despre apelul lansat către Consiliul Național Ungar de Consiliul Cehoslovaciei Libere, Comitetul Național Român și Comitetul Național Central Sârb, C. Vișoianu își exprima speranța că acesta va înceta atacurile. În caz contrar – avertiza el – cele trei Comitete Naționale vor avea „datoria penibilă” de a răspunde acestor atacuri. Pentru că a continua reținerea autoimpusă ar fi însemnat „o trădare a intereselor vitale ale țărilor noastre, făcându-i pe concetățenii noștri din țară să simtă că noi am eșuat în obligațiile noastre asumate față de ei și de țară”.

La sfârșitul scrisorii, C. Vișoianu își reafirma „dorința sinceră” de a colabora în continuare cu „Free Europe Committee” și celelalte organizații ale exilului, precum și speranța că „un sfat de moderație și înțelepciune” din partea „Free Europe Committee” către Consiliul Național Ungar ar putea ajuta la obținerea „unor rezultate satisfăcătoare, atât de urgent cerute de această chestiune”²⁸.

În general, Constantin Vișoianu era mulțumit de rezultatele colaborării Comitetelor Naționale prezente în „Conferința Europei Centrale și Orientale”. Astfel, la 9 septembrie 1954, într-o scrisoare către generalul C. Petre-Lazăr, șeful Casei Regale, președintele Comitetului Național Român îl informa pe acesta că existența acestei Conferințe „a îngăduit Comitetelor care o compuneau să examineze împreună

²⁸ *Ibidem*, p. 261–263.

chestiunile de interes comun, să stabilească aceeași linie de conduită și să adreseze reprezentanților Marilor Puteri democratice mai multe cereri și memorii”²⁹. Această Conferință nu a reușit însă să grupeze în rândurile sale toate organele naționale reprezentative ale exilului, întrucât Comitetul Național Albanez, Comitetul Național Bulgar și Comitetul Croat, „pentru anumite motive”, nu au acceptat să facă parte din Conferință. În aceeași scrisoare însă, Constantin Vișoianu arăta că „după laborioase negocieri”, s-a reușit obținerea „unui rezultat foarte satisfăcător”. Președintele Consiliului Național Român avea în vedere faptul că cele trei Comitete Naționale rămase în afara „Conferinței” acceptaseră să ia parte „la o organizație comună a tuturor Comitetelor reprezentând națiunile subjugate astăzi de Rusia Sovietică”. Noul organism, format în locul „Conferinței”, purta denumirea de „United National Committees and Councils” și cuprindea toate Comitetele Naționale ale exilului. „Sunt foarte mulțumit – scria C. Vișoianu – că această organizație a putut să ia naștere, fiindcă ea va permite, pe de o parte, să ducem cu mai multă vigoare acțiunea noastră comună și, pe de alta, să prezentăm în fața autorităților americane și mai ales a «Committee for a Free Europe» un front unitar”. Președintele CNR avea însă unele rezerve în legătură cu intenția „Committee for a Free Europe” de a colabora sincer cu noul organism. „Politica de până acum a «Committee for a Free Europe» – se arăta în scrisoare – îmi inspiră însă mari îngrijorări. Acest Comitet a preferat întotdeauna să dividă pe exilați și a lucrat în mod constant în această direcțiune. Departamentul de Stat însă s-a arătat foarte satisfăcut de faptul că o organizație unitară a tuturor comitetelor a putut fi realizată”³⁰.

Să remarcăm mai întâi nota de subiectivism a lui C. Vișoianu în judecata aspră, dar – credem noi – corectă, pe care o face „Committee for a Free Europe”. De fapt, C. Vișoianu și grupul lui contribuiseră în bună măsură, prin poziția lor exclusivistă în ceea ce privește bazele organizării Comitetului Național Român în 1949 și ale reorganizării acestuia după 1950, la deteriorarea relațiilor CNR cu „Committee for a Free Europe”.

În ceea ce privește nou-creata organizație „United National Committees and Councils” (UNCC) se impun câteva observații. În primul rând, crearea ei este anunțată de C. Vișoianu la 9 septembrie 1954, deci cu numai 11 zile înainte de crearea „Adunării Națiunilor Europene Captive” – ANEC (The Assembly of Captive European Nations – ACEN). Din denumirea organizației rezultă că aceasta grupa numai Comitetele și Consiliile Naționale, lăsând, deci, în afară celelalte organizații ale exilului sau personalități care nu făceau parte din nicio grupare. Ea va avea o existență paralelă și va colabora cu ANEC, care era mult mai reprezentativă, având ambiția să reprezinte exilul în ansamblu sau, în orice caz, o mare parte a lui.

²⁹ *Ibidem*, p. 252.

³⁰ *Ibidem*, p. 252–253.

THE EAST EUROPEAN EXILE IN SEARCH OF SOLIDARITY

Abstract

The paper presents the various actions undertaken by the Central and East European Exile in order to achieve collaboration among the related national organizations, with the purpose of coordinating joint action against Soviet occupation and communist regimes in the countries of origin. Several successful attempts of 1948–1954 are mentioned, and the contribution of the Romanian Exile through Grigore Gafencu and the Romanian National Committee is highlighted.

„UN BALON MINUSCUL”: „MIȘCAREA NAȚIONALĂ DE REZISTENȚĂ” (1945–1946) (I)¹

DORIN DOBRINCU

Despre organizațiile anticomuniste „Haiducii lui Avram Iancu – Divizia Sumanelor Negre”, „Mișcarea Națională de Rezistență”, „Graiul Sângelui” și „Grupul Înarmat Sinaia” – judecate în noiembrie 1946 în procesul „Mișcării Naționale de Rezistență” – au apărut după 1989 mai multe texte de mici dimensiuni, cu o bază documentară nu foarte extinsă, care însă au jucat un rol în diseminarea cunoștințelor (nu întotdeauna exacte și uneori într-o manieră eroizantă, exaltată) în rândurile publicului larg², și s-au publicat numeroase documente, în volume sau în reviste³. Însă tratarea de pe poziții critice și în contextul mai larg al confruntărilor politice din primii ani postbelici s-a lăsat așteptată. În continuare ne vom opri asupra acestor formațiuni subversive, propunându-ne să le reconstituim geneza, activitatea, acțiunile reale, legăturile, supravegherea, infiltrarea, manipularea și arestarea de către serviciile represive, procesul din noiembrie 1946, dar și situația ulterioară a unora dintre cei care fuseseră într-un fel sau altul oamenii

¹ Acest subiect a mai stat anterior în atenția noastră în studiul *Începuturile rezistenței armate anticomuniste în România*, în „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol”, t. XXXIV, 1997, p. 111–136, în special p. 127–133, dar din cauza documentației restrânse din acel moment ne-am limitat doar la prezentarea chestiunilor generale.

² Alesandru Duțu, Florica Dobre, *Mișcarea Națională de Rezistență (1944–1946)*, în „Revista de istorie militară”, 1996, nr. 5, p. 26–32; Idem, *Horia Măcellariu: a făcut onoare țării sale*, în „Magazin istoric”, iulie 1996, nr. 7, p. 9–14; Cristian Troncotă, *Pagini dintr-o istorie necesară. Mișcarea Națională de Rezistență. 1944–1946, I*, în „Magazin istoric”, decembrie 1996, nr. 12, p. 24–27; *II*, ianuarie 1997, nr. 1, p. 45–49.

³ Radu Ciuceanu, *Mișcarea Națională de Rezistență. Sumanele Negre. Dosarul operativ, I*, în „Arhivele Totalitarismului”, 1994, nr. 1–2, p. 241–257; *II*, 1994, nr. 4, p. 117–131; *III*, 1995, nr. 2, p. 96–110; *IV*, 1995, nr. 3, p. 105–119; *V*, 1995, nr. 4, p. 66–78; *VI*, 1996, nr. 10, 1, p. 62–75; *VII*, 1996, nr. 11–12, 2–3, p. 103–114; *VIII*, 1997, nr. 15–16, 2–3, p. 111–122; Idem, *Mișcarea Națională de Rezistență. Organizația Graiul Sângelui. Dosarul operativ, 1946*, ibidem, 1995, nr. 1, p. 85–103; Cristian Troncotă, *Procesul Mișcării Naționale de Rezistență. 1946, I*, ibidem, 1995, nr. 3, p. 120–139; *II*, 1995, nr. 4, p. 79–98; *III*, 1996, nr. 10, 1, p. 76–92; *IV*, 1997, nr. 17, 4, p. 117–132; *V*, 1998, nr. 19–20, 2–3, p. 102–120. Documentele publicate în „Arhivele Totalitarismului” au fost preluate în vol. *Începuturile Mișcării de Rezistență în România*, ed. Radu Ciuceanu, Octavian Roske, Cristian Troncotă, vol. I, *11 aprilie 1945 – 31 mai 1946*, București, 1998; vol. II, *1 iunie – 18 noiembrie 1946*, București, 2001.

„Revista istorică”, tom XIX, 2008, nr. 3–4, p. 321–354

cheie ai rezistenței anticomuniste în 1945–1946. Sursele noastre constau mai ales în documente provenind de la Arhivele Serviciului Român de Informații, de la Arhivele Naționale Istorice Centrale, de la Direcțiile Județene Bihor, Cluj și Timiș ale Arhivelor Naționale și de la Arhivele Militare Române. Se adaugă unele documente și mărturii publicate deja, precum și presa perioadei (mai exact ziarul comunist „Scânteia”).

1. ORGANIZAȚIA „HAIDUCHI LUI AVRAM IANCU” (1944–1946)

1.1. UNITĂȚILE DE VOLUNTARI ARDELENI. BATALIONUL / REGIMENTUL „IULIU MANIU” / GĂRZILE „IULIU MANIU” (AUGUST–NOIEMBRIE 1944)

În urma loviturii de stat de la 23 august 1944, România s-a găsit în stare de război cu Germania și Ungaria. În condițiile în care cele mai bune trupe române se aflau pe frontul din Moldova sau în estul Munteniei, pe granița cu Ungaria erau desfășurate slabe trupe de acoperire. Pentru a se completa golurile de efective și a putea rezista atacurilor întreprinse dinspre nord și vest de trupele germane și maghiare, refugiații ardeleni, dar și alți cetățeni români au decis constituirea unor unități de voluntari. În Ardeal exista încă din 1918, dar pe o filiație chiar mai veche, de la 1848, tradiția apărării civile prin formarea gărzilor naționale (se cuvine a preciza că era o tradiție care exista atât la români, cât și la maghiari)⁴. S-au constituit mai multe detașamente de voluntari, care au fost trimise pe front pentru a întări unitățile combatante, inclusiv cele teritoriale (așa-numitele „batalioane fixe”), dar au existat și formațiuni care au acționat independent (vezi *infra*). Se pare că numărul total al voluntarilor ar fi atins în toamna anului 1944 cifra de 17.000⁵.

Potrivit unui martor, prima chemare publică pentru constituirea detașamentelor de voluntari pentru eliberarea Ardealului ar fi apărut în București pe 27 august 1944, fiind opera lui Aurel Mărgineanu, avocat refugiat și locțiitor al președintelui sau secretar al Asociației Refugiaților Ardeleni. Deoarece în aceste apeluri se vorbea mereu de batalioane ale Ardealului, cei mai mulți voluntari s-au prezentat la redacția ziarului cu același nume, „Ardealul”. Ion Groșanu, secretarul de redacție al acestei publicații, a redactat o altă chemare pentru apărarea țării, în condițiile în care directorul „Ardealului”, Anton Ionel Mureșanu, fusese internat în lagărul de la Târgu-Jiu de regimul Antonescu, iar pe când se întorcea la București fusese rănit de germani. La consfătuirea de organizare a detașamentelor de voluntari au luat parte oameni de diferite orientări politice, de la țărâniști și liberali, până la socialiști și chiar comuniști

⁴ Gabriel Țepelea, *Însemnări de taină*, București, 1997, p. 27.

⁵ *Cartea Albă a Securității*, vol. I, 23 August 1944 – 30 August 1948, [București], 1997, p. 142–143 [doc. de la Arhivele Serviciului Român de Informații (în continuare: ASRI), fond D, dosar 1800, f. 103–107].

(este cunoscut Mihai Beniuc)⁶. Între cei care s-au prezentat ca voluntari erau și ofițeri cu grade mari sau oameni celebri în România, cum a fost cazul parașutistei Smaranda Brăescu⁷. Potrivit altor surse, unitățile de voluntari ardeleni ar fi fost organizate în conformitate cu ordinul nr. 67.610/5 octombrie 1944 al Marelui Stat Major. Recrutarea se făcea de către un comitet care funcționa pe lângă ziarul „Ardealul”, unde se întocmeau listele de voluntari. După ce erau verificați de Marele Stat Major, voluntarii plecau în Transilvania, unde se proceda la înarmarea lor de către marile unități ale Armatei Române și folosirea ca plutoane de poliție⁸.

Liderul național-țărănist Ilie Lazăr ar fi dat unor detașamente de voluntari, plecate din București, numele lui Iuliu Maniu⁹. În condiții pe care nu le cunoaștem, acest nume a ajuns să se extindă la toate unitățile de voluntari plecate să lupte pentru eliberarea Ardealului¹⁰. Întrebat de ce s-a adăugat numele lui Iuliu Maniu la vechea titulatură de „voluntari ardeleni”, secretarul Asociației refugiaților ardeleni ar fi răspuns: „pentru a realiza în mod simbolic legătura cu actul de la Alba-Iulia 1918”¹¹. Iuliu Maniu avea să susțină ulterior că numele său ar fi fost dat acestor unități fără a i se cere consimțământul¹². Însuși Gavril Olteanu a negat implicarea liderului național-țărănist în formațiunea de voluntari care a ajuns să-i poarte numele¹³.

Constituirea unității de voluntari la Brașov merită o atenție aparte, datorită legăturii directe cu subiectul nostru. Marele Stat Major al Armatei Române a aprobat prin ordinul nr. 64.974/2 septembrie 1944 formarea la Brașov a unei unități

⁶ Gabriel Țepelea, *op. cit.*, p. 27–28, 277. *Cartea Albă a Securității*, vol. I, p. 142–143 (doc. de la ASRI, fond D, dosar 1800, f. 103–107). Ziarul „Ardealul” fusese înființat la 16 februarie 1941 ca „organ liber de luptă și afirmare românească al refugiaților și expulzaților din Ardeal”. Directorul publicației era Anton Ionel Mureșanu, apropiat al lui Iuliu Maniu, iar în paginile sale au publicat încă de la început fruntași țărăniști precum Corneliu Coposu și Gabriel Țepelea. În mai multe rânduri articolele care afirmau drepturile României asupra nordului Transilvaniei au atras riposta diplomatică a Ungariei și chiar a celui de-al III-lea Reich (Petre Țurlea, *8 noiembrie 1945*, București, 2000, p. 18–19).

⁷ Gabriel Țepelea, *op. cit.*, p. 28–29, 277.

⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), fond Președinția Consiliului de Miniștri. Cabinet militar Sănătescu-Rădescu, dosar 24/1944–1945, f. 23; ibidem, dosar 44/1944–1945, f. 290. V. și *Cartea Albă a Securității*, vol. I, p. 143 (doc. de la ASRI, fond D, dosar 1800, f. 103–107).

⁹ Gabriel Țepelea, *op. cit.*, p. 29–31. În cea de-a doua jumătate a anilor ’30, în contextul tensiunilor politice interne și externe, în mediile din Ardeal ale Partidului Național Țărănesc s-au constituit așa-numitele „gărzi țărănești «Iuliu Maniu»” (Ilie Lazăr, *Amintiri*, ed. Romulus Rusan, București, 2000, p. 104–113).

¹⁰ Gabriel Țepelea, *op. cit.*, p. 29–31. V. și ASRI, fond D, dosar 1741, f. 198–200.

¹¹ Gabriel Țepelea, *op. cit.*, p. 278.

¹² ASRI, fond D, dosar 1906, f. 271–272.

¹³ Nicoleta Raluca Spiridon, *Preliminariile rezistenței armate, 1944–1946*, în vol. *Experimentul Pitești. Comunicări prezentate la Simpozionul „Experimentul Pitești – reeducarea prin tortură”. Opresiunea țărănimii române în timpul dictaturii comuniste, ed. a IV-a, Pitești, 24–26 septembrie 2004*, ed. Ilie Popa, Pitești, 2005, p. 403 (doc. de la Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, fond Penal, dosar nr. 18, vol. 2, f. 3).

de voluntari care să lupte pentru eliberarea Ardealului¹⁴. Această unitate s-a aflat sub conducerea căpitanului de rezervă Gavril Olteanu (al cărui prenume apare și sub forma Gavrilă)¹⁵, avocat de profesie, care în vara anului 1944 locuia în orașul de la poalele Tâmppei¹⁶. Refugiat din Ardealul de Nord în septembrie 1940, Olteanu fusese implicat în anii 1941–1944 în acțiuni de sensibilizare a autorităților de la București cu privire la măsurile luate de autoritățile maghiare împotriva populației românești din Ardealul de Nord, dar și în legătură cu planurile germane de colonizare în zonă¹⁷. În martie 1944 provocase un incident diplomatic româno-ungar la Brașov¹⁸. În Batalionul sau Regimentul de Voluntari „Iuliu Maniu” (în alte documente apare și denumirea de „Gărzile Iuliu Maniu”) se înscriseseră până la 6 septembrie 1944 nu mai puțin de 630 de persoane, cu datele personale trecute într-un registru al unității¹⁹. Formațiunea a acționat independent în Transilvania de Nord-Est, în zona Gheorghieni–Târgu Mureș²⁰.

În ziarele românești ale vremii au apărut la început articole elogioase, apoi „polemice” cu privire la batalioanele de voluntari²¹. Situația se explica în parte și prin atacurile concertate ale comuniștilor împotriva concurenților politici, în primul rând a țărăniștilor²². Este în afara oricărui dubiu că unele unități de voluntari români au fost implicate în acțiuni punitive contra maghiarilor din nordul Transilvaniei sub diferite pretexte (că populația maghiară deschisese focul împotriva armatei române, că refuza să predea armele etc.). Întrucât mulți dintre voluntari proveneau din nordul Ardealului, cedat Ungariei în 1940, când ei și familiile lor fuseseră umiliți, maltratați sau siliți să plece în România, probabil dorința de răzbunare va fi jucat un rol în comportamentul care încălca regulile acceptate ale războiului. Ei considerau că era de datoria lor să-și facă „dreptate”, să ia atitudine împotriva „dușmanului milenar”, mai ales că noi atrocități se produceau împotriva populației românești (dar și evreiești) din centrul provinciei atât de disputate²³.

¹⁴ ASRI, fond D, dosar 1514, f. 1.

¹⁵ Gabriel Țepelea, *op. cit.*, p. 29–31. V. și ASRI, fond D, dosar 1741, f. 198–200.

¹⁶ Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale (în continuare: DJAN Bihor), fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 46/1945, f. 195.

¹⁷ ASRI, fond D, dosar 9764, f. 10; mărturia lui Emil [Dumitru] Șteanță, în vol. *Arhiva Durerii*, Stockholm, București, 2000, p. 125.

¹⁸ Petre Țurlea, *Martie 1944: moment fierbinte în relațiile româno-maghiare*, în „Dosarele istoriei”, 2002, nr. 3, p. 59–62.

¹⁹ ASRI, fond D, dosar 1514, f. 2–49 r-v; *Cartea Albă a Securității*, vol. I, p. 143 (doc. de la ASRI, fond D, dosar 1800, f. 103–107).

²⁰ *Cartea Albă a Securității*, vol. I, p. 143 (doc. de la ASRI, fond D, dosar 1800, f. 103–107).

²¹ Gabriel Țepelea, *op. cit.*, p. 31.

²² Ruxanda Palladi, *Gărzile Iuliu Maniu în fața Curții Marțiale*, în „Scânteia”, 12 aprilie 1945, nr. 196, p. 5.

²³ ASRI, fond D, dosar 1741, f. 240–243; Gabriel Țepelea, *op. cit.*, p. 31–33; *Cartea Albă a Securității*, vol. I, p. 143 (doc. de la ASRI, fond D, dosar 1800, f. 103–107); Marcela Sălăgean,

În plus, chiar în zona „întrândului secuiesc” au existat incidente la începutul lunii septembrie 1944 între trupele regulate maghiare și formațiunile paramilitare secuiești, pe de o parte, și trupele române regulate sau de voluntari, pe de altă parte. Bunăoară, spre jumătatea lunii septembrie 1944, la Aita Seacă, județul Trei Scaune, 13 români (dintre care doi ofițeri) au fost uciși după ce în prealabil fuseseră maltratați²⁴. Acțiunea a atras răzbunarea voluntarilor români din unitatea condusă de Gavril Olteanu. Acesta s-a deplasat în Aita Seacă în fruntea a 70 de voluntari, a adunat întreaga populație a comunei și a pus să fie citite „capetele de acuzare aduse criminalilor”, condamnând doi maghiari la moarte prin decapitare, iar alți nouă la moarte prin împușcare, ceea ce s-a și împlinit pe loc. Era vorba de realitatea unui război în care regulile statuate în acte internaționale au fost de nenumărate ori încălcate de o parte și de alta. Însăși Secția a II-a (Informații) a Marelui Stat Major al Armatei Române a luat atitudine împotriva „excesului de autoritate” manifestat de voluntari²⁵.

Prin ordinul nr. 71.2515/12 noiembrie 1944 al Marelui Stat Major, unitățile de voluntari ardeleni urmau să fie desființate pe 15 noiembrie 1944²⁶. Datorită exceselor, la care s-au adăugat presiunile sovieticilor (inclusiv prin intermediul trimisului special al lui Stalin la București, Andrei Ianuarevici Vâșinski, în cursul unei convorbiri avute de către acesta cu premierul român Constantin Sănătescu la 12 noiembrie 1944²⁷), unitatea de sub comanda lui Gavril Olteanu a fost desființată prin ordinul special nr. 72062/944 al Marelui Stat Major al Armatei Române²⁸. Unii voluntari din Batalionul (sau Regimentul) „Iuliu Maniu” fuseseră lăsați la vatră încă de la începutul lunii octombrie 1944²⁹. Comisia Aliată (Sovietică) de

Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944 – martie 1945), Cluj-Napoca, 2002, p. 61–65 și 233–248 (Anexa XXIII, *Acțiunile și comportamentul Gărzilor „Iuliu Maniu”*, doc. de la ANIC, fond Ministerul Afacerilor Interne. Direcția Administrației de Stat, dosar 19/1944); Viorel Gheorghiuță, *Et ego. Sărata-Pitești-Gherla-Aiud. Scurtă istorie a devenirii mele*, Timișoara, 1994, p. 190; Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. I, 1949, 1952–1954, București, 1999, p. 182.

²⁴ Alesandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *Armata Română în al Doilea Război Mondial (1941–1945). Dicționar enciclopedic*, București, 1999, p. 18.

²⁵ *Cartea Albă a Securității*, vol. I, p. 130 (doc. de la ASRI, fond D, dosar 1745, f. 1–2).

²⁶ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri. Cabinet militar Sănătescu-Rădescu, dosar 24/1944–1945, f. 23–24.

²⁷ *Misiunile lui A.I. Vișinski în România (Din istoria relațiilor româno-sovietice). Documente secrete*, ed. Radu Ciuceanu (responsabil), Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Vitalie Văratec, trad. Alexandru Bîrlădeanu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Vitalie Văratec, București, 1997, p. 88 (doc. de la AVP RF [Arhiva Politicii Externe a Federației Ruse], fond 07, op. 5, mapa 47, dosar 133, f. 1–5).

²⁸ *Cartea Albă a Securității*, vol. I, p. 143 (doc. de la ASRI, fond D, dosar 1800, f. 103–107). La 19 noiembrie 1944, generalul Constantin Sănătescu i-a scris generalului V.P. Vinogradov, locțiitorul președintelui Comisiei Aliate (Sovietice) de Control în România, că dispusese cercetarea faptelor puse în seama voluntarilor români, în special a lui Gavril Olteanu (*România și armistițiul cu Națiunile Unite. Documente*, vol. II, coord. Marin Radu Mocanu, București, 1995, p. 104, doc. de la Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, fond 71/1939, E 9, vol. 189, f. 213–218).

²⁹ ASRI, fond D, dosar 10498, vol. 1, f. 193.

Control a insistat și la începutul lunii decembrie 1944 pentru desființarea ultimelor formațiuni de voluntari ardeleni. Sovieticii își manifestau suspiciunea că desconcentrații din unitățile militare românești, inclusiv foștii voluntari, își păstrasera armamentul, ca parte a unui presupus plan de constituire a unor forțe secrete ale României³⁰. Pentru a evita măsuri punitive din partea sovieticilor, autoritățile militare și de poliție românești au luat măsurile corespunzătoare³¹.

Unii dintre voluntarii implicați în atrocități au fost judecați și condamnați la ani lungi de închisoare³². Vinovați sau nu, toți voluntarii ardeleni aveau să fie suspectați în anii '40-'50 de autoritățile comuniste ca membri ai unei „organizații cu caracter terorist”, capabili de a trece la „acte de sabotaj”. Pentru a-i cunoaște și supraveghea pe foștii voluntari Securitatea a întocmit tabele cu cei care se găseau la domiciliile lor sau erau dispăruți³³.

1.2. CONSTITUIREA ORGANIZAȚIEI „HAIDUCII LUI AVRAM IANCU”

Urmăriți de trupele sovietice și de autoritățile române, unii dintre foștii voluntari au încercat să se ascundă. Între ei s-au aflat Gavril Olteanu, Alexandru Ghezeșanu (apare și sub forma Ghezeșan), Dumitru Șteanță și Nicolae Paliacu (apare și sub forma Paleacu), toți din fosta unitate constituită la Brașov, care au fost adăpostiți o vreme (până în martie 1945) la Năsăud, de către profesorul Marius Pop, vechi prieten cu cel dintâi³⁴. Împotriva lui Gavril Olteanu s-au emis mai multe buletine de urmărire: nr. 48/1944, 49/1944, 5/1945³⁵, ordinul telefonic nr. 53132³⁶. El a și fost judecat în aprilie 1945, în contumacie, de Curtea Marțială a Corpului 5 Armată și condamnat la muncă silnică pe viață³⁷.

Potrivit unor documente și mărturii, Gavril Olteanu, Alexandru Ghezeșanu, Dumitru Șteanță și Nicolae Paliacu au constituit organizația „Haiducii lui Avram Iancu” (cu acronimul „HAI”) la 1 decembrie 1944, în casa din Năsăud a fraților Pop,

³⁰ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri. Cabinet militar Sănătescu-Rădescu, dosar 44/1944-1945, f. 281-283.

³¹ Ibidem, f. 275, 290.

³² Gabriel Tepelea, *op. cit.*, p. 31.

³³ ASRI, fond D, dosar 10498, vol. 1, f. 194.

³⁴ Ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 118.

³⁵ Ibidem, dosar 9764, f. 10.

³⁶ DJAN Bihor, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 46/1945, f. 195.

³⁷ ASRI, fond D, dosar 9046, vol. 1, f. 15, 203; ibidem, vol. 4, f. 495; Ruxanda Palladi, *op. cit.*, p. 5. Un manifest al Batalionului/Regimentului de Voluntari „Iuliu Maniu”, redactat în cheie naționalistă, a fost lansat în Transilvania la 19 aprilie 1945 – adică exact în perioada în care la Brașov se desfășura procesul conducerii acestei unități –, prin care populația românească era îndemnată să-și dovedească intransigența față de maghiari (*Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945-1955)*, ed. Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andrea Varga, coord. Lucian Nastasă, Cluj, 2002, p. 82-84 [doc. de la Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale (în continuare: DJAN Cluj), fond Inspectoratul de Poliție Cluj, 209, dosar 487/1945, f. 4-5].

nepoții lui Iuliu Maniu³⁸. Ulterior numele avea să fie completat, devenind „Haiducii lui Avram Iancu. Divizia Sumanelor Negre”. Formațiunea subversivă și-a luat numele de la tribunul ardelean Avram Iancu și de la „Cătanele Negre”, o poreclă a vechiului regiment grăniceresc năsăudean, cu rezonanță între români, mai ales între ardeleni. Alte documente situează înființarea organizației „la începutul anului 1945”, în comuna Coșna, județul Câmpulung³⁹. Cert este că în martie 1945, când autoritățile românești urmau să se (re)instaleze în nordul Transilvaniei, Gavril Olteanu și oamenii lui s-au refugiat în comuna Coșna⁴⁰. „Divizia Sumanelor Negre” avea să fie considerată de Gavril Olteanu, liderul „HAI”, ca unitate luptătoare a organizației⁴¹.

Jandarmeria română deținea informații confuze despre „HAI” în iulie 1945. Se credea că organizația era o expresie a Mișcării Legionare în Ardeal⁴². Serviciul Special de Informații a aflat de existența „HAI” în iulie 1945, când a intrat în posesia câtorva manifeste ale organizației⁴³. Într-o notă informativă din 24 iulie 1945 se sublinia că organizația „HAI” era formată din foști combatanți și ofițeri din „Corpul Voluntarilor Ardeleni. Batalionul de Gardă «Iuliu Maniu»”⁴⁴. Cum aminteam, nucleul inițial al formațiunii cuprindea patru persoane: Gavril Olteanu (cu numele conspirativ Ion Mureșanu), Alexandru Ghezeșanu (alias locotenentul Alexandru Pop), Dumitru Șteanță (conspirativ Dumitru Oprea sau Mitruș), Nicolae Paliacu (alias Nicolae Moldoveanu)⁴⁵. După excluderea lui Al. Ghezeșanu din organizație, sub acuzația de furnizare de informații false și deturnare de fonduri, în mai–iunie 1945⁴⁶, ca activiști au rămas Gavril Olteanu (șef), Dumitru Șteanță (secretar general) și Nicolae Paliacu (consilier)⁴⁷.

Biografia lui Gavril Olteanu am prezentat-o mai sus, de aceea nu mai insistăm aici. Dumitru Șteanță și Nicolae Paliacu erau originari din comuna Isvoreanu, județul Mehedinți (totuși, într-un act juridic din noiembrie 1946, locul de origine al lui Paliacu era considerat orașul Vatra Dornei, județul Câmpulung). Primul fusese student la Academia Comercială din București, iar cel de-al doilea la Universitatea din Cernăuți. Ambii erau considerați foști legionari de către serviciile secrete⁴⁸. Se pare că aserțiunea era valabilă în cazul lui Nicolae Paliacu, însă Dumitru Șteanță era membru al PNT din 1944. În orice caz, „HAI” nu era o organizație legionară⁴⁹.

³⁸ ASRI, fond D, dosar 1741, f. 180, 201, 203; mărturia lui Emil [Dumitru] Șteanță, în *op. cit.*, p. 125.

³⁹ ASRI, fond D, dosar 1743, f. 246. V. și mărturia lui Emil [Dumitru] Șteanță, în *op. cit.*, p. 128.

⁴⁰ ASRI, fond D, dosar 9046, vol. 4, f. 118.

⁴¹ Ibidem, dosar 1477, f. 46–48; ibidem, dosar 1741, f. 246–249.

⁴² Ibidem, dosar 1477, f. 7.

⁴³ Ibidem, dosar 1773, f. 59–60.

⁴⁴ Ibidem, dosar 9764, f. 10.

⁴⁵ Ibidem, dosar 1743, f. 246; ibidem, dosar 1773, f. 397; ibidem, dosar 9764, f. 10–11.

⁴⁶ Ibidem, dosar 1773, f. 107, 110, 397 r.

⁴⁷ Ibidem, dosar 9764, f. 10–11; mărturia lui Emil [Dumitru] Șteanță, în *op. cit.*, p. 125.

⁴⁸ ASRI, fond D, dosar 9046, vol. 1, f. 56, 61; ibidem, dosar 9764, f. 11.

⁴⁹ Mărturia lui Emil [Dumitru] Șteanță, în *op. cit.*, p. 128–129.

Între principalii aderenți ai organizației s-a numărat Dumitru Crăciun, din comuna Coșna, fost agent al Biroului 2 (spionaj) din Marele Stat Major, în anii 1940–1944, condus în Bucovina de colonelul Dăncilă. Crăciun avea puternice sentimente românești și trecuse în Ardealul de Nord de nenumărate ori în timpul războiului, asigurând legătura cu rezidenții din zonă. Preotul Zagrai a fost un alt adept important al „HAI”. El locuia în comuna Prundul Bârgăului și fusese unul dintre principalii rezidenți ai colonelului Dăncilă în Ardealul cedat Ungariei. Spre exemplu, el furnizase fotografii cu fortificațiile maghiare din regiunea Bârgăului. În cazul misiunilor avute el trecuse frontiera de 42 de ori din Ungaria în România⁵⁰.

La Coșna, Gavril Olteanu a stat în locuința lui Dumitru Crăciun, dar și într-un așa-numit castel în munți, pe Valea Bancului. Nicolae Paliacu și Dumitru Șteanță locuiau în comuna Coșna, sub masca de profesori care pregăteau tinerii pentru examenele de curs secundar⁵¹. Organizația nu dispunea de armament, dar cei din conducere aveau pistoale personale⁵².

1.3. STRUCTURA „HAI”

În toamna anului 1945, autoritățile continuau să dețină informații vagi despre structura „Haiducilor lui Avram Iancu”. Existau două versiuni cu privire la organizare. Conform celei dintâi, „HAI” ar fi fost structurată pe trei divizii: „Divizia Sumanelor Negre”, cu nucleul de conducere în Munții Călimani; „Divizia Tudor Vladimirescu”, în curs de organizare în munții din nordul Olteniei; „Divizia Crucilor”, în faza de constituire în Munții Neamțului și Vrancei, plus unele elemente în zona Codlea–Brașov, la care s-ar fi atașat unii sași din zonă. Cea de-a doua versiune susținea că „HAI” avea patru divizii: „Divizia Balta”, în Dobrogea; „Divizia Moldova Liberă”, cu sediul la Iași, activând în întreaga Moldovă și în Bucovina; „Divizia Oltenia Liberă”, în Oltenia și Banat; „Divizia Glasul Sângelui”, cu sediul în București. Se bănuia că sediul central al organizației se găsea în București, cu sucursale importante la Timișoara, Cluj, Brașov și Iași⁵³. De asemenea, se credea că organizația era constituită din foști membri ai grupărilor legionare, cărora li s-ar fi adăugat diverse persoane nemulțumite. Însă nu fuseseră depistate legături directe cu Mișcarea legionară. În mod ciudat, într-un document se nota: „Se pare că și unii evrei ar avea oarecare legături cu această mișcare”⁵⁴. În acel moment (toamna anului 1945) serviciile secrete credeau că liderul

⁵⁰ ASRI, fond D, dosar 9764, f. 11.

⁵¹ Ibidem, dosar 1774, f. 128; ibidem, dosar 9764, f. 11.

⁵² Ibidem, dosar 9764, f. 12.

⁵³ Ibidem, dosar 144, f. 136; ibidem, dosar 1742, f. 4; ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 292. Aceleași informații aveau să fie vehiculate și în lunile următoare, inclusiv la începutul anului 1946 (ibidem, dosar 9046, vol. 1, f. 174 r, 202; ibidem, vol. 4, f. 479, 482, 489–491, 527–528, 567–568; ibidem, dosar 10498, vol. 1, f. 4, 7, 12–13, 16; DJAN Bihor, fond Legiunea de Jandarmi Bihor, dosar 69/1945–1946, f. 43).

⁵⁴ ASRI, fond D, dosar 9046, vol. 4, f. 292–293, 568.

„HAI” era generalul în rezervă Mitrea, domiciliat în Craiova. Comandantul „Diviziei Sumanelor Negre” părea a fi Gavril Olteanu⁵⁵.

Doar din punct de vedere declarativ, organizația „Haiducii lui Avram Iancu – Divizia Sumanelor Negre” a fost structurată paramilitar, pe unități de luptă, cu comandanți purtând denumiri străvechi, o mixtură de limbaj militar din antichitatea romană, medievalitatea moldo-valahă și începuturile structurilor militare românești moderne. Se sugera existența unei legături mitice între strămoși și cei angajați în lupta anticomunistă. La 23 decembrie 1945, Comandamentul Organizației emitea o *Circulară* către Regiunea Mureș (fictivă), în care se trasau, între altele, modalitățile de organizare a luptătorilor din regiune: „a. «Grupa», care va avea 10 luptători. Șeful va purta numele de «șef de grupă»; b. Unitatea având între 50–100 de luptători va purta numele de «Banderie», comandantul unei «banderii» va purta numele de «sutaș»; c. Unitatea având între 100–250 luptători va purta numele de «Stol», comandantul va purta numele de «comandant de stol»; d. Unitatea având între 250–500 luptători va purta numele de «Ceată», comandantul va purta numele de «hatman»; e. Unitatea având între 500–1.000 luptători va purta numele de «Centurie», comandantul se va numi «spătar»; f. Unitatea având 1.000–2.000 de luptători se va numi «Pâlc» sau «Cruce», comandantul va purta numele de «stab»⁵⁶.

În aceeași circulară se mai prevedea ca unitățile de la „stol” în sus, inclusiv aceasta, să aibă un „Stat Major” propriu, care să primească instrucțiuni de la comandamentele superioare. Se recomanda ca la formarea acestui for de conducere să se țină cont de nivelul de cultură și gradul avut în armată. În ceea ce privește „Statul Major” al „pâlcului”, acesta trebuia să fie constituit „numai din intelectuali titrați sau în lipsa lor din foștii reangajați în armată”, primind ordine doar de la „Statul Major” al regiunii. În cazul în care nu existau mai multe pâlcuri, „Statul Major” al pâlcului devenea și „Statul Major” al regiunii. Statul Major regional nu putea lua nicio hotărâre fără consultarea prealabilă a „Comandamentului General”. Pentru a asigura protecția celor cu funcții de răspundere, mai ales din Statele Majore, se dispunea alegerea de către fiecare a unui nume conspirativ, care trebuia comunicat Comandamentului în 15 zile de la data primirii circularei⁵⁷.

În vederea unei mai bune funcționări și coordonări, Comandamentul „HAI” a emis, la 28 februarie 1946, *Instrucțiunile de organizare*. Acestea erau destinate „numai pentru: șefi de regiuni, șefi de provincii, șefi de județe”. Totul era apreciat ca „foarte secret”⁵⁸. Considerându-se un „organism de rezistență națională”, „HAI”

⁵⁵ Ibidem, dosar 1742, f. 4; ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 293.

⁵⁶ Ibidem, dosar 1774, f. 21.

⁵⁷ Ibidem, f. 21–22. Într-o notă din 11 martie 1946 a informatorului „A. Roman” se menționa că circulara „nu are nici o valabilitate. A fost preconizată la un moment dat, dar azi a fost înlocuită cu instrucțiunile de mai sus (*Instrucțiunile de organizare*, nota D.D.). Mi-a fost dată această circulară pentru a deruta «Serviciul» [Special de Informații, nota D.D.], căruia nu trebuia să-i înaintez și instrucțiunile de organizare” (ibidem, f. 200).

⁵⁸ Ibidem, dosar 1741, f. 160–169.

vedea misiunea sa ca o luptă împotriva pericolului comunist, evreiesc, maghiar și a decăderii morale și naționale a românilor. S-a hotărât subdivizionarea pe regiuni, județe și provincii. Țara era împărțită în trei regiuni, purtând denumiri ale unor figuri simbolice ale românilor: „Mihai Viteazu”, „Ștefan cel Mare” și „Mircea cel Mare”. Regiunea „Mihai Viteazu” urma să aibă în componență: a) Banatul, b) Crișana, c) Transilvania și d) Maramureșul. Regiunea „Ștefan cel Mare” trebuia să cuprindă: a) Moldova și b) Bucovina. În relatarea provinciilor care aveau să intre în cadrul acestei regiuni, la punctul c) era lăsat un spațiu liber pentru o a treia provincie, notată cu semnul întrebării. Este posibil ca realizatorii *Instrucțiunilor* să se fi gândit la teritoriile ocupate de URSS în 1940/1944. Regiunea „Mircea cel Mare” avea să fie compusă din: a) Muntenia, b) Oltenia și c) Dobrogea. Ca și în cazul regiunilor, provinciile și județele urmau să poarte nume istorice, date de șefii respectivi, „după monografia locală”⁵⁹.

Regiunile aveau în fruntea lor un „șef al regiunii” cu prerogative foarte mari: conducea toată mișcarea de rezistență din zona sa, numea șefii de provincii și își dădea asentimentul pentru șefii de județe, lua parte la toate consfăturile ținute de Comandament. Totodată, șefii de regiuni erau direct răspunzători, din punct de vedere al organizării, de tot ce se petrecea în regiunile pe care le conduceau. Șefii de provincii lucrau cu șefii de regiuni, direct sau prin intermediul unui ajutor. Tot prin ajutor lucrau cu șefii de județe, cărora trebuiau, în mod direct, să le controleze activitatea⁶⁰. Șefii de județe aveau și ei câte un ajutor. Fiecare ajutor era obligat să aibă câte cinci oameni, fără a se cunoaște între ei, care, la rândul lor, aveau să-și constituie grupe de câte cinci luptători. Celor aleși li se pretindea discreție. Pentru fiecare luptător recrutat se aveau în vedere antecedentele politice, juridice și comportamentul în viața particulară. Județul era divizat în „plaiuri”. Zece grupe constituiau un „sector”, condus de unul din oamenii propuși de ajutorul șefului de județ. Cinci sectoare alcătuiau un „plai”. Șeful unui plai era desemnat dintre primii cinci oameni aleși de ajutorul șefului de județ. Sectoarele și plaiurile purtau numere în ordinea înființării lor. Fiecare luptător avea obligația să cotizeze pentru organizație după posibilitățile lui⁶¹.

În fapt, organizația „Haiducii lui Avram Iancu” avea să se dovedească în stare doar de idei fantastice cu privire la posibilitățile de implantare în teren. Punerea în practică era complet lipsită de suport în realitate.

1.4. INTENȚIILE/SCOPUL „HAI”

Intențiile organizatorilor reies cu claritate din manifestele pe care le-au conceput și colportat. „HAI” clama aplicarea naționalismului în administrația de stat; asistența

⁵⁹ Ibidem, f. 160–161.

⁶⁰ Ibidem, f. 165–166.

⁶¹ Ibidem, f. 166–168.

statului pentru educația fiilor de țărani și muncitori; alegeri libere; respectarea legalității și a dreptății în epurarea diferitelor categorii de funcționari; posturile superioare din conducerea statului să fie ocupate doar de cei competenți; respectarea condițiilor prevăzute în tratatele cu aliații României; utilizarea violenței pentru răsturnarea guvernului procomunist al lui Petru Groza⁶², impus de Moscova la 6 martie 1945 și, în consecință, considerat nelegitim. Organizația se autodefinea drept „un organism național subversiv cu misiunea de a pregăti elementul românesc în vederea declanșării revoluției naționale, atunci când evenimentele vor fi prielnice”⁶³.

„HAI” a încercat să recruteze cadre în vederea desfășurării activității sale, îndeosebi studenți. Din documentele serviciilor secrete reiese că s-ar fi creat nuclee ale organizației în localitățile București, Iași, Sibiu, Brașov, Cluj, Timișoara, Arad, Brad, Bistrița, Năsăud, Vatra Dornei etc.⁶⁴. De asemenea, organizația a încercat să-și extindă relațiile în nordul țării. Spre exemplu, a stabilit legătura cu Gavrilă Mihali Ștrifundă, membru al PNL, fost primar al comunei Borșa, județul Maramureș, înainte și după război⁶⁵.

1.5. ACTIVITATEA „HAI”

Serviciul Special de Informații a aflat de existența „HAI” în iulie 1945, când s-au primit manifeste ale acestei organizații⁶⁶. Primele informații consistente despre organizație au fost furnizate în iulie 1945 de Nicolae Dumitrescu, comandantul Legiunii de Jandarmi Năsăud. Acesta intrase în legătură cu Gavril Olteanu, Nicolae Paliacu și Dumitru Șteanță în perioada în care Legiunea Năsăud era dislocată la Vatra Dornei, obținând informații diverse despre organizație. Căpitanul de jandarmi era în contact direct și cu preotul Zagrai din Prundul Bârgăului⁶⁷. Acesta avea să pună la dispoziția conducerii Legiunii de Jandarmi Năsăud, în august 1945, zeci de manifeste ale „HAI”⁶⁸.

Serviciile represive aflaseră de la căpitanul Nicolae Dumitrescu că pe 16 august 1945 Dumitru Șteanță plecase la București pe ruta Bistrița-Sibiu, având asupra lui 4.000 de manifeste (în mai multe versiuni) ale „HAI”, pe care urma să le distribuie în capitală cu ocazia zilei de 23 august. De asemenea, el plănuia să se întâlnească cu Iuliu Maniu, căruia să-i înmâneze „Planul I de luptă al organizației”, înainte de a fi dat Misiunilor Britanică și Americană. De asemenea, el avea sarcina de a-i preda lui Iuliu Maniu o scrisoare din partea lui Gavril Olteanu⁶⁹. Potrivit

⁶² Ibidem, dosar 1773, f. 418; ibidem, dosar 9046, vol. 1, f. 14, 202; ibidem, dosar 9764, f. 10.

⁶³ Ibidem, dosar 1741, f. 161. V. și mărturia lui Emil [Dumitru] Șteanță, în *op. cit.*, p. 125, 128.

⁶⁴ ASRI, fond D, dosar 1743, f. 246.

⁶⁵ Ibidem, dosar 1741, f. 22.

⁶⁶ Ibidem, dosar 1773, f. 59; ibidem, dosar 9764, f. 10.

⁶⁷ Ibidem, dosar 9764, f. 12.

⁶⁸ Ibidem, f. 26.

⁶⁹ Ibidem, dosar 9046, vol. 1, f. 56, 60, 194; ibidem, dosar 9764, f. 31.

unor informatori ai serviciilor secrete, aceste contacte avuseseră loc⁷⁰, în vreme ce alți agenți nu dețineau date precise în acest sens⁷¹. Dumitru Șteanță a confirmat după prăbușirea regimului comunist că se întâlnise cu Iuliu Maniu, care nu a făcut comentarii cu privire la calitatea „HAI”, dar l-a trimis pe curierul organizației să discute cu alți membri din conducerea PNT. De asemenea, Șteanță s-a întâlnit și cu Bebe Brătianu, Dinu Brătianu, Mihail Fărcășanu, Ilie Lazăr, dar și cu generalul Aurel Aldea (vezi *infra*)⁷².

În septembrie–octombrie 1945, Dumitru Șteanță și Nicolae Paliacu au întreprins mai multe călătorii la București, cu scopul de a obține sprijin material și politic din partea unor politicieni sau militari importanți⁷³. Prin intermediul lui Anghel Capră ei au intrat în legătură cu generalul Aurel Aldea, liderul așa-numitei „Mișcări Naționale de Rezistență” (vezi *infra*), căruia i-au expus situația și scopul „HAI”, dându-i și manifestele organizației. Generalul Aldea le-a promis sprijin material și politic și le-a înmănat o listă cu ofițeri superiori (generali și colonei activi, comandanți de mari unități; spre exemplu, generalul Gheorghe Mosiu, șeful de Stat Major al Armatei I, la Cluj, care s-a și întâlnit cu delegații „HAI”), cu care organizația urma să țină contactul în diferite puncte ale României. Anghel Capră le-a dat o sumă de bani pentru acoperirea unora din cheltuielile organizației⁷⁴. În octombrie 1945, generalul Aurel Aldea a oferit 300.000 de lei căpitanului Nicolae Dumitrescu, care venise la București din partea lui Gavril Olteanu sau Dumitru Șteanță⁷⁵. Legăturile cu generalul Aldea s-au menținut și în perioada următoare. O altă întâlnire între cei doi curieri ai „HAI” și liderul „MNR” s-a desfășurat la sfârșitul lunii ianuarie 1946⁷⁶. În martie 1946, tot generalul Aldea a oferit organizației „HAI” 500.000 de lei⁷⁷. În martie 1946, mai multe manifeste și broșuri ale „HAI” au fost date Elvirei Olteanu de curierii „HAI” pentru a fi predate Misiunii Americane⁷⁸. Deși unii oameni politici și militari au acceptat să se întâlnească cu delegații „HAI”, în numeroase situații Dumitru Șteanță și Nicolae Paliacu nu au inspirat încredere datorită vârstei (erau prea tineri) și a felului de prezentare⁷⁹.

⁷⁰ Ibidem, dosar 9046, vol. 1, f. 66. În august 1945, Iuliu Maniu era atent urmărit de serviciile secrete ale guvernului Petru Groza (ibidem, f. 67).

⁷¹ Ibidem, f. 196.

⁷² Mărturia lui Emil [Dumitru] Șteanță, în *op. cit.*, p. 125, 128.

⁷³ ASRI, fond D, dosar 1773, f. 65.

⁷⁴ Ibidem, f. 65; ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 180–181; *Distrușirea elitei militare sub regimul ocupației sovietice în România*, vol. II, 1 aprilie 1947 – 27 iunie 1964, ed. Florica Dobre, Alesandru Duțu, București, 2001, p. 318–319 [doc. de la Arhivele Militare Române (în continuare: AMR), fond Tribunalul Militar al Regiunii a II-a Militare, dosar sentențier pe anul 1960]; Alesandru Duțu, Florica Dobre, *Drama generalilor români (1944–1964)*, București, 1997, p. 201.

⁷⁵ ASRI, fond D, dosar 9046, vol. 4, f. 154.

⁷⁶ Ibidem, dosar 1741, f. 67.

⁷⁷ Ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 187.

⁷⁸ Ibidem, dosar 1741, f. 101.

⁷⁹ Ibidem, dosar 1773, f. 66.

Din declarațiile ulterioare (făcute în anchetă), Dumitru Șteanță și Nicolae Paliacu ar fi primit de la diferite persoane pentru „HAI” sume totalizând 2.770.000 de lei, conform unor documente⁸⁰, în vreme ce alte informații ridică suma primită în perioada 1 iunie 1945 – 17 februarie 1946 la totalul de 2.800.000 de lei⁸¹. Este cât se poate de clar că organizația nu a dispus de resurse financiare serioase. Numărul celor care oferiseră sprijin financiar era mic, iar banii puțini⁸². Sumele pe care le-au primit membrii organizației „HAI” de la diferite persoane erau pur și simplu derizorii în contextul inflației galopante de după război. Spre exemplu, cei 50.000 de lei pe care Elvira Olteanu i-ar fi dat unchiului ei, Gavril Olteanu, reprezentau nici mai mult, nici mai puțin decât 1 (un) dolar⁸³. În privința sumelor cheltuite între 1 iunie 1945 – 17 februarie 1946 situația se prezenta astfel: 900.000 de lei se dăduseră pe 30.000 de coli de hârtie, iar 3.000.000 de lei pentru tipărirea a 30.000 de manifeste. Deplasările lui Paliacu și Șteanță costaseră 8.520.000 de lei, dar se înregistraseră și alte cheltuieli legate de curieri, comandant etc. Adunarea tuturor acestor sume dădea totalul de 15.335.000 de lei⁸⁴. Curierii „HAI” nu doar că au ținut o evidență strictă a sumelor încasate și a cheltuielilor în cea de-a doua parte a anului 1945 și în prima parte a anului 1946, dar au emis chiar chitanțe pentru donatorii „HAI”⁸⁵. În condițiile activității clandestine aceasta era o gravă eroare (cum s-a și dovedit în momentul arestării, serviciile secrete obținând dovezi suplimentare ale acțiunilor antiguvernamentale).

După întoarcerea din misiunile pe care le aveau în țară, Nicolae Paliacu și Dumitru Șteanță făceau rapoarte amănunțite către Gavril Olteanu, comandantul „HAI”. Bunăoară, așa s-a întâmplat după turneul din 24 ianuarie – 12 februarie 1946, făcut de cei doi curieri ai „HAI” în Cluj, Brad, Deva, Sibiu, Brașov, București, Craiova, Turnu Severin, Timișoara, Oradea, Bistrița, când existaseră numeroase contacte cu oameni politici, militari etc.⁸⁶. Alte rapoarte au fost întocmite de Dumitru Șteanță, secretarul general al „HAI”, și de Nicolae Paliacu, consilierul organizației,

⁸⁰ Ibidem, dosar 1771, f. 256. Contribuțiile au provenit de la: generalul Aurel Aldea, 800.000 de lei, dintre care 300.000 dați lui Gavril Olteanu prin căpitanul Nicolae Dumitrescu; Anghel Capră, 560.000 de lei; locotenent-colonelul Eugen Plesnilă, 100.000 de lei; profesorul Vintilă, 40.000 de lei; un anume Nistor din Timișoara, 70.000 de lei; Valer Roman, 50.000 de lei; Mihail Fărcășanu, 100.000 de lei; Vlădescu, 100.000 de lei; inginerul Șuteu, 700.000 de lei; colonelul Dumitrescu pentru soția lui Gavril Olteanu, 50.000 de lei; doamna Artimon, 200.000 de lei (ibidem).

⁸¹ Ibidem, dosar 1741, f. 61. Banii ar fi venit de la: generalul Aurel Aldea, 300.000 de lei; Anghel Capră, 590.000 de lei; A. Pedimonte, 100.000 de lei; inginerul Braha, 20.000 de lei; Grigore Sandu, 130.000 de lei; Nistor din Timișoara, 330.000 de lei; Niki Dumitrescu, 100.000 de lei; Nicolae Paliacu, 700.000 de lei; Dumitru Șteanță, 200.000 de lei; Ștefan Boeru, 30.000 de lei; episcopul Andrei, 300.000 de lei (ibidem).

⁸² Ibidem, f. 72.

⁸³ Burton Y. Berry, *Romanian Diaries. 1944–1947*, ed. Cornelia Bodea, Iași, Oxford, Portland, 2000, p. 492.

⁸⁴ ASRI, fond D, dosar 1741, f. 62.

⁸⁵ Ibidem, f. 49–51, 60–62.

⁸⁶ Ibidem, f. 63–72.

după turneele făcute între 10–27 martie 1946 în Bistrița, Cluj, București, Brad⁸⁷; de Dumitru Șteanță după vizita efectuată între 6–11 mai 1946 la București⁸⁸. Toate aceste rapoarte aveau să cadă în mâinile serviciilor represive, fiind ulterior probe importante în procesul intentat de autorități (vezi *infra*).

1.6. MANIFESTELE „HAI”

„Haiducii lui Avram Iancu” au avut o bogată activitate propagandistică (cea mai amplă din istoria rezistenței anticomuniste), realizată prin intermediul manifestelor⁸⁹. Acestea au fost imprimate la început într-o tipografie din orașul Năsăud, însă prețurile erau mari⁹⁰. În perioada următoare, o parte din hârtia necesară pentru tipărirea manifestelor avea să fie procurată de la fabrica „Bușteni”, județul Prahova, trecând printr-o rețea din care făcea parte și un etnic evreu pe nume Hirsch⁹¹. De asemenea, manifestele de format mic aveau să fie multiplicat și la o mașină maghiară de captură, iar cele de format mare la Editura Cugetarea-Mecu, din București⁹². La sfârșitul lunii iunie 1945, Dumitru Șteanță a difuzat manifestele „HAI” în Moldova și București, iar Nicolae Paliacu în Ardeal și Oltenia⁹³. Manifestele „HAI” au fost distribuite în vara anului 1945 în zona Năsăud de către preotul Zagrai, din comuna Prundul Bârgăului⁹⁴.

La sfârșitul lunii iulie 1945, Inspectoratul General al Jandarmeriei a cerut Inspectoratelor teritoriale și Legiunilor de Jandarmi să verifice dacă în zonele aflate sub jurisdicția lor fuseseră difuzate manifeste ale „HAI”. Din vara anului 1945 și până în primăvara anului 1946, mai multe manifeste au fost identificate în diferite județe din Ardeal și Crișana (Alba, Someș, Năsăud, Bistrița, Maramureș, Cluj, Turda, Sibiu, Mureș, Făgăraș, Bihor)⁹⁵, Arad (unde populația comenta favorabil conținutul manifestelor)⁹⁶, Muntenia (Prahova, București)⁹⁷, Oltenia (Dolj, Mehedinți)⁹⁸,

⁸⁷ Ibidem, f. 1, 97–105; ibidem, dosar 1773, f. 175–177, 181–186.

⁸⁸ Ibidem, dosar 1741, f. 2.

⁸⁹ Octavian Roske, *Începuturile mișcării de rezistență în România, 1945–1946. Mijloace de propagandă*, în vol. *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, București, 1995, p. 319.

⁹⁰ ASRI, fond D, dosar 9764, f. 11.

⁹¹ Ibidem, dosar 9046, vol. 1, f. 174 v, 204; ibidem, vol. 4, f. 480.

⁹² Ibidem, dosar 144, f. 137; ibidem, dosar 9046, vol. 1, f. 174 v, 204.

⁹³ Ibidem, dosar 9764, f. 11.

⁹⁴ Ibidem, dosar 1477, f. 67; ibidem, dosar 9764, f. 10–11.

⁹⁵ Ibidem, dosar 144, f. 136; ibidem, dosar 1477, f. 1–4, 9–12, 26–27, 58, 69, 71–72, 79, 82, 85, 88–89, 92, 103–104, 111–113, 132, 141–146, 149–157, 192–195, 203–204, 206–208, 211, 229–231; ibidem, dosar 1774, f. 61, 79; ibidem, dosar 9046, vol. 1, f. 202; ibidem, vol. 4, f. 327, 567–571; ibidem, dosar 9764, f. 27–29, 39, 43, 45, 62, 64.

⁹⁶ Ibidem, dosar 1774, f. 41.

⁹⁷ Ibidem, dosar 1477, f. 62–63, 72–73, 77, 97, 239; ibidem, dosar 1774, f. 62; ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 567–571.

⁹⁸ Ibidem, dosar 1477, f. 93, 98, 239–240, 249, 256, 264, 270–271, 288; ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 324–325, 567–571.

Bucovina (Câmpulung⁹⁹) și Moldova (Iași¹⁰⁰). În aceleași zone sau în altele s-a cerut în repetate rânduri depistarea manifestelor organizației¹⁰¹. La nivelurile inferioare ale Jandarmeriei s-a acordat o importanță specială depistării organizației „HAI” sau a materialelor propagandistice ale acesteia¹⁰².

În vara anului 1945 și sovieticii se interesau de manifestele difuzate de „HAI” în centrul Ardealului, în special în zonele Bistrița și Năsăud. Căpitanul Saburov, delegatul NKVD-ului pentru județele Mureș, Năsăud și Câmpulung, deținea în iulie 1945 informații chiar mai consistente decât jandarmii români, ceea ce se explica prin numărul mare de agenți (în majoritate membri ai Partidului Comunist și etnici evrei) cu care Comandamentul Sovietic din Bistrița împănase teritoriul¹⁰³. Sovieticii au reținut chiar mai multe persoane la sfârșitul lunii iulie – începutul lunii august 1945 în vederea anchetării pentru legături cu „HAI”¹⁰⁴. De altfel, și autoritățile române furnizau sovieticilor informații în acest sens. Spre exemplu, în martie 1946, Secția a II-a a Marelui Stat Major înainta Comisiei Aliate (Sovietice) de Control – nominal maiorilor Karandașov și Smirnov – o notă informativă referitoare la activitatea „HAI”¹⁰⁵.

Până în toamna anului 1945 activitatea organizației se redusese la difuzarea de manifeste în Ardeal, Banat și Muntenia, de-a lungul căilor principale de comunicație. Manifestele erau trimise în plicuri, prin poștă, la diferite persoane particulare, la autorități, la reprezentanțe străine; erau înmânate prin agenți, aceștia dispărând înainte ca persoana care le primea să-și dea seama despre ce era vorba¹⁰⁶. Se pare că parașutista Smaranda Brăescu a răspândit manifestele „HAI” din avion¹⁰⁷.

Manifestele difuzate de „HAI” între aprilie 1945 – aprilie 1946 au fost extrem de numeroase și de diverse: „Atențiune jidani!”, 11 aprilie 1945 (primul manifest al „HAI”, lansat la Vatra Dornei¹⁰⁸), „Apelul către țară al Partidului «Haiducii lui Avram

⁹⁹ Ibidem, dosar 1477, f. 232, 263.

¹⁰⁰ ANIC, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 55/1945, f. 12; ASRI, fond D, dosar 1477, f. 72, 74, 260–261.

¹⁰¹ DJAN Cluj, fond Inspectoratul de Jandarmi Cluj, dosar 106/1945–1946, vol. I, f. 137; ASRI, fond D, dosar 1477, f. 56, 81, 90–91, 116–117, 122–123, 245–248, 250–255; ibidem, dosar 4244, f. 65 r-v.

¹⁰² ANIC, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 30/1946, f. 1.

¹⁰³ ASRI, fond D, dosar 1773, f. 351; ibidem, dosar 9764, f. 10, 16, 18–19.

¹⁰⁴ Ibidem, dosar 1477, f. 55; ibidem, dosar 9764, f. 17.

¹⁰⁵ Ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 539–540.

¹⁰⁶ Ibidem, dosar 144, f. 136–137; ibidem, dosar 1742, f. 5; ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 293. Situația era încă valabilă în primele luni ale anului 1946 (ibidem, vol. 1, f. 174 r, 202; ibidem, vol. 4, f. 479, 483, 568; ibidem, dosar 10498, vol. 1, f. 4, 7, 12–13, 16; ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 1/1946, f. 50–51; DJAN Bihor, fond Legiunea de Jandarmi Bihor, dosar 69/1945–1946, f. 43).

¹⁰⁷ ASRI, fond D, dosar 9046, vol. 4, f. 74.

¹⁰⁸ Ibidem, dosar 1773, f. 109–110. Într-un alt document exista mențiunea că primul manifest (nu știm titlul) al „HAI” ar fi fost lansat la 1 mai 1945 (ibidem, dosar 1741, f. 202).

Iancu». „Frați români creștini!”: la 1 mai 1945¹⁰⁹; „Ofițeri, subofițeri și trupă!”: fără dată (circa vara anului 1945)¹¹⁰; „Frați români!”: la 6 iunie 1945¹¹¹ și la 14 iunie 1945¹¹².

Materialul „Români! Program de luptă” a fost întocmit la 1 iulie 1945¹¹³. Programul – cel mai cuprinzător din punct de vedere politic emis de „HAI” – avea opt puncte: „o Românie numai a românilor, liberă și democratică”; realizarea unei reforme agrare corecte, în beneficiul soldaților, orfanilor și nevoiașilor, iar nu pe motive politice; muncitorul industrial să dispună de maximul necesar existenței sale; comerțul să se afle în mâinile românilor; alegeri libere, „fără teroare, fără baionetă”; funcționarii, militarii și polițiștii epurați pentru neaderare la Frontul Național Democrat (structură controlată de comuniști) urmau să fie reintegrați în posturile lor; libertatea cuvântului vorbit și scris; relații sincere, amicale, politice și comerciale cu „adevărații noștri aliați”¹¹⁴.

Alte manifeste ale „HAI” au fost: „Români! Acum ori niciodată!”: la 1 iulie 1945¹¹⁵, dar și la 8 septembrie 1945¹¹⁶; „Români!”: la 8 iulie 1945¹¹⁷; „Planul I de luptă” al „HAI”: 15 iulie 1945, era plin de exagerări, iar nota definitorie era diletantismul¹¹⁸; „Frați români!”: la 15 august 1945¹¹⁹. „HAI” a realizat la 15 august 1945 și a difuzat mai multe manifeste cu amenințări la adresa principalilor lideri comuniști sau aflați în guvernul de la București: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Emil Bodnăraș, Teohari Georgescu, Petru Groza, Gheorghe Tătărescu și Romulus Zăroni¹²⁰. Un manifest i-a fost adresat și lui Lucrețiu Pătrășcanu, însă tonul era curtenitor, ministrul Justiției fiind considerat un patriot român și chiar un posibil colaborator al „HAI”¹²¹.

Au urmat alte manifeste: „Români!”: 10 octombrie 1945¹²²; „Cum s-a născut Organizația «HAI»/Haiducii lui Avram Iancu”: conceput la 18 octombrie 1945¹²³; „Români!”: 1 noiembrie 1945¹²⁴; „Muncitori români!”: 1 noiembrie 1945¹²⁵; „Români!”

¹⁰⁹ Ibidem, dosar 1773, f. 117–118.

¹¹⁰ Ibidem, f. 340.

¹¹¹ Ibidem, dosar 1477, f. 30–33; ibidem, dosar 1741, f. 234–239.

¹¹² Ibidem, dosar 1477, f. 34; ibidem, dosar 1741, f. 183–184, 233.

¹¹³ Ibidem, dosar 1477, f. 5–6, 35, 60–61; ibidem, dosar 1741, f. 185–186, 232.

¹¹⁴ Ibidem, dosar 1741, f. 185–186.

¹¹⁵ Ibidem, f. 192.

¹¹⁶ Ibidem, dosar 1477, f. 75–76, 78, 80.

¹¹⁷ Ibidem, f. 36, 86; ibidem, dosar 1741, f. 191, 231; ibidem, dosar 9764, f. 9.

¹¹⁸ Ibidem, dosar 1477, f. 46–48; ibidem, dosar 1741, f. 246–249.

¹¹⁹ Ibidem, dosar 1477, f. 37–39; ibidem, dosar 1741, f. 230 r-v; ibidem, fond D, dosar 9764, f. 30 r-v.

¹²⁰ Ibidem, dosar 1477, f. 40–41; ibidem, dosar 1741, f. 220–225, 227.

¹²¹ Ibidem, dosar 1477, f. 41; ibidem, dosar 1741, f. 226.

¹²² Ibidem, dosar 1741, f. 194; ibidem, dosar 9764, f. 44.

¹²³ Ibidem, dosar 1741, f. 195–204.

¹²⁴ Ibidem, dosar 1774, f. 42–43.

¹²⁵ Ibidem, dosar 1477, f. 105.

(în versuri): 8 noiembrie 1945¹²⁶; „Români!”: 15 noiembrie 1945¹²⁷ și la 1 ianuarie 1946¹²⁸; „Cuvântul Organizației către Națiunea Română”: 24 ianuarie 1946¹²⁹; „Frați români!”: la 24 ianuarie 1946¹³⁰; „Proclamația către țară”, manifest în cheie persiflantă la adresa guvernului Petru Groza: la 1 februarie 1946¹³¹; „Tineret român”: la 20 februarie 1946¹³².

Până în februarie 1946, „HAI” concepușe, imprimase și distribuise un număr de 10 manifeste diferite. Unele manifeste aveau o ștampilă: un cerc concentric cu două arme încrucișate în interior, iar în exterior inscripția „Haiducii lui Avram Iancu – Divizia Sumanelor Negre”, menționându-se că au fost scrise la „Tipografia Haiducilor”¹³³. Ultimul manifest cunoscut al „HAI” a purtat titlul „Cine sunt cei care conduc poporul român” și a fost difuzat în aprilie 1946 în zona județului Năsăud¹³⁴.

Toate manifestele „HAI” erau bătute la mașină. Ele aveau un conținut anticomunist și antisovietic, cele mai multe vehiculând și numeroase idei antisemite și antimaghiare. În general nivelul intelectual era foarte scăzut, nedepășind locurile comune ale gândirii de tip popular¹³⁵. Pe lângă numeroasele manifeste imprimate și răspândite, se pare că „HAI” a publicat sau a avut legătură și cu ziarul subversiv intitulat „Voința Românească”, cu subtitlul „Ziar de afirmare națională”¹³⁶.

1.7. LEGĂTURILE POLITICE ALE ORGANIZAȚIEI „HAI”

Reprezentanții „HAI” au încercat – și au reușit – să intre în legătură cu oameni politici importanți din PNT și PNL, precum și cu militari superiori, activi sau în rezervă. Serviciile de informații ale guvernului de la București au reușit, la rândul lor, prin informatorii introduși în organizație și prin filaj, să afle despre călătoriile pe care curierii „HAI” le făceau în diferite zone din țară, despre legăturile lor politice, dar și cele cu „Mișcarea Națională de Rezistență”¹³⁷.

Organizația „HAI” a intrat în 1945–1946 în contact cu diferiți lideri politici din PNT (Iuliu Maniu, președintele partidului; Ilie Lazăr, secretar general al organizației ardelen, președintele organizației muncitorești a partidului; Horațiu Comaniciu, liderul tineretului țărănist; Mălin Boșca, șeful de presă al partidului;

¹²⁶ Ibidem, dosar 9764, f. 46.

¹²⁷ Ibidem, dosar 1477, f. 107; ibidem, dosar 1741, f. 210; ibidem, dosar 9764, f. 52.

¹²⁸ Ibidem, dosar 60, f. 77–79; ibidem, dosar 1477, f. 119–120, 124–125, 233–234.

¹²⁹ Ibidem, dosar 1477, f. 275–282 r-v.

¹³⁰ Ibidem, dosar 1741, f. 28.

¹³¹ Ibidem, f. 73–74; ibidem, dosar 1774, f. 19–20.

¹³² Ibidem, dosar 1741, f. 151.

¹³³ Ibidem, dosar 144, f. 137; ibidem, dosar 9046, vol. 1, f. 203.

¹³⁴ Ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 329.

¹³⁵ Ibidem, dosar 1741, *passim*; ibidem, dosar 1773, *passim*; ibidem, dosar 1774, *passim*.

¹³⁶ Ibidem, dosar 1741, f. 29 r-v; ibidem, dosar 1742, f. 93.

¹³⁷ Ibidem, dosar 1773, f. 65.

Ionel Pop; Marius Pop etc.) și PNL (Valer Roman, fost ministru, șef al organizației liberale din județul și orașul Brașov; Radu Vâlsănescu, secretarul personal al lui Dinu Brătianu, membru în delegația permanentă a partidului; Mihail Fărcășanu, șeful tineretului liberal, membru în delegația permanentă; Vintilă Brătianu, șeful sectorului Galben din organizația București a PNL; Tarquinius Prișcu, fost primar al Brașovului, membru al conducerii organizației Brașov a PNL)¹³⁸.

În special fruntașii partidelor istorice au făcut observații cu privire la caracterul șovin al unora din manifestele organizației, cu necesitatea renunțării la ideile antisemite¹³⁹. Spre exemplu, la prima întâlnire pe care Șteanță și Paliacu au avut-o cu Radu Vâlsănescu, la Clubul PNL, în toamna anului 1945, liderul liberal a făcut următoarea observație: „Manifestele dumneavoastră sunt rasiste și puterile aliate sunt contra rasismului. Lăsați ura de rasă la o parte, nu faceți ca legionarii că altfel se va întâmpla din nou ce s-a mai întâmplat”. Vâlsănescu era favorabil acțiunii anticomuniste duse de „HAI”, dar se pronunța împotriva rasismului¹⁴⁰.

În ianuarie 1946, Dumitru Șteanță și Nicolae Paliacu au avut o întrevedere cu Bebe Brătianu. Acesta le-a spus celor doi curieri ai „HAI”: „PNL este un partid legal și are curajul de a lupta pe față. Noi nu ne amestecăm în organizațiile subversive”, aducând ca argument și faptul că represiunea guvernului fusese masivă în timpul manifestației din 8 noiembrie 1945¹⁴¹.

Gavril Olteanu a conceput la 11 august 1945 o scrisoare către Iuliu Maniu, președintele PNT, în care explica și justifica acțiunile Batalionului de Voluntari din toamna anului 1944, dar și activitatea din acel moment¹⁴². Tot liderul „HAI” a întocmit la 5 martie 1946 câte o scrisoare pentru Constantin I.C. Brătianu, președintele PNL, și pentru Iuliu Maniu. Liderul „HAI” își manifesta susținerea pentru cele două partide istorice, însă insista pentru ca ele să meargă împreună în campania electorală din acel an, inamicul comun fiind Frontul Național Democrat dominat de comuniști¹⁴³.

Același Gavril Olteanu a realizat un mesaj pentru regele Mihai, la 27 august (sau 15 septembrie) 1945, în care informa că organizația era devotată monarhiei, fără ambiții politice, dar hotărâtă să lupte contra formațiunilor comuniste¹⁴⁴. Prin Magda Crețoiu, Dumitru Șteanță a stabilit legătura, în toamna anului 1945, cu generalul Emilian Ionescu, de la Palatul Regal, transmițându-i manifestele organizației¹⁴⁵.

¹³⁸ Ibidem, dosar 1741, f. 65–66, 99–101; ibidem, dosar 1773, f. 65–66; ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 2–25, 83–119.

¹³⁹ Ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 5.

¹⁴⁰ Ibidem, f. 12; ibidem, dosar 1742, f. 215; *Începuturile Mișcării de Rezistență în România*, ed. Radu Ciuceanu, Octavian Roske, Cristian Troncotă, vol. II, p. 191 (doc. de la ASRI, fond P, dosar 6192, vol. 15, f. 299–309).

¹⁴¹ ASRI, fond D, dosar 9046, vol. 4, f. 12.

¹⁴² Ibidem, dosar 1741, f. 240–245; ibidem, dosar 9764, f. 20–22.

¹⁴³ Ibidem, dosar 1741, f. 144–145, 148; ibidem, dosar 1774, f. 18.

¹⁴⁴ Ibidem, dosar 1741, f. 179–181.

¹⁴⁵ Ibidem, dosar 1773, f. 66; ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 175, 180–181. Generalul Emilian Ionescu s-a născut în 1897, în orașul Bacău (ibidem, vol. 1, f. 163 r). A participat la Primul Război

De asemenea, tot Olteanu a trimis o scrisoare unui episcop ortodox (nu știm care, dar posibil să fi fost vorba de episcopul Andrei Magieru, aflat în fruntea Episcopiei Aradului, sau de episcopul Vasile Lăzărescu, de la Episcopia Timișoarei) la 27 octombrie 1945¹⁴⁶, misivă reluată într-o formă ușor schimbată la 6 decembrie 1945¹⁴⁷. În decembrie 1945 au existat contacte între „HAI” și o grupare legionară (probabil cea din Brad), dar nu s-a depășit faza tatonărilor¹⁴⁸.

După anihilarea „HAI”, serviciile secrete aveau să insiste pe faptul că din organizație „fac parte, pe lângă elementele descompuse [sic!] ale societății, mulți politicieni verofi”. Anchetatorii aveau să accentueze că existase o „participare efectivă a partidelor politice [istorice] în cadrul organizației”, dar și un „amestec străin” în organizație¹⁴⁹.

1.8. INFILTRAREA ORGANIZAȚIEI „HAI” DE CĂTRE SERVICIILE REPRESIVE ROMÂNEȘTI

Pentru a controla activitatea „HAI”, structurile represive – mai ales Serviciul Special de Informații (SSI) – au făcut eforturi în vederea introducerii unor agenți în interiorul organizației. Primii informatori au fost o anume doamnă Timică, dar și doi agenți care purtau indicativele „Sorescu I” și „Sorescu II”, ei activând în vara anului 1945, însă rezultatele obținute au fost modeste (s-au obținut unele documente interne ale „HAI”, dar și informații exagerate și chiar false cu privire la felul de organizare, situația comandamentului, efectivele, armamentul etc.)¹⁵⁰. Cel mai important recrut al SSI în interiorul „HAI” s-a dovedit căpitanul Nicolae Dumitrescu, comandantul Legiunii de Jandarmi Bistrița, care a primit numele conspirativ de „A. Roman”. Deși activitatea lui, începând din septembrie 1945, s-a dovedit sinuoasă, el făcând un joc dublu, furnizând informații SSI-ului, dar dezvăluind acest lucru atât generalului Aurel Aldea, liderul „Mișcării Naționale de Rezistență”, cât și lui Gavril Olteanu, s-au obținut numeroase date despre comandamentul „HAI” și ramificațiile sale, legăturile cu diverse personalități politice și militare, manifestele concepute și difuzate de organizația subversivă¹⁵¹.

Mondial, primind mai multe decorații românești și străine. La 20 noiembrie 1944 a fost detașat ca adjutant regal la Casa Militară a regelui Mihai (ibidem, f. 163 v).

¹⁴⁶ Ibidem, dosar 1741, f. 178.

¹⁴⁷ Ibidem, f. 205.

¹⁴⁸ Ibidem, f. 173–174.

¹⁴⁹ Ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 70.

¹⁵⁰ Ibidem, dosar 1773, f. 60–62.

¹⁵¹ Ibidem, dosar 1741, f. 71; ibidem, dosar 1742, f. 220; ibidem, dosar 1773, f. 62–69, 94–95, 107–111, 123, 125 r-v, 129, 131–132, 134–135, 138–139, 142, 151–158, 160, 189 r-v, 199–201, 210–213, 216–232, 240–244, 248, 255, 257, 265, 269–270, 273–274, 281, 287 r-v, 293–305, 310–313 r-v, 315–316, 324 r-v, 326, 328, 330, 333–336, 337–339, 341, 346, 348–351, 356, 368, 374, 378–385, 387–388, 392–399 r-v, 401 r-v, 413–414, 435, 437; ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 154. V. și mărturia lui Emil [Dumitru] Șteanță, în *op. cit.*, p. 126–127.

Alți informatori în problema „HAI” au fost generalul Șerban Lambru (dar care a ieșit din joc prin moartea sa, în decembrie 1945), Ion Manole, alias „Ovidiu”, fost funcționar al SSI, recomandat de căpitanul Nicolae Dumitrescu¹⁵², și un anume Ion Comșa¹⁵³. Infiltrarea „HAI” s-a dovedit de maximă importanță pentru autorități, întrucât în acest fel s-a ajuns și la descoperirea organizației „Mișcarea Națională de Rezistență”¹⁵⁴. În supravegherea „HAI” din zona Bucovina era implicat, încă din toamna anului 1945, și Manole Bodnăraș, fratele lui Emil Bodnăraș și colaborator al SSI¹⁵⁵.

La sfârșitul lunii ianuarie 1946, generalul Leonard Mociulski a fost vizitat de Dumitru Șteanță și de Nicolae Paliacu, de la care a primit un dosar conținând toate manifestele și ordinele circulare ale „HAI” (în total 20 de file). Poate considerând că era vorba de o provocare, generalul a înaintat dosarul Secției a II-a a Marelui Stat Major¹⁵⁶. În orice caz, și serviciul de informații al Armatei era interesat de „HAI” încă din toamna anului 1945¹⁵⁷, activitatea de urmărire intensificându-se în iarna și primăvara anului 1946¹⁵⁸, dar continuând și în vara celui din urmă an¹⁵⁹.

Serviciile secrete ale guvernului Groza aveau să ajungă la concluzia că „acțiunea acestei grupări [«HAI»] este de o gravitate excepțională, îmbrăcând haina terorismului”¹⁶⁰. În martie 1946, Inspectoratul General al Jandarmeriei a transmis ordine Inspectoratelor și Legiunilor din subordine pentru a depista eventualele nuclee și membri ai „HAI”. Răspunsurile primite din teritoriu au fost negative¹⁶¹. La sfârșitul lunii aprilie 1946, Inspectoratul General al Jandarmeriei i-a dat în urmărire generală pe Dumitru Șteanță și pe Nicolae Paliacu¹⁶².

2. ORGANIZAȚIA „MIȘCAREA NAȚIONALĂ DE REZISTENȚĂ”

Înainte de a descrie constituirea și activitatea așa-numitei organizații „Mișcarea Națională de Rezistență” vom reda biografiile celor mai importanți membri, pentru a înțelege mai bine mediul în care a apărut această formațiune de rezistență.

¹⁵² ASRI, fond D, dosar 1741, f. 71; ibidem, dosar 1742, f. 220; ibidem, dosar 1773, f. 62–69.

¹⁵³ Mărturia lui Emil [Dumitru] Șteanță, în *op. cit.*, p. 126.

¹⁵⁴ ASRI, fond D, dosar 1773, f. 70.

¹⁵⁵ Ibidem, f. 319.

¹⁵⁶ Ibidem, dosar 1741, f. 68; ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 476; ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 1/1946, f. 12.

¹⁵⁷ ANIC, fond Ministerul de Război. Marele Stat Major, dosar 196, f. 22–23, 73–74.

¹⁵⁸ ASRI, fond D, dosar 9046, vol. 4, f. 296–299, 324–326, 478–481, 495–496, 567–571.

¹⁵⁹ AMR, fond Marele Stat Major, r. II. 1709, c. 701, 711 (sau dosar 1617, f. 4 v, 10); ANIC, fond Ministerul de Război. Inspectoratul General al Armatei, dosar 33, f. 85.

¹⁶⁰ ASRI, fond D, dosar 9046, vol. 4, f. 69; ibidem, vol. 1, f. 296.

¹⁶¹ Ibidem, dosar 1477, f. 126–139.

¹⁶² DJAN Cluj, fond Inspectoratul de Jandarmi Cluj, dosar 106/1945–1946, vol. I, f. 354.

2.1. MICROBIOGRAFII ALE LIDERILOR „MNR”

Aurel Aldea zis și „Moșu”¹⁶³ s-a născut în 1887, în orașul Slatina, și a urmat cariera militară, participând la cel de-al doilea război balcanic și la primul război mondial. Ulterior avea să ajungă până la gradul de general¹⁶⁴. În iunie 1940, după ultimatumul adresat României de către URSS, care a dus la cedarea de către cea dintâi a Basarabiei și nordului Bucovinei, generalul Aldea a fost numit în fruntea Comisiei române care urma să trateze cu partea sovietică reglementarea diverselor probleme create în urma schimbării de suveranitate în teritoriul dintre Prut și Nistru. S-a dovedit un energic apărător al intereselor părții române¹⁶⁵. Generalul Aldea a primit în aprilie 1941 o altă însărcinare importantă, cercetarea activității foștilor miniștri legionari. Ancheta a fost finalizată foarte repede, generalul Aurel Aldea redactând două rapoarte, unul dintre ele având caracter confidențial și fiind destinat generalului Ion Antonescu, conducătorul statului. Aldea l-a considerat pe Antonescu responsabil de rebeliunea legionară, deoarece nu controlase activitatea legionarilor, nu urmărise înarmarea lor și cedase majorității cererilor lui Horia Sima etc. Criticile generalului Aldea, fie și confidențiale, l-au determinat pe Antonescu să-l pensioneze. Așa s-a născut o aversiune între cei doi generali, care avea să aibă consecințe câțiva ani mai târziu¹⁶⁶. Generalul Aldea a făcut parte din grupul de militari și civili din jurul regelui Mihai, grup care a pregătit lovitura de stat împotriva mareșalului Ion Antonescu, pusă în practică la 23 august 1944. Suveranul îi asculta sfatul, iar șefii partidelor politice democratice aveau încredere în generalul Aldea¹⁶⁷, mai ales că acesta era cunoscut pentru curaj, hotărâre și intransigență¹⁶⁸. Într-un document al serviciilor secrete cu referire la august 1944 avea să se scrie despre Aurel Aldea că era membru al PNT¹⁶⁹, deși în alte acte această aserțiune era infirmată¹⁷⁰. Generalul Aurel Aldea a făcut parte din primul guvern condus de generalul Constantin Sănătescu, unde a îndeplinit funcția de ministru de Interne¹⁷¹. În această calitate generalul Aldea a intrat sub tirul presei de expresie comunistă, cerându-se chiar arestarea sa la jumătatea lunii octombrie 1944. Bunăoară, la

¹⁶³ ASRI, fond D, dosar 9046, vol. 2, f. 41.

¹⁶⁴ Ibidem, dosar 1774, f. 101; ibidem, dosar 9046, vol. 1, f. 163 r; Alesandru Duțu, Florica Dobre, *Drama generalilor*, p. 19.

¹⁶⁵ Ibidem, p. 23–24.

¹⁶⁶ ASRI, fond D, dosar 1774, f. 101; ibidem, dosar 9046, vol. 1, f. 163 r; Alesandru Duțu, Florica Dobre, *Drama generalilor*, p. 24.

¹⁶⁷ Mircea Ionițiu, *Amintiri și reflecțiuni*, București, 1993, p. 130–134; Alesandru Duțu, Florica Dobre, *Drama generalilor*, p. 24–29.

¹⁶⁸ Ileana, principesă de România, arhiducesă de Austria, *Trăiesc din nou*, București, 1999, p. 223, 324. Generalul Aurel Aldea avea însă un defect: nu era precaut, ceea ce ulterior, în durele condiții ale activității clandestine, avea să-l coste scump (*ibidem*, p. 324).

¹⁶⁹ ASRI, fond D, dosar 1774, f. 101.

¹⁷⁰ Ibidem, f. 309, 382.

¹⁷¹ Ibidem, f. 101; ibidem, dosar 9046, vol. 1, f. 163 r.

14 octombrie 1944, ziarul comunist „România liberă” a publicat un articol intitulat *Ministrul de Interne Aldea provoacă. Ministrul de Interne face jocul legionarilor. Cerem arestarea lui*. A doua zi, pe 15 octombrie 1944, și „Scântea” s-a substituit instituțiilor statului, solicitând reținerea generalului¹⁷². Există informații că între agitatorii comuniști un rol important l-a jucat scriitorul N.D. Cocea, care îndemna echipele de șoc ale PCR să strige: „Jos călăul Aldea!”¹⁷³.

Horia Măcellariu s-a născut la 10 mai 1894 în Craiova¹⁷⁴, fiind descendent al lui Ilie Măcellariu, primul președinte al Partidului Național din Transilvania¹⁷⁵. A făcut studii de marină militară în Italia și Franța (președintele francez l-a decorat cu „Legiunea de Onoare”). Avea o cultură vastă și vorbea fluent limbile franceză, germană și engleză. În perioada interbelică a predat la Școala Superioară de Război din București¹⁷⁶. În prima parte a celui de-al Doilea Război Mondial a deținut diferite funcții în Ministerul Aerului și Marinei, a fost șef de Stat Major al Marinei, iar în 1943 a devenit comandant al Forțelor Navale Maritime Române din Marea Neagră, având gradul de contraamiral. Din punct de vedere operativ el se subordona „Amiralului german al Mării Negre”¹⁷⁷. În contextul de la 23 august 1944, contraamiralul Măcellariu a negociat cu amiralul german Brinkmann ca forțele germane și române din zona Constanței să nu se înfrunte, cele din urmă putându-se retrage în ordine. De fapt, germanii erau superiori românilor în Constanța, dispunând inclusiv de o puternică baterie de coastă, cunoscută sub numele „Tirpitz”¹⁷⁸. Însă această atitudine, care salvase de la distrugere orașul și instalațiile portuare din Constanța, avea să fie considerată de sovietici ca „acțiune criminală”. Comisia Aliată (Sovietică) de Control din România a cerut la 6 iunie 1945 trimiterea în judecată a contraamiralului Horia Măcellariu sub acuzația că era

¹⁷² Ibidem, dosar 1774, f. 101–102; ibidem, dosar 9046, vol. 1, f. 163 r.

¹⁷³ Ion Antohe, *Răstigniri în Europa după Ialta*, București, 1995, p. 171; Ileana, principesă de România, arhiducesă de Austria, *op. cit.*, p. 223. La o manifestație împotriva generalului Aldea, muncitorii ignoranți și plictisiți au ajuns să strige „Jos Anglia!” în loc de „Jos Aldea”, deoarece pentru ei ministrul de Interne nu însemna ceva, nici măcar nu auziseră de el (*ibidem*).

¹⁷⁴ *Distrugerea elitei militare*, ed. Florica Dobre, Alesandru Duțu, vol. II, p. 96, 304 (doc. de la ASRI, fond P, dosar 14900, vol. 27, f. 18–29; ibidem, dosar 20239, vol. 2, f. 53); Alesandru Duțu, Florica Dobre, *Drama generalilor*, p. 173; Anișoara Budici, *Horia Măcellariu (1894–1989)*, în „Arhivele Totalitarismului”, 1994, nr. 4, p. 215.

¹⁷⁵ Anișoara Budici, *Horia Măcellariu*, p. 215.

¹⁷⁶ Ion Antohe, *op. cit.*, p. 316; Alesandru Duțu, Florica Dobre, *Drama generalilor*, p. 174–175; Anișoara Budici, *Horia Măcellariu*, p. 215.

¹⁷⁷ *Distrugerea elitei militare sub regimul ocupației sovietice în România*, vol. I, 29 august 1944 – 28 decembrie 1946, ed. Florica Dobre, Alesandru Duțu, București, 2000, p. 167–168 (doc. de la ASRI, fond P, dosar 20239, vol. 1, f. 111–119); Alesandru Duțu, Florica Dobre, *Drama generalilor*, p. 175; Anișoara Budici, *Horia Măcellariu*, p. 215.

¹⁷⁸ *Distrugerea elitei militare*, ed. Florica Dobre, Alesandru Duțu, vol. I, p. 169–170 (doc. de la ASRI, fond P, dosar 20239, vol. 1, f. 111–119); Alesandru Duțu, Florica Dobre, *Drama generalilor*, p. 175–176; Ion Antohe, *op. cit.*, p. 316.

„criminal de război”¹⁷⁹. Tribunalul Poporului de la București avea să-l absolve pe Măcellariu, în octombrie 1945, de orice vină¹⁸⁰, dar sovieticii au cerut continuarea cercetărilor „contra vinovatului (sic!) și tragerea sa la răspundere”¹⁸¹. Alte cercetări desfășurate de comisii românești în 1945 i-au fost favorabile contraamiralului Măcellariu¹⁸². Se pare că Horia Măcellariu încercase după 23 august 1944 să pună bazele unei organizații anticomuniste și progermane, intitulată „Valurile Dunării”¹⁸³, dar nu deținem alte informații în această privință.

Ca urmare a propunerilor făcute de ministrul de război, regele a emis, la 24 martie 1945, un decret prin care erau trecuți în rezervă mai mulți generali români. Între aceștia se aflau generalul de corp de armată Aurel Aldea și contraamiralul Horia Măcellariu¹⁸⁴.

Constantin Eftimiu s-a născut în anul 1893 în București și a urmat cariera armelor, ajungând la gradul de general de brigadă. Implicat în lovitura de stat de la 23 august 1944, a devenit în aceeași zi ministrul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor, demnitate pe care a deținut-o până la 3 noiembrie 1944. Din ianuarie și până în iulie 1945 a fost subșef al Marelui Stat Major¹⁸⁵.

Mihail Fărcășanu era liderul organizației de tineret a Partidului Național Liberal și se ascundea încă din prima parte a anului 1945; într-o vreme se pare că refugiul său a fost în munți¹⁸⁶. A scăpat de arestare și în vara anului 1945, când se operaseră arestările în legătură cu organizația „T”. În decembrie 1945 se adăpostea într-o casă conspirativă din cartierul Vasile Lascăr, în București¹⁸⁷.

Vintilă Brătianu era unul din membrii puternicei familii Brătianu, fiind fiul lui Vintilă Brătianu și nepotul lui Ion C. Brătianu. Urmase studii de inginerie și a participat la campania de pe frontul de Est ca pilot de vânătoare. Ocupația sovietică l-a aruncat în lupta anticomunistă. Mai întâi a organizat împreună cu câțiva

¹⁷⁹ *Distrugerea elitei militare*, ed. Florica Dobre, Alesandru Duțu, vol. I, p. 141–142 (doc. de la ASRI, fond P, dosar 20239, vol. 1, f. 3); Alesandru Duțu, Florica Dobre, *Drama generalilor*, p. 176.

¹⁸⁰ *Distrugerea elitei militare*, ed. Florica Dobre, Alesandru Duțu, vol. I, p. 167–172 (doc. de la ASRI, fond P, dosar 20239, vol. 1, f. 111–119).

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 172–174 (doc. de la ASRI, fond P, dosar 20239, vol. 1, f. 69).

¹⁸² *Ibidem*, vol. II, p. 96–97 (doc. de la ASRI, fond P, dosar 14900, vol. 27, f. 18–29).

¹⁸³ Miroslav Tejchman, *Voluntari români în unitățile SS*, în „Magazin istoric”, ianuarie 2001, nr. 1, p. 60.

¹⁸⁴ „Monitorul Oficial”, partea I, 1945, nr. 70, p. 5 în vol. *Politică și administrație în România (6 martie 1945 – 1 martie 1945). Epurarea*, ed. Ion Zainea, Oradea, 2004, p. 184–185; Alesandru Duțu, Florica Dobre, *Drama generalilor*, p. 30, 176.

¹⁸⁵ *Distrugerea elitei militare*, ed. Florica Dobre, Alesandru Duțu, vol. II, p. 198 (doc. de la ASRI, fond P, dosar 6192, vol. 23, f. 129); Alesandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *op. cit.*, p. 215.

¹⁸⁶ *Misiunea Ethridge în România. The Ethridge Mission in Romania. Die Ethridge Mission in Rumänien*, ed. Ulrich Burger, București, 2000, p. 216.

¹⁸⁷ Dan A. Lăzărescu, *Confesiuni*, dialoguri realizate de Radu Țoancă, s. I., 1997, p. 119; Dinu Pillat: *Documente inedite (1947–1957)*. „Aș vrea atât de mult să știți ce se petrece aici ...”, în „22”, 11–17 decembrie 2001, nr. 50, p. 8, n. 1 și 2.

intelectuali asociația „Amicii libertății”, reuniunile desfășurându-se la el acasă. Vremurile reclamau însă altfel de atitudini, ceea ce l-a determinat și pe Vintilă Brătianu să se implice în rezistența radicală¹⁸⁸.

George Manu provenea dintr-o veche familie românească (bunicul său patern, generalul Manu, îndeplinise înalte funcții în statul român, inclusiv pe cea de prim-ministru), făcuse studii strălucite de fizică la București și la Paris, ajungând profesor universitar (a lucrat cu Horia Hulubei). În 1937 intrase în Mișcarea Legionară, în 1940 fiind pentru scurt timp ministru plenipotențiar al României la Sofia. A devenit comandant interimar al Mișcării Legionare în 1943, pe când aceasta se afla în clandestinitate, asumându-și anumite riscuri¹⁸⁹. Era un anticomunist intransigent, susținând că profesa idei legionare moderate (nu agreea manifestările așa-numiților „pistolari” din Mișcarea Legionară)¹⁹⁰. Manu se pronunța împotriva oricărei apropieri a legionarilor de comuniști, de guvernul controlat de aceștia, considerând că singura șansă de evitare a comunizării României era întărirea partidelor istorice și a grupărilor clandestine de rezistență. În anii 1945–1946 el a purtat discuții cu liderii partidelor istorice, dar și cu facțiunea legionară rivală, condusă de Nicolae Petrașcu¹⁹¹.

2.2. APARIȚIA „MNR”

Într-un act al Corpului Detectivilor, generalul Aldea era menționat ca lider al mișcării de rezistență încă de la 27 iulie 1945¹⁹². Însă impulsul pentru constituirea a ceea ce avea să fie cunoscut sub numele de „Mișcarea Națională de Rezistență” s-a datorat, fără îndoială, crizei politice declanșate în România de conflictul dintre regele Mihai și guvernul Groza, ca urmare a refuzului acestuia din urmă de a-și depune demisia. Îngrijorarea era foarte mare în jurul datei de 23 august 1944, mai ales că existau suficiente indicii privind vulnerabilitatea regelui în confruntarea cu guvernul comunist. Ideea inițială a generalului Aldea a fost de a lua măsuri care să crească șansele regelui de a se apăra în cazul unui atac direct, fizic, din partea manifestanților comuniști¹⁹³. În acest context a avut generalul Aldea ideea constituirii unei mișcări de rezistență în București. În septembrie 1945, în diferite locuri din capitală (inclusiv în casa lui Anghel Capră, rudă cu generalul Aldea), au avut loc mai multe consfătuiri la care au participat generalii Aurel Aldea,

¹⁸⁸ Vlad Stolojan-Filipescu, *Vintilă Brătianu, omul datoriei*, în „22”, 13–19 iulie 1994, nr. 28, p. 10.

¹⁸⁹ Anișoara Budici, *George Manu (1903–1961)*, în „Arhivele Totalitarismului”, 1995, nr. 1, p. 221; Ion Băncilă, *Arc peste timpuri (1901–1999)*, Brăila, 2000, p. 216.

¹⁹⁰ *Distrugerea elitei militare*, ed. Florica Dobre, Alesandru Duțu, vol. II, p. 99 (doc. de la ASRI, fond P, dosar 14900, vol. 27, f. 18–29).

¹⁹¹ ASRI, fond D, dosar 1776, f. 257.

¹⁹² Ibidem, dosar 1774, f. 102; ibidem, dosar 9046, vol. 1, f. 163 r.

¹⁹³ Ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 182–183, 213–216.

Constantin Eftimiu și Mihăescu, amiralul Horia Măcellariu și locotenent-colonelul Eugen Plesnilă. S-a luat în discuție situația critică a regelui în București și găsirea unui loc de refugiu pentru el în munți. Acesta a fost considerat începutul organizării „Mișcării Naționale de Rezistență”¹⁹⁴. Conducerea organizației a fost preluată de generalul Aurel Aldea¹⁹⁵, căruia de altfel îi aparținuse inițiativa.

Au existat legături între generalul Aldea și Palatul Regal, îndeosebi cu generalii din anturajul suveranului, dar chiar și cu regele Mihai. Regele era îngrijorat după 23 august 1945 de situația din țară, ținând cont de răcirea relațiilor cu guvernul și de zvonurile privind o eventuală lovitură de stat care să ducă la înlăturarea sa. În timpul unei întâlniri cu regele, la jumătatea lunii septembrie 1946, acesta a fost de acord cu măsurile propuse de Aldea pentru a-i asigura securitatea¹⁹⁶. S-a discutat și problema încălcării de către guvernul Groza a prevederilor constituționale prin refuzul de a demisiona, deși suveranul solicitase aceasta. Pentru rezolvarea crizei guvernamentale, regele se pronunța în favoarea constituirii unui guvern de tehnicieni, care să organizeze alegerile. Suveranul l-a însărcinat pe Dumitru Negel, Mareșalul Palatului, să întocmească o listă cu personalități neutre, din rândul cărora să fie alcătuit guvernul. La rândul său, Negel i-a solicitat sprijinul generalului Aldea chiar în prezența regelui. În zilele care au urmat întrevederii, generalul Aldea s-a consultat cu prietenii săi, îndeosebi cu Constantin Vișoianu, Coty Stoicescu și generalul Gheorghe Potopeanu. Astfel a fost alcătuită o listă de circa 60 de persoane, prevăzându-se (la alegere) trei-patru președinți de consiliu, miniștri secretari și subsecretari de stat, pentru fiecare minister fiind cel puțin patru persoane, profesori universitari, profesori la Politehnică, magistrați și economiști. Odată întocmită, lista i-a fost dată lui Mircea Ionnițiu pentru a o înmâna regelui¹⁹⁷.

În afară de problemele interne, regele era îngrijorat și în legătură cu probabilitatea izbucnirii unui război între anglo-americani și sovietici, presupunându-se că aceștia din urmă i-ar fi obligat pe români să-i urmeze, situație cu care suveranul se arăta în dezacord. E momentul să precizăm că marea speranță a tuturor membrilor organizațiilor subversive – ca și a opoziției politice și a majorității populației de altfel – a fost izbucnirea conflictului militar între anglo-americani și sovietici, care să ducă la alungarea celor din urma din Europa Centrală și de Sud-Est, inclusiv din România, ceea ce ar fi marcat, deopotrivă, stoparea comunizării țării. În eventualitatea izbucnirii unui conflict armat între foștii aliați, regele și Aldea au convenit că atitudinea pe care trebuia să o adopte România era de neutralitate. Însă aceasta ar fi făcut din nou delicată poziția regelui, refugiul în

¹⁹⁴ Ibidem, dosar 1742, f. 214–215; ibidem, dosar 1743, f. 247; ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 70, 183, 214.

¹⁹⁵ Ibidem, dosar 1743, f. 247.

¹⁹⁶ Ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 184, 213–214.

¹⁹⁷ Ibidem, f. 184–185, 215.

Ardeal punându-se cu acuitate. În acest caz, mișcarea de rezistență inițiată pentru apărarea regelui în București urma „să treacă la o acțiune mai largă și să se adapteze la apărarea redutului Transilvaniei”. De aceea regiunea montană a fost împărțită în șapte zone. Generalul Aldea i-a predat regelui schița și i-a expus verbal misiunea grupelor¹⁹⁸. Alte surse ne arată că sub influența reginei mamă Elena, a generalului Nicolae Cociu, generalului Emilian Ionescu, căpitanului Vergoti și a lui Mircea Ionnițiu, regele Mihai ar fi acceptat planul unui refugiu în munți. El s-a interesat de stadiul organizării rezistenței și a primit în mod regulat informații și sugestii politice de la generalul Aldea¹⁹⁹. Regele ar fi declarat la un moment dat că nu va semna o declarație de război contra anglo-americanilor și că preferă să se refugieze în munți în ipoteza decretării stării de război fără consimțământul său²⁰⁰. În vederea găsirii unui loc de refugiu în munți pentru rege, pentru cazul în care comuniștii ar fi instaurat republica sau ar fi izbucnit războiul, generalul Aurel Aldea a intrat în legătură cu organizația „HAI”, în septembrie 1945. Generalul Aldea i-a solicitat lui Gavril Olteanu, liderul „HAI”, încă din toamna anului 1945, să realizeze un plan privind retragerea regelui în Munții Călimani. Olteanu a făcut planul și schița cu locul de refugiu al regelui în martie 1946, când situația internațională dădea semne de înrăutățire²⁰¹. Aurel Aldea a discutat chestiunea refugiului suveranului cu arhiducesa Ileana, cu regina Elena și cu Iuliu Maniu, care au fost de acord cu ideea, generalul luând în considerare și găsirea unui alt loc mai aproape de Săvârșin, în special în Munții Sebeșului²⁰².

Legăturile generalului Aldea cu Palatul Regal au fost strânse și după septembrie 1945, fiind asigurate de Negel, Mircea Ionnițiu și generalii Eftimiu și Niculescu. Generalul Aldea transmitea Palatului note informative scurte, în scris sau verbal. Strânsele relații cu cercurile regale au durat până în mai 1946, cunoscându-se sentimentele monarhice ale generalului, mai ales că fuseseră probate în timpul loviturii de stat de la 23 august 1944, precum și în perioada în care deținuse funcția de ministru de Interne, în toamna anului 1944²⁰³. Generalul Aurel Aldea avea să declare în timpul anchetelor că regele Mihai a cunoscut și încurajat acțiunea sa clandestină anticomunistă. Dacă nu ar fi avut încuviințarea suveranului, generalul nu ar fi întreprins niciun fel de acțiune²⁰⁴. În total, între septembrie 1945 și mai 1946, generalul Aldea a avut trei întrevederi cu regele Mihai²⁰⁵.

¹⁹⁸ Ibidem, f. 216.

¹⁹⁹ Ibidem, f. 81.

²⁰⁰ Ibidem, f. 81, 186–188.

²⁰¹ Ibidem, dosar 1741, f. 68, 99–100, 117–120; ibidem, dosar 9046, vol. 4, 174–175, 178–179, 186, 215–216; mărturia lui Emil [Dumitru] Șteanță, în *op. cit.*, p. 125.

²⁰² ASRI, fond D, dosar 9046, vol. 4, f. 186–187, 215–216.

²⁰³ Ibidem, f. 185–188, 209–210.

²⁰⁴ Ibidem, f. 81, 185–186.

²⁰⁵ Ibidem, f. 209.

Generalul Aurel Aldea întreținea încă din timpul războiului relații apropiate cu arhiducesa Ileana, sora regelui Carol al II-lea. El a căutat să o susțină și după încheierea războiului, inclusiv în fața regelui Mihai, când situația arhiducesei continua să fie delicată (era căsătorită cu arhiducele Anton de Habsburg, cetățean german, iar copiii lor erau considerați germani, deci încă cetățeni inamici). În timpul întrevederilor dintre Aldea și arhiducesa Ileana s-au atins și chestiunile legate de rezistență, cea din urmă deținând cunoștințe destul de ample despre situația organizațiilor subversive²⁰⁶. Deși a fost implicată în acțiunile de rezistență, iar numele ei a fost asociat în cercurile comuniste cu cel al generalului Aldea (însuși Emil Bodnăraș avertizând-o în acest sens), arhiducesa nu a avut de suferit, probabil apartenența ei la familia regală protejând-o²⁰⁷.

Căpitanul Mihail Țanțu zis și „Bătrânu”²⁰⁸ (originar din Basarabia, fiul unui fost deputat național-țărănist²⁰⁹) a fost comandantul companiei pentru misiuni speciale în Batalionul de parașutiști²¹⁰ și a jucat un rol important în luptele pentru apărarea Bucureștiului contra germanilor, la sfârșitul lunii august 1944²¹¹. În primăvara anului 1945, căpitanul Țanțu era urmărit de NKVD, acesta fiind motivul cel mai probabil pentru care a intrat în clandestinitate²¹². El a intrat în „MNR” ca șef al unui grup de foști parașutiști²¹³. Încercarea serviciilor secrete de a pătrunde în grupul din jurul căpitanului Mihail Țanțu prin intermediul unui informator („Gică”) nu a reușit, având în vedere solidaritatea de corp a foștilor parașutiști. Sortită eșecului a fost și încercarea de a-l folosi pentru infiltrarea grupului Țanțu pe sublocotenentul parașutist Irod Luca²¹⁴. Însă în primăvara anului 1946 căpitanul Țanțu a părăsit „MNR”, stabilind legătura cu liderul țărănist Ilie Lazăr²¹⁵.

Spre deosebire de „Haiducii lui Avram Iancu”, „Mișcarea Națională de Rezistență” a fost mai greu penetrată informativ. Bunăoară, în această problemă activitatea Serviciului Special de Informații s-a redus inițial la colectarea informațiilor provenite din diferite surse indirecte și din filaj²¹⁶. În jurul generalului Aldea s-a încercat introducerea unor informatori (unul dintre aceștia purta numele conspirativ „Ion”), dar o vreme nu s-au putut stabili natura și obiectul întâlnirilor

²⁰⁶ Ibidem, f. 152–158, 170; Ileana, principesă de România, arhiducesă de Austria, *op. cit.*, p. 222–223, 293, 323–326.

²⁰⁷ Ileana, principesă de România, arhiducesă de Austria, *op. cit.*, p. 323–325.

²⁰⁸ ASRI, fond D, dosar 9046, vol. 2, f. 41.

²⁰⁹ Ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 97.

²¹⁰ Irimi Reinhold, *Scrisoare către confracții mei de suferință*, în „Memoria”, 2000, nr. 32, 3, p. 123.

²¹¹ ASRI, fond D, dosar 1742, f. 89; Ștefan Șoverth, *Parașutiști în luptă*, București, 1973, p. 40–43.

²¹² ASRI, fond D, dosar 1774, f. 161–162; Climent Danțiș, *Rezistența împotriva bolșevismului*, București, 1998, p. 13.

²¹³ ASRI, fond D, dosar 9046, vol. 4, f. 79.

²¹⁴ Ibidem, dosar 1773, f. 73–74.

²¹⁵ Ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 104.

²¹⁶ Ibidem, dosar 1773, f. 71–72.

fostului ministru de Interne cu oamenii politici și cu militarii cu care avea legături²¹⁷. Însă din datele furnizate la sfârșitul anului 1945 – începutul anului 1946 de alți informatori (în mod special „Romeo”), combinate cu cele obținute de la Misiunile Americană și Britanică, SSI a putut cunoaște conducerea „MNR”, organizarea și o parte din membri. De asemenea, SSI a început să privească organizațiile subversive ca un întreg, încercând să ajungă la „forul conducător”²¹⁸. În aprilie 1946, s-a aflat din aceeași sursă („Romeo”) că „HAI” gravita în jurul „MNR”, atât în privința organizării, cât și a unei părți din membri. Date identice s-au obținut pe cale informativă din interiorul Misiunii Americane și a Misiunii Britanice. S-a aflat ulterior că „Romeo” vindea aceleași informații atât SSI, cât și Misiunii Americane²¹⁹.

În anii 1945–1946, serviciile secrete ale guvernului de la București aveau să întocmească lungi liste, dar și fișe individuale cu ofițerii (preponderent generali și colonei) și civilii bănuți a face parte din mișcarea de rezistență. Toți erau în atenția Corpului de Filaj, activitățile fiindu-le strict monitorizate, inclusiv prin plasarea în proximitatea lor a unor informatori²²⁰. Spre exemplu, informatorul „Mircea” a fost introdus în preajma amiralului Măcellariu, însă rezultatele obținute au fost modeste²²¹. În afară de SSI și Poliție, „MNR” a fost urmărită și de Secția a II-a Informații a Marelui Stat Major²²².

2.3. ACTIVITATEA „MNR”

Despre „MNR” autoritățile aveau să susțină că urmărise să atragă în jurul său toate organizațiile subversive existente în România, să creeze în rândurile populației un curent anticomunist și antisovietic, „prin organizarea de lupte de stradă împotriva regimului” comunist (formulare în spatele căreia ar fi logic să vedem de fapt manifestațiile obișnuite ale cetățenilor în orice stat de drept), iar în cazul izbucnirii unui război între foștii Aliați să recurgă la acțiuni armate antisovietice prin grupuri de partizani („teroriști” în documentele oficiale). Toate urmau să fie puse în aplicare prin ne reprezentarea la mobilizare sau prin dezertarea din unitățile constituite, acte de sabotaj asupra industriei de război, a căilor de comunicații, a producției agricole, acțiuni de hărțuire a Armatei Roșii, asupra

²¹⁷ Ibidem, f. 72.

²¹⁸ Ibidem, f. 72–73.

²¹⁹ Ibidem, f. 75.

²²⁰ Ibidem, dosar 1774, f. 191–193, 211–213, 293, 305, 313–314, 318–325, 334–338, 341–343, 346–347, 349, 364–367, 369–372, 375, 377, 381–382, 384, 386, 388, 390, 394, 396–397, 399, 401, 403, 405–417, 418, 420, 423, 425.

²²¹ Ibidem, dosar 1773, f. 73.

²²² AMR, fond Marele Stat Major, r. II. 1709, c. 699, 711 (sau dosar 1617, f. 3 v, 10; ANIC, fond Ministerul de Război. Marele Stat Major, dosar 210, f. 23–24; Idem, fond Ministerul de Război. Inspectoratul General al Armatei, dosar 33, f. 102, 105.

transporturilor de trupe, sprijinirea acțiunii de război aliate (occidentale) prin acte de spionaj²²³.

După constituirea „MNR”, generalul Aurel Aldea a stabilit legături cu liderii partidelor istorice. Se miza pe dinamismul organizațiilor de tineret ale PNL, PNT și, susțin documentele oficiale, al unor grupuri de legionari. Coordonarea activității tineretului a presupus stabilirea unor contacte între generalul Aurel Aldea, Vintilă V. Brătianu, Mihail Fărcășanu (tineretul PNL), Horațiu Comaniciu (tineretul PNT) și George Manu (liderul unei facțiuni legionare antisimiste)²²⁴.

Pentru o organizare eficientă, „MNR” a împărțit – în fapt a fost un deziderat – teritoriul țării în zone de acțiune, care aveau în frunte un șef. Cum anticipau, existau șapte zone: zona A – regiunea Neamț, responsabilul fiind generalul Constantin Eftimiu; zona B – regiunea Bacău, al cărei șef urma să fie numit ulterior; zona C – nordul Transilvaniei, de care avea să se ocupe organizația „Haiducii lui Avram Iancu” (în alte surse organizația „HAI” este arătată ca responsabilă de regiunea Munților Călimani); zona D – regiunea Buzău–Valea Prahovei, condusă de profesorul George Manu; zona E – regiunea Câmpulung Muscel, condusă de Mihail Fărcășanu, acesta fiind uneori menționat în această poziție împreună cu Vintilă V. Brătianu; zona F – Munții Sebeș, condusă de Horațiu Comaniciu; amiralul Măcellariu ar fi condus zona București²²⁵. De fapt, zonele de rezistență erau situate în Ardeal sau în jurul acestuia, provincia intracarpatică jucând rolul de bastion al rezistenței în eventualitatea declanșării conflictului extern²²⁶. Locotenent-colonelul Eugen Plesnilă avea să fie menționat de serviciile secrete drept șeful de Stat Major al „MNR”²²⁷. Contraamiralul Măcellariu a avut discuții cu George Manu în toamna anului 1945, cel dintâi recomandând ca legionarii să renunțe la ideile totalitare dacă mai voiau să joace un rol în politică, pentru că statul român trebuia să fie un stat democratic. Măcellariu s-ar fi pronunțat chiar pentru necooptarea legionarilor în „MNR”, neavând încredere că declarațiile lor de acceptare a sistemului democratic aveau să fie transpuse în practică²²⁸.

Cu toate că efective însemnate ale serviciilor secrete fuseseră mobilizate pentru urmărirea organizațiilor subversive, nu se știa prea clar cine conduce rezistența din România. În martie 1946 se considera – însă informația nu era verificată – că „Mișcarea de Rezistență Națională” (aceasta era denumirea utilizată în document) era condusă efectiv de grupul din jurul lui Barbu Știrbey. Un rol

²²³ ASRI, fond D, dosar 1743, f. 246–247.

²²⁴ Ibidem, f. 247.

²²⁵ Ibidem; ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 6, 71, 75–77, 107; *Începuturile Mișcării de Rezistență în România*, ed. Radu Ciuceanu, Octavian Roske, Cristian Troncotă, vol. II, p. 147 (doc. de la ASRI, fond P, dosar 6192, vol. 9, f. 162–198).

²²⁶ ASRI, fond D, dosar 9046, vol. 4, f. 71.

²²⁷ Ibidem, f. 77.

²²⁸ *Distrugerea elitei militare*, ed. Florica Dobre, Alesandru Duțu, vol. II, p. 99 (doc. de la ASRI, fond P, dosar 14900, vol. 27, f. 18–29).

important îl jucau Grigore Niculescu Buzești, Piki Rădulescu-Pogoneanu și Ion Negulescu, fost ministru de război în cabinetul Rădescu. Generalul Aurel Aldea păstra o permanentă legătură cu Niculescu Buzești și cu Palatul Regal. Prin generalul Aldea existau contacte cu diverse grupuri de rezistență locale²²⁹.

Conducerea „MNR” ar fi ajuns la începutul lunii mai 1946 la ideea că se impunea centralizarea și coordonarea diferitelor organizații de rezistență din România. Ar fi avut loc o discuție la care au participat generalul Aurel Aldea, Mihail Fărcășanu și Gheorghe Kintescu (colaborator apropiat al lui Fărcășanu). Potrivit unei declarații date de generalul Aldea la scurt timp după arestarea sa, în acel moment s-ar fi discutat pentru întâia oară „mai dezvoltat încheierea frontului rezistenței”. Aldea ar fi citit atunci un îndreptar (ale cărui idei aveau să fie reluate ulterior în instrucțiunile primite de fiecare comandant de zonă)²³⁰. Se pare că, totuși, Mihail Fărcășanu nu a fost entuziasmat de (cel puțin) unele din planurile întocmite de generalul Aldea²³¹.

În urma anchetei din vara și toamna anului 1946, autoritățile de la București aveau să insiste pe faptul că „MNR” urmărea: inițierea unei rezistențe în armată, colaborarea cu partidele istorice, stabilirea contactelor cu cercurile „străine” (occidentale), înarmarea, pregătirea terenurilor de aterizaj pentru avioanele care ar fi aprovizionat trupele de partizani, acestea urmând să se retragă în munți la momentul potrivit. Însă în ochii serviciilor secrete românești mai grav era faptul că „MNR” încercase extinderea acțiunii de rezistență la nivelul întregii țări, unificarea și coordonarea tuturor organizațiilor subversive existente, atragerea partidelor istorice și a regelui în acțiune, cel din urmă fiind considerat simbolul României aflate în pragul comunizării. De asemenea, organizației i s-a imputat acțiunea de „spionaj împotriva Uniunii Sovietice în favoarea unei puteri străine”²³², ceea ce pentru guvernării comuniste de la București, care în cea mai mare parte nu serviseră niciodată interesele României, reprezenta de fapt principala culpă a rezistenței. Conform unor informații, mulți din cei arestați sub acuzația de implicare în rezistență aveau să declare în timpul anchetei că au auzit pentru întâia oară de „MNR” de la oficialii care se ocupau de anchetarea lor²³³ (vezi *infra*).

²²⁹ ASRI, fond D, dosar 9046, vol. 1, f. 265–278. Informațiile din această sursă trebuie privite cu reținere. E și o dovadă a amatorismului celor din serviciile secrete, a obsesiei față de legăturile politice ale rezistenței.

²³⁰ Ibidem, vol. 4, f. 6, 11. Gheorghe Kintescu fusese subdirector în Serviciul Secret de Informații în timpul guvernului Nicolae Rădescu (mărturia lui Emil [Dumitru] Șteanță, în *op. cit.*, p. 126; ASRI, fond D, dosar 7805, vol. 1, f. 63). În timpul unei întâlniri între Mihail Fărcășanu și Gheorghe Kintescu, în decembrie 1945, cel din urmă a manifestat un optimism extrem în privința viitorului apropiat, exprimându-și opinia că anglo-americanii aveau să impună schimbarea guvernului Groza și mai ales neutralizarea ministerelor de Război, Interne și Justiție, ultimele două deținute chiar de membrii PCR. Însă Fărcășanu nu și-a ascuns scepticismul în legătură cu părerile exprimate de Kintescu (Dan A. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 119–120).

²³¹ ASRI, fond D, dosar 1774, f. 325.

²³² Ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 71.

²³³ Nicoleta Raluca Spiridon, *op. cit.*, p. 408.

2.4. INTERESUL ANGLO-AMERICANILOR FAȚĂ DE ORGANIZAȚIILE DE REZISTENȚĂ DIN ROMÂNIA

Guvernul Petru Groza i-a suspectat mereu pe anglo-americani că favorizează opoziția anticomunistă din România, convingere accentuată după declanșarea grevei regale în august 1945. Sprijinite de sovietici, autoritățile române au inițiat inclusiv supravegherea Misiunilor Americane și Britanică. În contextul apariției și intensificării activității organizațiilor de rezistență, anglo-americanii și-au manifestat interesul față de acestea. Grupările anticomuniste au căutat și ele să capteze atenția occidentalilor, trimițându-le inclusiv rapoarte informative cu privire la intențiile lor sau materiale propagandistice.

Serviciile secrete românești observaseră la sfârșitul anului 1945 – începutul anului 1946 existența unui interes special al anglo-americanelor față de organizațiile de rezistență din România. Pătrunderea informativă a serviciilor secrete pe lângă misiunile anglo-americane era explicabilă. S-a ajuns la situația paradoxală ca unele din informațiile privind mișcarea de rezistență să fie aflate de autoritățile române din cercurile occidentale²³⁴.

Anglo-americanii erau interesați în februarie–martie 1946 îndeosebi de mișcările de trupe – se pare că de mari dimensiuni – efectuate de sovietici în România. Locotenent-colonelul Harris Burland, de la Misiunea Britanică, a încercat monitorizarea acestor deplasări de trupe, trimițând pe 1 martie 1946 ofițeri britanici la Buzău, Brașov, Galați și Sibiu. Colonelul Forster, de la Misiunea Britanică, a luat legătura cu locotenent-colonelul Prager, de la Misiunea Americană, cei doi analizând împreună situația trupelor sovietice din România²³⁵.

Serviciile secrete românești dispuneau în primăvara anului 1946 de un informator în interiorul Misiunii Americane la București. Prin intermediul acestuia erau cunoscute persoanele care aveau întreveneri cu generalul C.V.R. Schuyler, documentele cu privire la mișcarea de rezistență depuse la Misiune, fie de către membrii acestora, fie rapoartele realizate de locotenent-colonelul Prager. În aprilie 1946, generalul Schuyler ar fi dat dispoziții pentru adâncirea informațiilor în vederea

²³⁴ ASRI, fond D, dosar 9046, vol. 1, f. 229–230. Bunăoară, din informațiile culese de la corespondentul de presă Sam Buta, de pe lângă Misiunea Militară Britanică, se aflase că mișcarea de rezistență era condusă de generalul Aurel Aldea. Mișcarea ar fi cuprins organizația de rezistență a militarilor, „Graiul Sângelui” și „Mișcarea anticomunistă în România ocupată”. Aurel Aldea ar fi fost ajutat în demersurile sale de un număr de generali. Nu se știa însă în ce măsură afirmațiile corespondentului de presă erau conforme cu adevărul (ibidem). Din declarațiile locotenentului Mihai Oroveanu, ofițer de legătură pe lângă Misiunea Americană, reieșea că mișcarea de rezistență era în februarie 1946 în plin proces de organizare. În acel moment ar fi numărat peste 10.000 de membri, cărora li s-ar fi adăugat alți 40.000 recrutați mai ales dintre ofițerii deblocați și activi. Deși serviciile secrete românești păstrau rezerve cu privire la aceste cifre, ele considerau că mișcarea de rezistență luase o „amplare neobișnuită”. Pentru supravegherea rezistenței se considera necesară recrutarea de noi informatori și cooperarea serviciilor secrete (ibidem, f. 234).

²³⁵ Ibidem, f. 237.

stabilirii relațiilor între rezistență și populație, dacă exista un resentiment adânc față de sovietici, care ar fi putut duce la o revoltă a românilor; se urmăreau și capacitățile organizatorice ale conducerii mișcării de rezistență, dar și legăturile rezistenței cu partidele de opoziție și cu străinătatea, armamentul de care dispunea rezistența, dacă era suficient pentru a fi folosit în eventualitatea unei acțiuni de amploare²³⁶. Serviciile românești de informații aflaseră că și generalul Aldea întreținea legături cu reprezentanțele anglo-saxone în România. Spre exemplu, la 19 aprilie 1946, generalul Aldea avusese o lungă întrevedere cu colonelul Farnsworth, în timpul căreia s-a discutat despre situația „Mișcării Naționale de Rezistență”²³⁷.

În primăvara anului 1946, serviciile românești de informații au reușit să intre în posesia unui act („documentul Manicatide”) de la Misiunea SUA, din care se trăgea concluzia că americanii ar fi încercat, prin locotenentul James (Ira) Hamilton, centralizarea și coordonarea activității organizațiilor de rezistență, promițând ajutor financiar, armament și mijloace de telecomunicații. Prin maiorul Glaude și plutonierul Popa, de la aceeași Misiune, s-ar fi stabilit contactul între aceasta și organizațiile subversive, de această dată scopul fiind mai credibil: spionajul împotriva Armatei Roșii care continua să ocupe România²³⁸.

Misiunea Britanică a fost și ea acuzată, neoficial, de același tip de acțiuni clandestine, prin intermediul lui Kintescu și al căpitanului Mețianu. Dacă primul era implicat în „MNR”, cel de-al doilea l-ar fi încurajat pe căpitanul Dumitru Popa, liderul așa-numitului „Grup Înarmat Sinaia”, să înceapă imediat acțiuni de sabotaj, pentru ca în acest fel Radio Londra să poată vorbi despre rezistența românilor împotriva guvernului Groza și a ocupației sovietice²³⁹.

Americanii strâneau informații cu privire la starea de spirit a populației românești pe diferite canale. Spre exemplu, sergentul Maxwell, de origine română, a călătorit foarte mult prin România în prima parte a anului 1946, însoțit de Dinu Alimănișteanu, a stat de vorbă cu mulți țărani și a constatat existența „unui puternic curent antiguvernamental și antisovietic, ce se găsește într-o creștere continuă, putând duce chiar la mișcări violente”²⁴⁰.

E de la sine înțeles că de urmărirea serviciilor secrete românești nu au avut parte doar membrii organizațiilor subversive, ci și ofițerii de la Misiunea Americană și personalul românesc angajat al acesteia²⁴¹. Locotenentul James

²³⁶ Ibidem, f. 279.

²³⁷ Ibidem, f. 295.

²³⁸ Ibidem, vol. 4, f. 82.

²³⁹ Ibidem, f. 82.

²⁴⁰ Ibidem, vol. 2, f. 90.

²⁴¹ Ibidem, dosar 1773, f. 18. Teodor Manicatide (născut în 1912 la Constanța) era angajat al Misiunii Americane, pe post de desenator-fotograf, încă de la începutul anului 1945, recomandat și pentru sentimentele sale filoamericane. În primăvara anului 1946 el călătorea foarte mult prin țară, însoțind ofițeri americani, mai ales pe maiorul Hosler, realizând fotografii și confecționând schițe cu caracter informativ (ibidem, dosar 9046, vol. 2, f. 88).

Hamilton, de la Misiunea Americană, și Teodor Manicatide, care îndeplinea rolul de translator, au făcut la sfârșitul lunii aprilie 1946 un turneu în nordul Transilvaniei. Ei au ajuns și la Năsăud, unde se desfășura o mare întrunire a PNT, printre liderii prezenți numărându-se Ilie Lazăr și Marius Pop²⁴². Hamilton și Manicatide au ajuns apoi la Vatra Dornei pe 1 mai 1946. Prin intermediul lui Octavian Fedorciuc, președintele organizației PNT din Vatra Dornei, ofițerul american a stat de vorbă cu diferite persoane din localitate, oameni politici locali, industriași, funcționari publici, dar și cu Dumitru Șteanță și Nicolae Paliacu, lideri ai organizației „Haiducii lui Avram Iancu”²⁴³. James Hamilton era interesat de datele privind starea de spirit a populației, situația economică, mișcările de trupe etc. din Bucovina. El ar fi discutat separat cu Șteanță și Paliacu problemele referitoare la „HAI” și le-ar fi promis sprijin material (aparate de emisie-recepție, armament, muniții etc.), pe care să le utilizeze în eventualitatea izbucnirii unui război²⁴⁴. După aceea, Hamilton a plecat de la Vatra Dornei la Câmpulung-Moldovenesc, unde a intrat în contact cu câteva persoane din conducerea locală a PNT²⁴⁵.

Există informații că în 1946, la inițiativa lui Ionel Mocioni-Stârcea, maiorul Thomas Hall și locotenentul James Hamilton, agenți americani, ar fi ajuns la o înțelegere cu un mic grup de diplomați români, între care Grigore Niculescu-Buzești, Victor Rădulescu-Pogoneanu, ideea fiind ca americanii să susțină financiar opoziția anticomunistă din România. Însă înțelegerea fusese făcută fără știrea guvernului american, iar când acesta a aflat i-a retras pe Hall și Hamilton²⁴⁶.

“A TINY BUBBLE”:

THE “NATIONAL RESISTANCE MOVEMENT” (1945–1946) (I)

Abstract

On August 23, 1944, Romania got rid of a military dictatorship of fascist orientation and left the alliance with Germany, but it was entirely occupied by the

²⁴² Ibidem, dosar 9046, vol. 4, f. 95. La manifestațiile cu caracter electoral din centrul, nordul și estul Transilvaniei, ținute de Ilie Lazăr, în aprilie 1946, a fost de față și ziaristul american Reuben H. Markham, care ne-a lăsat descrieri detaliate ale tensionatei atmosfere politice, dar și ale speranțelor populației românești cu privire la viitorul liber al țării (Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic*, București, 1996, p. 404–425).

²⁴³ ASRI, fond D, dosar 1435, f. 20, 30, 34, 222; ibidem, dosar 1773, f. 138–139.

²⁴⁴ Ibidem, dosar 1435, f. 20–21, 30, 34; ibidem, dosar 1773, f. 69–70.

²⁴⁵ Ibidem, dosar 1435, f. 21.

²⁴⁶ *Un martor al istoriei, Emil Ghilezan de vorbă cu Adrian Niculescu*, Cuvânt înainte de Neagu Djuvara, Cuvânt de încheiere de Dinu Gavrilescu, București, 1998, p. 237; Camil Demetrescu, *Note-Relatări*, ed. Nicolae C. Nicolescu, București, 2001, p. 409–410; Gheorghe Ceașescu, *Camil Demetrescu despre culisele procesului Maniu*, în „Magazin istoric”, aprilie 2000, nr. 4, p. 10–12.

Kremlin's troops; intrusions in the political life grew more and more significant, as well as the Soviet soldiers' daily abuses. At the same time, the Communist Party's rise was strongly and almost openly supported by the occupational authorities, vivified, several times, by the arrival in Bucharest of some of Stalin's important officials; this all led to the installation, on March 6, 1945, of an illegitimate government, as one could see during the same year (the "royal strike", the demonstration on 8 November in Bucharest, the pressures coming from the Anglo-Americans, etc.). In this context, several subversive organizations were going to appear. The first part of this article presents two of them: "Haiducii lui Avram Iancu – Divizia Sumanelor Negre"/Avram Iancu's Outlaws – Black Coats Division ("HAI") and the so-called "Mișcarea Națională de Rezistență"/National Resistance Movement ("MNR"). The "Avram Iancu's Outlaws" organization was founded by a group made of former members of the "Iuliu Maniu" Voluntary Battalion, led by Gavril Olteanu, and proved to be a very active one from a propagandistic point of view. Their central topic was anticommunism, seen from nationalist, even chauvinistic positions, which could be explained by the initiators' past. Undoubtedly, this prejudiced the very image of the organization, especially in certain democratic political circles (the National Peasantry's Party and the National Liberal Party), providing arguments for the communists, who proclaimed all the nationalists fascists. The "National Resistance Movement" appeared on the initiative of General Aurel Aldea (one of Marshal Ion Antonescu's formal opponent and member of the first Cabinet run by General Constantin Sănătescu), of Rear Admiral Horia Măcellariu, and of other high officers and political men of different orientations. This organization wanted to unify the resistance groups in Romania, initiated contacts with the political parties in the Opposition, with the Royal Palace and with the missions of the United States of America and of Great Britain to Bucharest. But "MNR" could not overcome the exploratory phase within different military and political circles, its action capacities in case of emergency being in fact quite limited.

TEORIE ȘI PRACTICĂ – STAT ȘI INDIVID

SOCIALIZARE CONTRA ETATIZARE: MODELUL SOCIALISMULUI DEMOCRATIC

ALEXANDRU MAMINA

În sinteza sa consacrată gândirii socialiste, G.D.H. Cole aprecia că, deși se deosebea de comunism în mai multe privințe, socialismul interbelic a avut în comun cu acesta ideea proprietății colective și a controlului public asupra resurselor și a mijloacelor de producție, precum și credința în misiunea istorică a clasei muncitoare privind trecerea de la capitalism la socialism¹. Cu titlu de generalitate, afirmația este corectă, numai că generalitățile, prin faptul că nu precizează diferențele specifice, lasă loc pentru confuzii sau clișee, care denaturează interpretarea istorică. În cazul de față, s-ar putea afirma la fel de corect că, deși se deosebea de liberalism în mai multe privințe, socialismul susținea ca și acesta reprezentativitatea democratică. În acești termeni se poate ajunge în cele din urmă la identificări artificiale (inclusiv la omologări teziste), care ignoră conținutul particular ocultat prin conjuncția „deși”. Analiza istorică trebuie să treacă dincolo de analogiile mai mult sau mai puțin formale, să pătrundă în materia propriu-zisă a problemei, pentru ca abia apoi să formuleze observații comparative concludente. Atunci când istoricii nu explică suficient lucrurile, politrucii pot să preia afirmațiile generale (mai ușor de priceput și mai percutante totodată) și să le acrediteze drept adevăruri. În măsura în care aceste „adevăruri” se diseminează social, inclusiv prin discursul politic, devin locuri comune ale conștiinței publice, inoculându-se în această calitate și în câmpul profesional al istoriografiei – situație care afectează procesul cunoașterii științifice. Riscul este evident în interpretarea socialismului, care a fost tratat adeseori prin prisma explicită sau implicită a polemicilor ideologice cu încărcătură socială.

Este sesizabil cât de puțin s-au ocupat istoricii de proiectele concrete de societate ale marxiștilor „ortodocși”, pe care mai degrabă le-au presupus decât le-au analizat sistematic. În vastitatea analizelor și sintezelor consacrate social-democrației europene, spațiul cel mai întins îl ocupă teoria și acțiunea politică. În condițiile în care revoluția presupunea obținerea și exercitarea puterii, faptul este explicabil. S-a mai adăugat caracterul spectacular al disputei politice dintre social-

¹ G.D.H. Cole, *Communism and Social Democracy. 1914–1931*, vol. 2, London, New York, 1958, p. 848.

democrați și comuniști, care, prin inteligențele și afectele pe care le-a antrenat, era firesc să atragă cu prioritate interesul istoricilor. Mai mult, câtă vreme exista efectiv o societate care se intitula socialistă în Uniunea Sovietică, aceasta stârnea atenția în mai mare măsură decât proiectele „livrești” ale socialiștilor din Occident. În acest fel s-a estompat însă specificitatea programului social-democrat de reorganizare a modului de producție, în conștiințe impunându-se cu precădere modelul comunist, întemeiat pe etatizarea și conducerea birocratică a producției – model identificat tot mai mult cu marxismul, cu socialismul în general.

În studiul de față încercăm, așadar, o restituire istorică prin revenirea la documente aproape uitate, care sunt de natură să precizeze profilul doctrinar autentic al social-democrației, în sensul modelului socialismului democratic, întemeiat pe ideea socializării și a conducerii participative a producției. Nu se pune problema justificării acestui model, ci numai a cunoașterii sale corecte. Eventuala critică a proiectului socialist trebuie să poarnească de la ceea ce a susținut cu adevărat acest proiect, nu de la prejudecăți sau identificări înșelătoare. În acest scop ne vom referi la lucrările lui Karl Kautsky și Otto Bauer, care, în calitatea lor de teoreticieni recunoscuți, lideri politici și autori de programe cu impact la nivel internațional, apar ca reprezentativi pentru ansamblul gândirii social-democrate. Programele de la Erfurt (1891), Görlitz (1921), Kiel (1927) ale socialiștilor germani, respectiv cel de la Linz (1926) al austriecilor au fost elaborate în sensul ideilor acestora. Karl Kautsky și Otto Bauer au formulat cea mai sistematică viziune marxist-„ortodoxă” asupra realizării societății socialiste, viziune care exprima concentrat principiile și ideile vehiculate în mișcarea socialistă europeană.

În virtutea concepției scientiste și a metodei dialectice, potrivit căreia nu se puteau face evaluări certe decât în legătură cu ceea ce exista în fapt, autorii marxiști s-au ocupat mai mult cu analiza societății burgheze decât cu anticiparea („utopică”) a celei socialiste. Ca atare, ei nu au elaborat un plan detaliat al societății viitoare, ci s-au referit cu precădere la condițiile și formele *trecerii* la socialism, adică ale revoluționării modului de producție. Aceste condiții și forme puteau fi anticipate, respectiv preconizate, întrucât ele erau conținute în însuși sistemul capitalist, fapt care permitea cunoașterea lor pe baza obiectivă a realității.

Încă de la adoptarea primului program marxist al social-democrației germane, Karl Kautsky preciza formal că trecerea la socialism nu era posibilă decât în condițiile în care numărul și puterea claselor exploatate creșteau, iar cele ale exploatatorilor scădeau². El a reluat această idee în contextul polemicii cu bolșevicii, atunci când arăta că un popor era pregătit pentru socialism numai în momentul în care majoritatea sa dorea socialismul³. Cu alte cuvinte, trecerea la socialism implica democrația. Democrația era corelativă socialismului nu doar din

² Karl Kautsky, *Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Theil*, Stuttgart, 1892, p. 106.

³ Idem, *Demokratie oder Diktatur*, Berlin, 1920, p. 18.

considerente instrumentale – deoarece asigura cadrul cel mai favorabil mobilizării populare –, ci și structurale – întrucât dezvoltarea democrației și cea a proletariatului își aveau originea în aceeași sursă economică, și anume progresul marii industrii, care presupunea concentrarea și organizarea maselor⁴.

Totodată, Karl Kautsky sublinia „durata lungă” a revoluției proletare, precum și caracterul ei neunivoc: „Revoluțiile se pregătesc cu ani și decenii de lupte politice înainte și se desfășoară prin schimbări permanente și prin fluctuația raporturilor de putere ale diferitelor clase și partide, adeseori întrerupte de dări înapoi (perioade de reacțiune)”⁵. Revoluția era un fenomen de durată și deschis unor experiențe multiple. „Astfel – scria liderul social-democrat în 1902 – nici revoluția socială nu poate reprezenta încheierea dezvoltării sociale, ci numai începutul unei noi dezvoltări. O revoluție socialistă poate transforma brusc o fabrică din proprietate privată în proprietate comună. Dar numai treptat s-ar putea transforma în cursul unei dezvoltări ulterioare lente o fabrică, dintr-un locaș al muncii silnice, monotone și dezgustătoare, într-un loc atrăgător unde oamenii, mulțumiți de viață, să muncească cu drag. O revoluție socialistă ar mai putea prefăce brusc în proprietate comună marile exploatare agricole existente. Acolo însă, unde domnește mica exploatare agricolă, organele unei produceri sociale socialiste în agricultură abia ar trebui create, și aceasta nu poate fi decât rezultatul unei dezvoltări lente”⁶.

Sub aspectul formei, Karl Kautsky preciza că nu se putea stabili o modalitate unică de trecere la socialism, înlăturarea capitalismului depinzând de condițiile fiecărei societăți⁷. „Nimeni nu poate spune cum se va petrece această revoluție – arăta el –, dacă exproprierea neînlăturabilă va lua forma unei confiscări sau a unei răscumpărări, dacă se va desfășura pașnic ori silnic. Trecerea aceasta poate să se facă în felurite chipuri, după cum desființarea sarcinilor feudale s-a făcut în felurite chipuri în diferite țări. Chipul în care se va îndeplini această trecere atârna de starea generală în care va lua ființă, de puterea, de conștiința fiecărei clase interesate, împrejurări care nu pot fi prevăzute și socotite de mai înainte. În dezvoltarea istorică neașteptatul joacă rolul cel mai mare. Fără îndoială, social-democrații doresc ca exproprierea neînlăturabilă a marilor întreprinderi să aibă loc pe cât mai puțin dureros cu putință, pașnic, prin înțelegerea tuturor”⁸.

Democratismul, „durata lungă” și diversitatea formelor de trecere la socialism presupuneau pluralismul social, coexistența chiar și contradictorie a mai multor categorii și rezolvarea contradicțiilor dintre acestea în termenii gestiunii instituționale, nu ai soluțiilor de forță. „Exproprierea expropriatorilor” intervenea

⁴ Idem, *De la democrație la robia de stat. Răspuns lui Trotzki*, [București], [1922], p. 32.

⁵ Idem, *Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Theil*, p. 107.

⁶ Idem, *Reformă socială sau revoluție socială?*, București, 1920, p. 17–18.

⁷ Idem, *Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Theil*, p. 106.

⁸ Idem, *Bazele social-democrației*, București, 1911, p. 141.

ca o decizie legală a majorității societății, realizabilă prin mijloace economice, nu prin coerciție⁹. Esența transformării socialiste era participarea socială, sau altfel spus cointeresarea obiectivă a populației în schimbarea modului de producție: „Pârghia dezvoltării economice nu va mai fi *concurența*, care desființează întreprinderile înapoiate și expropriează pe proprietarii lor, ci *puterea de atragere*, pe care o vor avea exploatarea și formele de întreprinderi, pe o treaptă de dezvoltare mai înaltă, asupra lucrătorilor din întreprinderile și formele de întreprinderi înapoiate”¹⁰.

În aceste circumstanțe, Karl Kautsky se pronunța împotriva etatizării economiei și a gestiunii birocratice a întreprinderilor, gestiune care excludea participarea socială. El considera că întreprinderile publice conduse de birocrăția de stat, lipsită de inițiativă, se dovedeau de regulă inferioare celor private¹¹. Prin urmare, nu puteau reprezenta o fază de dezvoltare superioară, nu erau susceptibile să câștige adeziunea maselor și să constituie instrumentul economic al realizării socialismului. „Simpla etatizare a întreprinderilor și schimbarea salariaților în funcționari de stat ar aduce după sine primejdia ca productivitatea muncii să scadă în loc de a spori. Și totuși, pentru a fi cu puțință buna stare generală, este nevoie de cea mai intensivă aplicare și folosire a tuturor cuceririlor tehnice. Iată un însemnat argument împotriva simplei etatizări a producției. Nu numai atât. Muncitorul nu cere numai bunăstare, ci și autodeterminare. [...] Situația aceasta nu se îmbunătățește dacă în locul capitalismului vine instituția publică, birocrăția de stat. În locul mai multor stăpâni muncitorul capătă unul singur, pierde și libertatea de a-și schimba stăpânul”¹².

De altminteri, confiscarea directă a capitalurilor nu putea să distingă între averile mari și cele mici, ambele investite sub formă de capital bănesc în aceeași întreprindere. În această situație erau lezate nu numai interesele marii burghezii care nu muncea, dar și cele ale micilor întreprinzători care lucrau ei înșiși¹³. Mica burghezie, în calitate de categorie populară amenințată de concurența marelui capital, putea fi integrată prin mecanisme economice în modul de producție socialist, consolidând astfel baza de masă a acestuia.

Revoluția socialistă trebuia așadar să realizeze nu etatizarea, ci *socializarea* economiei, adică să transfere proprietatea burgheză nu către stat, ci către majoritatea muncitoare a societății, organizată democratic, majoritate care să fie gestionara și beneficiara directă a producției, schimbului și repartiției. Sensul socializării nu era centralizarea proprietății, ci diseminarea ei socială, în conformitate obiectivă cu caracterul tot mai social al producției.

⁹ Idem, *Demokratie oder Diktatur*, p. 26–27.

¹⁰ Idem, *Bazele social-democrației*, p. 144.

¹¹ Idem, *Ce este socializarea?*, [București], [1945], p. 35.

¹² *Ibidem*, p. 36.

¹³ Idem, *Reformă socială sau revoluție socială?*, p. 87.

Karl Kautsky nu excludea total etatizarea, dar o limita la domeniile de activitate în care concentrarea și cartelarea se dezvoltaseră deja din interiorul sistemului capitalist, așa încât etatizarea lor nu era de natură să provoace o tulburare a producției. Acestea erau transporturile naționale (căile ferate) și producția de materii prime și mijloace de producție (minele, pădurile, uzinele metalurgice și fabricile de mașini)¹⁴. Altfel însă, socializarea era concepută esențialmente prin mecanisme indirecte, care confirmau pluralismul social inerent procesului de transformare a modului de producție.

Concret, Karl Kautsky se pronunța pentru transferul de proprietate prin vânzarea întreprinderilor industriale către cooperativele de consum, comune sau stat de către capitaliștii înșiși¹⁵, și mai ales pentru exproprierea prin impozite. „Confiscarea directă s-ar înfăptui repede, deseori dintr-o lovitură – arăta el. Pe când confiscarea prin impozite permite să preschimbi desființarea proprietății capitaliste într-un proces care se prelungește și progresează în măsura în care se întărește noua orânduire dovedind influența sa binefăcătoare. Ea face cu puțință ca această confiscare să se prelungească timp de decenii, astfel încât să capete deplina eficacitate de-abia pentru noua generație care a crescut în împrejurări noi și care nu mai e menită să socotească cu capitaluri și dobânzi. Confiscarea pierde astfel din asperitățile sale, devine mai adaptabilă și mai puțin dureroasă. Cu cât cucerirea puterii politice prin proletariat se produce în mod pașnic, cu cât acesta e mai bine organizat și mai luminat, cu atât mai mult ne putem aștepta ca el să prefere forma mai blândă a confiscării celei primitive”¹⁶. (Remarcăm din nou insistența autorului asupra acordului majorității societății, ca temei al transformării socialiste).

În mod analog trebuia să se desfășoare socializarea în agricultură, cu atât mai mult cu cât aici mica întreprindere era contradictorie cu proprietatea colectivă asupra mijloacelor de producție. Ca atare, trecerea la socialism în agricultură nu presupunea exproprierea micilor proprietari și a meseriașilor¹⁷. Eliminarea marii proprietăți și a exploatării muncii se realiza tot prin impozitare, statul taxând plusvaloarea și eventual plusprodusul – situație care nu numai că nu-i afecta pe țărani și pe proprietarii de mici exploatări, dar chiar îi avantaja, întrucât îi elibera de presiunea concurenței marii proprietăți¹⁸. În măsura în care statul recurgea la naționalizarea solului, aceasta se întâmpla de asemenea în mod indirect, prin naționalizarea ipotecilor și a comerțului cu cereale, în condițiile în care creanțierii ipotecari și comercianții erau de fapt proprietarii marilor domenii¹⁹.

Socializarea se referea nu numai la transferul proprietății, ci și la transferul deciziei, care trebuia descentralizată social, de la patronat sau de la birocrăția de

¹⁴ *Ibidem*, p. 82.

¹⁵ *Ibidem*, p. 81.

¹⁶ *Ibidem*, p. 87.

¹⁷ *Idem*, *Bazele social-democrației*, p. 142–143.

¹⁸ *Idem*, *La politique agraire du parti socialiste*, Paris, 1903, p. 202.

¹⁹ *Ibidem*, p. 34.

stat către forțele sociale interesate și abilitate în conducerea producției: muncitorii (producătorii), consumatorii (beneficiarii) și profesioniștii (competențele științifice)²⁰. Aceste forțe sociale se manifestau prin intermediul sindicatelor, al cooperativelor de consum și al statului – cu condiția ca organizațiile respective să funcționeze în mod democratic²¹. Practic, era vorba de un sistem de consultare și decizie pluralistă, corespunzător pluralismului social inerent trecerii la socialism. „Există de pildă întreprinderi care au nevoie de o organizație birocratică: căile ferate – observa Karl Kautsky. Organizarea democratică va putea fi făcută acolo prin alegerea de delegați ai muncitorilor, care să alcătuiască un fel de parlament, care hotărăște reglementarea muncii și supraveghează administrarea aparatului birocratic. Unele întreprinderi vor putea fi date în administrarea sindicatelor, altele vor putea fi conduse de către cooperative. Există deci nenumărate forme de organizație democratică și nu trebuie să ne așteptăm ca organizarea tuturor întreprinderilor să se facă după unul și același șablon”²².

Principiul conducerii pluraliste și descentralizate a economiei a caracterizat social-democrația europeană interbelică, fiind recognoscibil în anii 1920 în proiectele naționalizărilor cu gestiune tripartită a întreprinderilor, formulate atât în Austria, cât și în Franța²³. Reafirmarea modelului socialismului democratic, opus celui birocratic, era cu atât mai actuală cu cât acesta din urmă beneficia deja de forța de atracție a realității promise și realizate, prin revoluția bolșevică. În condițiile în care în cele mai multe țări occidentale socialiștii erau încă departe de a prelua puterea politică, succesul bolșevicilor, care terminaseră cu țarismul și capitalismul în egală măsură, confera un prestigiu deosebit proiectului lor autoritar²⁴.

În această situație, Otto Bauer a susținut modelul democratic cu argumentele legitimității politice și ale eficienței economice totodată. „Dacă guvernul ar administra toate industriile, fără excepție – remarca liderul austriac –, el ar deveni prea puternic față de popor și de Adunarea națională. O atare sporire a puterii guvernamentale ar constitui o primejdie pentru democrație. Și apoi guvernul ar administra prost industria socializată, căci nimeni nu administrează mai rău întreprinderile industriale decât statul. De aceea noi, socialiștii, n-am cerut niciodată etatizarea, ci socializarea industriei. [...] Și cine sunt acei pe care îi interesează conducerea unei ramuri industriale socializate? Sunt, în primul rând, **lucrătorii, angajații și funcționarii** care lucrează; vin apoi **consumatorii** care au trebuință de produsele ei, și în fine **statul** ca reprezentant al colectivității naționale”²⁵.

„Exproprierea expropriatorilor” nu intervenea ca un act dictatorial de spoliere, ci ca o decizie instituțională a majorității, reprezentată în statul

²⁰ Idem, *Ce este socializarea?*, p. 39.

²¹ *Ibidem*, p. 42.

²² Idem, *Reformă socială sau revoluție socială?*, p. 90.

²³ Christine Buci-Glucksmann, Göran Therborn, *Le défi social-démocrat*, Paris, 1981, p. 81.

²⁴ G.D.H. Cole, *op. cit.*, vol. 1, p. 4.

²⁵ Otto Bauer, *Calea spre socialism*, București, [1924], p. 14.

democratic. Ea se realiza cu luarea în considerare a intereselor sociale multiple, cu precădere prin intermediul impozitării. „Socializarea va începe prin **expropriere** – preciza Otto Bauer. Statul declară, printr-o lege, expropriați de proprietățile lor pe actualii proprietari ai marii industrii. Aceștia trebuie despăgubiți, căci ar fi nedrept să despoi pe acționarii minelor și ai uzinelor, iar pe ceilalți capitaliști să-i lași stăpâni nestingheriți. Însă cheltuielile de despăgubire, pe care statul le va plăti numiților proprietari, trebuie să fie suportate de totalitatea capitaliștilor și proprietarilor funciari. În acest scop, statul va impune pe toți capitaliștii și proprietarii la un impozit progresiv asupra capitalului, din al cărui produs vor fi despăgubiți acționarii deposezați din marea industrie. În acest mod, nu se face acestora nici o nedreptate; întreprinderile le vor fi răscumpărate la valoarea lor integrală, din care se va scădea doar partea de impozit asupra capitalului pe care o vor plăti deopotrivă cu ceilalți capitaliști. Poporul pune astfel stăpânire, în mod gratuit, pe marea industrie, căci nu el ci clasa capitaliștilor suportă cheltuielile de despăgubire”²⁶.

În cazul băncilor, socializarea urma să se realizeze din interiorul acestora, în măsura în care legea hotăra ca o treime din membrii consiliilor lor de administrație să fie numiți de parlament, iar celelalte două treimi de uniunile industriale, syndicate, organizațiile de funcționari și asociațiile consumatorilor. Atunci când băncile treceau de sub controlul acționarilor bogați sub cel al reprezentanților comunității, puteau fi contopite într-o bancă națională centrală²⁷.

În privința exploatărilor agricole, Otto Bauer arăta că acestea aveau să cunoască inevitabil forme diferite. Existau exploatări care, pentru a se desfășura în mod rațional și eficient, necesitau dezvoltarea pe suprafețe mari – fondul forestier, de pildă –, după cum existau altele care presupuneau culturi mici – cazul viticulturii. Exploatățile mari urmau să fie conduse în regim de obște, iar cele mici reveneau micilor întreprinzători²⁸. „Această revoluție nu poate să se facă dintr-o dată – remarca el. Proprietatea forestieră va trece cea dintâi din mâinile particularilor în stăpânirea societății. [...] Vor veni pe urmă moștenirile, bunurile de mână moartă și celelalte latifundii. Și numai după ce societatea va fi căpătat experiența necesară din exploatarea acestor mari proprietăți, numai atunci va putea păși la socializarea tuturor marilor proprietăți funciare care întrec suprafața de o sută hectare. Urmează de la sine că *este exclusă* (s.n.) exproprierea proprietății țărănești. Nu-i numai nerecomandabilă din punct de vedere social, dar și impracticabilă din punct de vedere tehnic”²⁹.

Din lucrările lui Karl Kautsky și Otto Bauer se degajă așadar concepția unei revoluții socialiste pe „durata lungă” a istoriei, nu ca acțiune politică imediată, ci ca proces social îndelungat, esența sa fiind transferul puterii economice (proprietatea,

²⁶ *Ibidem*, p. 13.

²⁷ *Ibidem*, p. 43.

²⁸ *Ibidem*, p. 29.

²⁹ *Ibidem*, p. 28–29.

decizia) de la marele capital nu către stat, ci către organizațiile de masă ale majorității societății, majoritate compusă din muncitori, țărani și mic-burhezi, adică din toate acele categorii afectate de exploatarea sau de concurența marelui capital. Acest pluralism social inerent revoluției (care în politică lua forma democratismului) implica, pe de o parte, gestionarea multilaterală a intereselor specifice categoriilor populare, iar, pe de altă parte, pluralitatea formelor de proprietate în modul de producție socialist. Gestionarea multilaterală a intereselor se regăsea în preferința pentru mijloacele indirecte, în particular pentru impozite, împotriva confiscării directe, deoarece aceste mijloace erau de natură să prezerve situația materială a categoriilor mijlocii. Pluralitatea formelor de proprietate consta în coexistența proprietății de stat, a celei socializate și a micii proprietăți private. Social-democrații nu împărtășeau teza leninistă potrivit căreia mica proprietate genera capitalism în mod constant și în proporție de masă. Prin urmare, ea nu era contradictorie cu modul de producție socialist, a cărui rațiune nu era eliminarea proprietății în sine, ci a exploatării conținute obiectiv în relațiile de producție capitaliste. Odată transformate aceste relații la nivel macroeconomic, în noua structură socială, bazată nu pe concurență, ci pe colaborare, mica proprietate nu mai era în măsură să determine un sistem de exploatare a muncii.

O atare concepție asupra revoluției a putut fi calificată partinic de comuniști drept „reformism mic-burhez”, „conciliatorism” sau chiar „trădare” a socialismului. Într-o interpretare filosofică, ea părea să traducă un „fatalism istoric”, un „evoluționism obiectivist” care pune accentul în mod fundamental pe procesualitatea necesară de durată, eludând rolul activ al subiectului, adică voluntarismul acțiunii politice radicale, imediate, în transformarea socială. Din amândouă punctele de vedere – partinic și filosofic – se considera că era vorba de o denaturare a spiritului revoluționar al marxismului.

Evident, concepția social-democrată asupra trecerii la socialism era una evolutivă și integratoare social, contrară voluntarismului politic și militantismului de clasă, indiferent dacă unii dintre susținătorii săi recunoșteau sau nu acest lucru³⁰. „Moderația” ei se datora mai multor factori conjuncturali, precum ponderea intelectualilor reformiști în componența partidelor, inerția birocrăției etc.³¹. Dincolo însă de acești factori conjuncturali, la nivelul rațiunilor teoretice profunde, specificul evolutiv și integrator corespundea caracterului determinist și asociativ al doctrinei sociale marxiste.

În virtutea viziunii sale scientiste asupra societății și a istoriei, marxismul a susținut ideea evoluției legice a societății, în funcție de coordonatele materiale obiective. Karl Marx arăta că oamenii își realizau ei înșiși istoria, dar nu după bunul lor plac și în împrejurări alese de ei, ci în împrejurări independente de ei, moștenite

³⁰ Ralph Miliband, *Marxism and Politics*, Oxford University Press, 1977, p. 155.

³¹ *Histoire mondiale des socialismes*, vol. 2, coord. Jean Elleinstein, [Paris], 1984, p. 254; Michel Dreyfus, *Europa socialiștilor*, [Iași], 2000, p. 40.

din trecut (*Optprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte*)³². Transformarea modului de producție era condiționată, așadar, de baza materială a societății, care nu se putea modifica decât în mod treptat, în parametrii determinismului obiectiv, nu ai voluntarismului subiectiv. „Va fi oare posibil – se întreba Friedrich Engels – să se desființeze dintr-o dată proprietatea privată? [...] Nu, după cum nu e posibilă multiplicarea *dintr-o dată* a forțelor de producție în proporția necesară pentru crearea gospodăriei comune. Așadar, revoluția proletariului, care, după toate indiciile, va să vină, va transforma numai în mod treptat societatea actuală și va putea desființa proprietatea privată abia atunci când va fi creată masa necesară de mijloace de producție” (*Principiile comunismului*)³³. Proiectul revoluționar social-democrat, al trecerii treptate la socialism, prin mijloace indirecte care să nu afecteze factorii necesari ai dezvoltării (forțele de producție, calitatea proletariului), consacră programatic această interpretare asupra schimbării sociale. „Acela care vatămă acești factori e contrarevoluționar, oricâți burghezi ar prăda sau împușca” – scria Karl Kautsky cu trimitere la bolșevici³⁴.

Caracterul asociativ al doctrinei marxiste este mai puțin evident, dat fiind faptul că ea a susținut principiul eficient al luptei claselor. Pentru a-l înțelege este necesară, pe de o parte, contextualizarea socială a asocierii, iar pe de alta – precizarea sensului calitativ al dominației de clasă. Astfel, asocierea nu privea toate clasele, ci numai categoriile populare – muncitori, țărani, mici burghezi – reunite de opoziția lor obiectivă față de marele capital. Aceste categorii ajungeau să împărtășească în mod necesar interese *de natură* proletară, chiar dacă își păstrau identitatea sociologică specifică. Karl Marx considera că „tendința permanentă și legea de dezvoltare a modului de producție capitalist constă în a separa tot mai mult de muncă mijloacele de producție și de a concentra tot mai mult în grupuri mari mijloacele de producție răzlețite, deci de a transforma munca în muncă salariată, iar mijloacele de producție în capital. Acestei tendințe îi corespunde, pe de altă parte, separarea proprietății funciare de capital și de muncă, adică transformarea întregii proprietăți funciare într-o formă a proprietății funciare care să corespundă modului de producție capitalist” (*Capitalul*)³⁵. În aceste circumstanțe, se realiza majoritatea populară revoluționară a muncitorilor, țăranilor și micilor burghezi, preconizată de Friedrich Engels încă din 1847 (*Principiile comunismului*)³⁶. Această majoritate confirma și sensul calitativ al dominației de clasă, care se referea la lărgirea progresivă a suportului social al puterii, prin atragerea unor segmente de populație tot mai largi în sfera deciziei. Karl Marx și Friedrich Engels apreciau că fiecare clasă care ajungea la putere își realiza dominația pe o bază mai largă decât aceea a clasei dominante anterioare (*Ideologia germană. Critica filosofiei*

³² Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 8, București, 1960, p. 119.

³³ *Ibidem*, vol. 4, 1963, p. 374–375.

³⁴ Karl Kautsky, *De la democrație la robia de stat*, p. 85.

³⁵ Karl Marx, Friedrich Engels, *op. cit.*, vol. 25, partea a II-a, 1973, p. 421.

³⁶ *Ibidem*, vol. 4, p. 375.

contemporane în persoana reprezentanților ei Feuerbach, B. Bauer și Stirner și a socialismului german în persoana diferiților lui profeți)³⁷. Din această perspectivă, dominația de clasă a proletariatului în faza trecerii la socialism trebuia să fie una democratică, a majorității categoriilor populare reunite, asupra minorității marii burghezii. Concepția social-democrată, care afirma pluralismul social inerent al revoluției, era așadar în concordanță cu analiza fondatorilor doctrinei.

Concluzia istorică ce se degajă este că modelul marxist „ortodox” al trecerii la socialism a avut o identitate specifică, în sensul propunerii unei „a treia căi” de dezvoltare, între liberalism și comunism. Fără îndoială, a fost un model la fel de criticabil ca oricare altul. Liberalii îi puteau reproșa, de pildă, eliminarea factorului eficient al concurenței ca instrument al dezvoltării, iar comuniștii puteau să-l critice pentru că perpetua forme ale proprietății burgheze. Aceste chestiuni interesează însă economia politică și critica doctrinară, pentru cunoașterea istorică ele având numai o semnificație secundară. Analiza istorică nu justifică și nu condamnă modelul marxist „ortodox”, ci doar îl explică în determinațiile sale teoretice sau practice. Ea elimină astfel prejudecățile și confuziile care tind să-i denatureze autenticitatea teoretică, precum identificarea acestuia cu modelul comunist, identificare ce maschează distincția esențială dintre socializare și etatizare. Eventualele opțiuni pro sau contra modelului socialist nu sunt cu adevărat raționale decât dacă pornesc de la ceea ce au susținut efectiv socialiștii, nu de la ceea ce le atribuie polemic adversarii politici. Revenirea la documentele aproape uitate reprezintă prima condiție a cunoașterii istorice autentice.

SOCIALISATION CONTRE ÉTATISATION: LE MODÈLE DU SOCIALISME DÉMOCRATIQUE

Résumé

L'article présente la manière dans laquelle les sociaux-démocrates marxistes occidentaux ont conçu le passage du capitalisme à la société socialiste, y compris par rapport aux communistes.

On analyse ainsi les avis de Karl Kautsky et Otto Bauer, illustratifs pour la social-démocratie toute entière, au moins jusqu'à la Deuxième Guerre mondiale.

Ce qui se dégage, c'est l'image d'une doctrine sociale souple, favorable aux moyens d'action indirects – notamment les impôts –, qui accepte l'existence de plusieurs catégories sociales et formes de propriété, dans un gouvernement essentiellement démocratique. Le but n'était pas de transférer la propriété et la gestion économique vers l'État, mais de les dissiper au niveau de la majorité sociale englobant ouvriers, paysans et petits-bourgeois, réunis objectivement par leur opposition envers le grand capital.

³⁷ *Ibidem*, vol. 3, 1958, p. 49.

MĂSURILE SPORITE DE SECURITATE ȘI RESPECTAREA LIBERTĂȚILOR FUNDAMENTALE ÎN LUPTA ÎMPOTRIVA TERORISMULUI

BOGDANA DIACONU

Atacurile teroriste din Statele Unite din 2001 au scos la suprafață pretutindeni un subiect mai vechi al agendei internaționale – *securitate versus libertăți fundamentale*. Această sintagmă rezumă cât se poate de plastic principalul teren de confruntare în materie de costuri, mai ales ne-materiale, ale războiului împotriva terorismului. Alături de atentatul din 9/11/01, atentatul din Madrid (2004) și cel din Londra (2005) au arătat lumii întregi că terorismul este mai degrabă o sursă de amenințare mai gravă la nivelul cetățenilor și mai puțin la nivelul statului, a cărui existență a fost în mai mică măsură afectată de atacurile respective. Aceste realități pun astfel în discuție reanalizarea conceptului de securitate națională. Este adevărat că nu putem vorbi despre realizarea stării de securitate națională în condițiile în care individul nu se simte protejat, la fel cum putem afirma că atâta timp cât individul este amenințat este pusă în pericol securitatea grupului din care face parte acesta și a celorlalte comunități relaționate.

În condițiile globalizării, când vorbim de o interconectivitate tot mai accentuată între state și popoare, grija pentru securitatea individului într-un stat a devenit interesul imediat și direct al comunității internaționale. Este nevoie astfel ca securitatea națională, axată pe protecția statului, să ia din ce în ce mai mult o tendință de securitate umană, ce pune individul și comunitatea pe primul plan.

Atacurile teroriste, alături de alte probleme globale cum ar fi corupția sau sărăcia, au arătat că, în timp ce statul poate fi bine apărat astfel încât integritatea sa funcțională să nu fie afectată, cetățeanul poate fi foarte vulnerabil și expus mai multor riscuri și amenințări. Aceste transformări care au avut loc la nivelul mediului de securitate au impus și necesitatea transformării sectorului de securitate al statelor, prin care se înțelege o reformă profundă a legislației și a instituțiilor cu acest tip de atribuții. Normele pe care se fundamentează aceste instituții și cadrul lor legislativ trebuie să se alinieze standardelor internaționale care așază în prim plan interesul cetățeanului și care prevăd garanții în ceea ce privește respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

Noul mediu de securitate a impus soluții și acțiuni diferite de contracarare a recentelor amenințări, printre care se numără și terorismul internațional. Nu de puține

„Revista istorică”, tom XIX, 2008, nr. 3–4, p. 365–372

ori, costul pe care cetățenii l-au plătit pentru a spori gradul de siguranță națională s-a resimțit în limitarea libertăților lor fundamentale.

Atunci când punem problema restrângerii, în condiții legale, a libertăților fundamentale ale indivizilor cu scopul de a le spori securitatea, schimbul care se realizează trebuie să fie unul în folosul cetățeanului. Adică, restrângerilor libertății trebuie să le corespundă o creștere pe măsură a securității și, în niciun caz, acest cost plătit nu trebuie să devină o amenințare mai mare decât cea care l-a determinat inițial. Esențial este să se găsească acea cale de mijloc care să ne facă să nu renunțăm la prea multă libertate pentru a fi liberi. Politologul britanic Timothy Garton Ash a atras atenția, atunci când vorbea despre echilibrul fragil dintre libertate și securitate, că, în timp ce totalitarismele secolului trecut promiteau mai multă securitate în schimbul a mai puțină libertate, democrațiile liberale de astăzi acceptă mai puțină securitate în schimbul a mai multă libertate¹.

Abordarea pe care o propun este aceea a unui raport rațional între cele două dimensiuni, căci esența politicilor de securitate trebuie să fie individul, iar scopul acestor politici este acela de a asigura libertatea cetățenilor. Statul trebuie să fie garantul drepturilor și libertăților cetățenești, și nu cel care le limitează, chiar și în numele securității naționale, oricât de bine intenționată ar fi. Odată făcută această demarcație, ne putem întreba în ce condiții limitarea libertăților fundamentale ale cetățenilor poate fi acceptată ca un mijloc de contracarare a unor amenințări globale, cum este terorismul? Care ar putea fi mijloacele acceptate prin care statul își poate proteja cetățenii de astfel de amenințări? Restricțiile asupra libertăților fundamentale într-o societate democratică reprezintă o componentă care să condiționeze succesul acestui demers?

Factorii de decizie politici de pe ambele maluri ale Atlanticului au acționat în aceeași direcție în perioada imediat următoare atentatelor teroriste de la 11 septembrie 2001. Statele membre UE și-au manifestat solidaritatea și intenția de cooperare alături de SUA în lupta împotriva terorismului. Dialogul dintre oficialii europeni și cei americani a dus imediat la elaborarea unor documente care au îmbunătățit atât cadrul legal pentru lupta împotriva terorismului, cât și măsurile de răspuns în contracararea acestui flagel. Astfel, au fost elaborate și implementate legi noi care au impus pedepse mai dure pentru crime și delikte de terorism și care au conferit puteri sporite autorităților juridice și celor informative (serviciile secrete) cu rol în monitorizarea, reținerea și anchetarea suspectilor de terorism. Zguduite de noul flagel al terorismului transfrontalier, atât Statele Unite, cât și Europa au receptat cu ușurință noile măsuri de securitate și le-au considerat legitime și necesare pentru protejarea cetățenilor în fața acestei noi amenințări, chiar dacă ele antrenau anumite costuri în ceea ce privește libertatea. Ulterior însă, tot mai mulți adepți ai curentului de opinie libertarian au criticat vehement inițiativele guvernelor în materie de

¹ Timothy Garton Ash, *What Price Security?*, în „The Guardian”, October 17, 2002 (<http://www.hoover.org/publications/digest/3063161.html>).

securitate națională, atrăgând atenția că, nu de puține ori, în spatele explicației de „luptă împotriva terorismului” se ascundeau diferite încălcări ale libertăților fundamentale. Perioada de după 9/11/01 a împărțit societatea euro-atlantică, a polarizat dezbaterile privind costurile în materie de libertăți ale luptei împotriva terorismului mai mult ca niciodată și a dus la crearea a două tabere ostile, una susținând întărirea măsurilor de securitate, cealaltă respectarea libertăților fundamentale.

Începând cu septembrie 2001, autoritățile britanice, franceze și germane au întărit legislația care reglementa lupta împotriva terorismului și combaterea acestei amenințări. Alte țări europene, care nu aveau legi speciale antiteroriste, cum este cazul Danemarcei, le-au elaborat imediat². În septembrie 2001, Comisia Europeană a prezentat o propunere privind definirea comună a terorismului, care ulterior a fost și adoptată³. Acest acord la nivel european a pus bazele proiectării unor măsuri și instrumente de luptă antiteroristă, cum este cazul mandatului de arestare european introdus în 2004. Statele UE au întocmit, de asemenea, o listă comună a grupurilor teroriste care a întărit cooperarea țărilor membre.

În decembrie 2003, Consiliul European a adoptat Strategia Europeană de Securitate, realizată de Javier Solana, primul document de acest fel elaborat la nivelul UE, care promova două concepte fundamentale ce se înscriu în doctrina priorității acordate „soft policy”: securitatea democratică și securitatea prin dezvoltare⁴. Acestor două concepte li se adaugă și principiul potrivit căruia consolidarea securității trebuie operată exclusiv în condițiile respectului pentru drepturile omului și nu pe seama limitării libertăților civile⁵.

Un număr de universitari europeni reuniți sub forma Grupului de la Barcelona au propus ca, pe lângă Strategia de Securitate, să se adopte și un nou concept de securitate, și anume cel de „human security” (securitatea cetățeanului se referă la eliberarea indivizilor de temerile primare provocate de violarea drepturilor omului)⁶. În strânsă legătură cu acest concept, grupul de la Barcelona a trasat și

² Anja Dalgaard Nielsen, *Civil liberties and Counter-Terrorism – A European Point of View*, Washington DC, Center for Transatlantic Relations, 2004 – <http://transatlantic.sais-jhu.edu/PDF/articles/Anja.pdf>.

³ Aceasta înțelegere a fost cu atât mai importantă cu cât, în acea perioadă, eforturile ONU de a ajunge la un consens privind definirea globală a terorismului care să pună bazele unei convenții globale împotriva terorismului au eșuat.

⁴ Securitatea democratică atestă faptul că, prin dezvoltarea democrației la nivel național și internațional, este exclus războiul dintre statele care adoptă democrația ca sistem de organizare. Securitatea prin dezvoltare admite că stabilitatea și securitatea statelor crește direct proporțional cu creșterea nivelului lor de dezvoltare economică.

⁵ „O bună protecție a securității noastre este posibilă într-o lume alcătuită din state democratice care promovează buna-guvernare. Răspândirea bunei-guvernări, susținerea socială și reforma politică, măsurile anticorupție și cele împotriva abuzului de putere, întărirea statului de drept și promovarea și respectarea drepturilor omului sunt cele mai bune mijloace de întărire a ordinii internaționale” – *A Secure Europe in a Better World*, European Security Strategy, Bruxelles, 12 decembrie 2003, p. 11.

⁶ *A Human Security Doctrine for Europe, The Barcelona Report of the Study Group on Europe's Security Capabilities*, Barcelona, 15 September 2004.

șapte principii care să stea la baza acțiunii în domeniul protejării securității: primordialitatea drepturilor omului, autoritatea și responsabilitatea politică, multilateralismul, abordarea de jos în sus, focalizarea regională, apelul la instrumente de drept, folosirea forței în concordanță cu scopul.

Pe lângă acest cadru conceptual, UE a instituit și alte instrumente care să faciliteze cooperarea practică la nivel european a statelor membre, în cadrul luptei extinse împotriva terorismului internațional: Europol-ul, destinat cooperării forțelor de poliție, și Eurojust-ul, care permite cooperarea judecătorilor și a procurorilor.

Având în vedere că apărarea și securitatea la nivel global s-au transformat dramatic în ultimul deceniu, căci vechile amenințări au dispărut treptat și provocări noi, mult mai ambigue și care transcend cel mai adesea frontierele, le-au luat locul, formularea politicilor de securitate națională este tot mai dificilă, iar soluțiile sunt tot mai greu de găsit la scară locală. Un accent important în lupta împotriva terorismului s-a pus astfel pe acțiunile preventive. Numai că, de foarte multe ori, aceste măsuri și acțiuni de prevenire, având scopul de a spori securitatea indivizilor, au fost asociate cu amestecul mai insistent al serviciilor de informare și securitate în viața particulară a oamenilor. Interceptarea telefoanelor, verificarea corespondenței, urmărirea persoanelor, vigilența mai mare în rețelele de control și siguranță (acțiuni care până acum se efectuau numai în cazuri de urgență, dar care acum au intrat în rutină) au determinat un regim mai sever al supravegherii persoanelor și al interferenței statului în sfera privată a cetățenilor. Acțiunile de monitorizare, deținere și anchetare a suspecților de terorism, precum și procedurile de culegere și schimb de informații relevante în cadrul luptei împotriva terorismului internațional au fost vehement criticate, căci pot duce la compromiterea inviolabilității libertăților fundamentale și presupun imixțiuni în viața privată și de familie a cetățenilor.

Ca și în Statele Unite, diferite segmente ale societății civile europene au criticat vehement aceste măsuri care aduc prejudicii libertăților fundamentale ale oamenilor. Astfel, una dintre pozițiile cele mai dure față de politicile europene în materie care consacră imixtiunea gravă a statului în viața privată a cetățenilor a fost cea a organizației „European Civil Liberties Network”⁷ înființată cu scopul de a contracara atacurile fără precedent la adresa libertăților democratice. Ben Hayes, asociat al ECLN, este convins că, astăzi, Uniunea Europeană face apel la metehnele războiului rece și că populația Europei nu este consultată în privința deciziilor luate în numele ei. „Trăim un moment al istoriei când libertățile civile și democrația sunt atacate din toate direcțiile, iar nevoia unui răspuns colectiv care să se adreseze acestor amenințări nu a fost niciodată mai mare”. Ben Hayes este și

⁷ Conform statutului său, organizația „adună împreună grupuri și indivizi ale căror obiective comune sunt de a crea o societate europeană bazată pe libertate și egalitate, pe libertățile civile fundamentale și pe cele politice și personale, pe libertatea informației și drepturi egale pentru minorități” (<http://www.ecln.org/index.html>).

unul dintre autorii unui raport amplu coordonat de Statewatch și International Federation of Journalists – *Journalism, Civil Liberties and the War on Terror* – în care sunt prezentate modurile în care unele țări au răspuns la amenințarea terorismului, promovând măsuri cu scopul de a proteja securitatea națională, dar care au adus vătămare libertăților fundamentale ale cetățenilor. Organizațiile europene pentru apărarea drepturilor omului au replicat net în defavoarea documentelor ce adoptă măsuri excepționale prin care se consacră o imixtiune în viața privată și socială a unei societăți fundamentate pe principii democratice.

Măsurile tot mai numeroase și complexe de luptă împotriva terorismului au reușit rareori să stabilească o delimitare clară între politicile de securitate și garantarea drepturilor cetățeanului, motiv pentru care abuzurile au devenit de multe ori iminente. Una din soluțiile ce ajută la preîntâmpinarea acestor derapaje legale este existența unui control democratic riguros al sectorului de securitate. Suspiciuni privind echidistanța instituțiilor cu activități în domeniul securității se regăsesc în toate statele, cu precădere în cele în care au fost răsturnate regimuri totalitare și s-au creat instituții democratice, dar un control democratic eficient asupra acestor instituții poate garanta funcționarea lor transparentă, responsabilă și poate constitui un important factor de credibilitate în vederea legitimării lor ca instituții menite să contribuie la dezvoltarea unui sistem democratic.

Un rol decisiv în realizarea controlului democratic asupra instituțiilor sectorului de securitate îl au puterile statului: Legislativul (adoptă legi care definesc și reglementează serviciile de securitate, aproba bugetul corespunzător, organizează dezbateri și interpelări, anchetează abuzurile, examinează și soluționează petiții), Executivul (propune bugetul, liniile generale de acțiune și prioritățile pentru activitatea acestor instituții), puterea judecătorească (monitorizează sectorul de securitate și pedepsește abuzurile prin procedurile civile sau penale, în funcție de necesitate), Curtea de Conturi (asigură controlul cheltuirii banului public), Avocatul Poporului, precum și societatea civilă și mass-media (contribuie, prin informarea publicului, la susținerea largă a unui asemenea demers). Un ghid foarte util care oferă un set de practici și mecanisme pentru un control democratic eficient al sectorului de securitate îl reprezintă manualul Centrului din Geneva pentru controlul democratic al forțelor armate (DCAF)⁸, lansat și în limba română în martie 2004.

Existența unui control real asupra sectorului de securitate este unul dintre cei mai relevanți indicatori asupra gradului de democratizare a unei societăți, alături de existența unor instituții moderne, performante și a unui cadru legislativ eficient și

⁸ *Control parlamentar al sectorului de securitate – principii, mecanisme și practici, Ghid practic pentru parlamentari*, 2003, nr. 5 [editat de Centrul pentru Control Democratic al Forțelor Armate (DCAF) și de Uniunea Interparlamentară (UIP), Geneva]. Centrul din Geneva pentru controlul democratic al forțelor armate a fost instituit în 2000, la inițiativa guvernului elvețian, și are un rol important în încurajarea și susținerea instituțiilor statale și nestatale în eforturile lor pentru consolidarea controlului democratic și civil al forțelor armate și de securitate și în promovarea cooperării internaționale în cadrul acestui domeniu.

coerent. Cu cât suntem mai aproape de un astfel de cadru riguros, cu atât mai puține abuzuri și ingerințe ale statului vor exista în exercitarea unor drepturi sau libertăți fundamentale ale indivizilor.

În România, perioada de după 1989 a adus modificări radicale și constante în modul de percepere a celor două concepte – securitate națională / libertăți fundamentale. România a trecut de la totalitarism la democrație, statul totalitar fiind astfel înlocuit cu cel de drept. Alături de asigurarea principiilor separării puterilor în stat, statul de drept are ca principal deziderat asigurarea și respectarea drepturilor fundamentale ale omului, ale cetățeanului.

Instituțiile care au responsabilități în domeniul securității naționale au trecut, la rândul lor, printr-un amplu proces de reconstrucție și modernizare. Acest proces a avut în vedere transformarea profundă a instituțiilor, îmbunătățirea cadrului legislativ, ameliorarea actului de conducere, o mai bună coordonare națională a acestora și asigurarea integrării lor funcționale în sistemele de securitate din care România face parte. S-a urmărit, de asemenea, demilitarizarea politicii de securitate națională, care îmbracă astăzi mai multe forme: controlul civil și democratic, prezența civililor în aparatele militarizate ale ministerelor (apărare, interne, servicii) și, nu în ultimul rând, prezența la nivelul societății civile a unui puternic corp de experți civili care au multiple posibilități de a se exprima critic în probleme de securitate națională și internațională, prin intermediul mass-media sau al organizațiilor neguvernamentale de tip „think-tank”.

În contextul afilierii României la structurile euro-atlantice, precum și al creșterii riscului unor amenințări asimetrice pentru securitatea națională, s-a considerat necesară proiectarea unor instituții de securitate mult mai performante și stabilirea unui cadru legislativ solid, care să ofere serviciilor secrete românești posibilitatea de a lupta cât mai eficient împotriva terorismului sau a altor amenințări globale.

Noul pachet de legi privind securitatea națională, recent adoptat de către Guvernul României, are ca scop redefinirea cadrului legislativ al activității instituțiilor care au atribuții în sectorul de securitate. Din momentul în care au fost lansate în dezbatere publică, aceste legi au stârnit numeroase obiecții. Reprezentanți ai clasei politice, dar mai ales ai societății civile au considerat că anumite prevederi ale noilor acte normative acordă atribuții sporite instituțiilor din domeniul securității, în special serviciilor secrete, atribuții care, uneori, depășesc prevederile constituționale în vigoare și pot fi considerate ca încălcări ale drepturilor și libertăților fundamentale ale indivizilor. Aceste obiecții sunt binevenite, ele fiind, de altfel, expresia controlului democratic pe care societatea civilă are dreptul să și-l exercite asupra elaborării politicilor în domeniul securității. Astfel de mecanisme fac parte din jocul democratic și sunt foarte utile, atâta timp cât ele au ca rezultat un produs final care să fie expresia intereselor cetățenilor și garanția exercitării dreptului și libertăților lor fundamentale.

Lansarea în dezbatere publică a legilor securității a însemnat prima deschidere a sectorului de securitate către opiniile venite din partea societății civile. Dorința

reprezentanților societății civile de a participa la elaborarea legilor ce privesc sectorul de securitate, prin dezbateri publice, a fost înfrânată de-a lungul anilor de modul arbitrar în care s-au adoptat legile securității naționale și de modalitatea în care s-au înființat instituțiile ce aplică aceste legi. Faptul că acum reprezentanți ai sectorului civil își pot aduce contribuția în formularea politicilor de securitate este un semn că, în România, s-au făcut pași importanți pe calea controlului democratic și, implicit, a procesului de democratizare. Rămâne de văzut în ce măsură comentariile societății civile vor fi integrate în forma finală a noilor legi. Cu siguranță însă, dezbaterea publică referitoare la raza de acțiune și mijloacele pe care sectorul de securitate le utilizează în lupta împotriva terorismului, precum și la echilibrul pe care îl păstrează între asigurarea securității naționale și apărarea libertăților fundamentale va continua.

Prin urmare, consider că una din soluțiile de combatere a terorismului ar putea fi distanțarea de această polarizare în disputa „securitate versus libertăți fundamentale” și transferarea accentului pe ideea că protejarea securității naționale și, implicit, a cetățenilor trebuie realizată fără a afecta primordialitatea drepturilor omului. În loc să căutăm argumente care să justifice măsuri de sporire fie a securității naționale, fie a libertăților fundamentale, ar trebui să ne preocupe cum putem lupta împotriva noilor amenințări globale fără a submina democrația sub pretextul apărării acesteia.

În fața amenințărilor teroriste, costurile pe care le presupune sporirea siguranței naționale, oricât de mari ar fi, sunt întotdeauna infinit mai mici decât cele ale ripostei la un act împlinit. Pe de altă parte, dacă ar fi să plătim prețul democrației în această luptă, orice compromis sau derapare spre măsuri discriminatorii de limitare a drepturilor și libertăților fundamentale ale oamenilor vor duce la potențarea terorismului și la realizarea scopului ultim al acestuia, anume lichidarea democrației în favoarea unui regim „de mână forte”. Cu alte cuvinte, dacă lupta împotriva terorismului atrage după sine restricții grave ale libertăților, care ar mai fi sensul acestei lupte care are ca scop, la urma urmei, răspândirea valorilor democratice? Întărirea măsurilor de securitate nu se face de dragul securității, ci tocmai pentru a putea proteja și promova anumite libertăți, căci securitatea în sine înseamnă libertate.

Orice inițiativă din lupta împotriva terorismului purtată în numele întăririi securității naționale trebuie să se răsfrângă cu prioritate asupra individului, fără a încălca masiv drepturile fundamentale; orice astfel de inițiativă trebuie să pornească de la premisa că statul este, în primul rând, garantul siguranței manifestării drepturilor cetățenești, și nu cel care le limitează, în numele unei forme ne transparente – oricât de bine intenționată – de securitate națională; orice astfel de inițiativă ar trebui să aibă în vedere că între libertate și securitate există o relație duală și că niciuna dintre ele nu poate fi sacrificată pentru cealaltă, fără a le pierde pe ambele.

Istoria ne arată că stările de urgență sau de război au format adesea motivul de restrângere a unor libertăți; evident, sunt anumite libertăți care fac parte din

nucleul dur al drepturilor omului, cum ar fi libertatea gândirii sau conștiinței, și care nu pot fi suspendate provizoriu nici chiar în timpul stărilor excepționale. Restrângeri ale drepturilor fundamentale au fost acceptate și au fost considerate legitime atunci când situațiile speciale o cereau. Problema apare atunci când acestea sunt însoțite de măsuri abuzive și arbitrar din partea instituțiilor statului.

Standardul comun al activității desfășurate de instituțiile subscrise domeniului de securitate trebuie să asigure faptul că acestea acționează numai potrivit cu interesul național, respectând în totalitate libertățile fundamentale, fără să poată fi folosite drept mijloace de oprimare și de presiune nelegitimă. Acest deziderat poate fi atins în primul rând prin instituții moderne, performante, printr-un cadru legislativ eficient și coerent, dar mai ales prin mecanisme bine definite de control democratic al acestor instituții care să împiedice ingerințele și abuzurile statului în exercitarea unor drepturi sau libertăți fundamentale ale indivizilor.

INCREASED MEASURES OF SECURITY AND THE RESPECT OF FUNDAMENTAL LIBERTIES IN THE WAR ON TERRORISM

Abstract

The events of September 11, 2001 in US, the 2004 Madrid train bombings and the 2005 London 7/7 terrorist attacks brought about massive changes to the basic structure of state and society. All these terrorist attacks forced the policy makers to reevaluate the methods of responding to security threats in order to protect their citizens without bringing potential infringement on civil liberties. On both sides of the Atlantic, the response to terrorist attacks did not come without criticism. Many citizens believed that the new legislation impeded their civil liberties and threatened the democratic system in which they lived. Everybody soon understood that changes in the approach to civil liberties following the massive terrorism were bound to happen. But the key issue was how the changes were brought about. The measures against terrorism, often presented as a trade-off between liberty and security, should in fact be seen as a balance between the two of them. And such a balance can be achieved only if the new rights and powers granted to the state bodies in the war on terror are accompanied by a reinforcement of the mechanism for their control.

OAMENI REPREZENTATIVI – CORESPONDENȚĂ ȘI BIOGRAFII

MISIVE DIPLOMATICE DIN 1899

GEORGETA FILITTI

Seriile de rapoarte diplomatice restituie fidel politica externă a unei țări. România nu face excepție de la această regulă. Între ele însă se strecoară, la noi, și episoade extradiplomatice. Prin ciudățenia sorții asemenea texte nici nu s-au păstrat la Ministerul Afacerilor Externe, ci în arhive particulare aflate la Biblioteca Națională (Fondul St. Georges), ca în cazul de față. Face excepție doar schimbul de mesaje din octombrie 1899 al ministrului României la Berlin, Alexandru Beldiman, cu titularul Externelor în legătură cu necesitatea imperioasă a contractării unui împrumut în străinătate. Motivațiile românilor, ofertele ademenitoare ale băncilor franceze și germane ca și întrebările oficialilor din Occident asupra bonității noastre sunt dovada unor practici perpetuate în timp până astăzi în relațiile României cu Marile Puteri.

Dar piesele pe care le publicăm mai jos dezvăluie și mici vanități ale diplomaților, fudulia unora, dorința altuia de a-și lua concediu de la post învăluită într-un raport „foarte confidențial” unde, grijuliu, descrie o luptă din războiul cu burii comparând-o cu cea de la Plevna din 1877.

ANEXA I

Cabinetul
Ministrului Afacerilor Străine

Sinaia, 28 sept./10 oct. 1899

Onorate domnule Beldiman, deși v-am răspuns destul de lung și lămurit prin depeșa mea de azi, totuși cred de folos a vă da oareșcare deslușiri mai cu amănuntul, ca să vă pui bine în corent de ceea ce s-a făcut până acum în gestiunea împrumutului și să puteți răspunde imputărilor ce pare a vi le face dl. Hansemann în această afacere.

Vara aceasta situațiunea se prezenta după cum știți în modul următor: era o datorie flotantă moștenită de la precedesorii noștri (64 milioane, dacă nu mă înșel); acea datorie trebuia să crească neapărat în cursul anului, 1-iu din pricina lucrărilor ce erau a se face în campania anului 99, lucrări prevăzute, cunoscute și care se fac pe socoteala bugetului extraordinar, alimentat provizoriu prin datoria flotantă, definitiv prin diferitele împrumuturi de consolidare care s-au succedat în acești din urmă 20 de ani; 2, a doua cauză a creșterii datoriei flotante era din contra cu totul întâmplătoare și vremelnică, recolta dezastruoasă din ăst an, în 4/5 părți ale țării recolta de grâu n-a fost rea, slabă sau ticăloasă, a fost absolut nulă (la moșie la mine n-au scos nici sămânța).

„Revista istorică”, tom XIX, 2008, nr. 3–4, p. 373–379

Această nenorocire nu se poate imputa nici oamenilor de la Guvern nici sistemului nostru politic sau financiar. Se întâmplă calamități de asemenea natură pretutindenea și tocmai atunci este bine ca o țară care în curs de 25 de ani a făcut onoare sub toate guvernele angajamentelor sale și a fost un model de regularitate în plățile sale, să găsească ajutor ca să treacă criza și să apuce recolta anului următor (care fie zis în treacăt se arată admirabilă). Nici un financiar serios nu va crede că o recoltă pierdută și un deficit de vreo 15 sau în cazul cel mai rău chiar de 30 de milioane poate ruina țara românească.

Am vrut dar să contractăm un împrumut de consolidare care să lichideze datoria flotantă a anilor trecuți și să alimenteze bugetul extraordinar al anului corent și al celor următori; până la acel împrumut trebuia să mergem înainte cu bonuri de tezaur.

Dl. Hanseemann ne-a spus de la început că împrumutul definitiv nu se putea face decât la toamnă, dar niciodată nu ne-a zis că la toamnă se va face; din contra, a arătat că se putea întâmpla, ceea ce s-a și realizat, ca la toamnă să fie împrejurările mai rele decât fuseseră primăvara; ne-a procurat însă bani pentru ca să putem merge înainte până la toamnă, dar nu numai grupul d-sale; am găsit bani pe bonuri și în alte părți, dovadă că a treia parte aproape a datoriei noastre flotante nu este în mâinile grupului Disconto, o știe aceasta Disconto.

Astă vară, în lipsa d-lui general Manu, mi s-a propus așa o sumă oareșicare; n-aveam deocamdată trebuință de tot ce se oferea, dar șase milioane ne erau oferite îndată. Tocmai când eram să trimit depeșa la Paris pentru primire, a venit d. Costinescu în numele Societății Disconto, să se împotrivească la aceasta și cu toate că acea sumă ne era de foarte mare folos, n-am vrut să dăm motiv de plângere consorțiului și am refuzat cele șase milioane, după ce dl. Costinescu mi-a zis, față cu dl. Popovici, secretar general al Ministerului de Finanțe: „s'il vous faut ces 6 millions, eh bien, nous vous les procurerons”, promisiune ce nu s-a realizat.

ANEXA II

Légation de Roumanie

Vienne, le 2/14 Octobre 1899

Monsieur le Ministre,

Notre consul général à Vienne, M. le Chevalier Alfred de Lindheim, qui, je me fais un devoir de le reconnaître, déploie une grande activité et beaucoup de zèle pour tout ce qui touche aux intérêts roumains, m'avait proposé, sans que la Légation fût engagée en quoi que ce soit dans cette démarche, d'écrire personnellement au Ministre hongrois Hegedüs qu'il connaît fort bien et qui a fait partie durant plusieurs années d'un même conseil d'administration que lui, pour lui faire comprendre que la Hongrie ayant tout intérêt à entretenir de bonnes relations avec la Roumanie, il serait de bonne politique de lui accorder les réductions qu'elle réclamait pour le sel et le pétrole raffiné dans le tarif en vigueur depuis le 1-er Septembre aux Portes de Fer. M. Hegedüs, fort occupé, n'a pas répondu personnellement à M. Lindheim, mais il lui a fait connaître ses idées par le conseiller intime Matlekovits qui venait de présider le Congrès de l'Union Germano-Austro-Hongroise de navigation.

Je me suis fait remettre cette lettre parce qu'elle a son importance, M. Matlekovits y disant bien connaître les idées du Ministre hongrois qui considère le tarif aux Portes de Fer comme trop élevé, et que s'il ne le change immédiatement, c'est que le nouveau gouvernement s'était trouvé pour ainsi dire devant un fait accompli et qu'une réduction immédiate eût semblé une sorte de blâme au Cabinet précédent.

J'ai dit à M. De Lindheim qu'il était bon que cette lettre fût entre les mains de Votre Excellence qui n'en ferait pas un usage officiel.

Maintenant j'arrive à la conclusion de la présente, savoir:

Depuis longtemps il était à ma connaissance que M. de Lindheim était dévoré de l'espoir et du désir d'avoir une décoration roumaine, mais je pensais qu'il n'oserait pas me le dire. Je me trompais! Il a osé et je transmets sa plaque requête à Votre Excellence. Il s'agirait en effet de la plaque de la Couronne, M. de Lindheim ayant déjà, entre autres décorations, un cordon ... espagnol, avant la perte de Cuba.

Je dois ajouter que les rapports de notre consul général sont excellents et sans partager sa fièvre, j'espère une décision favorable de Votre Excellence, dont je suis, le tout dévoué,

Emile J. Ghika

ANEXA III

Legătuinea României
în Germania

Berlin, 15/27 octombrie 1899

Domnule ministru,

Sâmbătă sara târziu, în 9/21 octombrie am primit telegrama Majestății Sale Regelui, al cărei cuprins era destinat personal Contelui de Bülow; și duminică dimineața m-am și grăbit a adresa Ministrului german o scrisoare prin care îi comunicam pe scurt demersul având un caracter extraordinar și personal, cu care eram însărcinat direct de către Augustul nostru Suveran, rugându-l să-mi acorde cât mai curând o oră de întâlnire. Precum știți, un concurs de împrejurări oarecare a întârziat această întâlnire până *mercuri 13/25 l.c. sara*, deși ea fusese fixată imediat pentru luni la 12. În amândouă zilele însă, luni și marți după amiază, contele Bülow a fost chemat la Potsdam de către Împărat, ceea ce se întâmplă foarte des, Curtea prelungind reședința acolo până după Crăciun. Marți contele de Bülow a fost primit de Împărat împreună cu amiralul Tirpitz, Ministrul Marinei, care a și plecat după această audiență comună la Baden pentru a conferi cu Cancelarul Principele Hohenlohe. Această conferință a Împăratului cu Miniștrii de Externe și al Marinei, urmată imediat de plecarea celui din urmă la Baden, este foarte observată în lumea politică de aici. Ea se pune în legătură cu oarecare hotărâri ce ar fi de luat cu privire la marina germană și care ar fi provocate de situația internațională. Dar asupra acestei chestiuni voi avea a reveni mai târziu. Chestiunea cea mai urgentă, care ne privește, este cea financiară și dacă am atins aci în treacăt acea conferință de la Potsdam, mult comentată astăzi, am făcut-o numai din cauza coincidenței cu demersurile mele, care s-au ivit tocmai într-un moment unde Contele Bülow era foarte preocupat într-o altă direcțiune.

Dealtmintreli această întârziere nu ne-a cauzat nici o pierdere de timp, căci pe de o parte d. de Hanseemann s-a întors mercuri de la țară, iar pe de alta d. de Bülow a trimis pe consilierul său intim d. de Muhlberg, la societatea Disconto, ca să ceară informațiuni asupra situațiunii financiare a României, asupra negocierilor pendente cu guvernul nostru etc.

Când m-a primit d. de Bülow, avea înaintea sa o lungă expunere scrisă, din care mi-a citit cea mai mare parte și pe lângă care mai erau anexate diferite acte, ca scrisorile Contuarului Național d'Escompte din Paris din 5 și 7 octombrie st.n., pe care le-am comunicat la timp Excelenței Voastre cu raportul meu nr. 857 din 28 septembrie/10 octombrie – și altele.

Contele Bülow m-a rugat mai întâi să exprim Majestății Sale mulțumirile sale cele mai respectuoase pentru încrederea ce Regele i-a arătat în niște împrejurări atât de critice prin care trece țara. Ministrul, care a afirmat din nou și cu această ocaziune venerațiunea ce păstrează pentru Suveranul nostru, precum și amintirea relațiilor personale din trecut cu Maiestatea Sa, m-a autorizat să răspund Regelui că va face tot ce-i va fi cu putință pentru a ne ajuta în criza actuală. Ministrul mi-a

zis: „Am rămas un bun și sincer amic al României, de când am avut fericirea să apreciez înaltele calități de Regent și de om de Stat ale Suveranului Vostru precum și frumoasele însușiri ale națiunii române și progresele admirabile realizate de dânsa într-un timp atât de scurt. Puteți dar să contați pe sprijinul meu în momente critice ca cele de astăzi. Dar și D-voastră trebuie să-mi înlesniți intervenirea mea, căci independent de dificultățile speciale în care se află România din cauza relei recolte și altor împrejurări, situațiunea financiară în Europa a mai fost agravată prin izbucnirea războiului în sudul Africei. Deși sper că conflictul va rămâne localizat – ceea ce e și probabil – totuși nu se poate ști ce tensiuni s-ar putea naște de aici mai târziu în alte părți ale lumii. Prin urmare, băncile cele mari germane sunt datoare, mai mult decât oricând, să fie prudente și să-și rezerve puterile pentru cazul când criza financiară de astăzi ar deveni și mai gravă”.

Ministrul își dă seama de interesul mare ce-l are Germania pentru prosperitatea României, căci 800 până la 900 milioane din economiile germane sunt plasate în rentă română. Excelența Sa mi-a promis deci tot concursul său pe lângă d. de Hanseemann, însă se crede dator, în interesul amânduror părților, să ne atragă atenția asupra plângerilor formulate de acesta din urmă cu privire la modul negocierilor urmate până acum.

Contele Bülow mi-a citit atunci expunerea menționată mai sus, în care societatea Disconto se declară gata a contribui la consolidarea situațiunei noastre financiare, însă pretinde că silințele ei ar fi fost adesea contracarate prin demersuri inoportune de la București. Cunoașteți, Domnule Ministru, din rapoartele și scrisorile mele, aceste recriminări și nu e nevoie a le mai reproduce aici. Ceea ce prezintă interes este că d. Hanseemann caută să-și justifice atitudinea din urmă înaintea d-lui de Bülow, comunicând ca piese justificative pe lângă acea expunere și diferite scrisori din corespondența sa.

Am ieșit de la contele de Bülow cu siguranța că sprijinul D-sale nu ne va lipsi pentru a ieși din dificultățile excepționale de astăzi.

A doua zi, joi 14/26 octombrie, am avut dimineața o lungă consfătuire cu d. consilier de Legațiune de Muhlberg, anume însărcinat de d. de Bülow cu această afacere și prin care voi putea să-i comunic imediat orice informațiuni necesare cu privire la mersul ulterior al negocierilor. Ministrul a dispus să fie ținut în curent și la nevoie mă va revedea. Cu d. de Muhlberg, care ocupă o poziție importantă în divizia politică și lucrează direct cu d. de Bülow, am putut intra în multe detalii asupra cărora nu era loc a insista în conversația cu Ministrul. Ceea este esențial e că contele Bülow a dat directiva generală în sensul arătat mai sus.

Tot ieri, după amiază, am văzut pe d. de Hanseemann, pe care l-am găsit impresionat de demersul excepțional făcut de Majestatea Sa pe lângă contele Bülow, demers despre care era informat de la Ministerul de Externe. D. de Hanseemann mi-a declarat din nou ceea ce cunoașteți din telegramele și rapoartele mele; D-sa înțelege foarte bine că trebuie să înlesnească statului de a străbate criza actuală, dar nu înțelege ca guvernul nostru chiar să-i îngreuneze sarcina. Ca dovadă recentă – zice D-sa – mi-a comunicat o telegramă cifrată primită din Paris în 12/24 octombrie cu textul următor: „Intermédiaire roumain continue offrir Paris chiffre très important bons de trésor roumains. Amis (adică băncile franceze Comptoir National d'Escompte și cealaltă) considèrent nuisible crédit roumain”.

Planul d-lui de Hanseemann, pe care vi l-am comunicat prin telegraf, este de a convoca cât mai repede o conferință la Berlin, la care să participe băncile franceze care fac parte din acest consorțiu, băncile din Berlin și un delegat al Ministerului nostru de Finanțe, pentru a delibera asupra unui împrumut *pe 5 ani* de 150 milioane prin emitere de bonuri de tezaur. Îndată ce va avea un răspuns afirmativ de la Paris, se va adresa către d. Ministru de Finanțe rugându-l să trimită un delegat însărcinat a trata aici această afacere. D. de Hanseemann a și comunicat acest plan d-lui de Bülow ca răspuns la intervenirea Excelenței Sale în sensul nostru.

Primiți, vă rog, Domnule Ministru, încredințarea prea înaltei mele considerațiuni.

A. Beldiman

În urma intervenirii personale a Maiestății Sale negocierile pendente fiind accelerate și îndrumate spre o soluțiune, cred că e de prisos și nu mai prezintă vreun interes practic de a reveni asupra incidentului cauzat prin scrisoarea d-lui Costinescu din 5/17 octombrie și semnalat prin telegrama mea cifrată din 8/20 l.c. nr. 888.

ANEXA IV

Pera, 8 novembre 1899

Personală

Domnule Ministru,

Am onoarea a trimite Excelenței Voastre, ca curiozitate, dările de seamă apărute în ziarele franceze de aci, despre recepțiunea făcută d-lui Djuvara cu ocaziunea prezentării scrisorilor sale de rechemare.

Deși autorul lor este una și aceeași persoană, totuși se poate observa o oarecare gradațiune în entuziasmul ce dânsle arată pentru fostul nostru ministru aci. „Levant Herald” – cel cu cele 25 abonamente de cari vorbeam într-unul din precedentele mele rapoarte – în calitatea sa de *adevărat amic* împărtășește pe deplin nețărmurita admirațiune ce d. Djuvara are pentru persoana sa, celelalte însă, neavând aceleași motive de entuziasm, mai scad diapazonul, suprimând fraze întregi din proza ministerială; toate însă sunt de acord pentru a accentua – se vede că în circulară era subliniat cu roșu – faptul că fostul reprezentant al României aci se găsește *acum* în posesiunea celor trei mari ordine ale Imperiului, ar putea chiar adăuga și singurele, căci Chefakatul nedându-se decăt la femei, d. Djuvara nu l-a putut cere decăt pentru câteva din rudele sale, cât despre Medalia de salvare ... ar fi fost o crudă ironie.

Ar fi și lung și fără interes să povestesc Excelenței Voastre înjosirile făcute de interesat pentru a ajunge să-și mărească colecțiunea cu noile medalii, e destul să-i spun că lucrează de aproape trei luni, prin influențele de cari mai dispune în lumea otomană ca și în cea diplomatică, în special prin ambasadorul Germaniei, pentru a căpăta acest nou *certificat de bună purtare* față de bârfitori.

Majestatea sa neputând sta rece la presiunile făcute, dar nevoind a da briliantele unuia din cele două ordine obișnuite, a fost silit să acorde Medalia de aur a Imkiazului care atrage după sine și pe cea de argint. E drept că cazul e rar ca un ministru strein să fie decorat cu acest ordin, rezervat mai mult indigenilor, dar până la venirea d-lui Djuvara era tot atât de rar ca un șef de misie să obție în timpul șederei sale aci, și în așa scurt timp, cele două ordine ale Medjidiei și Osmaniei, așa încât cel din urmă i se da totdeauna la plecare ... Astăzi lucrurile sunt schimbate căci în urma exemplului colegului lor, mai toți posedă ambele cordoane și deci cu drept cuvânt vor pretinde un al treilea la plecare.

Astfel stând lucrurile, Excelența Voastră-și poate ușor închipui starea sufletească a fostului nostru ministru, văzând că nu era să aibă onoarea de a-și prezenta scrisorile de rechemare, că prin urmare risca să nu obție audiență la suveran și deci ... îi scăpau medaliile din mână. De aci depeșile pe cari le cunoașteți și din care transpira enervarea domnului Djuvara.

Domnia sa fiind, prin urmare, acum în posesiunea celor trei ordine ale Imperiului, își poate considera cu drept cuvânt misiunea ca terminată căci nu mai poate aspira la nici un alt nou succes.

Primiți, vă rog, domnule Ministru, încredințarea prea înaltei mele considerațiuni.

Filality

ANEXA V

Londres, 23 Décembre 1899

Très confidentielle

Monsieur le Ministre,

Sans être autorisé à vous nommer la source *infaillible* à laquelle j'ai puisé les renseignements que j'ai l'honneur d'adresser à Votre Excellence, je lui en garantis *l'absolue vérité*.

La responsabilité des défaites que l'armée anglaise a subies, en Afrique, retombe *entièrement* sur Lord Wolseley, généralissime des armées royales. Buller avait prévu et prédit ce qui arriverait, s'il divisait ses forces, mais il a reçu de ce haut personnage des ordres péremptoires – contresignés par le Ministre de la Guerre – auxquels il a eu la faiblesse de se *soumettre*, au lieu de se *démètre*.

La faute *tactique* à la quelle Buller doit son insuccès à Tugela, c'est d'avoir fait tellement avancer son artillerie pour soutenir l'attaque du gl. Hart, que les boers ont pu lui tuer tous ses chevaux, tous ses conducteurs et presque tous ses artilleurs à coups de rifle, de façon à ce qu'il a dû *abandonner* onze canons sur douze. L'infanterie, n'étant plus soutenue par son artillerie, a naturellement battu en retraite, en laissant un millier d'hommes sur le terrain.

On croit savoir pertinemment au Ministère de la Guerre que les boers, grisés par leurs succès, veulent prendre l'offensive, contrairement à l'avis de leurs meilleurs chefs. On estime ici que s'ils se payaient cette fantaisie, ils auraient à la regretter amèrement.

Les renforcements extraordinaires que doit recevoir l'armée d'Afrique – indépendamment des renforts en route et près à partir (dont la 7-ème Division) sont calculés non seulement sur les exigences d'une *guerre offensive*, mais aussi sur l'éventualité d'une levée en masse des *Africanders* de la colonie anglaise. Une armée spéciale de 50 000 hommes leur est destinée. Il restera à Lord Roberts 100 000 hommes (y compris les troupes locales) pour mettre son plan à l'exécution.

Il est définitivement prouvé que l'artillerie de campagne anglaise n'a pas assez de portée et on n'enverra plus en Afrique que les howitzers et les canons de marine.

Les corps de Mettineu et de Gatacre sont éloignés de leur base d'une distance *égale à toute la longueur de l'Angleterre!* On ne croit pas qu'ils puissent se rabattre sur l'armée de Lord Roberts, avant que celui ait gagné une grande bataille. On attribue à Lord Mettineu l'intention de créer un nouveau Plevna. Déjà ses retranchements passent pour *imprenables*. Tout este de savoir s'il a des vivres pour *au moins trois mois*, car les boers lui couperont ses lignes de communications ... s'ils ne l'ont déjà fait.

Lord Roberts et son Etat Major et le général Kelley-Kemey, commandant de la 6-ème Division (déjà en route) sont partis aujourd'hui. Ils trouveront Lord Kitchener à Madère.

Le temps est de plus en plus mauvais à Londres et le brouillard y est de plus en plus noir et nauséabond. Je voudrais profiter des vacances de Noël (une saison morte dans la saison morte) pour aller sur un point du Royaume Uni où l'on puisse apercevoir un coin du ciel. Jersey me tente particulièrement parce qu'on y parle français.

Je n'ai pas besoin d'ajouter que de 15 jours (après Noël) on ne verra pas une forme humaine au *Foreign Office*.

Veuillez agréer, Monsieur la Ministre, l'assurance de ma très haute considération,

Bălăceanu

DIPLOMATIC LETTERS OF 1899

Abstract

The article presents a number of documents from the private archives housed by the National Library (the Saint Georges Fund). They include the correspondence of October 1899 between the Romanian Minister to Berlin, Alexandru Beldiman, and the Head of the Ministry of Foreign Affairs concerning the imperative necessity of contracting a foreign loan. Other letters describe an episode in the war against the Boers, as well as the petty vanities and the rivalry among diplomats.

VECHI FAMILII ROMÂNEȘTI DIN BUCOVINA: GHEORGHIAN (GEORGIAN), BUCEVSCHI ȘI SOROCEAN*

ANGHEL POPA

Între societățile studențești românești care s-au impus în climatul național din Bucovina, începând cu a doua jumătate a veacului al XIX-lea, Societatea Academică „Junimea”¹ din Cernăuți ocupă un loc distinct. Adevărată școală a patriotismului, „Junimea” a fost continuatoarea Societății Academice „Arboroasa”², prin structură organizatorică și obiective programatice, constituindu-se într-un factor activ al luptei pentru apărarea identității naționale a românilor din Bucovina ocupată de Imperiul Austriac, într-un moment în care ofensiva de slavizare, desfășurată de elementele alogene, atingea cotele cele mai înalte.

Arhiva Societății, deși a trecut prin numeroase avatururi, conține 40 de piese arhivistice de o mare diversitate³ cu date și informații extrem de importante pentru cercetarea istorică. Menționăm, în acest sens, cele trei mari Albume în manuscris, numite „Cronicarul”, conținând fișele biografice a 1.200 de foști membri ai Societății, din întreaga sa existență (1878–1938). Fișele conțin, printre altele, date genealogice importante despre familiile din care proveneau membrii în cauză. Sunt familii ilustre, care au constituit elitele acestei provincii românești, cu un rol important pe plan cultural și politic, purtând cu ele, peste veacuri, ceva din farmecul, parfumul și culoarea Bucovinei de altădată.

Despre aceste familii am scris într-un alt context⁴, astfel că, în materialul prezent, ne propunem să prezentăm doar trei familii, înrudite între ele: Gheorghian (Georgian), Bucevschi și Sorocean. Subliniem, totodată, că studiul a fost elaborat pe baza informațiilor documentare provenite, în exclusivitate, din arhiva Societății Academice „Junimea”.

* Studiul a fost prezentat, sub forma unei comunicări, în ședința lunară a Institutului de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta” din Iași, la 12 septembrie 2006.

¹ Anghel Popa, *Societatea Academică „Junimea” din Cernăuți. 1878–1938*, Câmpulung Moldovenesc, 1997, *passim*.

² Idem, *Societatea academică „Arboroasa” din Cernăuți. 1875–1877*, Câmpulung Moldovenesc, 2008, *passim*.

³ V. prezentarea Fondului documentar al Societății la Idem, *Societatea Academică „Junimea” din Cernăuți*, p. 14–15.

⁴ Idem, *Obârșii nobile prin veacuri*, în *op. cit.*, p. 98–110.

„Revista istorică”, tom XIX, 2008, nr. 3–4, p. 381–388

FAMILIA GHEORGHIAN (GEORGIAN)

La sfârșitul veacului al XIX-lea, printre membrii Societății Academice „Junimea” din Cernăuți a fost și Corneliu Georgian, student la Facultatea de Drept. În documentele Societății a fost înregistrat cu numărul matricol 292, având o fișă biografică cu un conținut incomplet și nefinalizată⁵. Din fericire, între numeroasele documente, disparate și neordonate, ale Fondului „Frații Dugan”, am depistat un act care ne aduce date noi despre acest membru al Societății și, îndeosebi, ne dă informații de natură genealogică despre această familie. Actul în cauză este o Autobiografie a fostului student, datată Cernăuți, 24 iulie 1928 și semnată Corneliu Gheorghian⁶. Este același nume de familie, dar redat în grafie românească, formă care a înlocuit-o, după Primul Război Mondial, pe cea germană, în care numele Georgian se citea Gheorghian. Cu certitudine, Autobiografia a fost adresată profesorului Arcadie Dugan⁷, la cererea acestuia, care în acea perioadă lucra la redactarea Albumelor cu toți membrii „Junimii”. Să urmărim informațiile ce se desprind din Autobiografia menționată.

Corneliu Gheorghian s-a născut la 18 iunie 1871, în localitatea Mahala, districtul Cernăuți, în familia preotului Gheorghe Gheorghian și a soției sale Olimpia. Preotul Gheorghian (născut la 1/13 martie 1844 și decedat în 2 noiembrie 1927) a deținut diverse funcții în cadrul Bisericii Ortodoxe Române: administrator al Parohiei din Mahala, preot cooperador la Biserica „Maica Domnului” din Suceava, expozit parohial în satul Tișăuți, districtul Suceava, paroh și protopresviter în satul Comănești, din același district. Soția sa, Olimpia, a decedat la numai 24 de ani, în 1877.

Corneliu a urmat școala primară și cursul inferior al liceului în orașul Suceava; cursul superior l-a absolvit în orașul Rădăuți, unde a susținut și examenul de bacalaureat, în vara anului 1890. În toamna aceluiași an, s-a înscris la Facultatea de Drept din Cernăuți. Ca student, a devenit membru al Societății Academice „Junimea”, în primul an de facultate. Anul III de facultate, 1892/93, l-a făcut în cadrul Universității din Viena. În capitala Imperiului Austro-Ungar, a devenit membru al Societății Academice „România Jună”, fiind coleg și prieten cu Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod, Mihai Teliman și Vasile Gaina. Din cauze pe care autorul Autobiografiei nu le explică, părăsește Viena după un an, revenind la Cernăuți pentru a termina ultimul an de facultate, în anul universitar 1893/94. În acest ultim an de studii, a făcut parte din delegația studenților Universității din

⁵ Arhivele Naționale Iași, Fond Frații Dugan, „Cronicarul” – Albumul Mare, vol. I, p. 352.

⁶ Ibidem, dosar 18, f. 12–13 r-v.

⁷ Rodica Șcraba, *O viață consacrată „Junimii” (I)*, în „Glasul Bucovinei”, anul I, 1994, nr. 2, p. 131–135; eadem, *Bădița Arcadie Dugan – ultima parte a vieții*, ibidem, 1994, nr. 3, p. 46–49.

Cernăuți, care a participat, în primăvara anului 1894, la primul Congres al Studențimii Române, organizat în Vechiul Regat al României, la Constanța. Cu acest prilej a realizat, ca și alți colegi de-ai săi, primul contact cu realitățile românești din țară. Pentru această ultimă activitate din perioada studenției, în cadrul căreia a reprezentat și „Junimea”, Societatea i-a acordat, la scurtă vreme după consumarea evenimentului, titlul de membru emerit, în Adunarea Generală din 8 decembrie 1894.

Deosebit de laborios, după absolvirea facultății, și-a susținut teza de doctorat, la 13 iulie 1895, în cadrul Universității din Cernăuți. A intrat în magistratură, unde a deținut următoarele funcții: practicant și ascultant în drept, judecător la Judecătoria din Siret și Solca, secretar judecătoresc, în rangul VIII, la Judecătoria din Gura Humorului și Cernăuți, președinte al Judecătoriei din Storojineț, consilier la Tribunalul din Cernăuți. S-a căsătorit, la 19 noiembrie 1907, cu Octavia, fiica parohului Dimitrie Popescu, din satul Horodnicul de Jos, districtul Rădăuți, cu care a avut doi copii: Maria-Voichița, născută la 14 august 1908 la Cernăuți, și Gheorghe, născut la 15 septembrie 1909, în aceeași localitate.

Izbucnind Primul Război Mondial, a fost mobilizat la 1 iulie 1915, servind ca magistrat militar, la Curtea Marțială din Sibiu, pe întreaga durată a conflictului. În condițiile prăbușirii inevitabile a Imperiului Austro-Ungar, a intrat, alături de alți ofițeri și soldați români din Bucovina, în Legiunea Română. La 11 decembrie 1918, a avut fericirea de a pleca din Sibiu spre București, cu prima garnitură românească de tren care transporta, spre capitala țării reîntregite, delegația Consiliului Dirigent din Transilvania, condusă de episcopul ortodox al Caransebeșului, Miron Cristea, episcopul greco-catolic, Iuliu Hossu, Alexandru Vaida-Voevod și Vasile Goldiș, care avea misiunea istorică de a „închina Ardealul, M.S. Regelui Ferdinand”⁸ al României.

După război, a deținut importante funcții în Justiție și în viața politică a țării: din 1918 a fost consilier la Curtea de Apel din Cernăuți, iar din 1926 președinte al Secției a II-a a acesteia; președinte al Comisiei pentru evaluarea bunurilor ce au aparținut fostului guvern austro-ungar, în 1922; procuror general al României, în perioada 5 octombrie – 31 decembrie 1925; președinte al Comisiei regionale de expropriere și împrăștiere, precum și locțiitor al președintelui Comisiei agrare pentru Bucovina, în 1926. În anul 1928, la data redactării Autobiografiei, Corneliu Gheorghian era președinte la Curtea de Apel din Cernăuți.

Magistratul Corneliu Gheorghian, după cum reiese din Autobiografia sa, a fost preocupat de originea și vechimea familiei sale, atât pe linie paternă, cât și maternă. În acest sens, a făcut cercetări personale în arhivele din Cernăuți. Rezultatul? Un arbore genealogic interesant și vechi, cu rădăcini în veacul al

⁸ Arhivele Naționale Iași, Fond Frații Dugan, dosar 18, f. 13 v.

XVIII-lea. Deosebit de importante și documentate – citează volume de documente edite, în limba latină și germană, și condici parohiale inedite – sunt informațiile genealogice ale ascendenților săi pe linie paternă. Familia Gheorghian era originară din satul Mușenița, situat în apropierea târgului Siret. Din Registrele de delimitare a hotarelor Bucovinei, din 1782, aparținând Tribunalului din Cernăuți, autorul a identificat primii săi ascendenți:

La 14 noiembrie 1782, frații Teodor Diacon (?) [probabil, funcționarul austriac care a înregistrat declarația a confundat profesiunea acestui Teodor, adică diacon bisericesc, cu numele de familie] și Preda Gheorghian declarau Comisiei austriece de delimitare a hotarelor Bucovinei că erau proprietarii întregii moșii Mușenița, și nu numai a unei jumătăți, cum greșit erau înregistrați în statisticile noii stăpâniri austriece. Prima jumătate din moșia menționată, care nu era pusă în discuție, a fost deținută în proprietate personală de către tatăl lor, Iuon Gheorghian, începând din anul 1739. Pentru a doua jumătate de moșie, cei doi frați prezentau un act de vânzare – cumpărare, din 15 iulie 1744, prin care tatăl lor o cumpăraseră de la preotul protopop Gavril și soția acestuia, Nastasia. De la acești strămoși direcți, șirul descendenților nu este cunoscut cu certitudine. Documentele atestă pe un Toader Gheorghian – același cu Teodor diaconul? – care a avut un fiu, Constantin Gheorghian, devenit dascăl și stabilit cu familia în satul Sf. Onufrei (Mănăstioara), din apropierea târgului Siret. Un fiu al acestuia, Petre Gheorghian, născut la 16 mai 1816, de meserie cojocar, stabilit în Siret, este bunicul lui Corneliu Gheorghian.

Alte documente îl menționează pe un Vasile Gheorghian, tot din satul Mușenița, care, alături de 108 ruțași, a depus jurământul de credință față de împărăteasă și imperiu, la 12 octombrie 1777, fără a se cunoaște dacă acest ruțaș era descendentul lui Teodor diaconul sau al lui Preda Gheorghian.

Familia Gheorghian a fost înnobilită de Casa Imperială Austriacă: „De la bunicul meu, am aflat că o parte din familia Gheorghian a trecut în Moldova și a luat cu sine Diploma de nobilie, scrisă cu litere de aur”⁹. Prin acești descendenți, stabiliți în Moldova, familia din Bucovina se înrudea cu ministrul Vasile Gheorghian din Iași și cu fostul mitropolit primat, Iosif Gheorghian, din București.

FAMILIA BUCEVSCHI

Pe linie maternă, Corneliu Gheorghian avea ascendență în familia Bucevski. Dacă în cazul ascendenților paterni toate informațiile genealogice aveau o solidă bază documentară, după cum am menționat, în cazul celor materni se bazează doar pe tradiția orală, păstrată în familia Bucevski, relatată de o mătușă a sa, Veronica,

⁹ Ibidem, f. 12.

sora mamei sale. Nu a deținut informații directe de la mama sa, Olimpia, deoarece aceasta s-a stins din viață când el avea șase ani.

După relatarea mătușii sale, familia Bucevschi era de origine poloneză. La sfârșitul veacului al XVIII-lea, trei frați Bucevschi, toți absolvenți ai Facultății de Teologie din Lemberg, au emigrat în Bucovina. Aici, drumurile lor s-au despărțit: unul s-a stabilit în localitatea Jadova, districtul Storojineț, altul la Pătrăuți, districtul Rădăuți și al treilea, Iordachi, la Ilișești, districtul Suceava. Despre primii doi frați nu s-au păstrat date în familie, evoluția lor fiind necunoscută până în anul relatării făcute de mătușa Veronica¹⁰, 1928.

Iordachi Bucevschi s-a căsătorit cu o localnică și a devenit preot de rit ortodox la biserica din satul Ilișești, „unde și-a clădit o casă în pădure, lângă actuala biserică parohială, pe trunchii copacilor tăiați și pe locul megieș cu casa parohială evanghelică, unde se găsește și astăzi”¹¹, cum menționează strănepotul său, Corneliu Gheorghian, în anul 1928. A avut un singur fiu, Dimitrie, care a absolvit Seminarul Teologic din Cernăuți, devenind preot. A păstorit, ca paroh, în satul natal, în localitatea Iacobeni, districtul Câmpulung, și în localitatea Mahala, districtul Cernăuți. A avut trei copii: Olimpia, căsătorită Gheorghian, Epaminonda, viitorul mare pictor al Bucovinei, necăsătorit, și Veronica, Sorocean după numele soțului¹².

În acest context, riscăm următoarea întrebare; a fost familia Bucevschi de origine poloneză? Răspunsul, în opinia noastră, este negativ. Ne susținem aserțiunea pe următoarele argumente:

Deși în rândul descendenților, până în a treia generație, s-a păstrat tradiția originii lor „poloneze”, realitatea nu o confirmă. Cei trei frați Bucevschi, care au emigrat în Bucovina la sfârșitul veacului al XVIII-lea, erau preoți de rit ortodox, nu catolic, și purtau prenume românești. Mai mult, preotul Iordachi Bucevschi și toți descendenții lui nu și-au botezat copiii cu prenume care să amintească de pretinsa lor origine etnică. Probabil, dacă nu sigur, frații Bucevschi erau români din ținuturile poloneze care, emigrând în Bucovina, au declarat autorităților austriece că sunt „polonezi” din Galiția pentru a beneficia de avantajele economice, sociale și militare, pe care imperialii le acordau coloniștilor veniți în Bucovina românească, proaspătă provincie austriacă. În ce privește traseul celor doi frați stabiliți în satele Jadova și Pătrăuți, avem convingerea că a fost unul similar.

FAMILIA SOROCEAN

Familiile Gheorghian și Bucevschi s-au înrudit cu o altă familie din Bucovina, Sorocean, înnobilită și ea de Casa de Habsburg. Înrudirea s-a realizat prin cea de-a

¹⁰ Ibidem, f. 12 r-v

¹¹ Ibidem, f. 12 v.

¹² Ibidem.

doua fiică a preotului Dimitrie Bucevschi, Veronica, aceasta căsătorindu-se cu preotul Constantin cavaler von Sorocean. Au avut trei copii: Modest, Olvian și Octavia, toți membri ai Societății Academice „Junimea” din Cernăuți. Fișele lor biografice, succinte și nefinalizate, aflate în Albumul Societății, ne oferă câteva date despre această familie.

MODEST CAVALER VON SOROCEAN

Fișa sa biografică nu a fost terminată¹³, dar o putem completa cu o scurtă autobiografie olografă, nedată, realizată la solicitarea conducerii Societății Academice „Junimea”, purtând titlul *Date pentru Albumul Junimii*¹⁴. Aflată printre numeroasele acte disparate din arhiva Societății, autobiografia menționată datează din perioada 1928–1930, când au fost elaborate Alburile „Junimii” și când li s-a solicitat foștilor membri, aflați atunci în viață, sau descendenților acestora date biografice personale.

Din sursele documentare menționate, rezultă că Modest s-a născut la 16 octombrie 1881, în satul Tișăuți, districtul Suceava, în familia preotului Constantin cavaler von Sorocean și a soției acestuia Veronica, născută Bucevschi. Școala primară a absolvit-o în orașul Suceava, unde a terminat și Liceul Ortodox-Oriental, în anul 1902. După susținerea examenului de bacalaureat, s-a înscris la Facultatea de Filosofie din Cernăuți, începând cu anul universitar 1902/1903. În această calitate, a devenit membru al Societății Academice „Junimea”, fiind înregistrat cu numărul matricol 523. Exceptând anul universitar 1904/1905, când și-a făcut stagiul militar, a activat în cadrul Societății până la absolvirea facultății, în anul 1907. Nu s-a remarcat printr-o activitate deosebită și nu a deținut funcții organizatorice, cu toate acestea Comitetul de conducere al Societății, la 28 noiembrie 1909, i-a acordat titlul de membru emerit.

După absolvirea facultății, începând cu anul școlar 1907/1908, a devenit profesor la Liceul de Stat din orașul Câmpulung. Din anul 1909 a fost numit director al Liceului Particular de Fete, din aceeași localitate, funcție pe care a deținut-o, exceptând perioada Primului Război Mondial și anii 1918–1924, până la data redactării autobiografiei menționate (anii 1928–1930).

Izbucnind Primul Război Mondial, a fost mobilizat la 1 august 1914, cu gradul de sublocotenent. A luptat pe frontul din Galiția, până în anul 1917, împotriva armatelor imperiale rusești, fiind rănit de două ori. Pentru bravura dovedită pe front, a fost avansat la gradul de locotenent și decorat cu patru medalii. După căderea Frontului de Est, în 1917, a fost detașat în cadrul Comandamentului

¹³ Ibidem, „Cronica” – Albumul Mare, vol. II, p. 173.

¹⁴ Idem, Fond Frații Dugan, dosar 18, f. 9.

Corpului XIX, aflat pe teritoriul Albaniei, în localitatea Scutari, de unde a fost mutat, în primăvara anului 1918, la Comandamentul Armatei din Bucovina. Capitularea Imperiului Austro-Ungar, în noiembrie 1918, i-a adus demobilizarea și posibilitatea de a se întoarce acasă, în localitatea Câmpulung.

OLVIAN CAVALER VON SOROCEAN

Fișa sa biografică este deosebit de parcimonioasă în informații. În ce privește școala primară și liceul, probabil, le-a absolvit, ca și fratele său Modest, în orașul Suceava. Din anul universitar 1906/1907, a devenit student la Facultatea de Teologie din cadrul Universității din Cernăuți. În această calitate s-a înscris în Societatea Academică „Junimea”. Ca membru al Societății, a avut o contribuție importantă în toate activitățile cultural-artistice ale acesteia, deoarece recita foarte frumos. Olvian și colegul său George Sucevan, viitor preot paroh în satul Tișăuți, au constituit un exemplu notoriu pentru toți membrii Societății în ce privește adevărata prietenie, pe care au transformat-o într-un cult emblematic. Din anul universitar 1907/1908, a părăsit facultatea din cadrul universității, continuându-și studiile la Seminarul Teologic. În noua situație, conform regulamentului în vigoare, a fost nevoit să demisioneze din „Junimea”, înscriindu-se în Societatea „Academia Ortodoxă”, ca toți studenții din Seminar.

După absolvirea facultății, Societatea Academică „Junimea”, la 13 noiembrie 1930, i-a acordat titlul de membru emerit. În amintirea anilor de studenție și a frumoaselor sentimente purtate Societății, preotul Olvian cavaler von Sorocean a susținut-o financiar, motiv ce a determinat conducerea acesteia, în anul 1928, să-i acorde titlul de membru sprijinitor¹⁵.

OCTAVIA VON SOROCEAN

Sora fraților Sorocean are o fișă biografică succintă, din care lipsesc informațiile familiale și cele relative la perioada studiilor preuniversitare. Se menționează doar că, din toamna anului 1911, a devenit studentă a Facultății de Filosofie din cadrul Universității din Cernăuți. În această calitate a adresat conducerii Societății Academice „Junimea” cererea de a deveni membră a acesteia. În adunarea generală a Societății, din 17 februarie 1912, cererea i-a fost aprobată, fiind înregistrată cu numărul matricol 819. La 1 noiembrie, același an, a susținut examenul regulamentar. A activat doar în primii doi ani de facultate, respectiv până în anul universitar 1912/1913 inclusiv. După absolvire, s-a căsătorit cu colegul său de facultate, Emilian Goraș, și el membru al Societății¹⁶.

¹⁵ Ibidem, „Cronica” – Albumul Mare, vol. II, p. 299.

¹⁶ Ibidem, vol. III, p. 20.

OLD ROMANIAN FAMILIES FROM BUCOVINA:
GHEORGHIAN (GEORGIAN), BUCEVSCHI AND SOROCEAN

Abstract

The evolution and public life of some prominent members of three families from Bucovina are presented. These illustrious families made the elite of Bucovina and had an important contribution to the political and cultural life of Romanian society. The data employed come from unpublished documents in the archives of the academic society "Junimea".

NOTE ȘI RECENZII

* * *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. III, ed. PAUL CERNOVODEANU, DANIELA BUȘĂ (coord.), CRISTINA FENEȘAN, GEORGETA FILITTI, ADRIANA GHEORGHE, ADRIAN-SILVAN IONESCU, MARIAN STROIA, LUCIA TAFTĂ, RALUCA TOMI, ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, București, 2006, 1008 p.

Cel de-al treilea volum al prestigioasei colecții *Călători străini despre țările române, serie nouă*, cuprinde relatări ale unor călători și diplomați, 46 la număr, care au trecut prin Transilvania, Banat și prin principatele dunărene sau au trăit aici mai mult timp. Cele mai multe mărturii aparțin francezilor și englezilor, urmează germanofonii, rusofonii, maghiarii și chiar, în premieră, un călător american, Vincent Otto Nolte. Consistența informațiilor, stilul relatării și viziunea asupra lumii cu care au intrat în contact este foarte diversă: de la rapoarte bine informate cu caracter diplomatic, din care nu lipsesc statisticile, la fragmente de tratate științifice bazate pe observația directă, la simple impresii subiective ale unui voiaj rapid, ale cărui detalii pitorești nu sunt mai puțin semnificative pentru cunoașterea lumii pe care au străbătut-o. Epoca descrisă (1831–1840), marcată de efectele Regulamentului organic și de un accelerat proces de modernizare, se caracterizează printr-o dinamică a contrastelor izbitoare, remarcate de aproape toți călătorii, atât la nivelul instituțiilor și al administrației publice, cât și în straturile profunde ale societății. Activitatea consulatelor din principate (Rusia, Austria, Prusia, Marea Britanie, Franța) și inaugurarea liniei de navigație cu abur pe Dunăre au înlesnit o mai mare vizibilitate europeană a problemelor cu care se confrunta societatea românească. Din acest punct de vedere, ca și pentru restul colecției, observația că surse atât de diverse sunt izvoare neprețuite pentru înțelegerea societății românești rămâne pe deplin valabilă.

Două generații de editori își predau ștafeta în volumul coordonat de Daniela Bușă și de regretatul Paul Cernovodeanu, până ce boala l-a răpit dintre noi: pe de-o parte, generația mai veche de cercetători specialiști redutabili în secolul al XIX-lea, pe de altă parte, o generație mai nouă, care duce mai departe, cu temeritate, această reputată colecție de izvoare, adevărată piatră de încercare pentru erudiție și acribie.

Ca lector fidel al întregii serii, am citit cu atenție și acest volum, căruia mi-am permis să-i aduc aici *addenda et corrigenda*. De bună seamă, identificarea autorilor și a lucrărilor ce alcătuiesc corpul fiecărui volum nu este o muncă simplă. Chiar dacă se pornește de la lucrări de sinteză cum ar fi cea, îndeobște cunoscută, a lui Nicolae Iorga, *Istoria țărilor române prin călători*, este de presupus că, în răstimpul destul de lung care s-a scurs de la apariția acestei cărți, multe alte izvoare au fost identificate de diverși cercetători și introduse deja în circuitul științific. Pentru o colecție care întotdeauna a avut vocația exhaustivului, faptul că o serie de nume și titluri au fost, în volumul al III-lea, ignorate, deși erau deja semnalate în bibliografia de specialitate, este surprinzător și regretabil.

Iată, de pildă, mai multe nume de călători germanofoni (germani și austrieci) care au inclus Transilvania, Moldova și Valahia în relatările lor din perioada 1831–1840 și care își meritau locul în volumul al III-lea al noii serii: fratele poetului Heinrich Heine, **Maximilian Heine**, autorul unei cărți de călătorie despre țările aflate în Turcografie: *Bilder aus der Türkei. Nach eigener Anschauung skizziert*, Sankt Petersburg, 1833 (despre țările române p. 175 sq.) și **J.G. Elsner**, *Ungarn. Durchreist, beurtheilt und beschrieben von J.G.E.*, vol. I, Leipzig, 1840¹, care conține și pagini despre Transilvania.

¹ Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german 1775–1918*, București, 1995, p. 32, 76, 317, 323.

„Revista istorică”, tom XIX, 2008, nr. 3–4, p. 389–407

Dintre călătorii care au ales voiajul pe Dunăre, pe noua linie de vapoare cu abur, lipsesc **Johann Hehl**, autorul unui ghid de călătorie pe Dunăre de la Viena la Marea Neagră: *Der Begleiter auf der Donaufahrt von Wien bis zum Schwarzen Meer. Mit besonderer Rücksicht auf bestehenden Damfschiff-Fahrt auf diesem Flusse*, Wien, 1836 și **Anton von Steinbüchel**, *Neueste Damfschiffahrt von Wien nach Trapezunt oder die grosse Donaustrasse zu einem der reichen Ursitze des asiatischen Welthandels*, Wien, 1838².

În 1932, Nicolae Iorga semnală³ pitorești amintiri din Transilvania și Țara Românească ale unui croitor din Westfalia, **P.D. Holthaus**. Jurnalul lui Holthaus a fost tradus în engleză de William Howitt și dat la tipar cu titlul *Wanderings of a Journeyman Tailor Through Europe and the East During the Years 1824–1840* la Londra în 1844. Potrivit mărturiei autorului, cartea a fost redactată în 1840. Călătoria în Banat a început în 1830, iar în Transilvania și Țara Românească, croitorul Holthaus s-a aflat pentru prima dată între 1831 și 1832. Se stabilește pe rând în Sibiu și Brașov, descrie portul femeilor valahe cu spiritul de observație al omului simplu, care nu a citit cărți ca să o scrie pe a lui. Viața la București i se pare atrăgătoare și hotărăște să deschidă un atelier pe strada „germanilor”, ca să trăiască „nemțește”. Accentuează influența turcească asupra costumului bărbaților, dar apreciază răspândirea rapidă a „straierilor nemțești” atât în rândul femeilor, cât și al bărbaților. Se refugiază la Craiova în timpul holerei din vara anului 1831, iar după două luni trece din nou în Transilvania, pe la Orșova în carantina austriacă. Va reveni în Țara Românească după câțiva ani, în 1837, trecând prin Câmpina și București, pe care îl descrie din nou, remarcând progresele în materie de civilizație și de confort urban, cu scopul de a se imbarca la Brăila pe un „cutter” napolitan, spre a ajunge la Constantinopol, metropolă despre care românii îi spusese că ar fi locul cel mai nimerit în care un croitor german ar putea să câștige bine. Navigația pe Dunăre, de la Sulina spre Marea Neagră îi stârnește interesul, iar descrierea este vie și plină de pitoresc.

Dintre călătorii germanofoni, lipsește inexplicabil naturalistul austriac **Julius Edler**, care a venit la Iași în vara anului 1835, însoțit de farmacistul **Joseph Szabo**, la invitația Societății de Medici și Naturaliști. Din această ședere, a rămas o scurtă descriere intitulată *Schilderung des Fürstentums Moldau nebst Skizzen einer im Jahre 1835 unternommenen Reise durch das Land*, în care se găsesc însemnări sintetice despre caracterul locuitorilor, port, prezența străinilor în Iași, meșteșuguri și manufactură, progresele făcute în privința educației, date sumare despre floră și plante medicinale⁴. Sub titlul *Din activitatea lui C.A. Kuch, consul al Prusiei în Moldova* (AIIAI, XXIX, 1992, p. 318–321), Vasile Docea a publicat memoriul inedit *Zustand des Handels in der Moldau* (1840).

Tot Nicolae Iorga prezenta publicului românesc⁵, după o carte aflată în colecția faimoasă a diplomatului bibliofil Constantin Karadja, pe **F. Tietz**, secretarul de legatie austriac în Imperiul țarist, cu a sa relatare *Erinnerung-Skizzen aus Russland, der Türkei und Griechenland entworfen während des Auffenthaltes in jenen Ländern in den Jahren 1833 und 1834 vom Legationsrath*, vol. I–III, Coburg-Leipzig, 1836. Tietz ajunge în Valahia în compania secretarului ambasadei ruse la Constantinopol. În contact cu realitățile românești, diplomatul are aprecieri critice la adresa stării țării,

² *Ibidem*, p. 343.

³ Nicolae Iorga, *Un tailleur westfalien en Orient (1829–1840)*, în RHSEE, IX, 1932, nr. 10–12, p. 372–379.

⁴ Dumitru Ciurea, „Descrierea” Moldovei de Julius Edel (1835), în vol. *Românii în istoria universală*, vol. III/3, coord. Ștefan S. Gorovei, Iași, 1988, p. 81–87; o traducere a fost publicată de Ștefan G. Ciulei, Nina Ciulei și Ecaterina Ciulei, *Manuscrisul cu Însemnări din călătoria naturalistului Julius Edel și a farmacistului Joseph Szabo prin Moldova la 1835*, în vol. *Momente din trecutul medicinei românești*, București, 1983.

⁵ Nicolae Iorga, *Une vingtaine de voyageurs dans l'Orient européen*, în RHSEE, V, 1928, nr. 10–12, p. 346–348.

a drumurilor, a extorsionilor, a lenei, cerșetoriei și a corupției boierilor, a mizeriei caselor. Notele de călătorie includ o descriere a orașului Giurgiu și reproducerea unui cântec popular din Basarabia.

Dintre călătorii anglofoni, au fost poate pe nedrept trecuți cu vederea doi diplomați însemnați. Cel dintâi este **D. Urquhart**, autorul scrierii *La Turquie, ses ressources etc., suivis de considérations sur l'état du commerce anglais dans le Levant*, vol. I, Bruxelles, 1837⁶, care conține la p. 332–335 o relatare trimisă din București, 14 martie 1836, „après avoir passé quelque temps ici”, privire critică asupra consecințelor guvernării generalului Kiseleff, mai ales în planul finanțelor publice. Populația băștinașă se află într-o stare de spirit deplorabilă și își îndreaptă ochii asupra Angliei. Se subliniază schimbarea benefică produsă de deschiderea comerțului pe Dunăre.

Cel de-al doilea este însuși consulul britanic în principate, **E.L. Blutte**, care a elaborat în 1833, la Vălenii de Munte, o serie de însemnări cu caracter preponderent istoric și diplomatic despre Moldova și Țara Românească. O parte din notele cu caracter istoric, care și-ar fi găsit un loc potrivit în volumul pe care îl aducem în discuție, pun în circulație informații de natură arheologică, epigrafică, etnografică și lingvistică. Acestea au fost traduse și tipărite în 1856 de editorul de calendare I.G. Gorjan⁷.

Dintre călătorii francezi și agenții diplomatici care au avut contact direct cu realitatea din țările române în intervalul 1831–1840 și care meritau să se regăsească în volumul pe care îl recenzăm semnalăm mai întâi o relație anonimă: *Coup d'oeil sur l'état actuel de la Valachie et la conduite de la Russie relativement à cette Province* par **M. de L.**, ancien agent diplomatique, Editeur Lejay, Paris, 1835, semnalată încă din 1938 de Christine Klęsk⁸ și lucrarea lui **J.M. Lejeune**, *Sur la Moldavie*, apărută la Paris în 1837⁹. Tot o relatare anonimă a unui călător francez în Valahia în anul 1839 a fost publicată, în traducere germană, în mai multe numere din anul 1840 ale periodicului transilvănean „Blätter für Geist”: *Eine Reise durch die Walachei von Jahre 1839*¹⁰. Autorul descrie călătoria lui pe Dunăre, la Porțile de Fier, Cazane, băile Mehadia, Craiova și orașul București (viața socială, reprezentanții teatrale). În relatare se găsesc și momente importante din istoria Țării Românești.

Cercetătoarea Elvira Georgescu a publicat în 1931 memoriul baronului diplomat **Jud de la Rue**¹¹. Memoriul este adresat mareșalului marchiz de Maison, ambasador al Franței la St. Petersburg, sub domnia Mihai Sturdza și Alexandru Ghica. Baronul de la Rue era aghiotantul mareșalului de Maison. Memoriul, redactat în 1834 la întoarcerea diplomatului dintr-o misiune în Balcani și Constantinopol, unde se întreținuse cu domnul Alexandru Ghica, conține date privitoare la organizarea militară și administrativă a principatelor, situația ostirii, impozite, starea de sănătate și cea generală a locuitorilor. Informațiile inserate în document sunt culese din cercetările personale ale baronului de la Rue, din discuțiile cu locuitorii și cu administrația țării. O știre prețioasă privește nemulțumirea moldovenilor din

⁶ Idem, *Notices*, în RHSEE, XVIII, 1941, p. 314–315, pagini din arhiva Iorga.

⁷ A.M. Nour, *Notele consulului englez Blutte asupra Principatelor. Din „cazania” bătrânului I.G. Gorjan*, în „Revista istorică”, I, 1915, nr. 7–8; Nicolae Iorga, *Histoire des relations anglo-roumaines*, Yassy, 1917, p. 108–109; Paul Barbu, *Procesul de etnogeneză în însemnările consulului englez E.L. Blutte*, în vol. *Românii în istoria universală*, vol. II/1, coord. I. Agrigoroaie, Gh. Buzatu și V. Cristian, Iași, 1997, p. 11–17.

⁸ Christine Klęsk, *Documents de la Bibliothèque Kórnicka relatifs aux relations polono-moldaves*, în RHSEE, XV, 1938, nr. 1–3, p. 62.

⁹ Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie*, vol. I, București, 1990, p. 314, nr. 676.

¹⁰ Iosif Pervain, Ana Ciurdariu, Aurel Sasu, *Românii în periodicele germane din Transilvania*, București, 1977, p. 160, nr. 1442.

¹¹ *Deux documents concernant les Principautés danubiennes au XIXe siècle*, în RHSEE, VIII, 1931, nr. 1–3, p. 6–9, memoriu din 1834 reprodus la p. 18–30, după originalul aflat în Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Paris (Russie, Mémoires et documents, t. 37).

pricina emigrării a 1200 de familii moldovene „que les agents russes ont décidé à passer en Bessarabie” (p. 25). Diverse au fost metodele întrebuințate pentru a-i hotărî să se stabilească în această provincie: pământ și 300 de ruble ca primă de instalare. Multe familii s-ar fi pus în mișcare în acest exod, dar mulți muriră de foame la carantinele de pe Prut și, în orice caz, nimeni nu primi banii promiși, iar pământul fusese distribuit deja la doi generali ruși și funcționarilor de la cancelaria contelui Voronțov, guvernatorul provinciei. Baronul de la Rue a vizitat aceste sate ruinate în drumul său spre St. Petersburg, a întâlnit coloanele de refugiați ce se întorceau din nou acasă și mărturisește că „je tiens d’eux même le détail de leur voyage et des souffrances qui en furent suite” (p. 26).

O absență regretabilă o reprezintă două descrieri de monumente datând din această perioadă. În 1832, însuși generalul **Pavel Kiselev** porni să facă o vizită la mănăstirile și bisericile din Oltenia și Țara Românească, fiind interesat atât de istoria și starea lăcașurilor, de veniturile acestora, cât și de modul în care erau administrate mănăstirile închinat Sfântului Munte. Deși textul acestei relatări a fost publicat chiar de Paul Cernovodeanu¹², el nu se regăsește în cuprinsul volumului. O altă descriere de monumente, cele din Dobrogea, mai precis prima descriere a monumentului Tropaeum Traiani, a fost lăsată de feldmareșalul **Helmuth von Moltke**, în urma călătoriei întreprinse în 1837. Von Moltke este prezent în volum cu scrisorile și jurnalul de călătorie din 1835, deja familiare publicului din evocările mai vechi ale istoricilor C. Karadja, Fr. Pall și alții, dar paginile de arheologie dobrogeană ar fi fost la fel de interesante prin prioritatea absolută pe care le-o recunoaște, mai târziu, un alt călător pasionat și amator de antichități, Raymund Netzhammer¹³.

Cât despre autorii selectați în volum, fișele lor de prezentare întocmite de editori sunt inegale sub aspectul referințelor biobibliografice. Dacă cei mai mulți dintre membrii colectivului de redacție s-au străduit să întreprindă investigații mai serioase asupra autorilor selectați, indicând și bibliografia secundară, așa cum o cer uzanțele colecției, alții s-au mulțumit cu date sumare luate din dicționare sau enciclopedii. Or, dacă este să ne mărginim doar la călătorii și călătoarele porniți din spațiul britanic, aceștia au beneficiat în ultima vreme de o reconsiderare semnificativă. Reeditați, incluși în antologii, călătorii englezi, galezi sau scoțieni s-au aflat în centrul unei vaste literaturi legată de direcții noi de cercetare cum ar fi imagologia, studiul identității și al alterității etc. Astfel, la p. 341, Adriana Gheorghe crede că textul călătoriei cunoscutei romaniere și memorialiste victoriene Julia Pardoe „a rămas necunoscut istoriografiei române”. Dacă este vorba de neștiință, atunci nu istoriografia română ar trebui făcută responsabilă. Despre Miss Pardoe și voiajul său pe Dunăre au scris Petre P. Panaitescu în studiul *Contributions à la bibliographie des voyageurs occidentaux en Roumanie* în volumul *Mélanges d’histoire générale* publicat de Constantin Marinescu, Cluj, 1927 și Nicolae Iorga¹⁴. La aceste contribuții mai vechi mai poate fi adăugată cartea recentă a cercetătoarei britanice Billie Melman, *Women’s Orients, English Women and the Middle East, 1718–1918*¹⁵, care dedică mai multe pagini biografiei și scrierilor celor două călătoare britanice incluse în volum: Juliei Pardoe (p. 13, 36, 49–50, 67, 75, 99–100, 104–105, 124–128 etc.) și marchizei de Londonderry, Frances Ann Vane (p. 100, 128, 135, 155, 161, 334–335). Despre John Paget, aceeași cercetătoare Adriana Gheorghe se mulțumește să precizeze, la p. 836, că „biografia și opera lui au suscitât interesul istoricilor de-a lungul vremii” și să trimită doar la sinteza lui Nicolae Iorga *Istoria românilor prin călători*. Alături de alți călători britanici, John Paget a fost prezentat în studiul mai vechi al Ioanei R. Rosetti *Sur les récits de quelques voyageurs anglais en Transylvanie*, în RHSEE, XI, 1934, nr. 10–12, p. 343–344. Nu se pomenește nimic despre implicarea lui John Paget în evenimentele revoluționare ale anului 1848 în

¹² Paul Cernovodeanu și Alvina Lazea, *Monumente istorice din Oltenia și Muntenia vizitate de generalul Kiselev în 1832*, în SCIA-AP, XX, 1973, nr. 1, p. 169–178 și nr. 2, p. 337–347.

¹³ Raymund Netzhammer, *Aus Rumänien*, vol. I, Einsiedeln-Waldshut-Köln-New York, 1909, p. 86.

¹⁴ Nicolae Iorga, *Une vingtaine de voyageurs dans l’Orient européen*, p. 349–350.

¹⁵ Ann Arbor, 1995.

Transilvania, nici despre participarea lui la negocierile dintre revoluționarii maghiari și cei români, nici despre faptul că impresiile de călătorie ale lui John Paget au format obiectul unor cercetări recente¹⁶. Printre acestea, semnalăm sinteza tinerei cercetătoare de la Târgu Mureș, Carmen Andraș, *România și imaginile ei în literatura de călătorie britanică. Un spațiu de frontieră culturală*, Cluj-Napoca, 2003, lucrare la care nu se face nicio referință pe parcursul volumului, tot așa cum editorilor nu le este familiară nici excelenta sinteză a cercetătoarei bulgare Ludmila Kostova, *Tales of the Periphery: the Balkans in Nineteenth-Century British Writing*, apărută la Veliko Târnovo în 1997, în care sunt comentate o bună parte a mărturiilor engleze incluse în volum.

Cei doi misionari scoțieni, Andrew A. Bonar și Robert Mc Cheyne, prezentați de Daniela Bușă după textele publicate de Alexandru Lapedatu, au format obiectul unui capitol din cartea lui Mihai Răzvan Ungureanu, publicată în 2004¹⁷ și citată de editoare în fișa de prezentare. Istoricul ieșean reface cu migală și erudiție biografia celor două personaje și stabilește, cu argumente suficiente, că ortografierea corectă este „Robert M’Cheyne”, potrivit modului în care personajul se iscălea.

La fișa bio-bibliografică a diplomatului francez Edouard Antoine Thouvenel, semnată de Raluca Tomi, sunt de adăugat două relatări manuscrise ale aceluiași personaj, păstrate la Arhivele Ministerului Afacerilor Externe francez și dedicate celor două principate dunărene: *Mémoire sur la Valachie appuyé sur la correspondance de A. Billecocq* și *Situation politique de la Moldavie, 1839–1842*, semnalate în inventarul lui B.G. Spiridonakis, *Empire ottoman. Inventaire des mémoires et documents des Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France*, Thessaloniki, 1973, p. 162 și publicate parțial de Ilie Minea, *Note și interpretări*, în „Cercetări Istorice”, XVIII-XIX, 1932–1933, nr. 3, p. 243–245. O prelucrare germană a cărții *La Hongrie et la Valachie* a lui Edouard Thouvenel a apărut în 1840, la Leipzig, sub numele contelui von Pons și sub titlul *Ungarn und die Walachei in neuester Zeit*.

Un cuvânt despre calitatea traducerii. Majoritatea paginilor tălmăcite de editorii volumului se disting prin acuratețe și grija de a reda într-o limbă literară curgătoare și expresivă stilul propriu al fiecărui autor străin. O impresie mai puțin bună o lasă unele texte, în cazul cărora lectura se împiedică de pasaje ininteligibile, de construcții adesea agramate, de echivalarea *mot-à-mot* a unor expresii figurate din limba originală sau de note de subsol culese pe pagina precedentă sau succesivă textului la care ele trimit¹⁸.

Surpriza cea mai neplăcută o constituie indicele de materii și nume proprii, alcătuit de Lucia Taftă, un instrument de lucru indispensabil pentru specialistul care consultă volumele colecției. Am numărat peste douăzeci de voci care nu posedau indicație de pagină (*Hirscher Lukas*, *Manu Ioan*, *Mica Cumanie*, *Mihăileni*, *Ocnița*, *Ortzar*, *Mustafa al II-lea*, *Naneș*, *Pârâul Roșu*, *Piatra Negriștenilor*, *Poiana Mărului*, *Predeal*, *Puțna*, *Poienile*, *Pojejena*, *Reglinești*, *Slănic*, *Ioniță Sturdza*, *Troesmi*, *Uj Pecs* etc.). Unele voci au rânduri dislocate ori s-au unit unele cu altele, ceea ce duce la construcții bizare: sub vocea *Ierusalim* citim „patriarh de ~ Ieșalnița” (p. 951); sub vocea

¹⁶ Peter Weber, *Românii din Transilvania și Ungaria la mijlocul secolului al XIX-lea în impresiile de călătorie ale lui John Paget*, în „Anuarul Institutului de Istorie Gh. Bariț din Cluj-Napoca”, XLIV, 2005, p. 51–59.

¹⁷ *Convertire și integrare religioasă în Moldova și începutul epocii moderne*, Iași, 2004.

¹⁸ E. g. texte traduse de Daniela Bușă și Marian Stroia: „ne-am reluat Tredeka Tisei călătoria” (p. 540), „am pășit în trăsura” (p. 541), „fiecare cal era mânat printr-un bici” (p. 545), „apartamentele împrăstiate unul de altul” (p. 543), „dar un îngheț peste noapte al Dunării ar putea îngheța râul” (p. 557), „ațâțate de prin (*sic*) strigăte lungi” (p. 609), „camere așa de alăturate sălii” (p. 610), „roba neagră și uzată a unui evreu” (p. 617), „am vizitat dependențele metropolei și poziția sa pitorească” (p. 621), „ele înșile” (p. 623), „mi s-a făcut pe tot trupul aceeași exemă (*sic!*) ca la Nil” (p. 793), „un vânt opus vehement” (p. 794), „neîncetate defileuri” (p. 796) etc.; la p. 638, penultima cifră a tabelului a fost omisă, în locul ei apărând totalul.

Telega, citim „puț de petrol la ~ Teleki”; vocea *Roma* apare tratată de trei ori, în mod separat, ultima oară împreună cu orașul *Roman* (p. 978). Câteva nume proprii sunt de nerecunoscut, din cauza substituirii unor litere ce posedau semne diacritice (č) cu alte litere (ae): *Karagiae*, *Obrenoviae*, *Petroviae*, în loc de *Karagič*, *Obrenovič*, *Petrovič* etc. În asemenea condiții, ar fi inutil să înșirăm aici numeroasele lipsuri și inexactități amatoriste care te întâmpină mai la tot pasul în indice. Pentru o impresie generală, ne mărginim la câteva exemple: capitala Scoției, *Edimburgh* (!), este indexată „localitate în Anglia”; *Sfântul Ioan de Capistrano*, franciscan din ramura observantă, primește uimitoarea precizare „călugăr franciscan cunoscut sub numele de Observant”; *Ulpia Traiana Sarmisegetuza* (!) este „colonie romană în Banat” etc.; *Bithinia*, *Boemia*, *Dalmația*, *Pannonia*, *Silezia* sunt „provincii” din țări ce par să fie necunoscute alcătuitoarei indicilor, la fel ca și anii între care au trăit *Vasile Pogor*, *Victor Hugo*, *Giacomo Meyerbeer*, *Gheorghe Lazăr*, *Jonathan Swift* etc.

Violeta Barbu

* * *Orașe și orașeni. Városok és városalakók*, coord. IONUȚ COSTEA, CARMEN FLOREA, PÁL JUDIT, RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ, Edit. Argonaut, Cluj-Napoca, 2006, 438 p.

În timpul din urmă istoriografia română a acordat o atenție sporită fenomenului urban din spațiul românesc.

Între cele mai recente apariții în acest domeniu se află și volumul prezentat în rândurile de mai jos. În acest volum sunt reunite 31 de contribuții științifice datorate unor specialiști români, maghiari și germani din țară și de peste hotare.

Textele cuprinse în volum au fost prezentate integral sau parțial la simpozionul consacrat împlinirii a 600 de ani de la proclamarea Clujului ca oraș liber regal.

Comunicările au fost publicate în limbile română sau maghiară cu rezumate în maghiară sau română.

Masiva materie a volumului este distribuită în patru secțiuni: 1. Istorie urbană: definiții, terminologie, abordări metodologice; 2. Rolul privilegiilor urbane; 3. Viața economică și socială a orașelor în Europa Centrală și Răsăriteană; 4. „Orașul comoară” – profilul Clujului în epoca medievală și modernă.

Semnalăm câteva studii din fiecare secțiune.

Kubinyi András discută semnificația noțiunilor de „oraș regal liber” și cea de „oraș liber regal”. În prima categorie autorul include doar „cele șapte (mai târziu opt) orașe regale libere”. Pe parcursul studiului se insistă asupra distincției între cele două noțiuni.

Konrad Gündisch prezintă geneza și dezvoltarea sistemului urban medieval din Transilvania. Pe drept cuvânt autorul consideră că dezvoltarea unei structuri urbane medievale în acest spațiu se datorează coloniștilor sași aduși de regalitatea maghiară. Sunt analizați apoi factorii care au determinat și cei care au frânat sau împiedicat dezvoltarea principalelor orașe: Alba Iulia, Cluj, Brașov, Sighișoara, Sebeș, Rodna, Bistrița și Sibiu.

Krista Zach oferă o privire generală asupra difuzării rețelei urbane și a drepturilor de oraș central-european în sud-estul Europei (secolele XII–XV). Sunt discutate semnificația „orașului de tip modern” și fazele de difuzare a rețelei urbane, întemeierea și privilegierea orașelor și, nu în ultimul rând, filiația drepturilor de oraș. Studiul este însoțit de un tabel și de o hartă.

Maria-Emilia Crîngaci Țiplic și Paul Niedermaier semnează un articol dedicat privilegiilor comerciale ale orașelor din Transilvania până la sfârșitul secolului al XV-lea. Sunt luate în discuție patru orașe: Sibiu, Brașov, Cluj și Bistrița, care sunt analizate pe baza următoarelor criterii: 1. Tipul

privilegiilor comerciale; 2. Direcțiile comerțului; 3. Obiectul comerțului; 4. Comercianții; 5. Anunțuri și 6. Data emiterii și confirmării privilegiilor. Studiul conține și trei reprezentări grafice.

Vekov Károly subliniază însemnătatea instituțiilor ecclesiastice pentru evoluția urbană a Clujului. Autorul arată că încă din secolul XII orașul era centrul arhidiaconatului cu același nume și că ulterior s-au înființat aici mai multe conventuri de călugări și călugărițe, aspecte care au stimulat dezvoltarea intelectualității locale, prezente în proporție semnificativă la cursurile universităților din Europa.

Laurențiu Rădvan tratează problema privilegiilor și a autonomiei urbane în Țara Românească până în secolul al XVI-lea. Între orașele Țării Românești cea mai largă autonomie a avut-o Câmpulungul, autonomie consemnată într-un privilegiu domnesc. Alte orașe vechi precum Târgoviște, Râmnicu Vâlcea și Curtea de Argeș s-au bucurat doar de o autonomie restrânsă. Sunt abordate probleme ca alegerea reprezentanților orașului (judele și pârgarii), dreptul de sigiliu, de iarmaroc și cel de comunitate închisă. Autorul discută și influența modelului central-european asupra fenomenului urban de la sud de Carpați și prezența coloniștilor străini. Raporturile orașelor cu domnia ocupă un spațiu însemnat din articol.

Ioan Drăgan înfățișează raporturile dintre nobilimea românească și orașele din Transilvania, Banat și Maramureș în secolul XV. Se insistă asupra specificului zonal în tratarea problemei.

Exploatarea sării în Transilvania după războiului țărănesc din 1514 formează obiectul articolului semnat de Draskóczy István. Autorul analizează socotelile cămării de sare din Ardeal în intervalul 1 iulie 1515–13/15 iulie 1516 și încercarea de reformare a sistemului de exploatare a zăcămintului.

Livia Ardelean surprinde specificul evoluției târgurilor maramureșene în secolul al XVII-lea. Sunt aduse în discuție târgurile regale Hust, Visk, Teceu, Câmpulung și Sighet.

Secțiunea consacrată istoriei orașului Cluj în epoca medievală și premodernă beneficiază de 11 studii.

Adrian Andrei Rusu analizează evoluția Clujului medieval de la cetate la oraș. Un loc aparte în descifrarea subiectului revine arheologiei, care permite revizuirea unor păreri mai vechi.

Kiss András subliniază importanța privilegiilor din 1405 pentru istoria urbei, iar Blazovich László prezintă dreptul de la Buda și Cluj pe baza unui document din 1488.

Relațiile Seghedinului și Timișoarei cu metropola transilvană în perioada medievală sunt înfățișate de Petrovics István.

Lidia Gross abordează relația dintre bresle și confrerii în Clujul medieval (sec. XIV–XVI), iar Lupescuné Makó Mária pe cea dintre clerul laic și dominicanii din oraș.

Evoluția Clujului unitarian în perioada principilor calvini este surprinsă în studiul semnat de Szegedi Edit.

Volumul reprezintă un important progres în cunoașterea istoriei orașelor din spațiul carpato-dunărean și a implicațiilor fenomenului urban în viața societății din această arie geografică.

Alexandru Ciocîltan

URAN ASLANI, *DIPLOMACIA DHE DIPLOMATET SHQIPTARE 1912–1944*, Tirane, 2006, 400 p.

O recentă și interesantă carte „Diplomația și diplomați albanezi 1912–1944”, apărută la Tirana, în limba albaneză, sub semnătura doctorului Uran Aslani, spre surprinderea noastră are foarte multe referiri la România și diplomați români, dar și la diplomați albanezi de origine aromână sau albaneză din România. Cartea aduce date inedite reunite de autor în urma cercetărilor sale în arhivele Albaniei, Egiptului, Turciei și României, sau rezultate din consultarea unei impresionante bibliografii, fiind citate mai ales lucrări apărute în Albania, SUA, România, Turcia și Egipt. Autorul demonstrează o

bună cunoaștere a evenimentelor politice interne și externe din perioada interbelică, dovedindu-se a fi un investigator competent al originii personajelor invocate, cum este cazul unor diplomați albanezi ce proveneau din România precum Focion Miciacio sau Nik Pemma.

Înainte de a face prezentarea cărții, se cuvine să amintim rolul important jucat de România în desfășurarea evenimentelor din Balcani în secolul al XIX-lea, când Bucureștiul devenise principalul centru de susținere a tuturor mișcărilor de renaștere națională a țărilor din această zonă: Grecia, Bulgaria, Serbia și îndeosebi Albania. La începutul lunii noiembrie 1912, Ismail Qemali-bey, deputat de Ianina în Parlamentul de la Istanbul, venea la București, unde avea loc o mare adunare a albanezilor în care se lua hotărârea istorică de proclamare a independenței de stat a Albaniei de sub stăpânirea Imperiului Otoman, realizată apoi la Vlora pe malul Mării Adriatice la 28 noiembrie 1912, oraș în care a fost înălțat steagul lui Gheorghe Castriotul Skanderbeg, eroul național al Albaniei care cucerise independența țării sale la 28 noiembrie 1443 în cetatea tatălui său de la Kruja. Tot la București a fost intonat pentru prima dată imnul național al Albaniei independente din 1912 – care este în folosință și astăzi –, ale cărui versuri au fost alcătuite de poetul Asdreni (Aleks Stavri Drenova), albanez din România, muzica aparținând cântecului „Pe-al nostru steag e scris unire” al compozitorului Ciprian Porumbescu. Așa se explică probabil prezența în rândul primilor diplomați străini în capitala Albaniei de atunci, orașul Durres, a unor români ca Mihail Burghel, diplomat de carieră, însoțit de atașatii A. Ranete și M. Sturza. De altfel, pe tronul Albaniei se afla atunci prințul Wilhelm de Wied, nepotul reginei Elisabeta a României, care, pentru a face față acestei funcții, fusese pregătit la Sinaia de către Nicolae Iorga, acesta din urmă prezentându-i spre o bună cunoaștere situația din Albania și Balcani.

Primele capitole ale cărții aflate aici în discuție, dedicate Albaniei după recunoașterea internațională a independenței de stat, se referă cu deosebire la eforturile de organizare făcute de Ismail Qemali, urcarea pe tronul Albaniei a lui Wilhelm de Wied precum și la abdicarea acestuia în 1914 după numai câteva luni de guvernare. Prințul de Wied avea să revină apoi la București, unde și-a petrecut tot restul vieții, fără a mai juca vreun rol în viața politică a Albaniei, fiind înmormântat în incinta Bisericii Lutherane din București.

Capitolul al treilea al cărții, cu referiri la anii 1918–1920, creionează evoluția politicii externe a Albaniei sub conducerea lui Turhan Pașa Përmeti și, ulterior, sub influența unor personalități precum Pandeli Evangjeli, fost negustor din București în Calea Victoriei, ajuns demnitar de frunte al Albaniei, chiar președinte al senatului și guvernului, care va numi în ianuarie 1921 ca prim consul al Albaniei la București pe Bazile Dogani, în 1923 pe Zaharia Zamfirescu de origine aromână, consuli pe Gjergji Bubani și Nik Pemma, ultimul cu cea mai lungă misiune diplomatică în România, mai întâi la Consulatul din Constanța, apoi la București, locuind aici pe strada Mihai Vodă până la sfârșitul vieții sale. Marii oameni politici ai Albaniei precum Fan Noli, președintele guvernului, și Dimitrie Beratti, ministru de Externe, erau personalități cunoscute la București, unde trăiseră mulți ani, și prieteni apropiați cu diplomații români de la Tirana precum Simion Mândrescu sau Vasile Stoica. În lupta religioasă și diplomatică pentru autocefalia Bisericii Ortodoxe Albaneze erau implicați și albanezi din București cum ar fi Victor Eftimiu sau preotul Piru Buchiu, parohul Bisericii „Dintr-o zi” de pe strada Academiei, biserică dată spre folosință Comunității Ortodoxe Albaneze din România de către Mitropolia Bucureștilor.

Capitolul VI, intitulat „Diplomația regală albaneză 1928–1939”, conține multe referiri la Nik Pemma, Maksud Hulusiu și Pandeli Nasi. Sunt înfățișate de asemenea rolul lui Dhimitër Beratti, importanța numirii în diplomația albaneză a lui Petro Goxhomani și aspecte din viața lui Focion Miciacio, scriitor și ziarist de mare talent, traducător în limba română al unor scrieri albaneze de prestigiu – precum *Generalul armatei moarte*, operă capitală a scriitorului albanez Ismail Kadare –, înmormântat în București, data exactă a decesului acestuia fiind însă necunoscută. În suita de prezentări biografice făcută de autor pentru majoritatea diplomaților albanezi din perioada 1912–1944, în

cazul celor proveniți din București – ca Basil (Vasil) Dogani, Aleks Drenova (Asdreni), Iani Evangjeli, Petro Goxhomani și chiar Nik Pemma, foarte cunoscut la București și Constanța – informațiile sunt luate din presa vremii, în special din publicații de limba albaneză tipărite în România, care nu conțin întotdeauna date certe, dar „medalioanele” respective trebuie amintite deoarece se dovedesc utile pentru mai buna înțelegere a conținutului cărții. Despre Zaharia Zamfirescu (1881–1944) se menționează că s-a născut la Skopje și că a murit în timpul „bombardamentelor aliate”, fără a se specifica orașul București, dar aceste mici observații nu scad valoarea documentară a lucrării, după știința noastră singura de acest fel apărută până acum în Albania.

Concluzia este că ne aflăm în fața unei lucrări bine documentate despre istoria diplomației albeze interbelice, cu referire la diplomația română, menită să deschidă o linie de comunicare între Albania și statele europene, în mod special cele din Balcani, dar și o nouă cale pentru înțelegerea „fenomenului albanez” în lumea contemporană.

Gelcu Maksutovici

ALBERTO BASCIANI, *La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania 1918–1940*, 2^a edizione ampliata e rivista, Aracne Editrice, Roma, 2007, 414 p.

În monografia sa apărută în 2007 în cea de a doua ediție, revăzută și lărgită, *Dificila unire. Basarabia și România Mare 1918–1940*, Alberto Basciani, cercetător al istoriei Europei Orientale în cadrul Universității Roma Tre, autor de studii asupra zonei balcanice și a politicilor culturale italiene în această arie geografică, repara curge vicisitudinile provinciei între 1878, anul Congresului de la Berlin, și 1940, anul disoluției României Mari, ilustrând complexa și dezbătută temă a integrării și destinului ei în ansamblul noii formațiuni statale.

Angajarea într-o asemenea cercetare, pentru care autorul a valorificat cuprinzătoare surse de arhivă, corespondență diplomatică inedită, documente de stat variate, rapoarte ale poliției și serviciilor de securitate, memorii etc., precum și o extinsă materie istoriografică recentă și foarte recentă, i-a oferit oportunitatea să reflecteze asupra multor problematici specifice precum: naționalism și imperialism, coexistență și rivalitate între state, identități contestate și identități conflictuale, autonomism și centralism, etnocentrism și multiculturalism, xenofobie, politici rasiale și de exterminare a evreilor.

Înscriind Basarabia în alunecarea Europei în criză și conflict armat, autorul reconstruiește preocupările, tribulațiile și reacțiile acestor noi cetățeni ai României în fața asimilării, a dezordinii întreținute dinspre Est și dinspre Vest și a apăsătorului tribut plătit de ei pe seama maturizării civile și politice și a progresului social-economic. Ne aflăm astfel în fața unui studiu de caz al unei provincii periferice și insuficient dezvoltate, care încearcă să-și apere individualitatea în gestionarea propriilor destine.

Tripla structurare a lucrării prezintă Basarabia ca gubernie a Rusiei țariste, ca provincie integrată României Mari și ca factor constant de tensiune între aceasta din urmă și Rusia mai întâi și Uniunea Sovietică apoi.

Analogia unor metode administrative aplicate de funcționarii țarului și de funcționarii români în aceeași provincie este izbitoare. Guvernele imperiale și-au exercitat puterea politică în detrimentul autonomiei regionale, promovând în acest scop limba și cultura rusă în rândurile populației majoritare într-o asemenea măsură încât învățământul și literatura în limba ei maternă au fost compromise. Între 1918 și 1940, autoritatea centrală română a recurs și ea la toate mijloacele la îndemână pentru absorbirea provinciei în noul stat, monopolizând puterea de guvernare, ignorând realitățile locului, creând o birocrație limitată, abuzivă și ostilă, privilegiind în economie propriile interese și trecând cu

vederea extinsă sărăcie a populației și dezvoltarea inferioară de dincolo de Prut. În plan cultural, ea a făcut să progreseze limba română, inclusiv prin fondarea de noi școli ca instrument de integrare, dar și-a alienat simpatia minorităților etnice. În determinarea organizării proprii existențe, oamenii locului n-au avut un cuvânt de spus decât în zilele mișcării naționale autonomiste și ale nașterii Sfatului Țării, participând la guvernarea autonomă a provinciei care a durat ceva mai mult de un an, până la autodizolvarea sa și la introducerea administrării centralizate.

Atitudinea Rusiei sovietice, deloc resemnată cu pierderea Basarabiei, nu putea constitui o enigmă. Cine cunoștea imperiul rus, a cărui spectaculară creștere producea coșmaruri Germaniei cancelarului Bethmann-Hollweg și a cărui imensitate populată de etnii cu limbi și tradiții diverse fusese ținută împreună numai printr-o guvernare autoritară, era în măsură să anticipeze fizionomia viitoarei superputeri.

Manifesta decizie de a redobândi Basarabia, anticipată și ilustrată prin amenințări, acte de provocare și intimidare, pătrunderi frecvente în teritoriu, infiltrări de elemente subversive, peremptorii declarații care prezentau Basarabia și Bucovina ca obiectiv prioritar al unor acțiuni revoluționare, note ultimative de evacuare a celor două provincii, violențe antiromânești și tentative insurecționale, avea să conducă la o exacerbare a situației.

Efectele primejdiei externe conjugate cu acelea ale confuziei interne asupra economiei și a stării conflictuale dintre comunitățile convieuitoare începeau să marcheze un declin tot mai greu de stăvilit în deceniul final al suveranității românești, căruia autorul îi consacră ultimul capitol, după ce analizase în cel precedent persistentele dificultăți interne, precaritatea ordinii publice, încercările de normalizare, criza economică, opoziția între extremisme și semnalele de alarmă trase în ceea ce el definește drept „dosarul Cingureanu”, după numele unui protagonist al bătăliei autonomiste și pentru unirea cu țara, ce prefigura – premonitoriu – în 1932, într-un memoriu adresat regelui Carol, falimentul experienței unioniste dintre România și teritoriul dintre Prut și Nistru.

Denuștarea articulată a răului cunoștea o altă intervenție publică, în 1935, prin care un alt fost membru de frunte al Sfatului Țării, Pan Halippa, avertiza în „Viața Basarabiei” asupra insatisfacției comune a tuturor etniilor care populau acel teritoriu și care se simțeau prizoniere, exploatate, total ignorate de sistemul statal; o nouă semnalare, deloc alarmantă pentru autoritățile nepăsătoare, soldată cu izolarea autorului, invitat să evite afirmații considerate defăimătoare, utilizabile împotriva națiunii.

Frecvente și multiple rapoarte ale diverselor eșaloane administrative locale, ecouri de presă, mărturii diplomatice inedite completeau și confirmau reprezentarea Basarabiei ca o vitrină a eșecului. În ansamblul acestor relevante informări, autorul include și experiența comisarului general Rășcanu, a cărui radiografie, cu propuneri punctuale, îi putuse sensibiliza – în 1927 – pe prim-ministru și pe ministrul Muncii în legătură cu dificultățile și suferințele cultivatorilor, de data aceea cu efect în obținerea de facilități la plata unor debite și în anularea taxelor de succesiune pentru loturile agricole și pentru alte bunuri până la o anumită valoare.

Țintă privilegiată a programului Uniunii Sovietice, un antistat, pseudofederativ, situat de la origini în afara cadrului dreptului internațional, a cărui temelie primă – respectul celorlalte state – a negat-o sistematic, angajând o agresiune permanentă împotriva integrității lor, Basarabia ca obiect de dispută între Moscova și București nu putea să nu constituie pentru Alberto Basciani și tema studierii, fie și încă nefinalizate, a ansamblului relațiilor diplomatice respective. Ea lasă loc, între altele, configurării ipotezei că în perioada în care Rusia, abia ieșită din încercările războiului civil, era slăbită militar și diplomatic România ar fi putut pierde o oportunitate de a obține recunoașterea înglobării Basarabiei în noua unitate.

În realitate, în schimburile de vederi avute de Cicerin cu interlocutori români fuseseră evitate referiri directe la o asemenea probabilitate, vorbindu-se doar de posibila stabilire de relații diplomatice și de bună vecinătate. La Varșovia, în 1921, singura asigurare transmisă ministrului de Externe sovietic de către Tache Ionescu – exponent al aplicării severe a unui regim de *cordon sanitar* – era

aceea de a nu permite ca România să devină o bază de atac împotriva Rusiei din partea bandelor ucrainene și a unor formațiuni ale albilor care își găsiseră azil în țară. Recunoașterea Uniunii Sovietice și stabilirea de raporturi bilaterale se prezenta în acel moment ca o inițiativă de nepropus viziunii diplomatice curente a clasei politice românești.

La 16 aprilie 1922 se semna la Rapallo acordul economic și politic între Rusia sovietică și Germania, care permitea celei dintâi să rupă izolarea la care fusese condamnată prin politica intervenționistă a Antantei. Tratatul schimba substanțial poziția ei internațională, punând capăt carantinei, dar în același timp și speranței lui Ionel Brătianu de a vedea soluționată definitiv problema Basarabiei, în ansamblul unor acorduri generale care se așteptase să fie semnate pe marginea Conferinței de la Genova, în cursul întâlnirilor.

Examinarea desfășurării reuniunilor diplomatice româno-sovietice continuă cu întâlnirile de la Tiraspol (1922), Odessa (1923) și Viena (27 martie – 2 aprilie 1924), unde, în vederea reluării unor relații normale, se impunea în percepția lui Brătianu recunoașterea frontierelor. Propunerea sovietică a organizării unui plebiscit în Basarabia, respinsă cu indignare, făcea ca tratativele să se soldeze cu un faliment, pecetluit de șeful delegației sovietice, pentru care provincia nu era altceva decât un teritoriu ocupat militar de România.

Urma, în 1925, polemica de la Londra dintre cei doi ambasadori, Titulescu și respectiv Rakovski, căruia problema Basarabiei i se prezenta ca una rămasă deschisă până la rezolvarea ei pozitivă. Intransigența pozițiilor genera situații de stază îndelungată, ilustrând dificultatea găsirii unei căi de ieșire din impas.

În fața mereu reînnoitelor declarații sovietice că Rusia nu va renunța niciodată la Basarabia, ar putea rezulta ca implicită insuficiența contactului direct și statornic, potențial eficace între interlocutori acreditați, evidențiată expres de Gafencu atunci când constată că terenul negocierilor între părți – singurul pe care s-ar fi putut face pași semnificativi în direcția unei clarificări desăvârșite a problemei Basarabiei și a relațiilor româno-sovietice, a rămas nepermis de îndelung neutilizat, preferându-se simplele conversații, cu gesturi „dezordonate și fără șir, mai mult sau mai puțin inspirate prin directive apusene care nu țineau seamă de interesele de bună vecinătate, ca și cum realizarea unei stări de o pașnică pasivitate” ar fi putut fi considerată ca definitivă: „Pacea între vecini, accentua el, e ceva viu, ce are necontenită nevoie de supraveghere egală și de binevoitoare colaborare. De nu, documentele scrise care dăinuiesc într-o atmosferă moartă sunt mai mult o primejdie decât o garanție”.

În 1939, Moscova încheia perioada de izolare față de Europa, inaugurând o politică externă combativă, dinamică și nechinuită de scrupule, întruchipată de prezența în fruntea departamentului respectiv a lui Molotov. Europa avea să trăiască în curând povara profundelor tulburări generate de pactul Hitler-Stalin prin care triumfa principiul împărțirii lumii în zone de influență. Un spațiu considerabil – de la Baltica la Marea Neagră – devenea terenul de vânătoare al lui Stalin. Soarta Basarabiei era și ea decisă de acordurile de la Kremlin, care – eufemistic – asigurau Germaniei „liniștea la Est”, iar Rusiei „aplicarea măsurilor sovietice de-a lungul frontierelor ei occidentale”.

În concluzia autorului, Basarabia anilor 1918–1940, a cărei istorie românească a fost restituită multilateral și convingător, a fost pierdută înainte ca frontul revizionist să fi anulat valoarea sistemului tratatelor de la Versailles și eficacitatea alianțelor tradiționale. Pentru că, în perioada interbelică, superficialitatea, aroganța și corupția inclusiv morală a unei părți notabile a clasei politice făcuseră din unirea de la 1918, cu un impuls spiritual atât de vizibil în provincie, o construcție precară.

Graba de a șterge până și amintirea Sfatului Țării și a experienței sale autonomiste, ignorarea revendicării unei mai radicale reforme agrare și instituționalizarea culturii, percepută ca intoleranță față de celelalte componente etnice ale regiunii, au golit de semnificație autentică profundă unirea pământurilor dintre Prut și Nistru cu Vechiul Regat.

E probabil, poate chiar sigur, crede Alberto Basciani, că o administrație competentă, prevăzătoare și onestă n-ar fi putut face evitabilă tragedia din 1940, brutală cucerire sovietică a provinciei, cu corolarul de execuții și deportări.

Fără a absolvi în rechizitoriul său nici resemnata cedare a democrațiilor occidentale în fața revizionismelor totalitare, el consideră totodată că o uniune fondată pe concretețea și consistența dominantă a altor elemente decât un naționalism exacerbant și adoptarea unui model scolastic care să nu fi avut ca unică axiomă românismul ar fi putut consolida structura unitară, infuzându-i acea forță moral-spirituală și acea soliditate lăuntrică în măsură să blindeze noile state centro-orientale și noua Europă, făcând din ele fortăreața capabilă să reziste barbariei naziste și comuniste.

Reconstrucția ultimilor ani ai prezenței statului român în Basarabia se instituie printr-un ansamblu de factori negativi într-un preludiv al înfrângerii politico-diplomatice și moral-spirituale care a constrâns – în iunie 1940 – guvernul de la București să se plece în fața forței, fără a stăruie asupra bunului său drept și a respinge justificările ultimative sovietice. Ultimatumul era doar actul final al unei tragedii preanunțate.

Ștefan Delureanu

GAVIN BOWD, *Paul Morand et la Roumanie*, L'Harmattan, Paris, 2002, 152 p.

Istoricul scoțian Gavin Bowd a urmărit în anii din urmă destinul politic al unuia dintre scriitorii francezi de seamă ai secolului al XX-lea, a cărui viață s-a intersectat multiplu cu lumea românească, înainte, în timpul și după sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial. Cunoscut în lumea românească datorită cărții *Bucarest*, rod al experienței sale bucureștene în perioada interbelică, Paul Morand avea să revină în România în timpul celei de a doua conflagrații mondiale în calitate oficială de reprezentant diplomatic, *ministru*, al guvernului de la Vichy acreditat pe lângă guvernul de dictatură al mareșalului Ion Antonescu. Deși se afla în Marea Britanie când Franța, zdrobită de armatele celui de al Treilea Reich, a capitulat, Paul Morand nu s-a raliat generalului de Gaulle, care a decis să continue lupta, de pe teritoriu străin, împotriva Reich-ului, ci a părăsit teritoriul Marii Britanii și s-a pus la dispoziția mareșalului Pétain și a lui Pierre Laval, conducătorii regimului care a încercat să asigure continuitatea franceză în cadrul hegemoniei germane asupra Europei, situație aparent ireversibilă în 1940. Îngreșinat activ în structurile politice și de reprezentare diplomatică ale regimului de la Vichy, Paul Morand a devenit unul dintre „colaboraționiștii” de seamă ai acestuia și a fost catalogat și tratat ca atare de autoritățile franceze în frunte cu generalul de Gaulle când acesta a ajuns la cârma Franței în 1944, în urma debarcării aliaților în Normandia și a succesului ofensivei lor împotriva armatei germane de ocupație. După ce a părăsit misiunea în România în previziunea înaintării trupelor rusești pe teritoriul țării, Paul Morand a obținut funcția de ambasador al Franței în Elveția, ultim dar salvator din partea guvernului de la Vichy. Refugiul în Elveția l-a scutit pe scriitorul francez de represaliile aspre la care au fost supuși alți colaboraționiști din rândurile intelectualilor îngreșinați în slujba guvernului de la Vichy și a ocupanților germani.

Interesul excepțional al cărții se datorează bazei documentare inedite pe care se întemeiază, anume arhivele Ministerului de Externe francez, accesibile pentru perioada războiului, cele ale Ministerului de Externe român și corespondența privată a lui Paul Morand. Din toate aceste surse, la care se adaugă, firește, opera literară a scriitorului francez, istoricul Gavin Bowd desprinde o caracterizare de ansamblu a raporturilor franco-române, trecută prin filtrul experienței unui om care a cunoscut îndeaproape societatea românească – nu în ultimul rând datorită căsătoriei sale cu o româncă, Elena Chrissoveloni, membră a protipendadei, de origine fanariotă – și care s-a străduit să înțeleagă factorii de apropiere și cei de distanțare între cele două țări și popoare.

Intrarea lui Paul Morand în mediul românesc, experiența acumulată în perioada antebelică, sintetizată literar în volumul *Bucarest* – publicat în 1934 și republicat postum după 1989 – i-au

inspirat viziunea despre lumea românească, situată potrivit lui la răscrucea dintre Orient și Occident, împărțându-se deopotrivă din civilizațiile celor două puncte cardinale. Cât privește Orientul, scriitorul pare obsedat încă din această perioadă timpurie de primejdia care i se părea inevitabilă a anihilării civilizației occidentale de masele cotropitoare ale Rusiei, viziune pesimistă împărțită de mulți intelectuali apuseni formați la școala de gândire a lui Oswald Spengler.

Plin de noutate este capitolul în care autorul expune desfășurarea misiunii sale diplomatice la București în anii 1943–1944, pe temeiul informațiilor din rapoartele înaintate guvernului de la Vichy, păstrate în arhivele franceze. Cercetătorii acestor ani de maximă încordare din istoria Europei și a României vor găsi informații de cel mai mare interes pentru cunoașterea realităților din România, aflată în sfera de hegemonie a Reich-ului, dar și în perspectiva invaziei sovietice. Sunt semnalate și inițiativele guvernului român în scopul de a conjura această primejdie, posibile contacte cu guvernul de la Vichy în vederea unor acțiuni diplomatice comune. Se cuvine îndreptată eroarea autorului care pare a interpreta dispoziția lui Pierre Laval de a se acorda viză de călătorie în Franța domnului și doamnei Ceaușescu drept un semn de contact cu cercurile comuniste. Omonimia cu alt Nicolae Ceaușescu decât cel din vremea regimului comunist, demnitar în ministerul Economiei Naționale în anii războiului, personaj astăzi complet uitat, se află la originea nedumeririi autorului.

Capitolul care înfățișează destinul scriitorului francez în exilul său elvețian conține date noi referitoare la știrile sosite în Occident cu privire la teroarea stalinistă în România în anii 1948–1952 și la destinele individuale ale vârfurilor societății românești în temnițele și lagărele comuniste.

Toți cei care se interesează de aceste împrejurări din trecutul românesc, actuale încă în memoria unora dintre supraviețuitorii marii terori, vor citi cu profit cartea consacrată de istoricul Gavin Bowd legăturii lui Paul Morand cu lumea românească.

Șerban Papacostea

MARK BRYANT, *World War I in Cartoons*, Grub Street Publishing, London, 2006, 160 p. + il.

Nume cunoscut în lumea presei britanice, secretar al London Press Club și pasionat istoric al caricaturii, Mark Bryant (n. 1953) și-a legat numele de acest gen al graficii, sintetic și hilar, de a prezenta realitățile epocii. Autorul are deja mai multe titluri de referință în acest domeniu: *Dictionary of British Cartoonists and Caricaturists 1730–1980*, coautor împreună cu S. Heneage (Scolar Press, London, 1994), *Dictionary of Twentieth-Century British Cartoonists and Caricaturists* (Ashgate Publishing, London, 2000), *World War II in Cartoons* (Grub Street Publishing, London, 1989, reeditat 2005) și *God in Cartoons* (Highland Books Ltd., Godalming, 1997).

Lucrarea de față, *World War I in Cartoons*, este o completare firească a volumului anterior dedicat celei de-a doua conflagrații mondiale, așa cum precizează chiar autorul în *Prefață*: „Like its companion volume, *World War II in Cartoons*, this book is intended primarily as a pictorial history of the Great War as seen through the eyes of the cartoonists and caricaturists who lived through it and chronicled the events as they occurred.” (p. 6)

În *Introducerea* ce urmează, Bryant definește termenii folosiți și le găsește sorgințile. Specific lumii anglo-saxone pentru a desemna desenul umoristic de presă, cuvântul *cartoon* vine din italiană, *cartone*, și înseamnă carton de tapiserie, de frescă sau mozaic, acele modele după care erau executate desenele pentru tehnicile decorative menționate. La fel și termenul de caricatură vine tot din italiană, *caricare* însemnând a exagera. Aici survin diferențe notabile între lumea latină și cea insulară: ceea ce noi, românii, numim caricatură – preluând termenul pe filieră franceză – britanicii și americanii

numesc *cartoon* și-i dau o accepțiune mult mai largă, incluzând aici întreaga grafică umoristică, indiferent de dimensiune și de suport, fie el portretul șarjat al unei personalități politice ori militare, fie desenul satiric cu sau fără cuvinte, fie chiar afișul sau materialele de propagandă cu tentă hilară.

Sunt enumerate apoi revistele umoristice apărute în Europa în secolul al XIX-lea: „La Caricature” (1830), și cea mai cunoscută, „Le Charivari” (1832) în Franța, „Punch” (1841) și „Vanity Fair” (1868) în Anglia, „Kladderadatsch” (1848) și „Simplicissimus” (1896) în Germania, „Puck” (1876) și „Judge” (1881) în Statele Unite. Evident, nu le putea cunoaște pe cele din Europa de Est și Sud-Est, la fel de amuzante ca acelea din țara sa, precum „Furnica” și „Veselia” pentru a aminti doar două de la noi din țară. La izbucnirea Războiului cel Mare, presa umoristică era bine dezvoltată și foarte activă în toate țările beligerante ca și în cele rămase neutre. Autorul observă că de la simbolurile naționale ce apăreau frecvent în perioada antebelică – precum Marianne, John Bull, Unchiul Sam, leul britanic, cocoșul galic sau ursul rusesc – se trece la caractere prin șarjarea trăsăturilor personajelor implicate direct în conflict: Kaiserul, feldmareșalul Hindenburg, amiralul Tirpitz, Clemenceau, Poincaré, Franz Joseph, țarul Ferdinand, sultanul Mehmet, țarul Nicolae II etc. (p. 8). Sunt create apoi tipuri specifice, ușor de identificat de oricare cititor, precum veteranul mustăcios, Tommy ‘Old Bill’, întrupare a combatantului simplu, strămutat de la ocupațiile sale zilnice pe front, care nu înțelege nimic din cele ce se întâmplă în jurul său, își pune întrebări ridicole, dă răspunsuri naive și reacționează ca oricare civil neinstruit, indiferent la marile probleme ale lumii pe care nu le poate raporta decât la micile probleme personale și la universul limitat în care și-a dus viața până atunci; sau Schmidt the Spy, neamțul împământănit în Anglia, virtual inamic; sau Marele și micul Willie, prin care erau ironizați flamboaiantul Wilhelm II și filifizonul filiform și ridicol care era Kronprinzul, fiul său. În continuare, autorul menționează, în treacăt, pe câțiva dintre caricaturiștii britanici – cu a căror biografie este familiarizat – care au mers pe front, ca soldați, și au fost avansați ori decorați pentru bravură.

Materialul ilustrativ este organizat cronologic, capitolele fiind desemnate prin anii de desfășurare a războiului, 1914, 1915, 1916, 1917 și 1918, precedate de un capitol, *Pre-War*, în care sunt explicate cauzele ce au dus la declanșarea ostilităților.

Volumul *World War I in Cartoons* nu este doar o carte despre istoria și arta caricaturii de război, ci și o carte de istorie, căci Mark Bryant este și un avizat istoric – având și un doctorat în această știință – capabil să facă o analiză corectă a situației politice, diplomatice și militare a momentului. Sigur pe informațiile furnizate, autorul prezintă succint condițiile ce au favorizat declanșarea războiului și evoluția acestuia. El nu se limitează doar la analiza caricaturilor britanice și franțuzești, ci a studiat, temeinic, și periodicele din celelalte țări, fie ele aliate, fie inamice, pentru a face o prezentare obiectivă a umorului la vreme de război. Nu eludează foarte inspirată caricatură germană, valoroasă din punct de vedere al calității plastice, nici naivele desene rusești – amintind mai mult de xilografurile țărănești decât de o compoziție cultă – și nici chiar schițele japoneze ce-și aveau filiația în stampe.

Fiecare comentariu este plin de informații și, de multe ori, între paranteze, sunt date explicațiile anumitor termeni sau expresii în germană, rusă, franceză și italiană. Acest didacticism este absolut salutar și dă măsura vastelor cunoștințe ale autorului, nu numai în domeniul său predilect, caricatura, ci și în politică, armată, filologie, economie etc. Lucrarea este concepută ca o istorie ilustrată a conflagrației: pe pagina stângă e concentrată prezentarea momentului la care se referă caricaturile plasate pe pagina dreaptă. Pentru fiecare imagine sunt furnizate date asupra autorului, a periodicului unde a fost publicată și a impactului asupra publicului. Unele dintre aceste imagini erau difuzate și savurate în ambele tabere beligerante, iar câteva dintre ele erau prețuite chiar de cei caricaturizați, precum kaiserul Wilhelm II, care avea cuvinte de apreciere la adresa unora dintre autori. În 1916 apar caricaturi legate de intrarea României în război, precum cea intitulată *David and Goliath*, datorată lui Frank Holland și publicată în „Reynolds News”, în care ariciul ce reprezenta țara noastră își înfigea țepii în râțul mistrețului cu o cască prusacă pe cap, simbol al agresiunii germane.

Ilustrația cărții este de foarte bună calitate, alb-negru și color. Ea valorifică un mare număr de imagini umoristice diseminate prin periodice vechi, greu accesibile pentru marele public. Mark Bryant a făcut adevărată arheologie prin biblioteci și colecții pentru a depista acest tezaur de ilustrație umoristică legată de Războiul cel Mare spre a-l restitui contemporaneității. Așa cum se pronunța autorul chiar în preambul, aceste desene poate că nu au relevanță pentru tineretul format în spiritul internetului, dar reprezintă o valoare documentară și spirituală pentru posteritate: „For those brought up on computer-generated animation, graphic novels, *manga*, children's comics, Batman, Superman and the multifarious works of Disney et al., historical wartime cartoons may come as a bit of a surprise. Not only was there a wealth of material produced during World War II by artists on both sides of the conflict but a considerable amount also appeared during the Great War of 1914 to 1918.” Lucrarea se încheie cu un util indice de nume.

Prin volumul *World War I in Cartoons*, Mark Bryant contribuie în chip strălucit la îmbogățirea iconografiei Războiului cel Mare.

Adrian-Silvan Ionescu

ANGHEL POPA, *Societatea academică „Arboroasa” din Cernăuți. 1875–1877*, Edit. Fundației Culturale „Alexandru Bogza”, Câmpulung, 2008, 132 p. + 26 il.

Studiul epocii moderne a Bucovinei, văzută (în chip istoricește corect) ca parte integrantă a principatului Moldovei, rămâne în continuare deschis investigațiilor de specialitate. Că este așa ne-o dovedește și recenta lucrare a lui Anghel Popa, consacrată unui episod semnificativ din lupta pentru emancipare națională desfășurată în această parte a spațiului românesc.

Ținând cont de faptul că înființarea și activitatea Societății studențești „Arboroasa” (1875–1877) au format deja obiectul altor lucrări din istoriografia noastră, în cele ce urmează vom încerca să subliniem, în mod obiectiv, elementele de noutate și interes informațional conținute în monografia neobositului cercetător moldovean.

Relevăm, la început, cu satisfacție faptul că lucrarea în cauză ne oferă prin maniera și stilul în care este elaborată o viziune ceva mai modernă și mult mai obiectivă asupra statutului Bucovinei în cadrul Imperiului Habsburgic, ca și a atitudinii față de autoritățile austriece a unui important segment al populației locale. Ca istoric onest și obiectiv, dl Anghel Popa face observația – pertinentă spunem noi, dar multă vreme ignorată de istoriografia de până la 1989 – că „nu putem face abstracție și nici nega faptul că un segment important al românilor din Bucovina nutrea sentimente de loialitate față de Împărat și împărăție. Acestea erau realități ce nu pot fi ocolite ...” (p. 110). Nu dorim prin evidențierea acestui incontestabil aspect să minimalizăm sau să diminuăm meritele – istoricește reale – ale curajoasei acțiuni patriotice întreprinsă în noiembrie 1877 de conducerea societății studențești amintite, dar aceasta nu presupune – în chip automat – escamotarea cadrului socio-politic *real* în care ea s-a desfășurat.

Remarcăm, cu egală satisfacție, că, spre deosebire de predecesorii săi întru cercetarea acestui moment, autorul a încercat să urmărească și destinele de viață după 1878 ale principalilor corifei ai mișcării amintite (Zaharie Voronca, Ciprian Porumbescu, Orest Popescu, Constantin Morariu și Eugen Seretean), precum și contribuția *reală* a fiecăruia la derularea mișcării academice menționate, reacția represivă pe multiple planuri a autorităților austriece, ca și implicarea (presupusă) a unei părți a elitei politice din vechea Românie. Valoarea științifică a lucrării menționate este sporită de includerea unei documentate și minuțioase liste a membrilor societății academice „Arboroasa” și a președinților acesteia (p. 48–67), precum și de o bogată ilustrație de epocă. Nu putem încheia

rândurile de față fără a aprecia excelentele condiții grafice în care a fost realizată monografia și a exprima urările noastre de succes și pe mai departe autorului în laborioasa sa muncă de investigare a trecutului istoric românesc.

Marian Stroia

COSTIN SCURTU, REMUS MACOVEI, *Regimentul 34 Infanterie de la Constanța la Kandahar*, Edit. Companiei Administrația Porturilor Maritime S.A. Constanța, Constanța, 2007, 350 p.

Un istoric de profesie și un militar și-au asociat eforturile pentru a cerceta trecutul unei unități militare întemeiate în urma integrării Dobrogei în teritoriul României – *Regimentul 34 Infanterie* –, din vremea înființării ei până în zilele noastre, așadar timp de mai bine de un secol. Temă aparent aridă, dar căreia autorii au reușit să-i asigure un interes deosebit și o atractivitate incontestabilă datorită încadrării ei în marea istorie românească, din vremea Războiului de Independență până în zilele noastre. Lucrarea se înfățișează în același timp ca operă de erudiție, dar și de înțelegere largă, de raportare continuă a faptului specific temei la ansamblul căruia îi aparține: istoria unei unități militare urmărită în vicisitudinile generale ale istoriei românești.

Efortul erudit remarcabil al autorilor le-a îngăduit să înfățișeze cu toate detaliile necesare evoluția unității a cărei istorie au reconstituit-o. Cititorul lucrării află împrejurările înființării regimentului, destinat să contribuie decisiv la apărarea noii provincii încadrate în Regatul României în zilele regelui Carol I, structura unității, integrarea ei în viața socială a provinciei și a țării, în general – instructive sunt informațiile cu privire la participarea ei la operațiile de înăbușire a răscoalei din 1907 –, locul pe care l-a ocupat în marile desfășurări militare din vremea Primului Război Mondial: în Dobrogea – merită atenție deosebită paginile consacrate dezastrului de la Turtucaia –, în Moldova în 1917, în timpul refugiului și al marilor bătălii de la Mărăști și Mărășești; în Basarabia, apărută în 1918 împotriva asalturilor organizate de bolșevici, care nu se desemnau cu revenirea provinciei în unitatea națională; în situațiile create de răsturnările din anul 1940 și apoi de războiul pe frontul de est, alături de Germania, și pe cel de vest, alături de trupele sovietice; în țara aservită regimului comunist și, sub învelișul acestuia, Uniunii Sovietice; în conjunctura creată de speranța unui comunism *național* și de degenerarea acestuia; în noua răsturnare istorică provocată de catastrofa sovietică din anii 1985–1989 și apoi de reorientarea politicii externe a țării, de la Tratatul de la Varșovia la Tratatul Nord-Atlantic și la participarea unor unități ale armatei române la operațiile NATO pe câmpuri îndepărtate de luptă. Istoria unei unități militare românești se îmbină astfel armonios, în expunerea celor doi autori, cu istoria generală a țării și cu marile mutații ale istoriei universale. Nu e hărăzit multor istorici să realizeze asemenea performanțe istoriografice.

Una dintre explicațiile remarcabilei reușite a autorilor se află în vasta anchetă erudită care a precedat redactarea lucrării; au fost investigate temeinic arhivele militare și civile pentru a extrage din ele materiale documentare inedite, care s-au dovedit de excepțional interes; a fost investigată presa, îndeosebi cea locală, bogată în informațiile felurite referitoare la temă; nu au rămas neinvestigate nici sursele narative și memoriile oamenilor politici, din paginile cărora au fost extrase știrile necesare reconstituirii cadrului general al problemei; autorii nu au ignorat nici memoriile unor comandanți străini care au avut tangență cu desfășurările de pe frontul românesc în timpul Primului Război Mondial. Anchetei documentare înfăptuite de cei doi autori ai lucrării i se poate aplica fără teamă de a greși calificativul de exhaustiv.

Informației adunate din arhive și biblioteci, autorii i-au adăugat o documentație suplimentară, datorită interviurilor solicitate și obținute de la diverși ofițeri ai Regimentului 34 Infanterie, texte pe care le-au reprodus în partea finală a cărții, alături de diverse tabele și liste de comandanți. Istoria unității militare, cel puțin în faza ei cea mai recentă, este astfel personalizată și apropiată de elementul uman.

Prin însușirile sale, între care la loc de frunte se află împletirea armonioasă dintre obiectul imediat al cercetării – istoria unei unități militare – și cadrul istoric general în care aceasta și-a desfășurat activitatea de-a lungul timpului, lucrarea se oferă ca model istoriografic al domeniului istoriei militare. Ar fi de dorit ca acest exemplu să-și găsească continuatori în rândurile istoricilor care își consacră cercetările istoriei militare românești.

Șerban Papacostea

ERNST CHRISTOPH SUTTNER, *Staaten und Kirchen in der Völkerwelt des östlichen Europa. Entwicklungen der Neuzeit*, Academic Press, Fribourg, 2007, 482 p.

În a doua jumătate a anului 2007, a apărut, în cunoscuta colecție *Studia Oecumenica Friburgensia* 49, un impunător și provocator volum al lui Ernst Christoph Suttner, odinioară cadru didactic la Universitatea din Viena, Facultatea de Teologie Catolică, în care abordează, după o experiență de-o viață în domeniul fascinant al istoriei Bisericii, statele și bisericile în lumea popoarelor din estul Europei. Nu ar fi o noutate, dacă afirmăm că Ernst Chr. Suttner este, de mai mulți ani, o prezență discretă, dar plină de farmec uman și de personalitate în istoriografia românească asupra istoriei Bisericii; avem în vedere, de pildă, frecvențele participări la conferințe, mese rotunde, sesiuni de comunicări, simpozioane etc., o parte din textele D-sale fiind publicate în reviste de profil („Studia Universitatis Babeș-Bolyai” Series Theologica, „Annales Universitatis Apulensis” Series Historica ș.a.). Mai mult decât atât, se cuvine a fi subliniată importanța inițiativei și contribuției Profesorului – secondat odinioară de regretatul istoric Pompiliu Teodor – în organizarea și desfășurarea în condiții academice, alternativ, la Viena și Alba Iulia, a proiectului de cercetare susținut – pe baza unui protocol – de Fundația „Pro Oriente” și „Alma Mater Apulensis”, cu titlul *Unirea religioasă a unei părți a românilor ardeleni cu Biserica Romei* (2001–2007). Firește, nu putem omite, aici și acum, nici traducerea lucrării *Schisme: ceea ce separă și ceea ce nu separă de Biserică*, Cluj-Napoca, PUC, 2006.

Pasiunea pentru analiza istorică și capacitatea de sinteză, cu care ne-a obișnuit de mulți ani Ernst Chr. Suttner, ori de câte ori luăm contact cu cuvântul rostit sau scris al D-sale, le întâlnim, și de data aceasta, în impunătorul volum, primit nu demult, din Austria. O adevărată aventură culturală și istoriografică începe de la raționala prefață (*Vorwort*, p. 9–10), continuă cu incitanta parte întâi, de fapt o cuprinzătoare *Introducere* (*Zur Hinführung*, p. 11–54), apoi cu partea a doua, unde autorul abordează bisericile de-a lungul schimbului cultural la începutul erei noi (*Die Kirchen beim Kulturwandel zu Beginn der Neuzeit*, p. 55–175) și cu cea de a treia, unde se vorbește despre bisericile din cadrul Imperiului Otoman (*Kirchen im Osmanreich*, p. 176–280). Aceleași coordonate ale cercetării științifice, puse sub semnul ecumenismului, nu absentează nici în părțile a patra, unde Ernst Chr. Suttner tratează situația bisericilor din Polonia–Lituania (*Die Kirchen in Polen-Litauen*, p. 281–340), a cincea, unde ni se prezintă starea bisericilor în Veneția (*Die Kirchen in Venetien*, p. 341–349), și a șasea – una din cele mai consistente secțiuni ale lucrării! –, care este consacrată bisericilor din Imperiul Habsburgic (*Die Kirchen im Habsburgerreich*, p. 349–444), precum nici în ultima parte, să-i spunem concludivă (*Ausklag. Auf dem Weg ins 20. Jahrhundert*, p. 445–452).

Vocația europeană a scrisului istoric, pe care a onorat-o o viață de om Ernst Chr. Suttner, nu este dezmințită, din perspectivă metodologică, nici în partea finală a lucrării. La acest moment al lecturii, avem în vedere paginile în care este cuprins un util indice de persoane, localități ori cuvinte (*Register. Personen – Orte – Stichworte*, p. 453–476). În aceeași ordine de idei, atragem atenția asupra *Anexei*, în care autorul a înregistrat localități, râuri, regiuni și țări (*Orte – Flüsse – Stichworte, Landkarte zu den im Text erwähnten Namen*, p. 477–482), puncte de sprijin în lectura captivantului volum.

Cercetarea profesorului vienez interesează și istoricul român, familiarizat cu o atare problematică, fiindcă aproape fiecare parte a lucrării conține date și informații asupra exemplului românesc (*valahica natio*), din perspectiva binomului *Stat–Biserică*, de care este organic atașat, prin investigații de o viață, autorul.

Din această perspectivă ni se dezvăluie partea a șasea, consacrată bisericilor din Imperiul Habsburgic. Discursul lui Ernst Chr. Suttner face referire directă la situația credincioșilor necatolici înainte de asediul Vienei din 1683 (*Nichtkatholiken vor der Türkenbelagerung von 1683*, p. 349–364), starea creștinilor răsăriteni după încheierea păcilor de la Sremski Karlovci (26 ianuarie 1699) și Pojarevac (21 iulie 1718) (*Orientalische Christen nach den Friedensschlüssen von Karlowitz und Passarewitz*, p. 365–413), raporturile împărătesei Maria Tereza cu credincioșii uniți din monarhia dunăreană (*Maria Theresia und die Unierten der Donaumonarchie*, p. 413–424), doctrina papală cu privire la „praestantia ritus latini” (*Exkurs V: Zur päpstlichen Doktrin von einer „praestantia ritus latini”*, p. 425–429), situația bisericilor din Bucovina (*Kirchen in der Bukovina*, p. 430–436), ordinul de toleranță al împăratului Iosif al II-lea (*Die Toleranzgesetzgebung Josephs II.*, p. 437–440) și situația generală a bisericilor în ajunul secolului al XIX-lea (*An der Wende zum 19. Jahrhundert*, p. 440–444).

În congruență cu o astfel de formulă istoriografică, pe care o propune autorul și lectorilor români, se impune a parcurge, potrivit principiului tacitian „sine ira et studio, quorum causas procul habeo”, problematica părții mai sus-citate. Mai concret, pe firul metodologic biaxial *narratio et argumentatio*, Ernst Chr. Suttner dezbate, în lumina orizontului istoriografic european (inclusiv românesc) pasibil de *aggiornamenti* culturali, mai multe etape și momente din evoluția instituției bisericesti la câteva popoare din Răsăritul Europei, în cadrul legal, politico-juridic oferit de situația în plină transformare a Imperiului Habsburgic: statutul protestanților în partea habsburgică a Ungariei; populația „grecilor” sub habsburgi înainte de anul 1683 (asediul Vienei); comerțanții din Răsăritul Europei la Viena; credincioșii uniți după Unirea de la Ușgorod; caracteristici ale unor structuri sociale în Imperiul Otoman și în Austria; cauze și consecințe (imEDIATE și îndepărtate) determinate asupra venirii sârbilor în Austria; biserici (religii) în Transilvania; Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei; diferite semnificații (politice, religioase și culturale) ale Unirii; însemnătatea conceptului de „lege strămoșească”; manifestări ale ofensivei contra Unirii de dincolo de Munții Carpați; rezistența românească împotriva Unirii; percepția Unirii la episcopii Inochentie Micu-Klein (1700–1768) și Petru Pavel Aron (1752–1764); probleme teologice controversate „sensibile” în jurul anului 1750; situația organizatorică dificilă și specială a Unirii începând cu 1750; starea complexă a armenilor sub raport confesional; particularități ale bisericilor (religiilor) din Banat; stadiul dezvoltării bisericesti la Belgrad și în „Valahia minor” (vestul Munteniei); împărăteasa Maria Tereza și statutul juridic al uniților; episcopate pentru uniții din țările Coroanei Sfântului Ștefan; Sinodul de la Viena în anul 1773 și semnificația lui în efortul de consolidare a Unirii; uniții după împărțirea austriacă a Poloniei; Seminarul greco-catolic de la Sf. Barbara din Viena; situația bisericească specială în Galiția (nici biserici răsăritene neunite, nici protestante); semnificația spirituală a doctrinei papale „praestantia ritus latini” (context și subtext); starea bisericească din Bucovina (biserica greco-orientală; biserica armenească; lipovenii; catolicii latini și răsăriteni); aspecte generale și particulare ale contextului, textului și subtextului Edictului de toleranță semnat de împăratul Iosif al II-lea și consecințele aplicării lui; aspecte majore ale politicii religioase în ajunul secolului al XIX-lea; statutul mechtariștilor; evoluția relațiilor Veneției și Ragusei cu Austria; accentuarea unor stări pascalien în viața religioasă catolică etc.

Cartea lui Ernst Chr. Suttner *Staaten und Kirchen in der Völkerwelt des östlichen Europa. Entwicklungen der Neuzeit* face parte din categoria acelor care, pe parcursul unor lecturi atente și insistente, ne îndeamnă să gândim ori să ne nuanțăm unele opinii deja formate, tributare unui anumit strat istoriografic, de multe ori exclusiv românesc. La capătul unor lecturi și reveniri asupra discursului istoric al reputatului profesor vienez, care întrunește – în totalitatea lui – suficiente accente provocatoare din perspectivă culturală și politică, ipostaze care sunt numai în favoarea progresului cercetărilor științifice asupra situației statelor și bisericilor din Europa de Est, ne gândim doar la un convingător exemplu, după opinia noastră.

Ilustrative ar fi străduințele culturale, teologice și politice, dacă nu și diplomatice, ale Mitropolitului Bălgradului, Simeon Ștefan († 1656), căruia îi datorăm, după cum se știe, două cărți fundamentale pentru cultura românilor ardeleni în veacul al XVII-lea, *Noul Testament* și *Psaltirea*, ambele editate la Bălgrad, în 1648 și 1651. Ei bine, activitatea multiplă a sus-menționatului Mitropolit este interpretată de Ernst Chr. Suttner în contextul amplu și complex al concertantelor acțiuni ale bisericilor latinești și grecești, din păcate sortite eșecului, într-o epocă în care instituția Bisericii făcea parte efectivă din profunda schimbare culturală la început de eră nouă. Menționăm doar un singur, dar elocvent exemplu, concretizat în raporturile cu episcopul catolic de la Mukačevo. Ajutorul acordat Unirii de la Ușgorod de către Mitropolitul Bălgradului, Simeon Ștefan, prin consacrarea efectivă a lui Petr Parfenij în scaunul episcopal, în contextul strădaniilor bisericești, culturale și politice de la Ușgorod – gest curajos și insolit, nelipsit de urmări imediate și îndepărtate în procesul de renovare a Bisericii latine, aprobat și de Primatul Ungariei Georgius Lippay, care a anunțat și Vaticanul de această situație –, într-o etapă în care Principele Transilvaniei a căutat, cu ajutorul unor minorități, să-l înscăuneze pe candidatul calvinilor, precum și raporturile de colaborare cu sus-numitul Georgius Lippay îl prezintă pe Simeon Ștefan, în opinia lui Ernst Chr. Suttner, drept un salvator al Unirii religioase în acea parte a Europei de Est.

Concepută în cunoștință de cauză și redactată cu detașare față de orice pasiuni religioase și politice, pe care le întâlnim, nu o dată, în discursul istoric românesc contemporan, atunci când se abordează raportul dintre Stat și Biserică în desfășurarea secolelor trecute, lucrarea lui Ernst Chr. Suttner, *Staaten und Kirchen in der Völkerwelt des östlichen Europa. Entwicklungen der Neuzeit*, constituie o lectură provocatoare pentru istoricii Europei de Est, inclusiv pentru români. Citită și recită cu creionul în mână, pentru a folosi o sintagmă din arsenalul cultural al propunerii lui Matei Călinescu pentru o poetică a (re)lecturii, cartea profesorului vienez poate – și trebuie – să constituie – cel puțin pentru cazul românesc al binomului Stat–Biserică – un punct de plecare, nou, incomod, dar necesar, sub semnul ecumenismului, spre noi orizonturi istoriografice. Acesta este sentimentul pe care-l trăim, când închidem cartea recent lecturată, care corespunde unor înalte standarde științifice europene.

Iacob Mârza

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici culese pe computer în programul WORD for WINDOWS sau într-unul compatibil. Notele din text vor fi numerotate în continuare. Textul imprimat va fi însoțit de discheta aferentă. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Corespondența privind manuscrisele și schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, Sector 1, 011851 – București, Tel. (4)021 212.88.90, e-mail: revistaistorica@hotmail.com; revistaistorica@yahoo.com.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE.
NOUVELLE SÉRIE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARS TRANSILVANIAE
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „G. BARIȚ”, DIN CLUJ-NAPOCA
– SERIES HISTORICA
– SERIES HUMANISTICA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A.D. XENOPOL”, IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ

ISSN 1018-0443